

SCI-CONF.COM.UA

PROGRESSIVE RESEARCH IN THE MODERN WORLD

**PROCEEDINGS OF X INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
JUNE 22-24, 2023**

**BOSTON
2023**

PROGRESSIVE RESEARCH IN THE MODERN WORLD

Proceedings of X International Scientific and Practical Conference

Boston, USA

22-24 June 2023

Boston, USA

2023

UDC 001.1

The 10th International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” (June 22-24, 2023) BoScience Publisher, Boston, USA. 2023. 560 p.

ISBN 978-1-73981-125-9

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Progressive research in the modern world. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-progressive-research-in-the-modern-world-22-24-06-2023-boston-ssha-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: boston@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 BoScience Publisher ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Швець О. М.* 12
ОЦІНКА СТАНУ НАСИПНИХ ҐРУНТІВ НА ОСНОВІ ДАНИХ ҐРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

VETERINARY SCIENCES

2. *Серікова О. М., Сальтєвський С. І.* 19
ВПЛИВ ВЕТЕРИНАРНИХ КЛІНІК НА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

BIOLOGICAL SCIENCES

3. *Azizov Aflatun Polad* 23
REPRODUCTIVE PARAMETERS OF CRAYFISH OF THE ASTACIDAE FAMILY ON THE SHELF OF THE AZERBAIJAN SECTOR OF THE CASPIAN SEA
4. *Galandarli I., Jadavoda K., Panakhova E.* 28
THE POSSIBLE MECHANISMS OF COGNITIVE FUNCTIONS PREVENTION AND RECOVERY ON THE ALZHEIMER DISEASE EXPERIMENTAL MODEL
5. *Рамазанов В. В., Руденко С. В.* 30
ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМЫ ЭРИТРОЦИТОВ ПРИ ЗАМЕДЛЕННОМ ВХОДЕ СУЛЬФАТА В КЛЕТКИ

MEDICAL SCIENCES

6. *Mahklynets N., Pavlyshyn M., Ozhogan Zinovii* 40
ORAL HABITS IN THE DEVELOPMENT OF ACQUIRED DEFORMATIONS IN THE MAXILLOFACIAL AREA
7. *Shukurova U. A., Kamilova I. A., Azizova S. S., Rakhmatullaeva Orombonu Lug'umbek qizi* 44
DENTAL STATUS DURING PREGNANCY
8. *Акентьев С. О., Березова М. С.* 51
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЛАЗМОКОРЕКЦІЇ РІЗНИМИ ЕФЕРЕНТНИМИ МЕТОДАМИ В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ТЕРАПІЇ
9. *Розуменко В. Д., Ключка В. М., Любич Л. Д., Малишева Т. А., Розуменко А. В., Дащаківський А. В.* 57
НЕВРОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ПАЦІЄНТІВ ПРООПЕРОВАНИХ З ПРИВОДУ ГЛІАЛЬНИХ ПУХЛИН ОСТРІВЦЯ ГОЛОВНОГО МОЗКУ
10. *Соловей В. М., Хованець К. Р.* 62
АНОМАЛЬНА МАТКОВА КРОВОТЕЧА В ДІВЧАТОК ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

11. *Телегуз І. А., Соловей В. М.* 70
 ЕТІОПАТОГЕНЕТИЧНІ ФАКТОРИ ЕНДОМЕТРІОЗУ У ЖІНОК РЕПРОДУКТИВНОГО ВІКУ
12. *Тимофєєв О. О., Чередніченко А. М.* 75
 НЕВИРІШЕНІ ПИТАННЯ ОДОНТОГЕННОГО ГАЙМОРИТУ У ХВОРИХ З ГАЛЬВАНІЧНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ У ПОРОЖНИНІ РОТА
13. *Цешинська В. О., Соловей В. М.* 80
 ЕНДОМЕТРІОЗ. ПРИНЦИПИ ЛІКУВАННЯ

PHARMACEUTICAL SCIENCES

14. *Климець Ю. А.* 86
 АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ
15. *Климець Ю. А.* 91
 ІНФОРМАЦІЙНА ПІДСИСТЕМА ОБЛІКУ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ

CHEMICAL SCIENCES

16. *Gurina G. I., Bilyk H. V., Hloba Yu. A., Karimov E. M., Markush N. V.* 95
 CURRENT ISSUES OF CHEMISTRY AND TECHNOLOGY OF WATER-DISPERSED PAINT AND VARNISH MATERIALS

TECHNICAL SCIENCES

17. *Buzko M.* 100
 DEVELOPMENT OF AN ANTI-CHEAT FOR A CARD COLLECTING GAME
18. *Grishyn M. V.* 103
 ADAPTIVE COMPUTER-INTEGRATED CONTROL SYSTEM FOR COAL QUALITY ASSURANCE USING THE ANALYSIS OF CURRENT SAMPLES OF FUEL
19. *Mammadov Famil Huseyn, Sultanova Shadiya Aghshin, Mahmudova Turkan Mubariz* 114
 ANALYSIS OF THE PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF THE FOURTH GENERATION MOBILE COMMUNICATION NETWORKS
20. *Sokolov O. M., Harhyn V. H.* 122
 HYBRID MATERIAL THAT WAS MADE FROM DIAMOND POWDER AND CVD DIAMOND, WHICH IS METALLIZED WITH A CARBON SOLVENT METAL
21. *Vasylykowska I. O., Mamuta M. S., Yeresko V. O.* 129
 AUTOMATED SYSTEM OF AUTOMOTIVE LIGHTING BASED ON DIFFRACTIVE LENSES

22. **Богомолова О. С., Рій І. В.** 131
ВСТАНОВЛЕННЯ ЗАЛИШКОВОГО ТЕРМІНУ ЕКСПЛУАТАЦІЇ
СИЛОВОГО ТРАНСФОРМАТОРА
23. **Іванов Є. М.** 134
ВРАХУВАННЯ УМОВНОСТЕЙ ПРИ ВИКОНАННІ ЗОБРАЖЕНЬ
ДЕТАЛЕЙ З РЕБРАМИ ЖОРСТКОСТІ У ПАКЕТІ AUTODESK
INVENTOR
24. **Каращук Н. М., Василяйко І. І.** 140
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КСХН
ПРЯМОКУТНОГО ХВИЛЕВОДУ З ПОЗДОВЖНЬОЮ
ЩІЛИНОЮ ЗА ЗМІНИ ЇЇ ШИРИНИ
25. **Колодницька Р. В.** 145
МОДЕЛЮВАННЯ ВИТРАТИ ПАЛИВА ТА ПАРАМЕТРІВ
ЗГОРЯННЯ ДИЗЕЛЬНОГО БІОПАЛИВА
26. **Серікова О. М., Іванов С. О.** 151
ЗЕЛЕНЕ БУДІВНИЦТВО ЯК ФАКТОР ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
27. **Ялова А. М., Крадожон С. О., Осадчий А. С.** 155
ВАРІАНТИ РІШЕНЬ ПРИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ГРАДИРЕНЬ НА
МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
28. **Ярмоленко Т. А.** 160
РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВОЇ
ГРАМОТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

29. **Bobryshev A., Novikov Yu.** 165
THE PROBABILITY THEORY IN GAME DESIGN OR WHY
"RANDOM" IN GAMES SHOULD NOT BE FAIR
30. **Kuzma O.** 169
ABOUT THE CHARACTER OF FORCES WHICH AFFECT
NANOPARTICLES DURING MAKING ELECTROPHORETIC
COATING FROM SUSPENSIONS
31. **Гречко А. Л.** 175
ПРО ПЕРІОДИЧНІ РОЗВ'ЯЗКИ ЛІНІЙНИХ
ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ З ОРТОГОНАЛЬНИМ
МАТРИЦАНТОМ

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

32. **Pataridze D., Kuparadze D., Kirakosyan V., Khundadze N.** 178
RADIATION ECOLOGY OF THE TERRITORY OF WESTERN
GEORGIA

PEDAGOGICAL SCIENCES

33.	<i>Bebykh V. V.</i> ENGLISH FUNCTIONAL AND DISCURSIVE COMPETENCE OF PHD STUDENTS	186
34.	<i>Demetradze N.</i> TEACHING PRONUNCIATION AND ITS IMPORTANCE	194
35.	<i>Pampura S. Yu., Slabouz V. V.</i> THE IMPORTANCE OF FEEDBACK IN ENGLISH TEACHING	199
36.	<i>Semenenko S. B., Chernei N. Ya., Peryzhniak A. I., Rudan K. V.</i> THE INFLUENCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE SPECIFIC ASSESSMENT OF EDUCATIONAL MATERIAL IN MEDICAL STUDENTS	203
37.	<i>Sokolovska S.</i> DEVELOPMENT OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE BASED ON CAREER- ORIENTED TASKS	209
38.	<i>Sopio Kipiani</i> THE ROLE OF MOTIVATION IN TEACHING THE FOREIGN LANGUAGE	213
39.	<i>Го Яньжань</i> ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ	219
40.	<i>Головач І. І., Клітинська Л. О.</i> ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РУХОВИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КАРАТЕ	225
41.	<i>Денисова А. В.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ОСВІТНІХ ХАБІВ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ	229
42.	<i>Коновальчук Н. О.</i> ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	234
43.	<i>Полякова Г. П.</i> СТАНДАРТИ НАТО ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ КУРСАНТАМИ ВВНЗ	241
44.	<i>Понадич Б. Т.</i> SOFT SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS DURING MARTIAL LAW	250
45.	<i>Романенко О. О.</i> ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ	260
46.	<i>Скіба Н. Я.</i> ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ	263

47.	<i>Терновська Н. М.</i>	267
	МЕТАФОРА ЯК ОБРАЗНО-СЕМАНТИЧНИЙ ЧИННИК ФРАЗЕОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	
48.	<i>Шамардіна Г. М., Чернявська О. А., Токмакова С. В., Кириченко А. М.</i>	275
	ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ	
49.	<i>Штельмах Г. Б., Поліщук О. Б.</i>	280
	ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
50.	<i>Ганган Ю. С.</i>	289
	ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ–АДИКЦІЇ НА ОСОБИСТІСТЬ ПІДЛІТКА	
51.	<i>Лосієвська О. Г., Ляшко А. О.</i>	296
	ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА	
52.	<i>Мартинова Г. А.</i>	304
	ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
53.	<i>Новицький Т. О., Католик Г. В.</i>	307
	ПЕРСПЕКТИВИ РОБОТИ ЗІ СНОВИДІННЯМИ В ПСИХОТЕРАПІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	
ART		
54.	<i>Урсу Н. О., Гуцул І. А., Підгурний І. С.</i>	312
	БЛАГОДІЙНИКИ ОСІДКІВ ЧЕНЦІВ ДОМІНІКАНСЬКОГО ОРДЕНУ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	
HISTORICAL SCIENCES		
55.	<i>Буравський О. А., Власюк І. М.</i>	323
	НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ У 1970-Х – 1980-Х РР. НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА «ГОМІН УКРАЇНИ»	
CULTUROLOGY		
56.	<i>Вільчинський Д. Ю.</i>	327
	НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МУЗИКИ ВІДКРИТОГО ПРОСТОРУ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ	
57.	<i>Мироненко А. О., Люлько М. Є.</i>	333
	THE VIBRANT CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE TODAY	

POLITICAL SCIENCES

58. *Пастухов А. В.* ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ 336
59. *Петренко І. І.* ПОНЯТТЯ «ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ» ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО РОЗУМІННЯ 342
60. *Попроцький О. П.* ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 348
61. *Посвістак О., Лебідь Д.* ПОЛІТИКА ТА ПАР В УМОВАХ ВІЙНИ 355

PHILOLOGICAL SCIENCES

62. *Petrushyna K. S., Kravchuk V. V.* SPECIFICITIES OF TRANSLATION OF PASSIVE CONSTRUCTIONS IN TECHNICAL AND SCIENTIFIC TEXTS 363
63. *Бурковська О. Й., Бабошкін А. І., Калишко Є. О.* ПІДХОДИ ВЧЕНИХ ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТЕРМІНА ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ 366
64. *Дмитрошкін Д. Е.* ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ СПОРТИВНИХ КОМПОЗИТНИХ НОМІНАНТІВ 372
65. *Кобринець О. С.* ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД «СХІДНІ ЛАСОЩІ» У ТУРЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ 382
66. *Лещенко Г. В., Гречуха Л. О.* МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ 389
67. *Сипко Л. М.* ПРИЙОМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ В НОВЕЛІ БОГДАНА ЛЕПКОГО «КАРА» 394
68. *Терехова Д. І., Мелещенко А. Р.* АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ 403
69. *Чикур Л. Д., Дурбалова І. О.* КАЗКА ІВАНА ФРАНКА «ПРО БАГАЧА, ЩО ЇЗДИВ БІДУ КУПУВАТИ» В КОНТЕКСТІ КУРСУ «ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ» 407
70. *Чхетіані Т. Д., Гамзюк М. М.* НЕПОРОЗУМІННЯ В СПІЛКУВАННІ МІЖ ЧОЛОВІКАМИ І ЖІНКАМИ В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ 417

PHILOSOPHICAL SCIENCES

71. *Айтов С. Ш.* 422
КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ТА ГЕОПОЛІТИКИ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ ДІАЛОГ
72. *Воропаєва Т. С., Авер'янова Н. М., Бойко С. М.* 426
УКРАЇНОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
73. *Ковач-Петрушенко А.* 436
ОСОБЛИВОСТІ ІТАЛІЙСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

ECONOMIC SCIENCES

74. *Kolodiy A. V.* 439
CURRENCY EXCHANGE RATE VOLATILITY AND FACTORS
INFLUENCING IT
75. *Kosteniuk Yu., Apeniuk A.* 442
CAPITAL MARKET IN UKRAINE
76. *Mosiashvili V., Kvinikadze T.* 446
INNOVATIVE APPROACHES IN REMOTE BANKING SERVICES
77. *Moskvina A., Stetsenko I.* 451
THE PROBLEMS OF ENSURING SUSTAINABLE COMPETITIVE
ADVANTAGES OF ENTERPRISES IN THE MODERN
INTERNATIONAL MARKET
78. *Netesina I. I.* 459
MODEL OF PERSONNEL DEVELOPMENT MANAGEMENT IN
IT-ENTERPRISES
79. *Белей Н. П., Алмашій Я. І.* 464
СУЧАСНІ ТРЕНДИ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА
80. *Коротич Д. О.* 468
НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ СЛУЖБИ ПРИЙОМУ
ТА РОЗМІЩЕННЯ ГОТЕЛЮ «REIKARTZ» У МІСТІ
КРОПИВНИЦЬКИЙ
81. *Кузьменко О. Ю., Кузьменко В. С.* 477
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ БАНКІВСЬКОЇ СИТЕМИ ПІД ЧАС
ВІЙНИ
82. *Невмержицький Д. С.* 483
ЕТАПИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОГО
СЕКТОРУ УКРАЇНИ
83. *Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Близнюкова Т. В.,
Феклистова И. С., Пакулина А. С.* 488
ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-
ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРОСТРАНСТВЕННЫМИ ДАННЫМИ: ПРОБЛЕМЫ И
ПЕРСПЕКТИВЫ

84. *Подлесная В. Г.* 499
 АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІОННИХ ВОЙН В
 ЦИКЛІЧЕСКОМ ПРОЦЕСЕ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ
85. *Чуркіна І. Є., Ланай А. О.* 509
 СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІНСЬКОЇ
 ДІЯЛЬНОСТІ

LEGAL SCIENCES

86. *Антонюк У. В., Антонюк Л. В.* 514
 ХІМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
 ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ
87. *Загоровська І., Федченко В.* 519
 ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, А САМЕ
 ДОПИТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ
 ВОЄННОГО СТАНУ
88. *Коваленко І. А., Наумович Н. Ю.* 524
 ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
 ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ
89. *Корінний С. О., Задніпряна-Корінна М. Ю.* 528
 ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ В МЕДІАЦІЇ
90. *Микитин Р. С.* 535
 ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ
 ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ
91. *Росавицький О. О.* 542
 ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ - СУЧАСНИЙ ВИКЛИК
92. *Хомин В. С.* 547
 ОСОБЛИВОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ:
 ПРАВОВІ АСПЕКТИ
93. *Шинкаренко І. О., Ярина Я. І.* 557
 МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА
 НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД ЧАС ДОПИТУ

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 631.416.8:631.111.3(477)

ОЦІНКА СТАНУ НАСИПНИХ ҐРУНТІВ НА ОСНОВІ ДАНИХ ҐРУНТОВО-ЕКОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

Швець Ольга Миколаївна,
аспірант кафедри ґрунтознавства
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна

Анотація: Насипні ґрунти - це ґрунти, які утворилися під дією природних або антропогенних факторів в результаті накопичення різних матеріалів, таких як пісок, галька, гравій, тощо. Склад та структура таких ґрунтів можуть бути різними, що відрізняє їх від інших типів ґрунтів. Пористість насипних ґрунтів є однією з ключових характеристик, що визначає їхню здатність до водопроникності та водоутримання. Ця характеристика має велике значення для будівництва на насипних ґрунтах дамб, доріг та будівель. Ще однією важливою характеристикою насипних ґрунтів є їх стійкість. Деякі з них можуть бути нестійкими, схильними до обвалів та зсувів під дією води чи інших факторів. Тому моніторинг насипних ґрунтів є важливим елементом їхнього використання в будівництві та інших галузях. Геофізичні та геохімічні дослідження, спостереження за станом ґрунту та контроль якості матеріалів - це методи, що дозволяють визначати склад ґрунту, а також оцінювати його стійкість та пористість.

Ключові слова: порушені ґрунти, насипні ґрунти, Лівобережжя Дніпра, горизонти, ґрунтоутворення, ґрунтово-екологічний моніторинг.

Внаслідок дії природних чи антропогенних факторів, накопичення різних

матеріалів, таких як пісок, галька, гравій та ін. утворюються насипні ґрунти. Ці ґрунти відрізняються від інших типів ґрунтів тим, що вони не мають певної структури й можуть мати різну гранулометричний та хімічний склад. Насипні ґрунти є важливим елементом геологічного середовища та зустрічаються в різних формах [1, с. 17].

Однією з основних характеристик насипних ґрунтів є пористість, яка визначає їх здатність до водопроникності та водоутримання. Ця характеристика має велике значення для будівельних та геотехнічних робіт, таких як будівництво дамб, доріг та будівель на піщаних ґрунтах [2, с. 15].

Ще однією важливою характеристикою насипних ґрунтів є їх стійкість, хоча деякі з них можуть бути нестійкими та схильними до обвалів та зсувів, особливо під дією води чи інших факторів. Тому моніторинг є важливим елементом використання насипних ґрунтів в будівництві та інших галузях [3, с. 167]. Крім того, насипні ґрунти є одним з матеріалів, що найбільше використовуються в будівництві. Вони широко застосовуються в якості основи для дорожнього покриття, залізничних насипів, земляних гребель та інших споруд [5, с. 148].

Для моніторингу насипних ґрунтів застосовуються різноманітні методи. Щільність і пористість визначають за допомогою геофізичних методів, а саме: методи гамма-гамма й нейтрон-гамма. Вони дозволяють отримати відповідні дані на глибинах до декількох метрів [7, с. 123].

Геофізичні та геохімічні дослідження, спостереження за станом ґрунту та контролем якості матеріалів є методами моніторингу насипних ґрунтів. Вони дозволяють визначати хімічний та гранулометричний склад ґрунту, а також оцінити його стійкість та пористість. Результати моніторингу дозволяють розробляти стратегії для покращення його якості [4, с. 819].

Однак насипні ґрунти можуть бути нестійкими, особливо за наявності нерівномірних навантажень або впливу екстремальних погодних умов, наприклад, сильного дощу або землетрусу [6, с. 27].

Також використовуються методи геодезичного моніторингу, такі як GPS

та нівелювання, що дозволяє визначити зміну висоти насипної ґрунтової поверхні з часом. Так можна відстежувати деформації та встановити наявність можливих небезпек для споруд [8, с. 112].

Аналіз останніх досліджень та публікацій по насипним ґрунтам показав значний розвиток у галузі вивчення цих ґрунтів. Останні дослідження зосереджені на оцінці якості та властивостей насипних ґрунтів, що були рекультивовані внаслідок різних промислових та будівельних проектів [8, с. 112; 9, с. 210].

Моніторинг насипних ґрунтів є важливим для безпеки та стійкості інфраструктури, оскільки їхній стан може суттєво впливати на якість та надійність будівельних об'єктів, наприклад, доріг, залізниць, мостів тощо. Відсутність контролю за підтриманням насипних ґрунтів у відповідному стані може створити небезпечні ситуації, такі як обвали, провали та деформації інфраструктури, що здатне призвести до серйозних наслідків для людей та економіки [9, с. 211].

Крім того, моніторинг насипних ґрунтів важливий для визначення оптимальних режимів експлуатації інфраструктури та розробки заходів для запобігання пошкодженням. Погодні умови, навантаження від транспорту тощо, можуть викликати деформацію та зміни властивостей насипних ґрунтів, що, в свою чергу, впливає на міцність та довговічність інфраструктури. Моніторинг дозволяє виявити такі зміни та вжити заходів для їхнього усунення [10, с. 265].

Деякі типи насипних ґрунтів можуть містити шкідливі речовини, що може бути джерелом потрапляння їх в навколишнє середовище з подальшим забрудненням ґрунту та води. У зв'язку із виникненням можливих екологічних проблем, моніторинг стану насипних ґрунтів дозволяє своєчасно проаналізувати стан, виявити та вжити заходів для їх усунення [11, с. 443].

У публікаціях звертається увага на процеси формування ґрунту на насипах та на вплив клімату, рослинності та ґрунтової біоти [4, с. 819]. Дослідники встановили, що властивості насипних ґрунтів значно змінюються з

часом та відмінні від природних ґрунтів [10, с. 265].

Також звертається увага на збереження та відновлення рекультивованих насипних ґрунтів. Для цього запропоновано різні підходи, включаючи використання спеціальних рослин та методів захисту ґрунту від ерозії [6, с. 27].

Отже, останні дослідження та публікації засвідчують значний прогрес у вивченні насипних ґрунтів та допомагають у розробці ефективних методів їх збереження та відновлення.

Багато досліджень підтверджують важливість рекультивації насипних ґрунтів, які зазнали деградації після будівництва. Науковці також досліджують ефективність різних методів рекультивації, включаючи використання рослинного матеріалу та мікроорганізмів [7, с. 123]. Однак, деякі дослідники зауважують, що процес рекультивації може бути довгим та витратним [10, с. 265]. Крім того, наявність забруднень може ускладнити процес та збільшити вартість рекультивації [3, с. 166]. Тому, важливо продовжувати дослідження та вдосконалювати методи рекультивації, щоб мінімізувати вплив на довкілля та забезпечити стійке функціонування екосистем.

Один з основних методів ґрунтово-екологічного моніторингу насипних ґрунтів – це вивчення їхнього складу та властивостей. Під час дослідження аналізується вміст важких металів, пестицидів, нафтопродуктів, радіонуклідів та інших шкідливих речовин. Також оцінюються механічні властивості ґрунту, такі як густина, вологість, міцність тощо. Ці параметри важливі для визначення стійкості й вантажопідйомності насипу, й навіть прогнозування можливих небезпек від можливого зміщення ґрунту [13, с. 379; 14, с. 885].

Другий метод ґрунтово-екологічного моніторингу насипних ґрунтів – це спостереження за змінами навколишнього середовища, які можуть відбуватися внаслідок будівництва та експлуатації транспортної інфраструктури на насипі. Наприклад, стежать за якістю поверхневих вод, вимірюють концентрацію шуму та вібрації, відстежують зміни місцевого клімату тощо. Ці параметри важливі для оцінки впливу на довкілля та прийняття рішень щодо мінімізації негативних наслідків [15, с. 2707; 16, с. 48].

Третій метод ґрунтового-екологічного моніторингу насипних ґрунтів – це моделювання можливих змін в ґрунті та навколишньому середовищі внаслідок будівництва та експлуатації інфраструктурних об'єктів на насипних ґрунтах. Воно дозволяє передбачати можливі зміни ґрунту, поверхневих і ґрунтових вод, а також ймовірні наслідки для екологічної ситуації в області [17, с. 911; 18, с. 104].

Для моделювання необхідно мати дані про властивості ґрунту, такі як густина, вологість, питома поверхня, кислотність тощо. Також потрібні дані про гідрологічний режим місцевості та кліматичні умови. За допомогою цих даних та математичних моделей можна провести оцінку можливих змін у ґрунті та навколишньому середовищі [19, с. 351].

Моделювання можна проводити як перед початком будівництва, так і під час експлуатації об'єктів. Це дозволяє визначити потенційні ризики для навколишнього середовища та розробити заходи для запобігання їм. Під час експлуатації об'єкта моделювання допомагає контролювати зміни в ґрунті й навколишньому середовищі та вживати відповідних заходів для зменшення впливу на екологічну ситуацію в області [20, с. 637].

Отже, моніторинг насипних ґрунтів є важливим інструментом для забезпечення стійкості та безпеки інфраструктури, оптимізації її експлуатації та вирішення екологічних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Li, T., Zhang, Y., Bei, S., Li, X., & Zhang, J. (2020). Contrasting impacts of manure and inorganic fertilizer applications for nine years on soil organic carbon and its labile fractions in bulk soil and soil aggregates. *Catena*, 194, 104739.
2. Cui, Y., Bing, H., Fang, L., Jiang, M., Shen, G., Yu, J. & Zhang, X. (2021). Extracellular enzyme stoichiometry reveals the carbon and phosphorus limitations of microbial metabolisms in the rhizosphere and bulk soils in alpine ecosystems. *Plant and Soil*, 458, 7–20.
3. Essel, E., Xie, J., Deng, C., Peng, Z., Wang, J., Shen, J., & Li, L. (2019).

Bacterial and fungal diversity in rhizosphere and bulk soil under different long-term tillage and cereal/legume rotation. *Soil and Tillage Research*, 194, 104302.

4. Cui, Y., Jiang, Y., & Guo, C. (2019). Investigation of the initiation of shallow failure in widely graded loose soil slopes considering interstitial flow and surface runoff. *Landslides*, 16(4), 815–828.

5. Єстеревська, Л. В., Момот, Г. Ф., & Лехцієр, Л. В. (2008). Рекультивовані ґрунти: підходи до класифікації і систематики. *Ґрунтознавство*, 9(3-4), 147-150.

6. Сараненко, І. І., Цветкова, Н. М., & Дубина, А. О. (2007). Фізико-хімічні та морфологічні властивості ґрунтів північної технозони м. Кременчук. *Biosystems Diversity*, 1(15), 27.

7. Панас, Р., & Маланчук, М. (2009). Класифікація техногенних ґрунтів: сучасні методичні підходи. *Геодезія, картографія та аерофотознімання*, 72, 122-127.

8. Хохрякова, А. І. (2016). Ґрунти міст: особливості генезису, класифікації та діагностики. *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*, 1, 110-125.

9. Li, J., Yang, L., Mao, S., & Shangguan, Z. (2023). Assembly and enrichment of rhizosphere and bulk soil microbiomes in Robinia pseudoacacia plantations during long-term vegetation restoration. *Applied Soil Ecology*, 187, 104835.

10. Zhou, M., Liu, C., Wang, J., Meng, Q., Yuan, Y., Ma, X., & Du, W. (2020). Soil aggregates stability and storage of soil organic carbon respond to cropping systems on Black Soils of Northeast China. *Scientific Reports*, 10(1), 265.

11. Mustafa, A., Minggang, X., Shah, S. A. A., Abrar, M. M., Nan, S., Baoren, W. & Núñez-Delgado, A. (2020). Soil aggregation and soil aggregate stability regulate organic carbon and nitrogen storage in a red soil of southern China. *Journal of Environmental Management*, 270, 110894.

12. Tian, P., Razavi, B. S., Zhang, X., & Blagodatskaya, E. (2020). Microbial growth and enzyme kinetics in rhizosphere hotspots are modulated by soil

organics and nutrient availability. *Soil Biology and Biochemistry*, 141, 107662.

13. Sun, A., Jiao, X. Y., Chen, Q., Wu, A. L., Zheng, Y., Lin, Y. X., & Hu, H. W. (2021). Microbial communities in crop phyllosphere and root endosphere are more resistant than soil microbiota to fertilization. *Soil Biology and Biochemistry*, 153, 108113.

14. Chen, X., Xia, Y., Rui, Y., Ning, Z., Hu, Y., Tang, H., & Su, Y. (2020). Microbial carbon use efficiency, biomass turnover, and necromass accumulation in paddy soil depending on fertilization. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 292, 106816.

15. Hartman, K., & Tringe, S. G. (2019). Interactions between plants and soil shaping the root microbiome under abiotic stress. *Biochemical Journal*, 476(19), 2705–2724.

16. Sokol, N. W., & Bradford, M. A. (2019). Microbial formation of stable soil carbon is more efficient from belowground than aboveground input. *Nature Geoscience*, 12(1), 46–53.

17. Li, Y., Li, Z., & Zhang Q. (2020). Trade-off between soil pH, bulk density and other soil physical properties under global no-tillage agriculture. *Geoderma*, 361, 114099.

18. Liu, H., & Lennartz, B. (2019). Hydraulic properties of peat soils along a bulk density gradient—A meta study. *Hydrological Processes*, 33(1), 101–114.

19. Yin, Y., & Yan, Z. (2020). Variations of soil bacterial diversity and metabolic function with tidal flat elevation gradient in an artificial mangrove wetland. *Science of the Total Environment*, 718, 137385.

20. Feng, W., Guo, Z., Peng, C., Xiao, X., Shi, L., Zeng, P., & Xue, Q. (2019). Atmospheric bulk deposition of heavy metal (loid) s in central south China: Fluxes, influencing factors and implication for paddy soils. *Journal of Hazardous Materials*, 371, 634–642.

VETERINARY SCIENCES

УДК 504.05

ВПЛИВ ВЕТЕРИНАРНИХ КЛІНІК НА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Серікова Олена Миколаївна,
Кандидат технічних наук
Сальтевський Сергій Іванович,
Студент
Національний університет цивільного захисту України
м. Харків, Україна

Анотація: Розглянуто вплив діяльності клінік ветеринарної медицини на навколишнє середовище. Визначено, що застарілі методи поводження з відходами, відсутність достатньої кількості ліцензованих підприємств по утилізації медичних відходів, відсутність доступних цін на вказані послуги змушують ветеринарні клініки ухилятися від екологічно безпечних способів утилізації медичних відходів.

Ключові слова: екологічна безпека, медичні відходи, ветеринарні клініки, природоохоронні заходи, навколишнє природне середовище.

Вступ 09 липня 2023 року набирає чинності Закон України «Про управління відходами» згідно якого відходи, що утворюються внаслідок здійснення діяльності з ветеринарної практики відносяться до медичних відходів [1]. Таким чином, необхідним та актуальним є дослідження впливу діяльності ветеринарних клінік на довкілля для підвищення рівня екологічної безпеки міст. Результатом таких досліджень має бути розробка та впровадження інноваційних природоохоронних заходів, підкріплених змінами до законодавчої бази.

Усе більше мешканців міст в останні роки вирішують мати тварин-

компаньйонів з метою забезпечення спілкування з тваринним світом та отримання позитивних емоцій. Водночас, ці тварини потребують лікування та профілактичних заходів для збереження їхнього здоров'я. Це призводить до зростання кількості відвідувань ветеринарних клінік та збільшення навантаження на них. Беззаперечно, що клініки відіграють важливу роль у ветеринарно-санітарному та епізоотичному благополуччі, однак їх діяльність також пов'язана із потенційно небезпечним впливом на навколишнє середовище, в тому числі від створення медичних відходів. Дослідження, моніторинг та забезпечення належного стану поводження з медичними відходами від діяльності ветеринарних клінік є необхідним для забезпечення екологічної безпеки об'єктів довкілля.

Найбільш потужне утворення в діяльності ветеринарних клінік забруднюючих речовин, залишки яких попадають у стічні води спостерігається під час проведення лікувальних процедур: кров та інші біологічні рідини, залишки використаних ветеринарних препаратів, хімічних засобів дезінфекції та стерилізації. Серед твердих відходів за обсягом переважають одноразові медичні шприці разом з голками та одноразові рукавички, на яких також маються залишки біологічного походження тварин, ветеринарних препаратів, засобів дезінфекції та стерилізації, які підлягають утилізації спеціалізованими підприємствами, що мають відповідну ліцензію [2]. Середньостатистичний ветеринарний лікар використовує на місяць в середньому близько 700 одноразових шприців та близько 320 пар одноразових рукавичок.

В невеликій кількості утворюються й такі відходи біологічного походження як: залишки вовни, зубів, плаценти, інших тканин та органів тварин, що також підлягають утилізації спецпідприємствами, але кількість їх дуже мала, а ціни на їх послуги дуже великі. Застарілі технології та способи проведення дезінфекції та стерилізації у клініках, недостатня кількість ліцензованих підприємств із сортування, зберігання та утилізації медичних відходів, а й відповідна завищена ціна на ці послуги змушують ветеринарні клініки ухилятися від дотримання встановленого порядку поводження з

відходами [3].

Необхідним є впровадження управлінських та інженерних заходів з попередження та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Важливим також є контроль за дотриманням умов здійснення ветеринарної практики та за виконанням норм санітарного та природоохоронного законодавства в ветклініках щодо сортування й накопичення медичних відходів [4]. Для зниження скидів в стічні води потрібно виконати низку природоохоронних заходів, таких як заміна хімічно-небезпечних засобів дезінфекції та стерилізації на безпечні: застосовувати перекис водню, озонатори та ультрафіолетові лампи, запровадити автоклавний спосіб стерилізації.

Наявність договору зі спеціалізованими підприємствами на утилізацію медичних відходів необхідно внести до ліцензійних умов проведення господарської діяльності з ветеринарної практики або розглянути питання щодо можливості знищення після стерилізації одноразових шприців, рукавичок та подібних засобів іншими суб'єктами господарювання, що не обов'язково мають ліцензію на цей вид діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України Про управління відходами [Електронний ресурс] : від 20.06.2022 р. № 2320-IX із змінами та доп. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n987>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами [Електронний ресурс] : від 13.07.2016 р. № 446. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2016-%D0%BF#n9>.

3. Наказ МОЗ України Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами [Електронний ресурс] : від 08.06.2015 р. № 325 із змінами та доп. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15>.

4. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з ветеринарної практики [Електронний ресурс] : від 04.11.2015 р. № 896. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2015-%D0%BF#Text>.

BIOLOGICAL SCIENCES

REPRODUCTIVE PARAMETERS OF CRAYFISH OF THE ASTACIDAE FAMILY ON THE SHELF OF THE AZERBAIJAN SECTOR OF THE CASPIAN SEA

Azizov Aflatun Polad
PhD. associate professor
Azerbaijan Medical University

Introduction The Caspian crayfish *Pontastacus leptodactylus*, *Pontastacus eichwaldi* and *Caspiastacus pachypus* of the family Astacidae play an important role in the production processes of the ecosystems of the Caspian Sea. They, eating fish, crustaceans, shellfishes and other animals, as well as vegetation, transform substances and energies. The growth and reproduction of crustaceans accompanied by a periodic rejection of the formed generative products into the environment. An increase in body weight due to the formation of reproductive products is closely related to plastic metabolism. The mass of the clutch or the number of eggs in the marsupial pouch is a function of the mass as well as the body length of the crustaceans.

In the formation of primary generative production, such parameters as length, weight, age, and the degree of physiological activity play an important role. The general generative production is also significantly affected by abiotic environmental factors, especially near-bottom and surface temperatures, the amount of dissolved oxygen and pH (Fedotov, Shumilova, 1999, Khmeleva, 1988, Khmeleva, Golubev, 1984).

Quite well studied are crayfish on the eastern, northern and northwestern shelves of the Caspian Sea (Rumyantsev, 1974; Ushivtsev, 1981, 2000, Cherkashina, 1975). The studies on the western shelf were episodic (Starobogatov, 1977, Kasymov, 1994).

Aim Population-level studies indicate that clutch mass, or the number of eggs in a marsupial pouch, is a function of the mass as well as body length of the crustaceans. The purpose of this work is to determine the dependence of the absolute, working and relative fecundity on the weight and body length of the crayfish *P. leptodactylus*, *P. eichwaldi* and *C. pachypus* on the western shelf of the Azerbaijan sector of the Caspian Sea.

Material and methods Material on crayfish collected for the seasons of 2018-2022 on the western coast of the Azerbaijan sector of the Caspian Sea from fishing boats and on the “Alif Hajiyev” research vessel. The collection of material carry out at 7 sections, 21 standard stations located at depths of 10, 25 and 50 m. As hunting tools, the drill (10x10 mm) and anchoring (20x20, 25x25, 30x30 mm) nets. In addition, manual collections from the coastal zones of the sea were carry out using a 25 m long drag, the fishing area was about 10,000 m².

When analyzing the structural and functional characteristics of the crayfish population, we identified seven linear-age groups: 3.1-5 cm, 5.1-7 cm, 7.1-9 cm, 9.1-11 cm, 11.1-13 cm, 13.1-15 cm and 15.1-17 cm. The first two groups include underyearlings and partly two-year-olds not participating in reproduction. The basis of the reproductively active part of crayfish populations are individuals belonging to the third, fourth and fifth size-age groups. Primary processing of material on crayfish *P. leptodactylus*, *P. eichwaldi*, and *C. pachypus* carried out by methods generally accepted in hydrobiology. A total of 715 measurements were made during the processing of the material for fertility. Empirical and calculated data processed statically using the Statistica 10 program.

Results and discussion In general, the relationship between the number of eggs and body weight has been establish for many groups of invertebrates, including crustaceans (Rumyantsev, 1974, Khmeleva, 1988). Crayfish are dioecious animals with external fertilization. The terms of mating and laying of eggs are extend from the end of January to March at a surface water temperature of 3-7°C. Hatching of larvae is observe in mid-June at a water temperature of 18-20°C. According to our observations, the actively breeding part in populations consists of females 8.2-15.4 cm long and 42-

109 g in weight and males 7.5-16.3 cm long and 45-153 g in weight.

An analysis of the marsupial pouch of crayfish shows that with increasing weight and length, the number of eggs in a clutch increases from 68 to 295 eggs per female. With an increase in the size of females, the weight of the clutch naturally increases, which varies from 0.832 g to 3.655 g. Relative fecundity is defined as the ratio of clutch weight to female weight. An analysis of these ratios revealed that with an increase in body weight, relative fertility decreases. The inverse correlation explained by the physiological state of females, primarily age-related changes, and for females weighing 41.5 g, the relative fecundity is 0.041, and for females weighing 107.6 g - 0.029. It is known that some part of the eggs enclose in the marsupial pouch does not develop and the working fecundity of females is formed. According to our calculations, the working fertility of crayfish in the study area is 70% of the absolute fertility and ranges from 48 to 191 eggs per female.

The sex structure of Astacidae crayfish populations on the western shelf is almost stable and the ratio of females to males is approximately 1/1. But, given that this indicator is influenced by a complex of abiotic factors, regular deviations from the norm are observed in various variants in the sections Guba-Kilyazi - 1/2, Kilyazi - 2/1, Absheron - 1/1.61, Astara - 1, 42/1 and the average is 1.35/1.41.

In equations describing the relationship between the number of eggs and weight, as well as between the number of eggs and body length, the coefficients a and b are empirical. The values of a directly depend on abiotic factors and characterize not only the length and mass, but also the density of the organism. The coefficient b shows the power-law dependence of absolute (including working and relative) fecundity on body weight and length. Statistical assessment of the relationship between absolute fecundity and body weight for particular parabolic equations for three species of crayfish in the Caspian Sea is show in Table 1. Analysis of the data shows that the logarithms of absolute fecundity and body weight for all these cases correlate well with each other. The correlation coefficient (r_{xy}) is high in all species and is 0.835 for *P. leptodactylus*, 0.907 for *P. eichwaldi*, and 0.785 for *C. pachypus*. Using the root mean square error of each straight line lna , the probability of

deviations of individual measurements from the expected average for crayfish was determined. All individual values of E deviate from the value calculated by the equation by no more than $\pm 3\sigma_{lna}$.

Table 1

Statistical parameters of dependence of absolute fecundity on fresh body weight of crayfish $E = a W^b$

species	n	σ_y	σ_x	r_{xy}	a	$b \pm \sigma_b$
<i>P. leptodactylus</i>	155	0,436	0,547	0,835	5,344	0,835 \pm 0,057
<i>P. eichwaldi</i>	142	0,464	0,415	0,907	4,586	0,748 \pm 0,039
<i>C. pachypus</i>	163	0,412	0,606	0,785	3,965	0,887 \pm 0,026

A very good correlation observed between absolute fecundity and body length of crayfish on the western shelf. The logarithmic relationship between absolute fecundity and body length of females for all these cases is confirm by the presence of a high correlation equal to 0.744 for *P. leptodactylus*, 0.807 for *P. eichwaldi*, 0.856 for *C. pachypus* (Table 2).

Table 2

Statistical indicators of dependence of absolute fecundity on body length of crayfish $E = a L^b$

species	N	σ_y	σ_x	r_{xy}	a	$b \pm \sigma_b$
<i>P. leptodactylus</i>	155	0,255	0,131	0,744	0,864	2,045 \pm 0,104
<i>P. eichwaldi</i>	142	0,288	0,115	0,807	0,786	1,904 \pm 0,095
<i>C. pachypus</i>	163	0,301	0,147	0,856	0,727	1,997 \pm 0,038

Conclusions The timing of reproduction of crayfish is very extend. Mating and egg laying takes place occurs at 3-7°C surface water temperature and larvae hatching observed even in July.

With an increase in body weight and length, the number of eggs increases proportionally. The smallest females in terms of mass and length usually have low absolute fecundity. Not all eggs are capable of further development and an average of 30% natural elimination observed. Consequently, the working fecundity of crayfish is 70% of the absolute fecundity.

REFERENCE

1. Kasymov A.G. Ecology of the Caspian Lake, 1994, 240 p.
2. Rummyantsev V.D. River crayfish of the Volga-Caspian, 1976, 84 p.
3. Starobogatov Y.I. Crustaceans. Key to freshwater invertebrates, 1977, pp. 177-180.
4. Ushivtsev V.B. Determination of crayfish stocks in the Caspian, Fisheries, No. 4, 1981, pp. 50-51.
5. Ushivtsev V.B., Kamakin A.M. Cancers of the South Caspian. Characteristics of biotopes, distribution. Bulletin 157, 2000, pp.104-115.
6. Fedotov V.P., Shumilova T.E. Adaptive responses of crayfish cardiac activity to changes in temperature and pH in the environment. Materials of the conference, 1999, pp. 376-377.
7. Cherkashina N.Y. Distribution and stocks of the genus *Astacus* in the Turkmen waters of the Caspian, Proceedings of VNIRO. Volume 108, 1975, p. 177-184.

**THE POSSIBLE MECHANISMS OF COGNITIVE FUNCTIONS
PREVENTION AND RECOVERY ON THE ALZHEIMER DISEASE
EXPERIMENTAL MODEL**

Galandarli Irana,

Старший лаборант

Jadavoda Kamala,

М.н.с.

Panakhova Elmira,

д.б.н.

Institute of Physiology named after Academician Abdulla Garayev
г. Баку, Азербайджан

Introduction. Modern livelihood has improved in last decades that lead to increase in global median age resulting in increasing number of people suffering from neurodegenerative diseases including Alzheimer`s disease (AD). The study is carried out to analyze the effectiveness of selenium containing plant extracts, which are important to research for various pathologies in order to provide protective mechanisms to prevent or slow-down the development of Alzheimer`s disease (AD). Extractions of mentioned origins have been obtained and used in study to check their effectiveness in the AD experimental model in animals.

Key words: Alzheimer`s disease, bulbectomy, spatial memory, latent period.

Method. Bilateral surgical bulbectomy, used as a method of forming AD, led to persistent impairment of spatial memory and cognitive functions 3 months after the surgery bulbectomy. This was evidenced by a sharp increase in the duration of the latent period of the search for an invisible platform (diameter=10cm) up to 120–180 ms (these values were typical for inexperienced naive animals before training).

Results. Based on obtained results, a study was carried out to analyze the effect of saffron (*Crocus Sativus*) and curcuma (*Curcuma Longa*) on cognitive functions of albino rats, which had developed spatial memory in the Morris water

maze (diameter = 102 cm). The experiments were carried out on 20 rats, which had formed a clear spatial memory (platform search time was reduced to 5-14 s). Along with the above, in some rats with an AD analogous, motion sickness and catalepsy was observed at the moment of launching into the Morris labyrinth, which ceased as swimming continued. After the development of the AD model, curcuma solution (250 mg/kg) was administered daily. All experimental animals found location of platform within 3-8 sec. In rats with preliminary saffron extract administration, AD development was not achieved. This indicates a powerful protective property of saffron in relation to spatial memory and visually controlled behavior. Curcuma stimulated neurogenesis through the neurotrophic factor expression, resulting in the rehabilitation of lost memory and cognitive function.

Conclusion. Using the fact that the rats genomes overlap for 95-99% with the human genomes (N.N. Karkishchenko et al, 2014), it can be hypothesized that our results can be extrapolated to humans. There are 481 segments longer than 200 base pairs (bp) that are absolutely identical (100% identity with no insertions or deletions) between orthologous regions of human, rat, and mouse genomes (Gill Bejerano et al, 2004). Understanding the molecular mechanism of extracts of selenium containing plants, which have both anti-inflammatory and antioxidant properties, will contribute to effective application of these extracts in neurological and ophthalmological clinics for protective and rehabilitative purposes and will also be applied for pre-clinical diagnostics, prediction and reduction of progression speed of different neurodegenerative diseases including AD.

УДК 57.043: 612.111: 576.31

ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМЫ ЭРИТРОЦИТОВ ПРИ ЗАМЕДЛЕННОМ ВХОДЕ СУЛЬФАТА В КЛЕТКИ

Рамазанов Виктор Владимирович,

к.б.н., с.н.с.

Руденко Сергей Витальевич,

к.б.н., с.н.с.

Институт проблем криобиологии и криомедицины НАН Украины
г. Харьков

Аннотация: В работе исследовали динамику изменения формы эритроцитов в сульфатной среде в условиях замедленного входа сульфата в клетки (рН7,4; 20-22°C). Показано, что в сульфатной среде эритроциты представлены сферическими формами. Присутствие в среде альбумина вызывает ретрансформацию части клеток (~50%) в дискоидные формы в течении 4-5 мин. Присутствие в среде ингибитора анионного канала DIDS инициирует обратимую ретрансформацию эритроцитов от сферических форм до дискоидных в течении 2-3 мин и обратно к сферическим формам к 5-10 мин. Для криоконсервированных эритроцитов действие альбумина менее выражено и производит ретрансформацию меньшей части клеток (~30%). Эффект DIDS на криоконсервированные клетки является заторможенным, но ретрансформация в дискоидные клетки отмечается к 5-10 мин. Данная заторможенность, вероятно, связана с нарушением электростатической структуры клеточных мембран при криоконсервировании эритроцитов. Индуцированное изменение формы эритроцитов осуществлялось в условиях, которые ориентируют анионный переносчик в конформацию с транспортным сайтом, обращенными на внешнюю сторону мембраны. Это позволяет предполагать, что механизм регуляции формы эритроцитов не зависит от перераспределения транспортных сайтов на мембране, которое является сопутствующей реакцией обмена анионами при определенных условиях среды

инкубации. Изменение формы эритроцитов на действие заряженных реагентов (альбумин, DIDS) указывает на то, что механизм модификации формы клеток может включать модификацию электростатической структуры участков мембран.

Ключевые слова: эритроциты, криоконсервирование, сульфат, альбумин, DIDS, форма клеток.

Согласно данным литературы изменение формы эритроцитов может происходить под контролем распределения транспортных сайтов анионного переносчика (AE1) по обе стороны мембраны. По одной из гипотез, смещение транспортных сайтов на внешнюю сторону мембраны приводит к эхиноцитозу клеток [1], тогда как по другой гипотезе – к стоматоцитозу [2]. Поэтому остается нерешенным вопрос о роли распределения транспортных сайтов переносчика в механизме регуляции формы эритроцитов. Показано, что в сульфатной среде при значении pH 5,6 (23°C) эритроциты приобретают форму эхиноцитов и ретрансформируют в направлении эхиноциты → дискоциты → стоматоциты в течение 15-30 мин. Авторы данной работы пришли к выводу, что указанная ретрансформация определяется переориентацией тр.сайтов на внешнюю сторону мембраны с последующим Cl-/SO4²⁻- обменом и распределением тр.сайтов между внутренней и внешней поверхностью мембраны [1]. При снижении pH в физрастворе эритроциты стоматоцитируют в течении нескольких секунд, возможно, по причине того, что хлорид распределяется на 3 порядка быстрее, чем сульфат. В таком случае медленный Cl-/SO4²⁻- обмен может являться причиной замедления развития стоматоцитоза, которое отражается в выше указанной ретрансформации эритроцитов. В то же время, максимальная скорость Cl-/SO4²⁻- обмена отмечается при pH 6,4 ($k=0,121 \text{ мин}^{-1}$, 37°C), тогда как при pH 7,4 и 20°C $k=0,0021 \text{ мин}^{-1}$ [3], а оценка времени полуобмена по формуле $t(1/2)=\text{Ln}2/k$ составляет 5,5 часов. Согласно логике механизма «ring-pong» в последних экспериментальных условиях в течение 2-10 мин при заторможенном Cl-/SO4²⁻- обмене значительная часть

транспортных сайтов будет оставаться на внешней стороне мембраны. Вместе с тем, нет данных о морфологии эритроцитов в условиях рН 7,4 и 20°C и ее возможном изменении во времени.

Связывание ингибитора анионного канала ДИДС с мембранами эритроцитов приводит к фиксации конформации переносчика с транспортным сайтом, обращенным на внешнюю сторону мембраны. При этом принято считать, что ДИДС является эхиноцитогенным агентом [4], однако ДИДС-меченые эритроциты могут быть представлены не только эхиноцитами, но и частично дискоцитами [5]. Кроме того, при исследовании ретрансформации эритроцитов в сахарозной среде в направлении эхиноциты→дискоциты→стоматоциты, включение ДИДС в суспензию клеток на стадии стоматоцитоза приводит к образованию форм клеток, подобных дискоидным [6]. Далее, при рН-титровании ДИДС-меченых эхиноцитарных эритроцитов в цикле рН 7,4↔5,6 на 3-м шаге титрования к рН 5,6 клетки становятся в основном дискоцитами [1]. Последнее указывает на то, что изменение формы клеток может определяться модификацией электростатической (ЭС) структуры ДИДС-меченого переносчика и мембраны вследствие циклического изменения рН.

Представленные данные литературы приводят к постановке вопросов: во-первых, может-ли происходить изменение формы эритроцитов в сульфатной среде при физиологическом значении рН в условиях замедленного обмена анионами и, соответственно, замедленного распределения тр сайтов на мембране; во-вторых, может-ли ДИДС модифицировать форму клеток в условиях ориентации транспортных сайтов переносчика на внешней стороне мембраны.

Цель работы – исследовать изменение формы интактных и криоконсервированных эритроцитов в сульфатной среде при условиях замедленного транспорта сульфата в клетки (рН7,4 и 20-22°C).

Материалы и методы. В работе использовали сывороточный альбумин человека (Sigma, США) и ингибитор анионного канала и модификатор формы

эритроцитов 4,4'-Diisothiocyanato-stilbene-2,2'-disulphonate (DIDS, Sigma, США). Эритроциты из донорской крови (2 суток хранения при 4°C) осаждали и отмывали средой, содержащей 0,15 моль/л NaCl+5,5 ммоль/л глюкозы при 20-22°C. Полученный осадок комбинировали со средой (1:1), содержащей глицерин (38%), сорбитол (2,9%) и NaCl (0,63%), и криоконсервировали при погружении в жидкий азот (-196°C). Замороженные образцы клеток (1 мл) отогревали при 40°C, 2 мин с последующим отмыванием клеток комбинациями 2-х растворов, содержащих 1 моль/л NaCl и 0,15 моль/л NaCl+5,5 ммоль/л глюкозы при 20-22°C по методу, описанному в [7]. Изменение формы эритроцитов исследовали при регистрации интенсивности флуктуации оптической плотности (ОП, $\lambda=720$ нм) перемешиваемой клеточной суспензии ($\sim 3,0 \times 10^6$ кл./мл) в кювете спектрофотометра (СФ) при температуре 20-22°C. Дiskoидные клетки рассеивают свет анизотропно и производят максимальную флуктуацию ОП, сферические клетки проявляют изотропное светорассеяние - флуктуаций ОП не выявляется. Поэтому интенсивность флуктуаций ОП определяется соотношением дискоидных и сферических форм клеток [8].

Результаты и обсуждение. При внесении эритроцитов в сульфатную среду отмечается снижение ОП клеточной суспензии в течение ~ 30 сек и далее отмечается незначительное снижение уровня ОП на протяжении 4-5 мин с последующим восстановлением до 10 мин (Рис., трек 1). Для эритроцитов некоторых доноров колебание ОП в интервале 0,5-10 мин не отмечается (Рис., трек 2). При этом отсутствие флуктуаций ОП определяется наличием сферических форм клеток в данной среде.

Для эритроцитов тех и других доноров, присутствие в среде альбумина вызывает выраженное снижение ОП и развитие флуктуации ОП на $\sim 4-5$ мин, с последующим некоторым повышением ОП до 10 мин (Рис., трек 3). Присутствие в среде ингибитора анионного канала DIDS инициирует значительное развитие флуктуации ОП на 2-3 мин с последующим повышением ОП и ослаблением флуктуации ОП до 10 мин (Рис., трек 4). Сравнение

эффектов альбумина и DIDS выявляет их некоторую подобность, но для последнего эффект ускорен и более выражен.

Для криоконсервированных эритроцитов, действие альбумина менее выражено, а действие ДИДС вызывает развитие флуктуации ОП только к 5-й мин, интенсивность которой остается таковой до 10 мин экспериментальной прописи (Рис., треки 5-7). Данная интенсивность флуктуации ОП подобна таковой для интактных клеток на 2-3 мин (Рис., трек 4). Сравнивая эффект DIDS на интактные и криоконсервированные эритроциты становится очевидным, что криоконсервирование приводит к ингибированию DIDS-индуцированной обратимой ретрансформации.

Ранее нами было показано, что при повышении в среде DIDS до 20 мкмоль/л приводит к торможению данной ретрансформации, которое, вероятно, связано с адсорбцией излишка заряженных молекул реагента на других участках мембраны вне анионного канала. Есть данные, что при криоконсервировании эритроцитов в среде с глицерином или 1,2-пропандиолом отмечается снижение поверхностного электрического потенциала [9]. Представленные данные приводят к предположению, что ингибирование DIDS-ретрансформации криоконсервированных эритроцитов (Рис., трек 7 в сравнении с трек 4) может быть связано с нарушением ЭС структуры поверхности мембран.

На основе имеющихся данных при 20°C, pH7,4 и константы скорости транспорта сульфата $k=2,1 \times 10^{-3}$ [3] оценка времени полуобмена $Cl_{in}/SO_4^{2-}_{out}$ по формуле: $\tau(1/2)=Ln2/k$ составляет 5,5 часов. Скорость транспорта хлорида на 3 порядка выше, чем сульфата, поэтому, с учетом обмена анионами по механизму «ring-pong», в наших экспериментальных условиях (20°C; pH7,4; 10 мин) большая часть транспортных сайтов будет локализоваться на внешней стороне мембраны, тем более при связывании в анионном канале ингибитора DIDS. Суспензия эритроцитов в физрастворе (pH7,4) производит флуктуацию ОП, что указывает на наличие определенной доли дискоидных форм клеток (Рис., трек 8). Присутствие альбумина в данной среде проявляет свойственный

эффект - вызывает значительное усиление интенсивности флуктуации ОП (Рис., трек 9), которое определяется ретрансформацией эритроцитов в дискоциты [10].

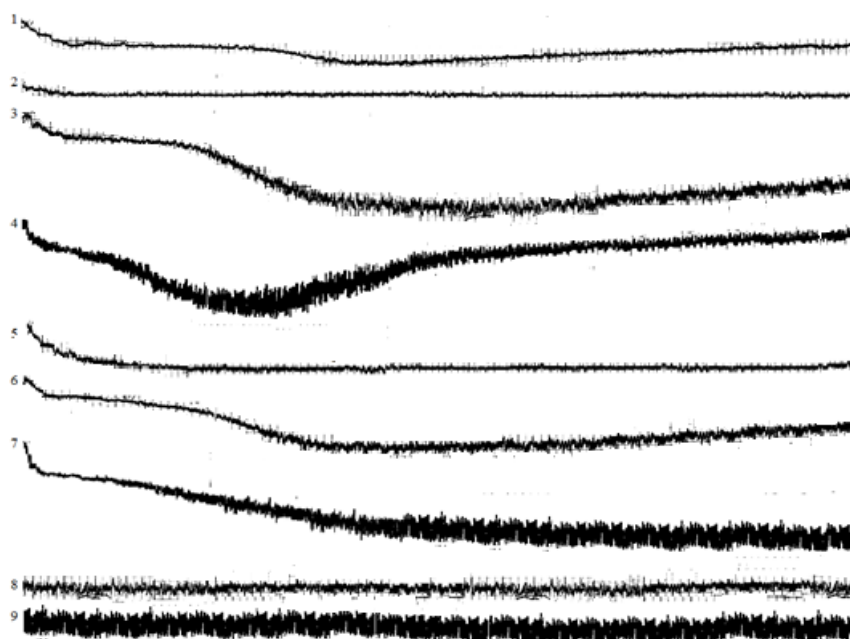

Рис. Изменение интенсивности флуктуаций ОП суспензии эритроцитов донорской крови в экспериментальной среде, содержащей:

1-7 – 110 ммоль/л Na_2SO_4 , 10 ммоль/л Трис-буфер (pH7,4); 8,9 – 150 ммоль/л NaCl , 10 ммоль/л Трис-буфер (pH7,4). 1-4,8,9 – интактные клетки, 5-7 – криоконсервированные клетки (см. методы). 3,6 – в среду перед клетками добавлен альбумин (0,02%), или 4,7 – DIDS (2 мкмоль/л). 1,2 – характерные прописи ОП для эритроцитов из различных доноров.

Вместе с тем, в сульфатной среде, судя по развитию интенсивности флуктуации ОП не все клетки подвержены действию альбумина (Рис., трек 3) по сравнению с физраствором (Рис., трек 9). Возможно, эритроциты, чувствительные к альбумину относятся к фракциям молодых по возрасту клеток. В тоже время, уровень интенсивности флуктуации ОП при действии DIDS на 2-3 мин (Рис., трек 4), подобен таковому при действии альбумина в физрастворе (Рис., трек 9), что связано с ретрансформацией значительной части клеток.

Альбумина – глобулярный белок с гидрофобными радикалами, молекула

которого несет 15 отрицательных зарядов, что не исключает как гидрофобные, так и электростатические эффекты при воздействии данного белка на форму эритроцитов. Молекула DIDS несет два отрицательных заряда и может произвести электростатический эффект при встраивании во входящую полость анионного канала, которая включает положительные остатки аминокислот [11].

Ранее нами было показано, что альбумин, добавленный в суспензию эритроцитов в физрастворе (рН 7,4), проявляет свойственную быструю ретрансформацию клеток в дискоциты, которая устраняется при рН 5,0. Кроме того, данный эффект устраняется в сульфатной среде при рН 7,4, но восстанавливается при рН 5,0 [12]. Вместе с тем, в физрастворе DIDS проявляет сфероцитирующее действие, которое устраняется при рН 5,0. Опять же, данный эффект устраняется в сульфатной среде при рН 7,4, но при рН 5,0 данный реагент проявляет действие подобное альбумину – образуются дископодобные формы [13]. Изoeлектрическая точка альбумина равняется 4,8-5,0, поэтому устранение его эффекта может быть связано с обнулением заряда при рН 5,0 в то же время, в сульфатной среде рН 7,4 также устраняется его действие. Это указывает на то, что действие альбумина определяется электростатической структурой мембраны. Диссоциируемые группы DIDS имеют отрицательные K_d , поэтому при рН 5,0 степень их диссоциации изменится незначительно. В связи с этим, модифицирующий эффект данного реагента на форму при изменении рН может определяться изменением ЭС структуры мембраны, как и для альбумина.

Гипотеза о контроле галидами локального потенциала и рН_s в межфазных участках анионного канала, предсказывает, что 10-кратное снижение концентрации хлорида в среде может привести к увеличению положительного потенциала на 54 мВ [14]. Согласно данной гипотезе связывание двухзарядных анионов сульфата в указанных участках может привести к изменению их ЭС структуры по сравнению с физраствором. Это, возможно, определяет некоторую подобность изменения кривых ОП при действии заряженных реагентов – альбумина и DIDS (Рис., треки 3, 4). Входная полость анионного

канала включает положительно заряженные остатки аминокислот, связывающие анионы [11]. Взаимодействие DIDS в канале нейтрализует положительно заряженный аминокислотный остаток Lys581 у входа и вносит во входную полость две свои SO_3^- -группы, одна из которых нейтрализует Arg730, а вторая экранируется другими зарядами [15].

Можно предположить, что DIDS-индуцированная обратимая ретрансформация эритроцитов в сульфатной среде (Рис., трек 4) инициируется изменением динамики сульфата в канале с модификацией ЭС структуры входа канала при связывании DIDS. При стимуляции потоком перемешивания клеточной суспензии данная модификация может запускать изменение ЭС структуры межфазных участков мембран, прилегающих к анионному каналу и обратимое изменение формы клеток. В то же время, альбумин, связываясь с липидным бислоем мембраны, приводит к увеличению ζ -потенциала эритроцитов более чем в 3-раза [16]. Возможно, в сульфатной среде альбумин при связывании с бислоем опосредованно может модифицировать изменение ЭС структуры участков мембран, прилегающих к анионному каналу. Представленные результаты указывают на то, что альбумин производит свойственное ретрансформирующее действие на эритроциты в условиях смещения транспортных сайтов анионного переносчика на внешнюю сторону мембраны в сульфатной среде. Данное действие заторможено и слабее выражено по сравнению с физраствором. Ретрансформирующее действие DIDS на эритроциты также осуществляется в указанных условиях к тому же, присутствие ингибитора DIDS указывает на то, что изменение формы клеток происходит без перераспределения транспортных сайтов переносчика. Условия экспериментов и действия реагентов на форму эритроцитов приводят к предположению, что механизм регуляции формы не включает в себя и не зависит от перераспределения транспортных сайтов анионного переносчика, которое, в определенных условиях, может быть только сопутствующей реакцией. Полученные результаты, с учетом ранее опубликованных результатов по влиянию pH на модификацию формы эритроцитов DIDS и

альбумином, позволяют предположить, что действие DIDS на форму эритроцитов в сульфатной среде связано с модификацией ЭС структуры межфазных участков мембран, прилегающих к анионному каналу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Gimsa J, C Ried 1995. Do band 3 protein conformational changes mediate shape changes of human erythrocytes? *Mol Membr Biol*. V. 12. № 3. P. 247. doi: 10.3109/09687689509072424.
2. Wong P. 1999. A basis of echinocytosis and stomatocytosis in the disc-sphere transformations of the erythrocyte. *J Theor Biol*. V. 196. № 3. P. 343. doi: 10.1006/jtbi.1998.0845.
3. Bursaux E, Hilly M, Bluze A, Poyart C. Organic phosphates modulate anion self-exchange across the human erythrocyte membrane. *Biochim Biophys Acta*. 1984 Nov 7;777(2):253-60. doi: 10.1016/0005-2736(84)90427-9.
4. Hoefner D.M., Blank M.E., Davis B.M., Diedrich D.F. 1994. Band 3 antagonists, p-azidobenzylphlorizin and DIDS, mediate erythrocyte shape and flexibility changes as characterized by digital image morphometry and microfiltration. *J Membr Biol*. V. 141. № 1. P. 91. doi: 10.1007/BF00232877.
5. Van Dort H.M., Knowless D.W., Chasis J.A., Lee G., Mohandas N., Low P.S. 2001. Analysis of integral membrane protein contributions to the deformability and stability of the human erythrocyte membrane. *J. Biol. Chem*. V. 276. № 50. P. 46968.
6. Руденко С.В., Румиех М.Х., Бондаренко В.А. 2007. Морфологическая реакция эритроцитов на изменение электролитного состава среды. Влияние ингибиторов анионного транспорта. *Біофізичний Вісник*. В. 18 (1). С. 53.
7. Lelkens C.C. 2003. Stability after thawing of RBCs frozen with the high- and low-glycerol method. *Transfusion*. V. 43. № 2. P. 157. doi: 10.1046/j.1537-2995.
8. Rudenko S.V., Crowe J.H., Tablin F. 1998. Determination of time-dependent shape changes in red blood cells. *Biochemistry (Mosc)*. V. 63. № 12. P. 1385.

9. Gordiyenko O.I., Anikieieva M.O., Rozanova S.L., Kovalenko S.Ye., Kovalenko I.F., Gordiyenko E.O. 2015. Development of a model to investigate red blood cell surface characteristics after cryopreservation. *Cryo Letters*. V. 36. № 3. P. 221.
10. Hoffman JF. 1987. On the mechanism and measurement of shape transformations of constant volume of human red blood cells. *Blood Cells*. V. 12. № 3. P. 565.
11. Zhekova H.R., Pushkin A., Kayık G. 2021. Identification of multiple substrate binding sites in SLC4 transporters in the outward-facing conformation: Insights into the transport mechanism. *J Biol Chem*. V. 296. 100724. doi: 10.1016/j.jbc.2021.100724.
12. Рамазанов В.В., Воловельская Е. Л., Руденко С.В. Форма модификация криоконсервированных эритроцитов альбумином. The 4th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (January 10-12, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. P. 77-83.
13. Рамазанов В.В., Воловельская Е. Л., Руденко С.В. Формомодификация эритроцитов стильбен-дисульфонатом. The 6th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (January 13-15, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. P. 67-74.
14. Wieth J.O., Bjerrum P.J. 1982. Titration of transport and modifier sites in the red cell anion transport system. *J Gen Physiol*. V. 79. № 2. P. 253. doi: 10.1085/jgp.79.2.253
15. Reithmeier R.A., Casey J.R., Kalli A.C., Sansom M.S., Alguel Y., Iwata S. 2016. Band 3, the human red cell chloride/bicarbonate anion exchanger (AE1, SLC4A1), in a structural context. *Biochim Biophys Acta*. V. 1858. (7 Pt A). P. 1507. doi: 10.1016/j.bbamem.2016.03.030.
16. Wall J., Ayoub F., O'Shea P. 1995. Interactions of macromolecules with the mammalian cell surface. *J Cell Sci*. V. 108. Pt 7. P. 2673.

MEDICAL SCIENCES

UDC: 616-089.882+616-089+616.314.17-008.1

ORAL HABITS IN THE DEVELOPMENT OF ACQUIRED DEFORMATIONS IN THE MAXILLOFACIAL AREA

Mahklynets Nataliia

MD, PhD, Assoc. Prof., Therapeutic Dentistry Department,

Pavlyshyn Mariana

Ass., Pediatric Dentistry Department

Ozhogan Zinovii

DDS, PhD, DSci. Prof., Head of the Department of Orthopedic Dentistry,

Ivano-Frankivsk National Medical University, 2 Halytska Street,

Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76008

Anotation. Oral habits in children with existing maxillomandibular anomalies is relevant, as they progress more and more rapidly and intensively among young people who are on distance education. Emotional instability among young people is associated with a long life in chronic stress caused by the presence of the pandemic and online learning. Research shows that to reduce the impact of stress factors, children use oral habits: they rest their head on their hands in the same position, causing chronic trauma in this area, they sit in front of the monitor with their mouths open, despite a positive breath test (presence of nasal breathing), they suck fingers, bit nails, pencils or pens. It is believed that oral habits are an element of adaptation to existing chronic stress [2, p. 88-93; 3, 240 p; 6, 324 p.].

Systematic use of the oral habit in the course of emotional struggle leads to changes in the facial skeleton and maxillofacial area [2, p. 88-93; 7, p. 75-81]. We assume that the oral habit, especially one associated with long-term mechanical impact on the facial skeleton and jaw bones, is the trigger for deformation in the processes of cellular mechanotransduction of the formation of the functional matrix

of the bone apparatus and is a phenotypic expression of the human body. The bone "tunes" to the precise frequencies of skeletal muscle activity. Incorporating concepts and databases related to the intracellular and intercellular mechanisms and processes of bone cell mechanotransduction and the organization of bone as a biologically connected cellular network allows for a revision of the functional matrix hypothesis that proposes an explanatory chain extending from the epigenetic event of muscle contraction hierarchically down to the regulation of the bone cell genome [4, p. 479-485; 5, p. 1814-1817]. We hypothesize that intercellular mechanotransduction is a critical component in achieving coordinated remodeling responses to force application in connective tissues, which requires further study and scientific justification. It is for the purpose of studying the influence of harmful genes on the personality phenotype that it is necessary to carry out a cephalometric examination of patients and stages of complex treatment.

Key words: oral habits, bone structure, functional matrix, orthodontic treatment, myofunctional devices.

Research methods: We conducted clinical, radiological methods of examination of 60 patients 12-15 years old with acquired maxillomandibular anomalies and oral habits, 15 persons aged 12-15 years without maxillomandibular anomalies and acquired deformities (norm group). We studied the data of computer tomograms, performed stereotopometric analysis (three-dimensional cephalometry), determination of the thickness of the masticatory muscles in symmetrical areas of the face. Statistical processing of the results was performed using a personal computer using the software package Statistica 12.0. Data distribution was assessed using the Kolmogorov-Smirnov test of normality. Mean values and standard errors were calculated for continuous variables. Correlation between parameters was analyzed using Spearman's correlation coefficient and tested for significance. Significance was set at $p < 0.05$ [1, 502 p.].

Scientific novelty. Clinical examination showed that oral habits were manifested in 98.3% of patients. The results of clinical and radiological examination,

analysis of cephalometric parameters and data on the thickness of the masticatory muscles on symmetrical areas of the face confirm the relationship between chronic oral habits and formation of acquired maxillomandibular anomalies; confirm the presence of acquired rather than congenital deformity of the facial skeleton, which is associated with changes in the thickness of the masticatory muscles on the part of the deformation та compensatory muscle hypertrophy on the opposite side. After 12 months, the patients' cephalometric parameters differed significantly from the indicators before active orthodontic treatment and elimination of the oral habit, an increase in muscle thickness was observed in the areas where there was a chronic injury ($p \leq 0.05$). An increase in the thickness of the bone structure of the facial skull and an increase in the thickness of the masticatory muscles on the side where the oral habit was eliminated were observed.

Conclusions: Oral habits progress regardless of the patient's age, they appear in 96.6% of patients in this group of patients. The results of clinical and X-ray research, analysis of cephalometric indicators and level of the thickness of the masticatory muscles confirm the relationship between a chronic oral habit and the development of the bone and muscle system. The obtained results indicate the ability of bone tissue to change its thickness and contours after eliminating a bad habit and confirm the presence of a functional matrix of bone structure development.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ.

1. Forthofer R. N. Biostatistics: A Guide to Design, Analysis, and Discovery. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2007: 502.
2. Joelijanto R. Oral Habits That Cause Malocclusion Problems. IDJ. 2012;1(2):88-93.
3. Kozlyakovskyy PA. Zahalna psykholohiya. Doslidzhennya tryvozhnosti (opytuvach Spilberhera – Khanina). Mykolayiv : Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 2004. 240. [in Ukrainian].
4. Moss ML. Twenty years of functional cranial analysis. American Journal of Orthodontics 1972;61:479-485.

5. Moss-Salentijn L, Melvin L. Moss and the functional matrix. *Journal of Dental Research* 1997;76:1814-1817.
6. Naugolnyuk LV *Psikhologiya stresu*. Lviv. 2015:324. [in Ukrainian].
7. Pompeia LE, Rossetti RM, Faria PR, Ortolani CLF, Faltin Jr K. Myofunctional therapy as treatment for anterior open-bite-case report. *Orthod sci pract*. 2017; 10(37): 75-81 DOI: 401401-406

DENTAL STATUS DURING PREGNANCY

Shukurova Umida Abdurasulovna

Head of the Department of Therapeutic Propaedeutics
of Dentistry, MD, Associate Professor
Tashkent State Dental Institute

Kamilova Iroda Abdurasulovna

Assistant of the Department of Obstetrics and
Gynecology in Family Medicine, DSc
Tashkent Medical Academy

Azizova Shirin Shavkatovna

Assistant of the Department of Therapeutic Propaedeutics
of Dentistry
Tashkent State Dental Institute

Rakhmatullaeva Orombonu Lug'umbek qizi

Master 1-year study
Andijan State Medical Institute
Tashkent, Uzbekistan

Abstract: according to the presented literature analysis, once again demonstrate the high attention to the state of the oral cavity in pregnant women. It has been proven that dental pathology in pregnant women has a direct impact on the development of the fetus. In this regard, it is relevant to identify the incidence of dental diseases in relation to the trimester of pregnancy and the intergenetic interval between pregnancies.

Key words: pregnant women, primary pregnant women, multi-pregnant women, dental caries, periodontal diseases, diseases of the oral mucosa, pregnancy trimesters.

During pregnancy, therapeutic dental care in relation to caries and its complications has a maximum performance.

Based on the data of the epidemiological aspect, not only diseases of the hard tissues of the teeth, but also periodontal diseases, namely, inflammatory and inflammatory-destructive lesions had a significantly high rate [8, 14, 17].

Pregnant women are at risk of development and progression of serious dental diseases - caries and periodontitis [1, 2, 4, 26]. As proven by many years of scientific research, the intensity and prevalence of dental caries increases significantly during this period [1, 3, 7, 22, 25].

Another indicator of a satisfactory dental status is the hygienic condition of the oral cavity in pregnant women, which is also deteriorating [5, 8]. According to studies, the hormonal imbalance that occurs in the body of a pregnant woman contributes to such changes [5, 29].

In 36-70% of pregnant women, an increased level of progesterone was registered, which has a direct effect on the nature of dental plaque, contributing to the development of inflammatory processes in periodontal tissues [7, 13]. In addition, high levels of estrogen and progesterone lead to an increased reaction of the gingival mucosa to plaque. A reaction of this nature in the oral cavity in pregnant women contributes to the development of both gingivitis and periodontitis [10, 28], in which, according to ADA (2013), there is a significantly high titer of anaerobes. This indicator directly affects the occurrence of enamel hyperesthesia [1, 7, 23].

Women during pregnancy and lactation represent a special risk group in the dentist's office, due to the peculiarities of the psychophysiological nature. Diseases of the oral mucosa are an additional risk factor for intrauterine infection of the fetus and pregnancy complications. The assessment of the state of microbiocenosis of the oral cavity and intestines in pregnant women with chronic recurrent aphthous stomatitis was carried out and priority clinical and microbiological relationships were determined [6, 10, 11, 12, 15].

Tolmacheva S.M. (2005), Danilina S.M. (2007) and Moss K.L. et al., (2005) also substantiated the data on the occurrence of periodontal diseases in pregnant women. Literature data indicate a high incidence, namely 60-93% of chronic periodontitis during the gestational period. The influence of inflammatory and inflammatory-destructive processes of the periodontium on the course of pregnancy has been proven, it is one of the risk factors for preterm birth, intrauterine infection of the fetus [5, 27]. At the same time, in women in the later stages, a sharp decrease in

dentogingival attachment has been proven, which worsens the severity of periodontal disease [8, 9, 18, 25].

The authors evaluated the impact of treatment of periodontal diseases in pregnant women in order to prevent or reduce perinatal and maternal morbidity and mortality. Two main comparisons were made: periodontal treatment versus no treatment during pregnancy, and periodontal treatment versus alternative periodontal treatment. Reported outcomes included preterm birth <37 weeks, preterm birth <35 weeks, birth weight <2500 g, birth weight <1500 g, and perinatal mortality (very low-quality evidence). It is not clear if there is a difference in terms <37 weeks, preterm birth <35 weeks, birth weight <2500 g, birth weight <1500 g and perinatal mortality when comparing different periodontal treatments because the quality of the evidence is very low [21, 24].

A lot of scientific research in HIV-positive pregnant women is aimed at determining the impact of periodontal tissue pathology and preterm birth. Most of the 96 (44.44%) cases of gingivitis are categorized as "moderate gingivitis" and most of the 62 (28.70%) cases of periodontitis are categorized as mild periodontitis. The relative risk for women with gingivitis or periodontitis who had preterm birth, low birth weight, and low birth weight was not statistically significant. However, the risk ratio trend was found to increase with the severity of periodontitis. An association between adverse neonatal outcomes and moderate to severe periodontitis has been proven. This Study Highlights the Importance of Oral Care in HIV-Positive Pregnant Wives [7, 23].

Eres G. et al., (2011) conducted a survey of pregnant women for a period of 28-32 weeks. During the study of the composition of the dentogingival pocket, the presence of two types of herpes viruses, namely the Epstein-Barr virus and cytomegalovirus, was detected. Dynamic analysis showed that the quantitative ratio of cytomegalovirus in pregnant women with chronic gingivitis did not significantly differ from the level of indicators in pregnant women without gingivitis. But, with a comparative aspect of the Epstein-Barr virus, the titer indicators in pregnant women were three times higher ($p < 0.05$) than those in non-pregnant women [9, 16, 19, 21,

26].

In this regard, it is relevant to identify the incidence of dental diseases in relation to the trimester of pregnancy and the intergenetic interval between pregnancies.

BIBLIOGRAPHY

1. Aliev, T. Ya. Features of hyperesthesia of dental hard tissues during physiological and pathological pregnancy / T. Ya. Aliev // Ukrainian Journal of Clinical and Laboratory Medicine. - 2013. - V. 8 No. 1. - S. 173-176.

2. Anisimova E. N. et al. The choice of drug for anesthesia and material for restoration in the treatment of dentin caries in pregnant women //Institute of Dentistry. – 2019. – no. 1. - S. 40-41.

3. Bakhmudov, M. B. The incidence of dental caries in pregnant women according to a five-year follow-up / M. B. Bakhmudov, Z. B. Alieva, B. R. Bakhmudov // Russian Dental Journal. - 2010. - No. 4. - S. 29-33.

4. Gazizova, R. N. Analysis of dental diseases in pregnant women observed in the MBUZ dental clinic No. 9 in Ufa / R. N. Gazizova, M. V. Zharkova, Yu. V. Zharkov // Sat. materials of the republic. scientific and practical. conf. dentists "Actual issues of dentistry", Ufa. - 2014. - S. 89-91.

5. Zharkova, O. V. Aspects of the prevention of major dental diseases during pregnancy / O. V. Zharkova, A. V. Dubovets, D. D. Polyakova // Bulletin of the Voronezh State Medical University. - 2014. - T. 13. - No. 4. - S. 126-132

6. Kamilov Kh. P., Lukina G. I., Shukurova U. A. Clinical and microbiological relationships between chronic recurrent aphthous stomatitis and dysbiotic disorders of the oral cavity and intestines in pregnant women // Dental Forum. - Limited Liability Company "Forum of Dentistry", 2009. - no. 2. - S. 67-70.

7. Kamilova, I.A. (2020). INDIVIDUAL PREDICTION OF THE DEVELOPMENT OF CERVICAL INTRAEPITHELIAL NEOPLASIA IN WOMEN FROM MEDICAL AND SOCIAL RISK FACTORS. Toshkent tibbiyot academy and aksborotnomashi, (1), 112-115.

8. Orekhova, L. Yu. Experience of clinical application of the treatment and preventive program in pregnant women / L. Yu. Orekhova, A.A. Uzdenova // Periodontology. - 2013. - No. 1. - S. 41-44.
9. Radzinsky V.E., Semyatov S.D., Totchiev G.F., Shishkin E.A. Tobacco smoking and pregnancy // Vestnik RUDN University. Series: Medicine. 2009. No. 7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tabakokurenje-i-beremennost>
10. Uspenskaya O. A. The study of immunological parameters of the oral fluid in the treatment of chronic recurrent aphthous stomatitis // Russian Dental Journal. - 2015. - T. 19. - No. 3. - S. 20-22.
11. Shukurova U. A. et al. FEATURES OF THE COURSE OF CHRONIC RECURRENT ATOXIC STOMATITIS DURING PREGNANCY //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. - 2022. - Vol. 1. - No. 12. - S. 303-315.
12. Shukurova U., Navruzova F., Toshpulatov B. The effectiveness of complex treatment of chronic recurrent aphthous stomatitis in pregnant women // Actual problems of dentistry and maxillofacial surgery. – 2022. – no. 1. - S. 822-825.
13. Yudina, N. A. Dentin hypersensitivity during pregnancy and menopause / N. A. Yudina // Medical Alphabet. Dentistry. - 2014. - No. 3. - S. 44-45.
14. Yuldasheva N. A. et al. Development of oral dysbiosis in pregnant women // Journal "Medicine and Innovations". – 2021. – no. 1. - S. 125-127.
15. Bett JVS, Batistella EÂ, Melo G, Munhoz EA, Silva CAB, Guerra ENDS, Porporatti AL, De Luca Canto G. Prevalence of oral mucosal disorders during pregnancy: A systematic review and meta-analysis. J Oral Pathol Med. 2019 Apr;48(4):270-277. doi: 10.1111/jop.12831. Epub 2019 Feb 12. PMID: 30673134.
16. Butera A, Maiorani C, Morandini A, Simonini M, Colnaghi A, Morittu S, Barbieri S, Ricci M, Guerrisi G, Piloni D, Cimarossa R, Fusaro B, Sinesi A, Bruni A, Scribante A. Assessment of Oral Microbiome Changes in Healthy and COVID-19-Affected Pregnant Women: A Narrative Review. Microorganisms. 2021 Nov 19;9(11):2385. doi: 10.3390/microorganisms9112385. PMID: 34835510; PMCID: PMC8618476.

17. Comparative evaluation of oral health knowledge, practices and attitude of pregnant and non-pregnant women, and their awareness regarding adverse pregnancy outcomes / S. Gupta, A. Jain, S. Mohan [et al.] // J. Clin. Diagn. Res. - 2015. - Vol. 9, № 11. - P. ZC26-32.

18. Díaz-Guzmán LM, Castellanos-Suárez JL. Lesions of the oral mucosa and periodontal disease behavior in pregnant patients. Med Oral Patol Oral Cir Bucal. 2004 Nov-Dec;9(5):434-7; 430-3. English, Spanish. PMID: 15580121

19. Eres, G. Subgingival Epstein-Barr and cytomegalovirus occurrence in pregnancy gingivitis / G. Ereş, E. Altiok, A. Ozkul, C.H. Agikel // J. Periodontol. - Vol. 82. - P. 1676 - 1684.

20. Gadzhula, N. G. The interdependence of indicators of mineral metabolism of saliva and the individual factors of risk appearance of dental caries with the account of their correction during pregnancy / N. G. Gadzhula // Новини СтоматологИ. - 2013. - № 2 (75). - С. 44-51.

21. Iheozor-Ejiofor Z, Middleton P, Esposito M, Glenny AM. Treating periodontal disease for preventing adverse birth outcomes in pregnant women. Cochrane Database Syst Rev. 2017 Jun 12;6(6):CD005297. doi: 10.1002/14651858.CD005297.pub3. PMID: 28605006; PMCID: PMC6481493

22. Kandan, P. M. Oral health in pregnancy (guidelines to gynaecologists, general physicians & oral health care providers) / P. M. Kandan, V. Menaga, R. R. Kumar // J. Pak. Med. Assoc. - 2011. - Vol. 61, № 10. - P. 1009-1014.

23. Kiran SR, Karnam Y, Ramya Y, Niharika B, Rani PD, Sarma SN. Association between periodontitis and preterm low birth weight in human immunodeficiency virus seropositive pregnant women in India: A cohort study. J Family Med Prim Care. 2022 Dec;11(12):7830-7835. doi: 10.4103/jfmpc.jfmpc_1203_22. Epub 2023 Jan 17. PMID: 36994013; PMCID: PMC10041023

24. Lopez N. J., Smith P. C., Gutierrez J. Higher risk of preterm birth and low birth weight in women with periodontal disease. J. Dent. Res. 2012;81(1):58-63.

25. Maintaining oral health during pregnancy: Perceptions of midwives in

Southwest Sydney / A. George, M. Johnson, M. Duff [et al.] // Collegian. - 2011. - Vol. 18, issue. 2. - P. 71-79.

26. Malkawi, Z. A. Knowledge, practice and utilization of dental services among pregnant women in the north of Jordan / Z. A. Malkawi, R. S. Tubaishat // Contemp. Dent. Pract. - 2014. - Vol. 15, № 3. - P. 345-51.

27. Oral infections and pregnancy: knowledge of gynecologists/obstetricians, midwives and dentists / H. Boutigny, M.-L. de Moegen, L. Egea [et al.] // Oral Health Prev. Dent. - 2016. - Vol. 14, № 1. - P. 41-47.

28. Patton, L. The ADA Practical Guide to Patients with Medical Conditions / L. Patton. - 2012. - 467 p.

29. Rose, L. Periodontal Medicine / L. Rose [et al.] // London Decker Inc. Periodontal Medicine. - 2000. - P. 151-163.

**ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЛАЗМОКОРЕКЦІЇ
РІЗНИМИ ЕФЕРЕНТНИМИ МЕТОДАМИ
В УМОВАХ ІНТЕНСИВНОЇ ТЕРАПІЇ**

Акентьєв Сергій Олександрович

к.мед.н., доцент, доцент кафедри анестезіології та реаніматології

Березова Мирослава Сергіївна

к.мед.н., доцент кафедри внутрішніх хвороб

Буковинський державний медичний університет

м.Чернівці, Україна

Анотація. Авторами на основі оптимізації методу екстракорпоральної детоксикації – плазмосорбції (дискретний і поточний варіанти) пропонують для підвищення її ефективності поєднувати різні еферентні методи. В основі лежить очищення окремо потоку плазми крові, а формені елементи, власне, не піддаються впливу детоксикуючих систем.

Ключові слова: еферентна терапія, плазмосорбція, плазмадіаліз, діалізні і сорбційні технології.

У раніше проведених дослідженнях [1, 2], метою яких було вивчення можливостей застосування плазмосорбції (ПС) в умовах інтенсивної терапії, передбачалося використання фракційного (дискретного) варіанта. До дослідження долучалися пацієнти з синдромом ендогенної інтоксикації на тлі поліорганної недостатності. Нерідко у хворих мали місце анемія, гіпопротеїнемія, гіпотензія, гіпоксія. Тяжкість основного захворювання, наявність вказаних ускладнень виключало можливість проведення традиційних методів детоксикації: гемодіалізу, гемосорбції чи плазмаферезу.

Зазначений вище варіант плазмосорбції забезпечував обробку через сорбент невеликих об'ємів плазми (300-500 мл), створюючи умови комфортності для пацієнта під час процедури без суттєвих патофізіологічних

нашарувань в перебігу хвороби. Сеанс ПС передбачав багаторазовий забір крові для відділення плазми під контролем стану пацієнта, що забезпечувало плавність перебігу процедури, зведення до мінімуму ускладнень, проведення так необхідної детоксикації.

Проте низка критичних станів вимагала більш інтенсивної детоксикації з очищенням 1200-1500 мл плазми. Такий об'єм плазми можна також забезпечити вказаним варіантом ПС. У такому випадку процедура ПС займала 5-6 і більше годин, що не завжди забезпечувало стабільність адаптаційних можливостей пацієнтів.

З метою підвищення інтенсивності детоксикації та ефективності ПС проводилась підготовча робота по впровадженню поточного (безперервного) варіанту проведення ПС [3]. Весь комплекс підготовки включав: установку апарата для плазмаферезу «ПФ-05» (Україна, м.Львів), налагодження стерилізації роторів для багаторазового використання для гравітаційного розподілу крові на плазму та формені елементи. Особлива увага була прикута до формування зовнішнього контуру, що забезпечував безперервність потоку крові, розподілу крові, повернення формених елементів в організм, подальшого очищення через сорбент і повернення вже очищеної плазми знову в організм пацієнта. Відпрацьовувалися варіанти уникнення контамінації біологічних рідин, строгий режим асептики і антисептики, термостабілізація рідинних середовищ поза організмом у замкнутому контурі.

Указаний варіант проведення ПС дає можливість очищати, за необхідності, 1,5-2 об'єми циркулюючої плазми. Час проведення процедури ПС скорочується у 2-3 рази в порівнянні з фракційним варіантом. Проте виникала потреба в загальній або регіонарній гепаринізації. Крім того, варіант передбачав утворення зовнішнього додаткового кола циркуляції біологічних рідин, що вимагає більшої пильності під час процедури через можливість виникнення низки реакцій та ускладнень з боку пацієнта.

Апарат «ПФ-05» дає змогу отримати потік плазми, який стає зручним середовищем для подальшого очищення від токсичних елементів: у замкнутому

колі на шляху проходження плазми можна включати в контур різні детоксикуючі системи. Це може бути: колонка з гемо- чи плазмосорбентом (сорбційна технологія), гемодіалізатор (із забезпечення плазмадіалізу або ультрафільтрації через вакуумфільтрацію), донорська селезінка від свині (спленоплазмсорбція). Клітинна частина крові, маючи свій окремий шлях проходження, уникає дії детоксикуючих систем, що, власне, є одним із вагомих переваг методу ПС.

Автори розуміють, що використання спеціальних апаратів, які не несуть у собі необхідних функцій, а пристосовані до виконання не передбачених функціонально процедур, несе у собі певний примітивізм і не забезпечує повної безпеки пацієнту. Тому для інженерної думки терени еферентної терапії є *terra incognita*.

Незаперечним фактом є те, що поєднання різних технологій детоксикації призводить до більшого результуючого ефекту, оскільки різні методики моделюють той чи інший етап детоксикації, а при поломці системи детоксикації страждають, нерідко, декілька етапів детоксикації.

На думку авторів у якості перспективи застосування ПС є її поєднання з лімфосорбцією (ЛС) у складних випадках інтоксикації на тлі печінкового та печінково-ниркового синдромів. Така постановка питання забезпечує виконання декількох завдань: очищення від токсинів як лімфи, так і плазми крові. Результуючим ефектом детоксикації є надійний захист організму від токсичного впливу. Доречно при гнійно-септичних ускладненнях черевної порожнини, як доповнення, мати реканалізовану пупкову вену, через яку виникає можливість очищення плазми крові портальної системи, уникаючи впливу токсинів на печінку.

Доцільним буде використання сеансів ПС для передопераційної підготовки деяких груп хворих. У пацієнтів з синдромами печінкової (механічна жовтяниця) та ниркової (аденома передміхурової залози) недостатності проведення ПС з очищенням невеликих доз плазми (300-500 мл) буде сприяти більш толерантному перебігу післяопераційного періоду у цих

групах хворих.

Авторами після проведення серій стендових іспитів у клініці застосовано плазмадіаліз у поєднанні з ультрафільтрацією та ПС у пацієнтів з тяжкою хронічною нирковою недостатністю. У хворого М., 56 років, діагноз: хронічний гломерулонефрит, хронічна ниркова недостатність, лабораторні показники крові: сечовина – 31,5 ммоль/л, креатинін – 1394 мкмоль/л, сечова кислота – 744 ммоль/л. З метою проведення детоксикації в пацієнта дискретним варіантом отримано 750 мл плазми, яка була пропущена через гемодіалізатор «ДИП-02-02» (напівпрониклива мембрана – «купрофан» 1 м²) працюючої нирки «АИП-140» у замкнутому режимі за допомогою роликового насоса. «Наважка» у бак з діалізуючою рідиною згідно стану пацієнта. Об'ємна швидкість плазми по замкнутому колу 120 мл/хв. Через 30 хв роботи у такому режимі: сечовина плазми – 2,5 ммоль/л, креатинін – 56 мкмоль/л, сечова кислота – 26 ммоль/л. Через 60 хв: сечовина плазми – 0,8 ммоль/л, креатинін – 15 мкмоль/л, сечова кислота – 17 ммоль/л. Таким чином, проведення плазмадіалізу розкриває нові можливості традиційного екстракорпорального гемодіалізу і може дати імпульс для його оптимізації і удосконалення.

В іншому випадку, у пацієнта С., 65 років, діагноз: хронічний пієлонефрит, хронічна ниркова недостатність, лабораторні показники крові: сечовина – 57,8 ммоль/л, сечова кислота – 188 ммоль/л. У хворого отримано 500 мл плазми дискретним варіантом, яка піддалася ультрафільтрації через гемодіалізатор «ДИП-02-02» в режимі «сухого» діалізу. В результаті отримано 250 мл ультрафільтрату підвищеної токсичності. Лабораторним шляхом визначено, що в ультрафільтраті міститься сечовини 17,9 ммоль/л, сечова кислота відсутня. Залишок концентрованої плазми в подальшому пройшов другий етап очищення – ПС за звичайною методикою фракційного (дискретного) варіанта з поверненням плазми в організм пацієнта. Після сорбенту сечовина плазми становила 3,9 ммоль/л, сечова кислота – 88 ммоль/л. Доцільність такого поєднання методик можлива, наприклад, за наявності надлишку рідини в організмі.

Сучасний період розвитку еферентної терапії позначився розповсюдженням нового за принципом роботи методу детоксикації – системи МАРС [4, 5], в якій основою є діалізна технологія. Використання альбумін-непроникливої високопоточної діалізної мембрани та діалізуючого розчину у вигляді 20% альбуміну дає можливість тривало підтримувати детоксикаційну функцію печінки. Альбуміновмісний діалізат відновлюється шляхом діалізу з подальшим проходженням спочатку через колонку з вугільним сорбентом, а потім через колонку з іонообмінними смолами. Таким чином, подальший розвиток методів екстракорпоральної детоксикації має здійснюватися через залучення високих технологій.

Розробка нових варіантів поєднання методів еферентної терапії та пошук нових способів і методів очищення біологічних середовищ організму вимагає подальшої кропіткої і напруженої роботи ентузіастів-лікарів та інженерів. Ефективність інтенсивної терапії ендотоксикозів буде підвищуватися за умови удосконалення існуючих еферентних методів детоксикації як у плані більш селективного вилучення токсинів з організму, так і плані максимального очищення того рідинного середовища, який є носієм цих токсинів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Детоксикаційна плазмсорбція у відділенні інтенсивної терапії/ В.Ф.Стащук, Ю.М.Поліщук, С.О.Акентьев // Актуальні питання невідкладної допомоги: Матеріали І Української науково-практичної конференції з невідкладної допомоги, м.Одеса, 30 червня – 1 липня 1993 р. Одеса, 1993. С.31-32.
2. Стащук В.Ф., Акентьев С.О. Плазмсорбція – метод інтенсивної терапії // Вісник Сумського державного університету. 1995. №.3. С. 104-107.
3. Массивная непрерывная плазмсорбция при лечении заболеваний, сопровождающихся почечной недостаточностью, в условиях интенсивной терапии/ Коновчук В.Н., Калугин В.А., Станкевич Л.В., Акентьев С.А. и др. // Нефрологический семинар-98: сб. трудов VI ежегодного Санкт-Петербургского

нефрологического семинара, 23-25 июня 1998г. Санкт-Петербург, Россия. СПб.: РЕНКОР, 1998. С.120-121.

4. Бокерия Л.А., Ярустовский М.Б., Гептнер Р.А. и др. Альбуминовый диализ в комплексной интенсивной терапии больных после кардиохирургических операций. Первый собственный опыт // Анестезиолог. реаниматол. – 2005. – №2. – С. 78 – 83.

5. Кутепов Д.Е., Пасечник И.Н., Попов А.В. и др. Роль и место альбуминового диализа в лечении больных с печеночной недостаточностью // Анестезиология и реаниматология. – 2010. – №2.–С.53–58.

**НЕВРОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ПАЦІЄНТІВ ПРООПЕРОВАНИХ З
ПРИВОДУ ГЛІАЛЬНИХ ПУХЛИН ОСТРІВЦЯ ГОЛОВНОГО МОЗКУ**

Розуменко Володимир Давидович

професор, д-р.мед.наук,
керівник відділу нейроонкології

Ключка Валентин Миколайович

канд.мед.наук, нейрохірург,
відділ нейроонкології

Любич Лариса Дмитрівна

д-р.біол.наук, керівник
лабораторії культивування тканин
відділу нейропатоморфології

Малишева Тетяна Андріївна

д-р.мед.наук, керівник
відділу нейропатоморфології

Розуменко Артем Володимирович

канд.мед.наук, нейрохірург,
відділ нейроонкології

Дащаківський Андрій Володимирович

аспірант, відділ нейроонкології
Інститут нейрохірургії

ім. акад. А.П.Ромоданова НАМН України, Київ, Україна

Вступ. Мета хірургічного лікування при гліальних пухлинах головного мозку – забезпечення максимальної резекції пухлинної тканини та збереження якості життя оперованих хворих. Гліоми острівця є одними з найскладніших пухлин для хірургічного лікування, оскільки ця ділянка оточена функціонально важливими зонами кори мозку (ФВЗ) і трактами, що відповідають за моторні, сенсорні та мовні функції [1, 2, 3]. Після операції з приводу гліом острівця, особливо у випадках необгрунтованої радикальності часто спостерігається погіршення неврологічного статусу пацієнта [4, 5, 6]. Післяопераційний неврологічний дефіцит в одних випадках є результатом періопераційного ішемічного процесу, в інших - наслідком хірургічної травматизації ФВЗ кори

чи підкіркових асоціативних та проєкційних шляхів [3, 7]. Однак, причина післяопераційного неврологічного погіршення стану пацієнта не завжди визначена і часто важко передбачити клінічний перебіг ураженої функції у віддаленому післяопераційному періоді.

Ключові слова: гліальні пухлини, острівець, головний мозок, фотодинамічна терапія.

Мета роботи. Основною метою цього дослідження було проаналізувати частоту виникнення та час появи післяопераційного неврологічного дефіциту, а також визначити можливі шляхи його попередження для забезпечення високої якості життя хворих.

Матеріали та методи. В основу дослідження покладено результати обстеження та хірургічного лікування 82 пацієнтів з гліомами острівця, прооперованих у відділенні внутрішньомозкових пухлин Інститута нейрохірургії ім. академіка А.П.Ромоданова НАМН України за період з 2019 року по 2023 року. Чоловіків було 40 (48,8%), жінок – 42 (51,2%). Середній вік становив $41,6 \pm 11,3$ роки.

Передопераційний неврологічний дефіцит оцінювався за допомогою клінічного огляду та зафіксований у медичній карті за день до операції. Моторний дефіцит оцінювався за нашою клінічною шкалою, яка використовувалася для оцінки до та після операції: відсутність моторного дефіциту, частковий моторний дефіцит, виражений моторний дефіцит або повний руховий дефіцит. Когнітивний дефіцит визначався як наявність сплутаності свідомості, дезорієнтації, зміни особистості або розладів пам'яті.

Всім пацієнтам проведено МРТ головного мозку з внутрішньовенним контрастуванням та безконтрастну МР ангіографію для оцінки взаємозв'язку пухлини та артерій острівця.

Передбачувані ФВЗ включали перисільвієві, прецентральні та постцентральні звивини, в домінантних півкулях мовні центри (верхня скронева, нижня лобова та нижня тім'яна області), базальні ганглії, внутрішню

капсулу, таламус.

Результати та обговорення. Пухлина була розташована в лівій домінуючій півкулі у 36 хворих (43,9%). Гістологічно діагностовано: пухлина WHO Grade II у 56 пацієнтів (68,4%), пухлина WHO Grade III у 17 пацієнтів (20,7%), гліобластома WHO Grade IV у 9 пацієнтів (10,9%). Згідно з топографічною класифікацією гліом острівця Berger-Sanaï, більшість гліом острівця були розташовані у передньо-верхньому квадранті (зона I) - 32 спостереження (39,0%), 19 спостережень (23,2 %) у передньонижньому квадранті (IV зона). У II зоні було 17 гліом острівця (20,7%), у III зоні – 14 (17,1%). Середній час спостереження склав $3,5 \pm 1,6$ років. Ад'ювантна променева терапія проводилася у 73 хворих, а у 11 - у хіміотерапія.

Найбільш частим клінічним проявом гліом острівця був епісиндром – 39 хворих (47,6%) Інші симптоми були наступними: гіпертензивна симптоматика - 32 хворих (39,0%), когнітивні порушення - 25 хворих (30,1%), рухові розлади – 21 хворий (25,6%), афазія – 13 хворих (15,9%).

Через 6 місяців в післяопераційному періоді судоми спостерігались лише у 9 хворих (10,9%). Регрес рухових порушень зафіксовано в 21 випадках із 25 (84,6%). Нові рухові порушення виявлено у 8 хворих: транзиторний моторний дефіцит спостерігався у 5 випадках, тоді як постійний дефіцит мав місце у 3 випадках. Причиною рухового дефіциту у цих пацієнтів було ішемічне ураження за даними післяопераційної дифузійно-зваженої МРТ. В 11 з 13 пацієнтів спостерігався регрес афатичних розладів. У 4 випадках (7,8%) були виявлені нові порушення мови, але вони були тимчасовими. В жодного пацієнта з післяопераційними порушеннями мови не було виявлено ішемічного пошкодження згідно післяопераційної нейровізуалізації.

Наступні фактори були предикторами ($p < 0,05$) появи нового чи поглиблення існуючого неврологічного дефіциту: нечіткі межі пухлини, великі розміри пухлини, залучені в тканину пухлини лентикулостріарні та довгі перфорантні артерії, розташування пухлини в зоні II-III згідно класифікації Berger-Sanaï, проведення втручання без залучення новітніх хірургічних

технологій.

Висновки. Зниження ризику неврологічних ускладнень при гліомах острівця може бути досягнуто застосуванням новітніх лазерних та навігаційних хірургічних технологій з використанням інтраопераційної флуоресценції та фотодинамічної терапії [8,9]. Зменшенню ризику появи післяопераційного неврологічного дефіциту також в значній мірі сприяє проведення радикальної резекції пухлини при відсутності предикторних факторів появи післяопераційних неврологічних ускладнень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Sughrue ME, Othman J, Mills SA, Bonney PA, Maurer AJ, Teo C. Keyhole Transsylvian Resection of Infiltrative Insular Gliomas: Technique and Anatomic Results. *Turk Neurosurg.* 2016;26(4):475-483. doi:10.5137/1019-5149.JTN.14534-15.0. PMID: 27400092.
2. Benet A, Hervey-Jumper SL, Sánchez JJ, Lawton MT, Berger MS. Surgical assessment of the insula. Part 1: surgical anatomy and morphometric analysis of the transsylvian and transcortical approaches to the insula. *J Neurosurg.* 2016 Feb;124(2):469-481. doi:10.3171/2014.12.JNS142182. PMID: 26339854.
3. Hameed NUF, Qiu T, Zhuang D, Lu J, Yu Z, Wu S, Wu B, Zhu F, Song Y, Chen H, Wu J. Transcortical insular glioma resection: clinical outcome and predictors. *J Neurosurg.* 2018 Oct;131(3):706-716. doi: 10.3171/2018.4.JNS18424. PMID: 30485243.
4. Hervey-Jumper SL, Berger MS. Insular glioma surgery: an evolution of thought and practice. *J Neurosurg.* 2019 Jan;130(1):9-16. doi: 10.3171/2018.10.JNS181519. PMID: 30611160.
5. Kawaguchi T, Kumabe T, Saito R, Kanamori M, Iwasaki M, Yamashita Y, Sonoda Y, Tominaga T. Practical surgical indicators to identify candidates for radical resection of insulo-opercular gliomas. *J Neurosurg.* 2014 Nov;121(5):1124-32. doi: 10.3171/2014.7.JNS13899. PMID: 25127416.
6. Duffau H. Surgery of Insular Gliomas. *Prog Neurol Surg.* 2018;30:173-

185. doi: 10.1159/000464393. PMID: 29241174.

7. Sanai N, Polley MY, Berger MS. Insular glioma resection: assessment of patient morbidity, survival, and tumor progression. *J Neurosurg*. 2010 Jan;112(1):1-9. doi:10.3171/2009.6.JNS0952. PMID: 19612970.

8. Mahmoudi K, Garvey KL, Bouras A, Cramer G, Stepp H, Jesu Raj JG, Bozec D, Busch TM, Hadjipanayis CG. 5-aminolevulinic acid photodynamic therapy for the treatment of high-grade gliomas. *J Neurooncol*. 2019 Feb;141(3):595-607. doi: 10.1007/s11060-019-03103-4.

9. Cramer SW, Chen CC. Photodynamic Therapy for the Treatment of Glioblastoma. *Front Surg*. 2020 Jan 21;6:81. doi: 10.3389/fsurg.2019.00081.

**АНОМАЛЬНА МАТКОВА КРОВОТЕЧА
В ДІВЧАТОК ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

**Соловей Валентина Маноліївна
Хованець Крістіна Русланівна**

Резюме. Проблема аномальних маткових кровотеч не втрачає актуальності, оскільки кровотечі є однією з найпоширеніших причин звернення молодих дівчат та підлітків репродуктивного віку за медичною допомогою, при цьому майже 1/3 з них стикаються з цією ситуацією хоча б раз у житті. Найчастіше діагностують рясні менструальні кровотечі, які визначаються як надмірна менструальна крововтрата, що надає негативний вплив на фізичне, емоційне, соціальне, матеріальне благополуччя та істотно знижує якість життя дівчат.

Аномальна маткова кровотеча може виникнути у дівчинки-підлітка, починаючи з першої менструації. У світі частота захворювання варіює від 8 до 30% серед дівчат-підлітків різних країн, в Україні аномальні маткові кровотечі становлять майже 35-50% серед усіх гінекологічних захворювань підлітків.

Ключові слова: аномальна маткова кровотеча, підлітковий вік, овуляція, менархе.

Вступ. Частота аномальних маткових кровотеч пубертатного періоду у структурі гінекологічних захворювань дитячого та підліткового віку коливається від 10 до 37,3%. Понад 50% всіх звернень дівчаток-підлітків до гінеколога складають маткові кровотечі пубертатного періоду. Майже 95% усіх піхвових кровотеч пубертатного періоду обумовлено аномальними матковими кровотечами. Найчастіше аномальні маткові кровотечі виникають у дівчаток-підлітків протягом перших 3 років після менархе [1-2].

Аномальні маткові кровотечі пубертатного періоду - це кровотечі, що не

відповідають нормальній менструації і виникають у дівчаток з віку менархе до 17 років. Ця проблема має велике соціальне значення, оскільки впливає на їхню майбутню репродуктивну здатність, тому важливо вчасно діагностувати захворювання та призначити відповідне лікування [3].

Основна причина аномальних маткових кровотеч пубертатного періоду - це незрілість репродуктивної системи у строки, близькі до менархи. У дівчаток-підлітків з матковими кровотечами є дефект негативного зворотного зв'язку яєчників та гіпоталамо-гіпофізарної ділянки центральної нервової системи (ЦНС) [4]. Характерне для періоду статевого дозрівання збільшення рівня естрогенів не призводить у подібних дівчаток до зменшення секреції фолікулостимулюючого гормону, що, в свою чергу, викликає стимуляцію росту та розвитку відразу багатьох фолікулів. Збереження більш високої, ніж у нормі, секреції фолікулостимулюючого гормону при дискоординаній різномаяплітудній секреції лютеїнізуючого гормону - фактор, що гальмує вибір і розвиток доміантного фолікула з безлічі порожнинних фолікулів, що одночасно дозрівають [5]. Відсутність овуляції та подальшого вироблення прогестерону жовтим тілом викликає стан хронічного впливу естрогенів на органи мішені, у тому числі на ендометрій. При надмірній проліферації ендометрію на окремих ділянках виникають порушення трофіки з подальшим локальним відторгненням та кровотечею. Кровотеча підтримується підвищеним утворенням простагландинів у ендометрії, що тривало проліферує [6]. Тривалість і рясність кровотеч можуть бути обумовлені недостатньою вазоконстрикцією судин, вторинними порушеннями в системі згортання крові, порушеннями процесів регенерації ендометрію, неповноцінною десквамацією морфологічно зміненого ендометрію. Відсутність овуляції і прогестеронових впливів, що тривала, суттєво підвищує ризик аномальних маткових кровотеч пубертатного періоду, тоді як навіть однієї випадкової овуляції буває достатньо для тимчасової стабілізації ендометрію і більш повноцінного його відторгнення без кровотечі [7].

Причини аномальних маткових кровотеч, які не пов'язані зі структурними

змiнами матки, множиннi, вiднесенi до категорiї COEIN i включають: коагулопатiї, переважно пов'язанi з хворобою Вiллебранда, якi, як правило, проявляються масивними матковими кровотечами з менархе; овуляторну дисфункцiю, що виникла внаслiдок дефiциту прогестерону та надмiрного впливу естрогенiв. Ця форма аномальної маткової кровотечi може зустрiчатися у пiдлiтковому вiцi, перименопаузi, пiд час лактацiї, при станах, що супроводжуються гiперандрогенiєю (синдромом полiкiстозних яєчникiв, уродженою дисфункцiєю кори надниркових залоз або андроген-продукуючими пухлинами), при гiпоталамiчнiй дисфункцiї, гiперпролактинемiї, захворюваннях щитовидної залози, передчасної недостатностi яєчникiв, тощо. [8] Порушення функцiї ендометрiю, якi частiше виникають на тлi регулярного ритму менструацiй, внаслiдок активацiї ангиогенезу, пiдвищення в просвiтi прозапальних цитокiнiв, збiльшення локального фiбринолізу та дисбалансу простагландинiв; ятрогеннi розлади, що виникають при використаннi препаратiв, якi можуть впливати на ендометрiй, процеси коагуляцiї, овуляцiю та спричиняти кровотечу; некласифiкованi кровотечi, причиною яких можуть бути артерiовенознi мальформацiї, «нiша» пiсля кесаревого розтину та деякi iншi патологiчнi стани, не включенi до основних категорiй [9-10].

Аномальна маткова кровотеча є основною причиною розвитку залiзодефiцитних станiв, вони виникають внаслiдок зниження ресурсiв залiза в організмі при хронiчнiй крововтратi. Слiд зазначити також, що цьому сприяють спiсiб життя та харчування. Недостатнє надходження залiза ззовнi призводить до розвитку залiзодефiцитних станiв навлiть у дiвчаток в економiчно розвинених країнах [11].

Аномальнi матковi кровотечi пубертатного перiоду виникають, як правило, у хворих iз субклiнiчним або клiнiчним гiпотиреозом. Хворi з аномальними матковими кровотечами пубертатного перiоду на тлi гiпотиреозу скаржаться на мерзлякуватiсть, набряклiсть, збiльшення маси тiла, зниження пам'ятi, сонливiсть, депресiю. При гiпотиреозi пальпацiя та УЗД з визначенням об'єму та структурних особливостей щитовидної залози дозволяють виявити її

збільшення, а огляд хворих – наявність сухої субіктеричної шкіри, пастозності тканин, одутлості обличчя, глоссомегалії, брадикардії, збільшення часу релаксації глибоких сухожильних рефлексів. Уточнити функціональний стан щитовидної залози дозволяє визначення вмісту тиреотропного гормону та вільного тироксину у венозній крові, за показаннями – антитіл до тиреопероксидази у венозній крові [12-13].

При становленні менструальної функції секреція гонадотропінів спочатку проходить хаотично, нерівномірно за часом та кількістю, поступово цей процес стає циклічним. Несприятливі впливи призводять до порушення встановлення циклічного фізіологічного процесу: зберігається нестабільність секреції гонадотропінів, порушується фолікулогенез і, як наслідок, стероїдогенез, що стає причиною патологічного розвитку ендометрію. та відсутності його трансформації в секреторну стадію й унеможлиблює процес його фізіологічного відторгнення [14]. Це стає пусковим моментом аномальної маткової кровотечі. У пубертатному періоді організм дівчинки надзвичайно вразливий до негативних впливів. Інфекційні (насамперед вірусні), соматичні та генітальні захворювання можуть призвести до порушення чутливості ендометрія до ефекту гормонів. Запальні процеси супроводжуються порушенням мікроциркуляції, що впливає на рецептивність ендометрія. Саме патологічний стан слизової оболонки матки може стати причиною аномальної маткової кровотечі.

Порушення гормонального гомеостазу при аномальній матковій кровотечі пов'язані з дискоординацією функції яєчників та гіпоталамо-гіпофізарного комплексу, недостатністю стероїдогенезу в яєчниках (функціональна незрілість гранульозних клітин та/або недостатня рецептивність яєчників до гонадотропінів), порушенням рецепторного апарату ендометрія. Стан яєчників при аномальній матковій кровотечі характеризується персистенцією фолікула або фолікулів; атрезією фолікулів; недостатністю лютеїнової фази [15].

Тривала висока секреція ФСГ при різноамплітудній секреції ЛГ гальмує вибір і розвиток домінантного фолікула, призводить до постійного

функціонування декількох фолікулів. Формуються мультифолікулярні або полікістозні яєчники (центрального генез). При підвищенні концентрації естрогенів не відбувається зниження секреції ФСГ. Це стимулює зростання та розвиток декількох фолікулів або персистенцію фолікула, або утворення функціональної кісти (периферичний генез) [16].

Доказових даних про профілактику маткових кровотеч пубертатного періоду немає. З метою запобігання розвитку аномальних маткових кровотеч пубертатного періоду доцільно виділення груп дівчаток-підлітків, які мають ризик тривалого збереження ановуляторних менструальних циклів [17]. В тому числі: дівчатка, менструації у яких з'явилися до 10 років і після 13 років; дівчатка з геморагічними подіями в особистому та сімейному анамнезі; підлітки, що мають запальні захворювання органів малого тазу, ротоглотки, порушення харчування (нервова або психогенна анорексія, булемія, різке зниження маси тіла), захворювання щитовидної залози, частіше зі зниженням її функції, хронічні системні захворювання; підлітки, що у сильному психічному стресі чи пережили його; підлітки, які професійно займаються спортом, особливо протягом перших років з менархе.

Висновки. Таким чином, маткова кровотеча може бути надмірно рясною за обсягом крові, що втрачається, а може проявлятися у вигляді тривалих помірних кров'яних виділень зі статевих шляхів. Небезпека маткової кровотечі полягає у розвитку таких ускладнень, як шоківий стан із втратою свідомості внаслідок втрати великого об'єму крові. Продовження кровотечі до 2х і більше тижнів викликає розвиток запалення матки та розвиток анемії середнього або тяжкого ступеня, що супроводжується вираженою слабкістю, апатією, відсутністю апетиту та інтересу до життя. Тому важлива вчасна діагностика та надання медичної допомоги при аномальній матковій кровотечі в дівчаток підліткового віку .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Wouk N, Helton M. Abnormal Uterine Bleeding in Premenopausal

Women. *Am Fam Physician*. 2019 Apr 1;99(7):435-443. PMID: 30932448.

2. Munro MG, Critchley HOD, Fraser IS; FIGO Menstrual Disorders Committee. The two FIGO systems for normal and abnormal uterine bleeding symptoms and classification of causes of abnormal uterine bleeding in the reproductive years: 2018 revisions. *Int J Gynaecol Obstet*. 2018 Dec;143(3):393-408. doi: 10.1002/ijgo.12666. Epub 2018 Oct 10. Erratum in: *Int J Gynaecol Obstet*. 2019 Feb;144(2):237. PMID: 30198563.

3. Marnach ML, Laughlin-Tommaso SK. Evaluation and Management of Abnormal Uterine Bleeding. *Mayo Clin Proc*. 2019 Feb;94(2):326-335. doi: 10.1016/j.mayocp.2018.12.012. PMID: 30711128.

4. Jewson M, Purohit P, Lumsden MA. Progesterone and abnormal uterine bleeding/menstrual disorders. *Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol*. 2020 Nov;69:62-73. doi: 10.1016/j.bpobgyn.2020.05.004. Epub 2020 Jun 5. PMID: 32698992.

5. Khafaga A, Goldstein SR. Abnormal Uterine Bleeding. *Obstet Gynecol Clin North Am*. 2019 Dec;46(4):595-605. doi: 10.1016/j.ogc.2019.07.001. Epub 2019 Sep 25. PMID: 31677744.

6. Yaşa C, Güngör Uğurlucan F. Approach to Abnormal Uterine Bleeding in Adolescents. *J Clin Res Pediatr Endocrinol*. 2020 Feb 6;12(Suppl 1):1-6. doi: 10.4274/jcrpe.galenos.2019.2019.S0200. PMID: 32041387; PMCID: PMC7053441.

7. Elmaoğulları S, Aycan Z. Abnormal Uterine Bleeding in Adolescents. *J Clin Res Pediatr Endocrinol*. 2018 Jul 31;10(3):191-197. doi: 10.4274/jcrpe.0014. Epub 2018 Feb 28. PMID: 29537383; PMCID: PMC6083466.

8. Chodankar R, Critchley HOD. Biomarkers in abnormal uterine bleeding†. *Biol Reprod*. 2019 Dec 24;101(6):1155-1166. doi: 10.1093/biolre/iory231. PMID: 30388215; PMCID: PMC6931000.

9. Lebduska E, Beshear D, Spataro BM. Abnormal Uterine Bleeding. *Med Clin North Am*. 2023 Mar;107(2):235-246. doi: 10.1016/j.mcna.2022.10.014. Epub 2022 Dec 26. PMID: 36759094.

10. Papakonstantinou E, Adonakis G. Management of pre-, peri-, and post-menopausal abnormal uterine bleeding: When to perform endometrial sampling? *Int J*

Gynaecol Obstet. 2022 Aug;158(2):252-259. doi: 10.1002/ijgo.13988. Epub 2021 Oct 31. PMID: 34669187.

11. Van Den Bosch T, Verbakel JY, Valentin L, Wynants L, De Cock B, Pascual MA, Leone FPG, Sladkevicius P, Alcazar JL, Votino A, Fruscio R, Lanzani C, Van Holsbeke C, Rossi A, Jokubkiene L, Kudla M, Jakab A, Domali E, Epstein E, Van Pachterbeke C, Bourne T, Van Calster B, Timmerman D. Typical ultrasound features of various endometrial pathologies described using International Endometrial Tumor Analysis (IETA) terminology in women with abnormal uterine bleeding. *Ultrasound Obstet Gynecol.* 2021 Jan;57(1):164-172. doi: 10.1002/uog.22109. PMID: 32484286.

12. Critchley HOD, Babayev E, Bulun SE, Clark S, Garcia-Grau I, Gregersen PK, Kilcoyne A, Kim JJ, Lavender M, Marsh EE, Matteson KA, Maybin JA, Metz CN, Moreno I, Silk K, Sommer M, Simon C, Tariyal R, Taylor HS, Wagner GP, Griffith LG. Menstruation: science and society. *Am J Obstet Gynecol.* 2020 Nov;223(5):624-664. doi: 10.1016/j.ajog.2020.06.004. Epub 2020 Jul 21. PMID: 32707266; PMCID: PMC7661839.

13. Turner BM, Cramer SF, Heller DS. The pathogenesis of abnormal uterine bleeding in myopathic uteri. *Ann Diagn Pathol.* 2021 Jun;52:151726. doi: 10.1016/j.anndiagpath.2021.151726. Epub 2021 Mar 2. PMID: 33706160.

14. Jain V, Chodankar RR, Maybin JA, Critchley HOD. Uterine bleeding: how understanding endometrial physiology underpins menstrual health. *Nat Rev Endocrinol.* 2022 May;18(5):290-308. doi: 10.1038/s41574-021-00629-4. Epub 2022 Feb 8. PMID: 35136207; PMCID: PMC9098793.

15. Barros VV, Hase EA, Salazar CC, Igai AMK, Orsi FA, Margarido PFR. Abnormal uterine bleeding and chronic iron deficiency. *Rev Bras Ginecol Obstet.* 2022 Dec;44(12):1161-1168. doi: 10.1055/s-0042-1760235. Epub 2022 Dec 29. PMID: 36580944; PMCID: PMC9800145.

16. Rosenblum E, Wilkinson LD, Brady PH, Gin GT. Female Pelvic Conditions: Abnormal Uterine Bleeding. *FP Essent.* 2022 Apr;515:20-25. PMID: 35420403.

17. Giurazza F, Corvino F, Silvestre M, Cavaglià E, Amodio F, Cangiano G, De Magistris G, Niola R. Uterine Arteriovenous Malformations. *Semin Ultrasound CT MR*. 2021 Feb;42(1):37-45. doi: 10.1053/j.sult.2020.08.002. Epub 2020 Aug 21. PMID: 33541588.

**ЕТІОПАТОГЕНЕТИЧНІ ФАКТОРИ ЕНДОМЕТРІОЗУ
У ЖІНОК РЕПРОДУКТИВНОГО ВІКУ**

Телегуз Ірина Анатоліївна

Студентка

Соловей Валентина Маноліївна

асистент кафедри акушерства, гінекології та перинатології

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Анотація: Проблема ендометріозу в сучасному світі є надзвичайно актуальною. Ендометріоз вражає 10-15% усіх жінок репродуктивного віку та 70% жінок із постійним тазовим болем. В цій оглядовій статті, ми розглянемо, які етіопатогенетичні фактори ендометріозу у жінок репродуктивного віку. Опишемо патогенез та стадії ендометріозу.

Ключові слова: ендометріоз, дисменорея, тазовий біль, безпліття, диспареунія.

Мета. Проаналізувати етіопатогенетичні фактори ендометріозу у жінок репродуктивного віку.

Матеріали та методи. Проведено огляд наукових джерел, що входять до світових науково-метричних баз.

Вступ. Ендометріоз - це захворювання жінок репродуктивного віку, що характеризується появою ендометріозної тканини поза порожниною матки. Це часто супроводжується постійним тазовим дискомфортом і безпліддям, причому ендометріоз є найнебезпечнішим гінекологічним захворюванням. Ендометріоз вражає 10-15% усіх жінок репродуктивного віку та 70% жінок із постійним тазовим болем. Яєчники і очеревина малого таза є найбільш поширеними місцями ураження ендометрію. Ураження ендометрію також можуть виникати в інших місцях, включаючи фаллопієві труби, черевну стінку, кишечник, шийку матки, сечовий міхур і піхву. Патофізіологія та біль при

ендометріозі недостатньо вивчені, і більшість гінекологів вважають, що запалення є ключовим джерелом подразнення при ендометріозі. Після успішної операції деякі жінки, «виліковуються» від хвороби, але у більшості знову виникають симптоми. [1]

Найпоширенішим поясненням ендометріозу є імплантація ендометріальної тканини в черевну порожнину внаслідок ретроградної менструації. Першою теорією, яка описує походження ендометріозу, була ретроградна теорія менструального циклу. Згідно з цією ідеєю, ендометріоз виникає, коли виділені клітини ендометрію та менструальний сміття ретроградно рухаються вниз по фаллопієвих трубах і в порожнину малого тазу. Ретроградний менструальний цикл спостерігається у 76-90% жінок з відкритими матковими трубами, хоча не всі з цих жінок мають ендометріоз. Резорбція клітин ендометрію з черевної стінки під час менструального циклу є типовою для 90% менструальних жінок з відкритими матковими трубами, навіть якщо це спостерігається лише у жінок з гормональними або імунними проблемами. У перитонеальній рідині жінок з ендометріозом міститься більше макрофагів, Т-лімфоцитів і В-лімфоцитів, які більш схильні до апоптозу. [2]

Провідні симптоми ендометріозу та частота виникнення:

- Дисменорея 60–80%
- Хронічний тазовий біль 40–50%
- Глибока диспареунія 40–50%
- Безпліддя 30–50%
- Сильний менструальний біль і нерегулярні виділення та/або передменструальні кров'янисті виділення 10–20%
- Тенезми, дисхезія, гематохезія, озноб або діарея 1–2%
- Дизурія, полакіурія, мікро- або макроскопічна гематурія 1–2% [3]

Ендометріозні ураження найчастіше виникають у таких областях, як маткові труби, зовнішня поверхня матки, яєчники та зв'язки, що оточують матку. Ураження, викликані ендометріозом, відрізняються за розміром і зазвичай мають форму вузликів або кіст. Ектопічні клітини ендометрія,

виявлені за допомогою лапароскопії, зазвичай є достатніми для гістологічного підтвердження. Кістозні ендометріоми можна надійно визначити за допомогою трансвагінального УЗД. [4]

Безпліддя та сильний дискомфорт у тазу є двома основними клінічними факторами ризику ендометріозу. Мало відомо про причини безпліддя у жінок з легким або легким ендометріозом. Однак це може бути пов'язано з більшою частотою неправильно сформованих ооцитів, дефектних ембріонів або невдалої імплантації. Кілька досліджень показали, що високі жінки з низьким індексом маси тіла (ІМТ) мають більший ризик розвитку ендометріозу, оскільки вони мають коротші менструальні цикли, частіші проблеми з ендочервікалом і зменшений пул зародкових клітин. Також встановлено, що ендометріоз рідше зустрічається у вагітних. Це може бути пов'язано з захисним ефектом вагітності або через низький рівень фертильності у пацієток з ендометріозом, оскільки ризик ендометріозу обернено пропорційний кількості доношених вагітностей. [5]

Найпоширенішим симптомом є дисменорея, яка хоч і не є прогностичною, але свідчить про наявність важкого ендометріозу. Дисменорея зазвичай прогресує, з дискомфортом, який починається перед менструацією та продовжується протягом усього менструального циклу та, можливо, днів після. [10]

Ендометріоз ректовагінальної перегородки є частою причиною диспареунії. Якщо дисменорея та диспареунія виникають після багатьох років безболісних менструацій та статевих актів, причиною, ймовірно, є ендометріоз. Патогенезу сприяє гіперпродукція маткових простагландинів.

Ендометріоз сечовивідних шляхів може викликати гематурію, імперативні позиви, дизурію та часті статеві контакти або біль під час проникнення під час статевої активності. [6] Глибока та поверхнева диспареунія є двома найпоширенішими типами диспареунії. Глибока диспареунія при ендометріозі має складну етіологію, яка може включати прямі ендометріозні ураження, супутній діагноз та інші фактори. Глибока

диспареунія вражає 50% усіх жінок-пацієнток, розлад, який вражає 10% жінок репродуктивного віку та пов'язаний із низькою якістю сексуального життя. У жінок з ендометріозом можуть виникати інші форми тазового болю, психіатричні супутні захворювання та супутні діагнози болю. [7]

Ендометріоз поширюється через зміну складу перитонеальної рідини через біологічні, гормональні та екологічні фактори. Ендометріоз прогресує через генетичні зміни, які пошкоджують клітину, оскільки жінки з ендометріозом мають аномальну реакцію клітин ендометрія, що сприяє позаматковій адгезії та проліферації.[8]

Ендометріоз має генетичну модель успадкування, яка, як вважають, включає численні локуси, а також деякі хромосомні ділянки, які були пов'язані з фенотипом ендометріозу. Генетичні фактори, як успадковані, так і набуті, можуть схилити жінок до прилипання аномальних тканин ендометрія до епітелію очеревини. Фрагменти ендометрія, які ще життєздатні, виштовхуються в матковій труби градієнтом тиску, спричиненим диссинергічними скороченнями матки. Вони можуть імплантувати, розвивати та інфільтрувати тазові кістки, коли потрапляють у черевну порожнину. [9] Гіпералгезія є симптомом нервового болю, який зазвичай спричинений пошкодженням нерва або запальною стимуляцією. Клітини строми ендометріозу зазвичай вражають сенсорні нервові волокна при глибокому ендометріозі.

Висновок. Отже, проблема ендометріозу у жінок репродуктивного віку є однією з найбільш поширених сьогодні. Враховуючи всі клінічні прояви хвороби, жінки віком від 13 до 30 років мають обов'язково бути обстежені в дільничного лікаря акушер-гінеколога не менше одного разу на рік, задля попередження захворювання, та своєчасного лікування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ендометріоз: епідеміологія, діагностика та клінічне лікування. Парасар П., Озджан П., Террі К.Л. *Curr Obstet Gynecol Rep.* [2017]. [Безкоштовна стаття PMC] [PubMed] [Google Scholar] [6, с. 34–41].

2. Farland L v, Shah DK, Kvaskoff M, et al. Cham: Springer. Епідеміологічні та клінічні фактори ризику ендометріозу. [2017]. [Google Scholar]
3. Чи впливає ендометріоз на якість ооцитів? Огляд літератури. Sanchez AM, Vanni VS, Bartiromo L та ін. *J Ovarian Res.* [2017]. [Безкоштовна стаття PMC] [PubMed] [Google Scholar] [10 с. 43].
4. Епідеміологія ендометріозу: велика популяційна база даних дослідження від постачальника медичних послуг із 2 мільйонами членів. Айзенберг В.Г., Вейл С., Чодік Г., Шалев В. *BJOG.* [2018]. [PubMed] [Google Scholar] [125, с. 55–62].
5. Підлітковий ендометріоз: оновлення. Шим JY, Laufer MR. *J Pediatr Adolesc Gynecol.* [2020]. [PubMed] [Google Scholar] [33, с. 112–119].
6. Клінічне лікування ендометріозу. Luna Russo MA, Chalif JN, Falcone T. *Minerva Ginecol.* [2020]. [PubMed] [Google Scholar] [72, с. 106–118].
7. Діагностика ендометріозу в 21 столітті. Kiesel L, Sourouni M. *Climacteric.* [2019]. [PubMed] [Google Scholar] [22, с. 296–302].
8. Клінічні аспекти підліткового ендометріозу. [жовт; 2022]; Накамура Т. *Ендокрини.* [2021]. [Google Scholar] [2, с. 301–310].
9. Дослідження досучасної історії медицини в Кореї, 2010-2019 рр.: розширення областей дослідження та різноманітні підходи. Кім СС. *Уісаак.* [2020]. [PubMed] [Google Scholar] [29, с. 371–423].
10. Первинна дисменорея: оцінка та схема лікування серед студенток-медиків. Гупта С, Каур С, Садік С та ін. *Int J Basic Clinic Pharmacol.* [2018] [Google Scholar] [7].

**НЕВИРІШЕНІ ПИТАННЯ ОДОНТОГЕННОГО ГАЙМОРИТУ У
ХВОРИХ З ГАЛЬВАНІЧНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ У ПОРОЖНИНІ РОТА**

Тимофєєв Олексій Олександрович
завідувач кафедри щелепно-лицевої хірургії,
доктор медичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Національного університету охорони здоров'я
України імені П. Л. Шупика
Чередніченко Андрій Миколайович
аспірант кафедри щелепно-лицевої хірургії
Національного університету охорони здоров'я
України імені П. Л. Шупика

Одонтогенний гайморит – це запальне захворювання слизової оболонки верхньощелепної пазухи, що виникає внаслідок поширення патологічного процесу із зубо-щелепної ділянки. Проблема одонтогенного гаймориту розташована на стику двох суміжних спеціальностей — оториноларингології та хірургічної стоматології.

У дорослої людини об'єм верхньощелепної пазухи у середньому становить 10 – 12 см³, але може досягати і 30 см³. Відомо, що об'єм верхньощелепної пазухи збільшується з 0,15 см³ у новонароджених до 1,5 см³ у 3-річних дітей. Зміна форми й об'єму верхньощелепної пазухи відбувається внаслідок утворення в її стінках різних бухт і випинань. У верхньощелепній пазусі розрізняють чотири додаткові заглиблення, або бухти (вличну, лобову, піднебінну і альвеолярну), які залежно від ступеня пневматизації пазухи можуть змінювати її форму і топографічне співвідношення з прилеглими тканинами. *Пневматичний тип* свідчить про надмірний розвиток верхньощелепної пазухи. Її межі можуть поширюватися на альвеолярний, піднебінний і навіть вличний відростки. Частота зустрічаємості пневматичного типу верхньощелепних пазух, за нашими даними, складають

більш ніж у 85% хворих [1]. У таких випадках відстань між верхівками зубів верхньої щелепи і дном верхньощелепної пазухи значно зменшується. У деяких випадках кісткової стінки в ділянці дна верхньощелепної пазухи взагалі немає, і верхівки зубів вкриті лише слизовою оболонкою. Отже, чим більше пневматизована верхньощелепна пазуха, тим нижче і тонше її дно, і вища вірогідність її інфікування з одонтогенних вогнищ (зуби та інш.). У деяких випадках можлива асиметрія типів верхньощелепних пазух (з одного боку пневматичний тип – тонкі стінки та великий об'єм, з іншого – склеротичний тип — товсті стінки та малий об'єм). Тобто спостерігається змішаний тип верхньощелепних пазух.

За етіологією найбільш поширеними є одонтогенний та риноодонтогенний гайморити. За нашими даними, одонтогенний гайморит виявляють у 22 % випадків від загальної кількості усіх гнійно-запальних процесів щелепно-лицевої ділянки і у 87 % від загальної кількості гайморитів, риноодонтогенний — у 3,1 та 13 % відповідно [1].

При одонтогенному гаймориті переважно ураження зазнають нижня і зовнішня стінки верхньощелепної пазухи, рідше — внутрішня стінка. Слизова оболонка верхньої та задньої стінок часто залишається інтактною. Переважне ураження нижньої та зовнішньої стінок можна пояснити локалізацією одонтогенного вогнища – джерела захворювання в альвеолярному відростку, який межує з указаними стінками верхньощелепної пазухи. При хронічному періодонтиті та перфорації верхньощелепної пазухи в першу чергу ураження зазнає її нижня стінка, при остеомієліті — нижня і зовнішня стінки. Кіста зубного походження, що зростає, зазвичай також руйнує зовнішню та нижню стінки, і в разі її нагноєння вся ділянка слизової оболонки верхньощелепної пазухи, прилегла до кісти, запалюється. У разі прориву гнійного вмісту кісти у верхньощелепну пазуху виникає запалення всієї слизової оболонки. Загальновідомо, що причинні зуби підлягають обов'язковому видаленню. Обмежений характер одонтогенного гаймориту дає змогу зберегти інші зуби. Але у порожнині рота може спостерігатися гальванічна патологія, тобто

захворювання, яке виникає при корозії металів незнімних зубних протезів.

Загальновідомо, що порожнина рота – це складне біологічне середовище, яке характеризується багатьма процесами, основою яких є електрохімічні явища, що протікають у оточуючих тканинах та на межі тканин зі слиною. Показником метаболічних процесів, які відбуваються у тканинах порожнини рота є фізіологічний рівень електричних потенціалів. Цей фізіологічний рівень у здорової людини має певні величини гальванічних потенціалів. Підвищення електричних потенціалів вище зазначених величин призводить до розвитку запальних захворювань як м'яких тканин, що оточують нижню та верхню щелепи, так і у самій кістковій тканині, у пародонті, а також у слизовій оболонці порожнини рота. Для заміщення дефектів окремих зубів та зубних рядів у стоматології використовуються незнімні конструкції зубних протезів. Відомо, що такого виду зубного протезування потребують близько 50% дорослого населення України. Для виготовлення незмінних металевих конструкцій зубних протезів найчастіше застосовують неблагородні групи металів та їх сплавів. Незважаючи на те, що всі метали та їх сплави обов'язково проходять серію токсикологічних випробувань, перебування їх у порожнині рота людини небезпечно для оточуючих них тканин. При корозії мостоподібні конструкції зубних протезів, які перебувають у порожнині рота, втрачають свої основні властивості (зменшується міцність, пластичність та інші якості). У порожнині рота з'являються оксиди металів, які мають негативний вплив не тільки на слизову оболонку порожнини рота але і на організм пацієнта в цілому.

Знаходячись у порожнині рота людини, різномірні метали при контакті з електролітом віддають позитивно заряджені іони у слину, внаслідок чого на металевому зубному протезі виникає електричний заряд, а в середовищі різномірних металів з'являються гальванічні потенціали, тобто утворюється гальванічний елемент, що негативно впливає на місцеві тканини. Усі різномірні метали та їх сплави викликають появу гальванічного струму у порожнині рота, а це призводить до розвитку місцевих та загальних ускладнень. Доведено, що перебування у порожнині рота сплавів металів є небезпечним для оточуючих

тканин та для організму в цілому.

На сьогодні накопичені певні знання з зазначеної проблеми, однак нерозв'язних питань залишається ще дуже багато. Враховуючи викладене, питання щодо особливостей клінічного перебігу, лікування та профілактики ускладнень у навколощелепових м'яких та кісткових тканинах, які виникають при гальванічній патології у порожнині рота у хворих з одонтогенними гайморитами є одним з актуальних питань у стоматології. Тому дана проблема потребує додаткового вивчення. До теперішнього часу є невирішені наступні питання:

1. Не вивчені особливості клінічного перебігу у хворих з одонтогенними гайморитами при гальванічній патології у порожнині рота хворого в залежності від величин показників гальванічних потенціалів між металевими зубними протезами, а також металом та слизовою оболонкою альвеолярного відростка.

2. Не вивчені клінічні, потенціометричні та імунологічні особливості патологічних станів, які зустрічаються у хворих з одонтогенними гайморитами при різних видах гальванічної патології порожнини рота (гальванізм та гальваноз).

3. Не дана потенціометрична та імунологічна характеристика цим патологічним станам та не вивчені особливості клінічного перебігу захворювань, які супроводжуються запальними ускладненнями у післяопераційному періоді лікування хворих.

4. Не вивчені особливості загоювання післяопераційних ран м'яких тканин біля верхньої щелепи у хворих з одонтогенними гайморитами при наявності у них гальванічній патології у порожнині рота.

5. Не розроблені методи профілактики та лікування хворих з одонтогенними гайморитами при різних формах гальванічної патології, обумовленою наявністю у порожнині рота металевих включень.

Тому, раніше вищезначені нами питання клінічного обстеження хворих з одонтогенними гайморитами при гальванічній патології у порожнині рота

підлягають подальшому дослідженню і висвітленню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимофєєв О.О. Щелепно-лицева хірургія / О.О. Тимофєєв – Київ: ВСВ "Медицина", 2011. – 752 с.

ЕНДОМЕТРІОЗ. ПРИНЦИПИ ЛІКУВАННЯ

Цешинська Владислава Олександрівна

Студентка

Соловей Валентина Маноліївна

асистент кафедри акушерства, гінекології та перинатології

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Анотація. Питання збереження репродуктивного здоров'я жінок є однією з пріоритетних проблем і основних стратегій Всесвітньої організації охорони здоров'я [1]. Ендометріоз є одним з найбільш поширених захворювань органів репродуктивної системи у жінок 20-40 років [1]. В загальній популяції жінок частота ендометріозу коливається від 15% до 50%, при безплідді - від 30% до 40% і навіть до 80% , при хронічних тазових болях - від 33 до 74%, при дисменореї - в 40-60% випадків [2]. Він зустрічається у 6-44% жінок, які перенесли лапаротомію. Після запальних захворювань геніталій і лейоміоми матки ендометріоз займає третє місце в структурі гінекологічних захворювань [1]. **Ендометріоз** — одна з найбільш частих причин, яка призводить до звернення жінки до лікаря – гінеколога та проявляється розростанням ендометріюїдних тканин за межі слизової оболонки матки По своїй структурі ці вогнища є ідентичними нормальному ендометрію і в них відбуваються такі ж самі циклічні зміни під час менструального циклу.

Ключові слова: ендометріоз, больовий синдром, геморагічний синдром, вагітність.

Мета. Проаналізувати світовий досвід лікування ендометріозу у жінок репродуктивного віку.

Матеріали та методи. Проведено огляд наукових джерел, що входять до світових науко метричних баз, щодо лікування ендометріозу у жінок

репродуктивного віку.

Вступ. Частота поширення патології становить близько 10-15% серед усіх пацієнток і займає ключові позиції після інфекційних запальних захворювань статевих органів і фіброміоми матки. [1].

✓ Ендометріозом страждає приблизно 10% (190 млн) жінок і дівчаток репродуктивного віку в усьому світі[1].

✓ Ендометріоз - це поширене гінекологічне захворювання, при якому відбувається розростання ендометрію - слизової оболонки матки і прилеглих органів. Найчастіше ця хвороба зустрічається у молодих жінок репродуктивного віку – від 25 до 45 років. [1].

✓ Вагітність може настати при ендометріозі, якщо захворювання знаходиться на ранніх стадіях. Якщо відбулася овуляція, запліднення яйцеклітини та ембріон прикріпився до матки, то у жінки досить високі шанси народити здорову дитину. [1].

✓ Американське товариство репродуктивної медицини виявило, що від 24% до 50% жінок з безпліддям мають ендометріоз. [1].

Результати і обговорення:

Проблема лікування пацієнток з ендометріозом у сучасній гінекології залишається актуальною через високу розповсюдженість даної патології, а також внаслідок її негативного впливу на репродуктивну систему та загальний стан здоров'я жінки. На теперішній час лікування хворих на ендометріоз являє собою складну й далеку від вирішення проблему. Чимало дослідників зазначають, що жоден із сучасних методів лікування ендометріозу не є в повній мірі етіопатогенетичним, у зв'язку з чим не виключається можливість виникнення рецидивів захворювання. Враховуючи системний характер даної патології, виникає необхідність комплексного підходу до лікування таких пацієнток із встановленням індивідуальних особливостей організму. Загальним принципом лікування хворих на ендометріоз є хірургічний і медикаментозний вплив на організм (Унанян А.Л., Сидорова А.С., Коган Є.А., 2013). Мета лікування полягає:

- у видаленні вогнищ ендометріозу;
- купіруванні клінічних симптомів;
- відновленні репродуктивної функції;
- профілактиці рецидивів. [2].

Вибір тактики лікування при ендометріозі залежить від багатьох факторів, а саме: від віку жінки, локалізації, ступеня поширеності патологічного процесу, вираженості симптомів і тривалості захворювання, стану фертильності та необхідності відновлення репродуктивної функції при безплідді, наявності супутньої гінекологічної патології, ефективності раніше проведеного лікування, стану інших органів і систем, які забезпечують гомеостаз. Консервативна терапія показана при безсимптомному перебігу ендометріозу, у пацієток молодого віку, в пременопаузальному періоді, при аденоміозі, для профілактики рецидивів ендометріозу після хірургічного лікування. Хірургічні методи застосовують при неефективності консервативного лікування на фоні больового і геморагічного синдромів. [2].

Медикаментозне лікування. Гормональна терапія полягає в пригніченні гіпоталамо-гіпофізарної системи та індукції розвитку атрофічних змін в тканині ендометріюїдних гетеротопій. Разом із тим вона не ліквідує морфологічний субстрат ендометріозу, що пояснює симптоматичний і клінічний ефект терапії. Комбіновані оральні контрацептиви (КОК) застосовуються як самостійний метод лікування (особливо у дівчат і молодих жінок) та як додатковий метод у комплексній терапії для передопераційної підготовки і постопераційного протирецидивного лікування. Застосовують низькодозовані препарати останнього покоління: марвелон, фемоден, регулон, ярину, джаз, жанін. Хороший терапевтичний ефект спостерігається при застосуванні препарату жанін, який містить дієногест. Препарат призначають за контрацептивною схемою протягом 6-12 міс з індивідуалізацією режиму. Агоністи гонадотропін-релізинг гормонів (Гн-РГ) – препарати вибору для лікування ендометріозу. Вони є синтетичними дериватами декапептиду Гн-РГ. При потраплянні в організм агоністи Гн-РГ блокують рецептори Гн-РГ, знижують

чутливість рецепторів клітин передньої долі гіпофіза до Гн-РГ, приводять до зменшеного виділення гонадотропінів, зниження вмісту естрогенів. Перед періодом пригнічення синтезу і вивільнення ФСГ і ЛГ спостерігається короткий період викиду гонадотропінів – «вибуховий ефект». Відсутність стимуляції яєчників гонадотропінами викликає глибоку гіпоестрогенію. Тривалість терапії агоністами Гн-РГ становить 3-6 міс. [3].

У клінічній практиці найбільш широко застосовуються такі агоністи Гн-РГ: -бусерелін – внутрішньом'язово по 3,75 мг 1 раз у 28 днів. – гозерелін (золадекс) – підшкірно по 3,6 мг 1 раз у 28 днів. – трипторелін (диферелін, декапептил) – внутрішньом'язово по 3,75 мг 1 раз у 28 днів. У разі появи виражених побічних ефектів, викликаних розвитком гіпоестрогенії (приливи, підвищена пітливість, тахікардія, нервозність і т.ін.), показана замісна гормональна терапія. Даназол являє собою антигонадотропний препарат, основна дія якого полягає у пригніченні продукції ЛГ та ФСГ. Препарат не має естрогенного або гестагенного впливу, у великих дозах проявляє слабку андрогенну активність. Режим прийому та дозування: перорально по 1 капсулі (100 або 200 мг) 3-4 рази на добу (добова доза 400-800 мг) протягом 3-6, рідше 12 міс. Стартова доза зазвичай становить 400 мг/доб і може бути підвищена в залежності від клінічної симптоматики. Гестрінон – синтетичний стероїдний гормон, що має антипрогестагенні та антиестрогенні властивості, андрогенну активність. Режим прийому та дозування: перорально, стартова доза по 2,5 мг (в деяких випадках 5 мг) 2 рази на тиждень. Тривалість терапії – 3-6 міс. Прогестагени – штучно синтезовані аналоги гестагенів. Найчастіше вживаними препаратами є: – мікронізований прогестерон (утрожестан, лютеїна) - використовують по 200-300 мг/доб перорально або вагінально в лютеїнову фазу, також з 5-го по 26-й день МЦ. - медроксипрогестерон - перорально дозою 30 мг/доб з 11-го по 25-й день МЦ або внутрішньом'язово 150 мг депонованої речовини 1 раз у 2 тиж протягом 6-12 міс. - дідрогестерон - перорально по 10-20-30 мг/доб з 11-го по 25-й день МЦ протягом 6-9 міс. – дієногест – перорально по 2 мг/доб

безперервно протягом 6-9 міс; прийом можна розпочати в будь-який день МЦ. Дієногест активно впливає на клінічні прояви ендометріозу таким чином: пригнічення секреції 17β -естрадіолу яєчниками, безпосередня дія на ендометріюїдні гетеротопії, пряма інгібуюча дія на проліферацію ендометріюїдних гетеротопій, антагонізм ангіогенезу та інвазії в оточуючі тканини. Перевагою даного препарату є відсутність андрогенної активності і низька частота побічних ефектів. Дози і тривалість гормонотерапії диференціюються в залежності від конкретної ситуації. [4].

Симптоматична терапія направлена в першу чергу на зменшення больового синдрому, ліквідацію неспецифічного запалення. Лікування розпочинають за 2-3 доби до очікуваного виникнення больових відчуттів. Для пригнічення больового синдрому використовують анальгетики, спазмолітики, нестероїдні протизапальні препарати різних форм випуску. З урахуванням формування у жінок певного «ендометріюїдного» психотипу необхідним компонентом консервативної терапії є застосування засобів, що діють на центральну нервову систему (седативні препарати, малі транквілізатори, психотерапія). Зважаючи на всі ланки патогенезу даного захворювання, в комплексній терапії застосовують також імунокорегуючі препарати, антиоксиданти, проводять системну ензимо-, вітамінотерапію. [5].

Хірургічне лікування – це максимальне механічне видалення вогнищ ендометріозу в межах незмінених тканин. Об'єм оперативного втручання залежить від віку жінки, поширеності ендометріозу, втягнення в патологічний процес сусідніх органів і тканин, репродуктивної функції пацієнтки. Лікування проводять у стаціонарі. Ендометріюїдні вогнища на вагінальній поверхні шийки матки видаляють шляхом застосування CO₂-лазера (поверхневі гетеротопії) або використовують радіохвильову ексцизію шийки матки (глибокі ураження). Видалення вогнища ендометріозу потрібно проводити в ранню фолікулярну фазу МЦ (6-10-й день). У пацієток з поширеними формами ендометріозу перед хірургічним втручанням рекомендовано проводити курс гормональної терапії протягом 3 міс з метою зменшення васкуляризації та розмірів

гетеротопій. Ефект хірургічного лікування залежить не лише від об'єму і методу (лапароскопія, лапаротомія, вагінальний доступ), але й від медикаментозної терапії та реабілітаційних заходів в післяопераційному періоді, особливо за необхідності відновлення репродуктивної функції. [5]. [6].

Висновок: На сьогодні ендометріоз є одним із найбільш розповсюджених захворювань органів малого тазу у жінок. Своєчасна діагностика цього захворювання та адекватне лікування є важливим аспектом в зниженні частоти безпліддя, синдрому тазових болей та пов'язаних з ендометріозом патологічних процесів, які формуються на тлі гіперестрогенемії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акушерство і гінекологія: у 2 книгах. Книга 1. Акушерство: підручник / В.І. Грищенко, М.О. Щербина, Б.М. Венцківський та ін. — 4-е видання.
2. Endometriosis: state of the problem N.M. Chervak .
3. Клінічне акушерство та гінекологія: 4-е видання / Браян А. Магован, Філіп Оуен, Ендрю Томсон .
4. New developments in the medical treatment of endometriosis / M. A Bedaiwy, S. Alfaraj, P. Yong, R. Casper // Fertility and Sterility. – 2017. – Vol. 107, No. 3. – P. 555–565 .
5. Ендометріоз. Патогенез, діагностика, лікування / С.О Дубровіна, В.Ф. Беженар, 2020р.
6. Клінічне лікування ендометріозу. Luna Russo MA, Chalif JN, Falcone T. Minerva Ginecol. [2020] [72, с. 106–118].

PHARMACEUTICAL SCIENCES

УДК 004:615.2

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ

Климець Ю. А.,
студент факультету інформаційних технологій, обліку та фінансів
Поліський національний університет
м. Житомир, Україна

Анотація: Автоматизація аптек а також аптечних мереж тісно увійшла у вжиток в нашій країні. На сучасному етапі розвитку на ринку представлена чимала кількість систем для реалізації завдання автоматизації обліку медичних препаратів. Системи автоматизації дають змогу вирішити певну кількість проблемних питань, зокрема класифікацію АТС/АТС, ціноутворення, відслідковування змін в ціні, систематизація та відслідковування рецептурних ліків, відслідковування залишків ліків або наявності їх у інших аптеках мережі тощо. Також системи автоматизації спрощують документообіг та взаємозв'язок в середині мережі та позі її межами. Тому дослідження систем автоматизації обліку медичних препаратів є досить актуальним на сучасному етапі розвитку інформаційних систем автоматизації.

Ключові слова: *система обліку медичних препаратів, ats/atc, crm-системи, системи управління продажами в лікарнях, erp-системи*

Кожна аптека – це складне торгове підприємство, основою якого є сам товар. Аптекам і аптечним складам приходится працювати із величезною номенклатурою: ліки надходять у різних дозах і лікарських формах, різні цінові пропозиції від різних торговців і виробників, необхідність моніторингу і переоцінки залишків на складі і т.д. існує державний контроль над цінами та

конкретними моделями фармакологічного бізнесу – всі ці процеси можливо та потрібно автоматизувати.

Комплексні програми автоматизації аптек та аптечних мереж зазвичай складаються із окремих модулів, кожний із яких відповідає за автоматизацію конкретних завдань чи процесів аптек та аптечних мереж.

Проблеми, які допомагає вирішити програмне забезпечення для автоматизації аптек

1. Класифікація АТС/АТХ (Anatomic Therapeutic Chemical/Анатомо-Терапевтично-Хімічна класифікація) і вибір препаратів відповідно до симптомів/захворювань. Необхідно забезпечити відповідність цій класифікації. Водночас кінцевий споживач шукає не критерій АТХ/АТС – він шукає у відповідності до симптомів чи захворювання. Відповідно, система має паралельно мати 2-4 дерева категорій (систему класифікації), для більш зручного пошуку потрібного препарату чи продукту [1].

2. Ціноутворення. Існують товари, які відпускаються за різними моделями ціноутворення: деякі – зі знижками, деякі підлягають державному регулюванню і не можуть продаватися за цінами «вище ніж...» або «націнка не вище X%». Існують також товари, що продаються в залежності від моделі «Знижки за спонсором виробника», де різницю між ціною продажу та комерційно обґрунтованою ціною оплачує постачальник.

Залежно від фази життєвого циклу аптеки слід контролювати і цінову політику. Коли аптека відкривається, акцій більше. Якщо поряд з аптекою сильний конкурент – те саме.

Тому, ціноутворення є нелегким завданням, і система автоматизації повинна керувати моделями ціноутворення, забезпечувати аналіз ефективності окремих моделей та категорій товарів, а також, бажано, забезпечувати прогнози прибутків/збитків до переоцінки.

3. Швидкий облік та перерахунок цін. У аптечних мережах використовуються різні моделі розрахунку та перерахунку зокрема такі, як партійний облік, перерахунок за графіком, а також перерахунок в залежності

від зовнішніх подій (зміни курсу долара, зміни нормативних актів і т.д.), закінчення термінів придатності. Відповідно, необхідно враховувати облік, переоцінку залишків, оперативне перезамовлення товарів, динамічне ціноутворення, як всередині мережі, так і з урахуванням постачальників, транспортної логістики.

4. Акції та програми лояльності. Аптеки все частіше переходять на дисконтні та бонусні програми з індивідуальними умовами для кожного клієнта на основі попередніх покупок, ймовірних діагнозів тощо. Клієнту зручно отримувати пропозиції персонального характеру на товари, які він споживає часто чи регулярно. Поки аптека підтримує продаж необхідних товарів, варто створювати рекламні пакети, які будуть корисні клієнтам.

5. Відкрийте API та безпеку. З одного боку, сучасна система має бути повністю відкритою для інтеграції із API. Наприклад, страхова компанія може зробити замовлення через API, а не дзвонити у колл-центр аптечної мережі. Та з іншого боку, важливі безпека даних і операційна безпека.

6. Автономна робота систем. Незважаючи на те, що стандарти 4G (LTE) та 5G змінюють параметри доступу до мережі, проблема роботи в автономному режимі залишається актуальною. Їх основні операції: робота із касою, робота програм лояльності не повинна залежати від наявності доступу до мережі, операції повинні здійснюватися навіть без сигналу і синхронізації, які будуть виконані як тільки з'єднання відновиться.

7. Вбудована система оформлення замовлень для постачальників. На даний момент здійснюється автоматизований імпорт та експорт прайс-листів з кодами Morion – кодами лікарських засобів у каталозі однойменної компанії. Вони практично схожі на державні коди і є найпоширенішими на просторах фармацевтичного ринку. Аптекам важливо якомога швидше отримувати прайси та створювати замовлення за оптимальною ціною. Прикладом інструменту автоматизації замовлення ліків може бути ЛІКІС або його аналоги, які дозволяють відбирати постачальників за визначеними критеріями: зазвичай за мінімальною ціною.

8. Інтеграція з аптечними агрегаторами, такими як сервіси Tabletki.ua, Liki24, MedBrowse, Apteka911 тощо. Вони дозволяють покупцям знайти ліки в найближчій аптеці, замовити їх онлайн, перевірити наявність товару чи зв'язатися з аптеками для замовлення доставки [3]. Це дає змогу не тільки публікувати свої прайс-листи і товарні пропозиції, але й стежити за діяльністю конкурентів.

9. Підтримка програми «Доступні ліки». Якщо аптека є учасником державної програми «Доступні ліки», необхідно зберігати довідку про відшкодування вартості ліків, які пацієнти отримують безкоштовно в рамках цієї програми [3].

10. Підтримка касових апаратів. Можливість підключити та працювати з касовими та фіскальними пристроями: сканери штрих-кодів, реєстратори платіжних операцій, POS-системи, принтери етикеток та ін.

Отже, введення автоматизації фармацевтичної галузі дає змогу компаніям налагодити дистрибуцію та виробництво, керувати якістю продукції, зв'язуватися з аптечними мережами та окремими представниками, уникати «сірих» та непрозорих схем на ринку та багато іншого. Програми фармацевтичної автоматизації розробляються із врахуванням специфіки процесів та завдань цієї сфери: CRM-системи фармацевтичних компаній, системи управління продажами в лікарнях, ERP-системи, системи документообігу та ін. Зокрема, CRM фармацевтичних компаній включає в себе усі необхідні інструменти для здійснення управління в одному інтерфейсі, а також дозволяє збирати аналітику та створювати бази даних ліків та аптек [2].

Програми автоматизації на рівні аптек та аптечних мереж дозволяють підвищити ефективність роботи, швидкість та якість обслуговування клієнтів, керувати відділеннями, організувати взаємодію між співробітників, організацію навчання тощо. Комплексна автоматизація аптек дозволяє з легкістю працювати в реєстрах ліків, полегшити організацію бухгалтерського обліку, налагодження комунікації з покупцями, управління рекламними кампаніями та програмами лояльності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Future of Pharmaceutical Information Technology. URL: <https://www.softermii.com/blog/the-future-of-pharmaceutical-information-technology>
2. The Impact of New Technology on the Healthcare Workforce. URL: <https://workofthefuture.mit.edu/wp-content/uploads/2020/10/2020-Research-Brief-Bronsoler-Doyle-VanReenen.pdf>
3. Медичні інформаційні системи: огляд можливостей і приклади використання. URL: <https://evergreens.com.ua/ua/articles/medical-information-systems.html>

ІНФОРМАЦІЙНА ПІДСИСТЕМА ОБЛІКУ МЕДИЧНИХ ПРЕПАРАТІВ

Климець Ю. А.,

студент факультету інформаційних технологій, обліку та фінансів
Поліський національний університет
м. Житомир, Україна

Анотація: На сучасному етапі розвитку автоматизація присутня у всіх сферах нашого життя, медицина та аптеки не стали виключенням. Сьогодні відбувається активний розвиток автоматизації роботи аптечних мереж. Ринок надає можливість використовувати системи на різний смак та вартість і з різним функціоналом. Медичні інформаційні системи сьогодні полегшують життя працівників та споживачів. Дослідження в даній галузі носять досить важливий характер, адже автоматизація дає змогу впорядкувати та спростити як роботу аптечних мереж та окремих аптек так і робить процес обслуговування клієнтів більш швидким та оперативним. Метою даного дослідження є ознайомлення із можливостями медичних інформаційних систем.

Ключові слова: міс, медична інформаційна система, продаж ліків, автоматизація, аптеки

З кожним роком інформаційні технології все активніше входять в усі сфери діяльності людини, особливо в сферу охорони здоров'я. Наприклад, в Європейському Союзі за останні 15 років на наукові дослідження в галузі медичної інформатики було виділено понад 500 мільйонів євро [1].

Медична інформаційна система (МІС) – комплексний програмний продукт, основним призначенням якого є автоматизація всіх основних процесів, пов'язаних з роботою загальноосвітніх та спеціалізованих медичних закладів.

Спеціалізовані МІС враховують всі особливості роботи в конкретному закладі охорони здоров'я і тому є більш ефективними. Універсальні ж використовують загальні складові показників, які притаманні для більшості

закладів охорони здоров'я та їх підрозділів.

Аптека відноситься до закладів охорони здоров'я, який займається продажем ліків та медикаментів та медичного обладнання. Це досить складне торгове підприємство, головною ознакою якого є сам товар. Аптечні підприємства поділяються на аптечні бази (склади), аптеки та їх структурні підрозділи (аптечні кіоски та пункти). Аптеки і аптечні склади працюють із різною номенклатурою: є препарати в різних дозах, різних лікарських формах, а цінові пропозиції роздрібних торговців і виробників часто відрізняються, тому всюди необхідно відслідковувати і переоцінювати запаси, що залишилися на складі асортименту, і т.д.

Сьогодні аптеки мають дбати не лише про забезпечення громадян ліками, а й про їхнє «економічне здоров'я», тобто ефективність, конкурентоспроможність, прибутковість та інші показники. Аптеки унікальні тим, що вони є однією з найбільш регульованих сфер роздрібної торгівлі. Законодавство містить велику кількість правил та обмежень, яких фармацевти повинні дотримуватися. Ця функція є одним із головних факторів, що впливають на автоматизацію аптек. Сучасні інформаційні технології допомагають представникам цього осередку не відставати від конкурентного середовища та підвищувати активність розвитку.

При розробці програм автоматизації фармацевтичної промисловості враховується специфіка завдань і процесів у цій ніші. Автоматизація в аптеках та аптечних мережах у першу чергу має підвищувати якість обслуговування споживачів, ефективність роботи, управління аптечними філіями, організацію роботи, покращувати спілкування між співробітниками, навчання тощо. Комплексна автоматизація аптек дозволяє працювати з товарними запасами, мати постійний доступ до реєстрів ліків, організувати облік, спілкуватися із покупцями, керувати програмами лояльності тощо. Також дозволяє автоматизація касових апаратів. Можливе маркування ліків в аптеках, системи самообслуговування, виробництва, автоматизація обліку руху товарів в аптеці та ін. [2].

До найбільш затребуваних та розповсюджених функціональних можливостей інформаційних підсистем обліку медичних препаратів належать:

- оформлення прийому, повернення та реалізації лікарських засобів;
- транспортування товарів між кількома аптеками, переміщення товарів між аптечними складами;
- видача документів, які пов'язані з інвентаризацією лікарських засобів («опис товарів», «амортизація товарів», «зберігання товарів»);
- формування прибуткових та видаткових касових ордерів;
- робота з еквайринговою системою та здійснення оплати платіжними картками;
- оформлення продажу товарів з врахуванням дисконтних карт (накопичувальних знижок);
- контроль за термінами придатності усього асортименту препаратів;
- захист від шахрайства;
- підтримка комерційних пристроїв: податкові записи, сканери штрих-кодів, вагові пристрої, дисплеї клієнтів, платіжні термінали, зчитувачі магнітних карток;
- здатність аналізувати попит і пропозицію;
- у випадку з лікарськими засобами розрахунок здійснюється за серіями. Серійний облік ведеться на основі характеристичного механізму;
- можливість створювати та друкувати цінники та наклейки з усіх видів «комерційних» документів.
- огляд життєво важливих препаратів, обов'язкових аптечних асортиментів і спеціалізованих груп, огляд аналогів ліків, що дозволяють знайти заміну відсутнього препарату або продукту [3].

Дають можливість працювати в режимі розподілених баз даних (РБД) з чітким розподілом документообігу про всі аптеки мережі.

Ціни на препарати відповідно до вимог законодавства можуть контролюватися окремо для кожної серії. Можлива робота з номенклатурними видами цін. Підсистема також дозволяє проводити переоцінку товару при

здорожчання покупки або при наявності знижок і акцій.

Отже, одним з найважливіших результатів автоматизації є збільшення продажів і, відповідно, збільшення продажів і прибутку. Заощаджуючи час на рутинну роботу, співробітники мають більше часу, і їм не потрібно збільшувати кількість співробітників.

Автоматизація дає можливість повністю контролювати протікання всіх ключових процесів і всіх продажів в системі.

Крім того, серіалізація та контроль за термінами придатності можуть запобігти потраплянню неякісних або підроблених продуктів на аптечні прилавки.

Крім процесів, пов'язаних з медичним обслуговуванням, також спрощено розрахунок аптечної мережі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Examining the role of new technology in pharmacy: now and in the future. URL: <https://www.pharmaceutical-journal.com/examining-the-role-of-new-technology-in-pharmacy-now-and-in-the-future/11134174>
2. Technology and Pharmacy: Theory, Practice, and the Future Vision. URL: DOI:10.1016/B978-0-12-812735-3.00335-6
3. Немченко А.С., Назаркіна В.М., Куриленко Ю.Є., Тетерич Н.В., Подгайна М.В. Аналіз впровадження інформаційних систем у роботу лікарень та аптек країн світу. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/18470/1/264-266.pdf>

CHEMICAL SCIENCES

UDC 667.6

CURRENT ISSUES OF CHEMISTRY AND TECHNOLOGY OF WATER-DISPERSED PAINT AND VARNISH MATERIALS

Gurina Galina Ivanovna

PhD, Associate Professor, Associate Professor,

Bilyk Herman Valentinovich,

Hloba Yuri Andreevich,

Karimov Erik Maratovich,

Markush Natalya Vasilievna,

Students,

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,

17 Marshala Bazhanova str., 61002, Kharkiv, Ukraine

Abstract: In order to successfully solve the problem of expanding the range of high-quality Ukrainian paint and varnish materials using domestic raw materials, recipes were calculated, technology was developed and architectural waterdispersion paint and varnish materials were obtained, the properties of materials and coatings were determined, and recommendations were developed regarding the areas of application of new waterdispersion paint and varnish materials.

Keywords: Waterdispersion materials, interior paintwork materials, facade paintwork materials, styrene acrylic dispersion, coalescent, environmentally friendly paints and varnishes.

Waterdispersed lacquer-farb materials belong to the group of environmentally friendly materials at the link with whiskers as a retailer for regulating the viscosity of materials [1, 2]. In addition to waterdispersion materials, powder paint materials [3] that do not contain solvents and paint materials with a low content of volatile organic compounds [4] do not pose a threat to the environment during both production and

application. The composition of waterdispersed paint and varnish materials [5-7] includes film-forming substances, pigments and fillers, and functional additives. Analysis of the market of modern paint and varnish materials indicates a constant growth in the production of waterdispersion materials. In Ukraine, more than 60% of the paint and paint products produced are water-dispersed paint and paint materials. The advantages of waterdispersed materials include the ease of working with materials, ease of use and washing of equipment from the remains of paint and varnish materials with water, a low percentage of losses of raw materials during production, high reproducibility of technologies for obtaining waterdispersed materials.

The purpose of the work is to establish the influence and relationship of the properties, chemical composition, structure, ratio of components of water-dispersed materials, their single quality indicators and physico-chemical and operational properties of water-dispersed materials and areas of application, as well as the development of recipes, obtaining and determining the operational parameters of new water-dispersed materials dispersion materials. Styrene acrylic dispersion, titanium dioxide, carbonate filler omicarb, functional additives: thickeners, dispersants, antifoams, coalescent, pH regulator were selected as components for the development of new water dispersion materials.

Formulations are calculated according to an algorithm based on the analysis of the critical volume concentration of pigments, the selected pigment dispersion technology, the use of a dissolver with a motor shaft speed variator, and predefined areas of application of materials.

New water-dispersed paint and varnish materials for architectural purposes have been developed for creating interior and facade coatings, namely, deep seepage soil, intended for priming concrete, plasterboard, brick and other porous surfaces in order to strengthen the surface and increase the adhesion of the paint coating; concrete-contact soil, intended for priming porous surfaces, as well as glass, metal, ceramic surfaces pre-painted with any paint materials to increase adhesion between

these surfaces and the paint coating; paint for interior works, intended for painting inside premises with the aim of giving them a decorative look; interior paint for painting indoors to give them decorative properties; interior paint that is washable and intended for indoor painting to obtain coatings that can be washed, perform wet cleaning; facade paint, which is intended for painting surfaces outside the premises with the aim of obtaining decorative and protective surfaces; silicone-acrylic facade paint, which is intended for painting external surfaces with the aim of obtaining coatings with a longer service life and better protective properties.

It should be noted that the developed new waterdispersion materials during operation do not change their characteristics under the influence of air temperature from minus 30 °C to 40 °C; relative air humidity of 98% at a temperature of 25 °C; 25% chloride solution at temperatures from minus 20 °C to 5 °C; solar radiation.

Acronal S790 dispersion, a dispersion of styrene-acrylic polymer with medium viscosity and excellent pigment capacity, (MTP - 22°C) was used as an aqueous polymer dispersion in the composition of water-dispersible materials for the production of top-quality paint products from the German concern BASF. The pigment component of the materials is developed on the basis of titanium dioxide of the rutile modification P 206, ground marble ANDCARB 5 with an average particle size of 5.3 microns.

Functional admixtures in the composition of water-dispersion materials allow to improve the decorative and protective properties of the coating and guarantee a high culture during production: foam suppressant FoamStar ED 2521 Basf, coalescent TEXANOL NX 795, dispersant Orotan N40445. Properties of finished water-dispersion materials were determined according to DSTU EN 13300:2012.

The technological process of obtaining water-dispersible materials was carried out according to the following main stages: obtaining a "semi-finished" solution, dispersing pigments and fillers in a "semi-finished" solution, setting the paint "on type". Properties of materials and coatings are listed in Table 1.

Table 1

Physical and mechanical properties of waterdispersive materials and coatings

Name indicator	Значення							Methods controlling
	Deep impregnation primer	Soil concrete-contact	Paint for interior work	Interior paint	Washable interior paint	Facade paint	Silicone facade paintакрилова	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 The color of the paint film	–	–		White or according to order				visually
2 Зовнішній вигляд	Level uniform surface	Rough surface	Smooth, homogeneous, matte surface	Smooth, homogeneous, matte surface	Smooth, homogeneous, semi-matte surface	Smooth, homogeneous, matte surface	Smooth, homogeneous, semi-matte surface	visually
3 Mass fraction of non-volatile substances, %	≥5	55-60	58-65	58-63	55-63	55-65	55-65	ISO 3251
4 pH of the paint	8-9,5	8-9,5	8-9,5	8-9,5	8-9,5	8-9,5	8-9,5	ISO 19396-1, ISO 19396-2
5 Grinding degree, micron, no more	–	–	100	100	100	100	100	ISO 1524
6 Drying time up to stage 3, at 20°C, no more	1	1	1	1	1	1	1	ISO 9117-1
7 Frost resistance of paint, cycles, no less			5	5	5	5	5	EN 13300:2012
8 The resistance of the paint film to the static action of water at (20±2)°C, hour, not less	–	–	12	12	24	24	24	ISO 2812-2

The difference in the properties of the obtained water-dispersion materials is explained by the different values of the volumetric concentration of pigments and fillers and the different value of the coefficient of the paint and varnish system, which is the ratio of VCP/CVCP for each of the materials.

Thus, formulations were calculated and new water-dispersible paint materials were obtained. Physical and technical properties of materials and coatings are determined. The analysis of the obtained results allows us to conclude that the obtained water-dispersion materials belong to the group of environmentally friendly paint and paint materials, are competitive in terms of their operational characteristics

and can be recommended for use in the segment of architectural interior and facade paint and paint materials.

LIST OF REFERENCES

1. Sviderskyi V. Composition and Physico–Chemical Properties of Ukrainian Kaolins Surface / V. Sviderskyi, T. Karavayev // Chemistry and Chemical Technology (Scopus Journal). – 2013. – Vol. 7, No. 2. – P. 197–203.

2. Souza G.S., Luporini S., Rigoli I.C. Rheological Characterization of Bentonite Dispersions with Xanthan for Oil Well Drilling Fluids. Materials Research. 2017. Vol. 20. P. 159–166.

3. Гуріна Г.І., Маркуш Н.В., Бічев М.С., Карімов Е.М. Епоксидно-поліестерна порошкова композиція для декоративно-захисних текстурованих покриттів «Антик». Матеріали XVI Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції «Сталий розвиток міст», 21-22 квітня 2023 р., ХНУМГ, м. Харків с.229-231

4. Гуріна Г.І., Дружинін Е.І., Скрипинець А.В., Сасенко Н.В. Нові лакофарбові матеріали з низьким вмістом VOC для зниження емісії токсичних розчинників. Міжнародна науково-практична конференція

Проблеми надзвичайних Ситуацій, Харків, 19 травня 2023 року, с. 319-320.

5. Gurina G., Kozub P., Kozub S., Saienko N. Detonation Nanodiamonds as Part of Smart Composite Paintwork Materials. Book cover International Conference on Smart Technologies in Urban Engineering STUE 2022: Smart Technologies in Urban Engineering P. 393–402.

6. Гуріна Г.І. Пігменти. Навчальний посібник Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 158 с.

7. Additives for coatings / Edited by J. Bielemann. – Weinheim :Wiley–Vch Verlag GmbH, 2000. – 372 p.

TECHNICAL SCIENCES

DEVELOPMENT OF AN ANTI-CHEAT FOR A CARD COLLECTING GAME

Buzko Maksym

student

Kharkiv National University of Radio Electronics

Annotation. Hackers develop cheats, gamers buy them, and companies hire engineers to develop new security tools. Hackers find a loophole again, and the circle is closed. In this article, we will see how different defense methods work and try to design our own anti-cheat system.

Keywords: development, anti-cheat, game, design, system

Main research materials. Let's imagine the following situation: we are creating a collectible card game with online one-on-one battles. Each player has a deck consisting of previously known cards [1, p. 125]. There are 2 relevant ways to cheat in this situation:

1. Attempts to change the characteristics of cards, for example, to increase the strength of their cavalry cards several times, which gives the fraudster a great advantage.
2. Attempting to spy on your opponent's cards by receiving data from the game server.

The first problem arises from the fact that the client contains the data necessary for the game (StaticData.cs, see Fig. 1), which gives the user the ability to influence it because it is in the memory of his gaming device. Please note that this data is where the so-called game balance is stored, so we need to monitor its integrity and synchronize it between all parts of the system. Also, to ensure the game between real

people, it is necessary to use a server that connects players [2, p. 58], which gives attackers the opportunity to track requests coming from the client and try to replace them with fake ones. Therefore, the game server should be able to monitor user card data and track fraud attempts, and should be able to filter out fake requests.

The solution to the first problem is complex, starting with the fact that before finding a game for the user, the server calculates the checksums of the card sets that the user has, so the player cannot "mix in" new cards. At the beginning of the game, the server memorizes all the data about the cards owned by the players and builds the playing field. The role of the server in this case is to play the same way as users, playing moves after players, but unlike the client, the server will validate each move against what is on the table and in the hands of the players. If a player tries to change the data, the server will respond to such a fraud attempt by not allowing the move to be made.

The second problem, in our case, is quite simple to solve. It is enough not to transmit unnecessary information to the client, namely information about the cards in the opponent's hands, and store them only on the opponent's device and the battle server. At the same time, send to the client only information about the number of cards of the other player and the cards already placed on the field. Do not forget to perform validations on the possibility of placing a card on the playing field

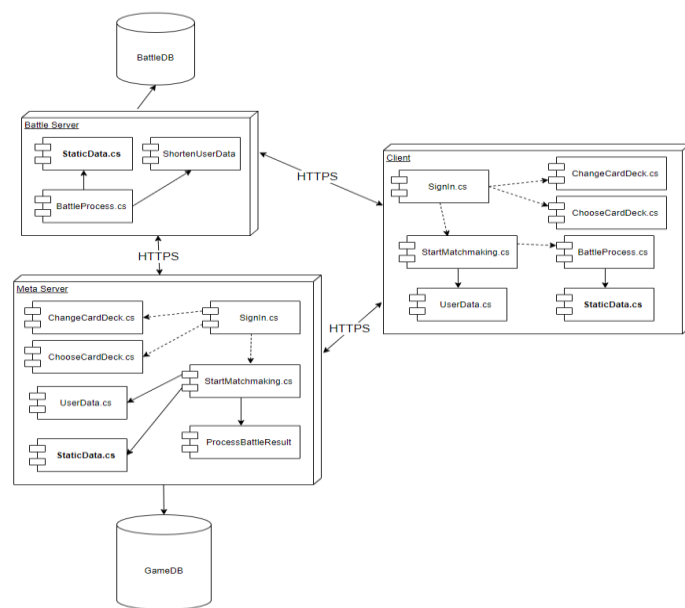

Fig. 1 – simplified scheme of client-server interaction

Conclusion. At the moment, we have found the most critical places where the game can be "hacked" and added logic that will solve this problem (validate the data). Maintaining the security of the game and its data is a process, and there will always be a chance that a way to hack it will appear. However, our task as developers is to provide the most comfortable and fair gameplay for all players, so we will have to constantly find new bottlenecks and fight against cheaters.

LIST OF REFERENCES:

1. Altice N. (2015) I Am Error. The Nintendo Family Computer. Entertainment System Platform, Cambridge; London: The MIT Press

2. Schell J. Tenth Anniversary: The Art of Game Design. Third edition. | Boca Raton : Taylor & Francis, a CRC title, part of the Taylor & Francis imprint, a member of the Taylor & Francis Group, the academic division of T&F Informa, plc, 2019. : A K Peters/CRC Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1201/b22101> (date of access: 07.12.2022).

UDK 681.518

**ADAPTIVE COMPUTER-INTEGRATED CONTROL SYSTEM FOR COAL
QUALITY ASSURANCE USING THE ANALYSIS OF
CURRENT SAMPLES OF FUEL**

Grishyn Maksym Volodymyrovych

fourth-year PhD student

National University "Odesa Polytechnic", Ukraine

Abstract: Abstract: This paper examines the importance of coal quality control for adequate power generation. It uses the Cochran formula to discuss a control system employing daily quality management, supplier adjustments, and statistical analysis. The implemented system in a TPP processing 840 daily railcars of coal, increases inspections and alters suppliers upon identifying substandard coal. An automated controller model, developed via MATLAB®'s Simulink®, strategically responds to various quality scenarios by adjusting supply volumes and using reserves to offset losses from low-quality suppliers. Results highlight the model's efficacy in sustaining coal quality for efficient power production.

Keywords: Automatic control system, thermal power plant, Cochran Sampling Formula, Quality Control, Energy Production Sustainability, Transportation Delays.

Problem Statement: Problem Statement: The quality of coal used significantly affects electricity production. Coal quality control, crucial for TPPs' efficiency, faces challenges including coal type, supplier variations, and storage factors. Existing mechanisms struggle to maintain consistent coal quality. Without an efficient quality control system, power generation may be sub-optimal, leading to elevated operational costs.

Analysis of Recent Research and Publications: Recent literature provides critical insights into areas pivotal to the optimization of thermal power plant operations. Studies highlight the efficacy of the Matlab/Simulink Coder in controlling power converters, demonstrating the software's vital role in energy systems [1].

Network redundancy in coal transportation and optimization of coal rail systems are also explored [2]. Simulation modelling has been extensively used in management sciences, offering novel problem-solving methods [3]. Additionally, guidelines and methods for appropriate sample size calculations are provided, crucial for research accuracy [4-5]. Flexibility in controlling combined heat and power units is outlined, emphasizing the importance of coordinated operation [6]. Advancements in soft computing further enrich the field of simulation models [7].

The purpose of this paper is to design an adaptive coal quality control system and simulate an optimal inspection frequency model, considering factors like coal type, supplier reliability, and storage conditions. It validates the system via a TPP scenario simulation and explores its integration with automated controllers for quality-based coal flow management.

Coal quality control and impact on electricity production

Regulating coal quality is key to effective power production, potentially influenced by coal type, power needs, and equipment proficiency. Control intensifies when coal quality diminishes, emphasizing daily management through strategies such as refining inspection methods for defects or subpar coal, and considering supplier change if quality standards aren't met. Regular oversight of coal quality, potentially increasing railcar inspections, is crucial to meet standards and user demands. Determining the ideal inspection ratio for gas-coal with a max 15% ash content at Ukrainian thermal power plants necessitates a statistical assessment of coal quality, where the Cochran formula might be beneficial [8]:

$$n_r = \frac{N \cdot X}{(X + N - 1)},$$

and X :

$$X = \frac{Z^2 \cdot p \cdot (1-p)}{MOE^2},$$

where n_r - sample size; N - the size of the general population; X - sample size (calculated before FPC); Z - the critical value of the normal distribution at $\alpha/2$ (for example, for a confidence level of 95%, α is 0.05, and the critical value is 1.96); MOE - marginal error (for example, 0.05 for $\pm 5\%$); p - the expected probability of

low-quality fuel slipping through.

It's crucial to acknowledge that the formula for sample size was adapted for a finite population. However, this equation presupposes that the population is essentially infinite or significantly large. In practical terms, considering the restricted population (840 freight cars per day), it is advisable to employ the finite population correction (FPC) to reduce the sample size. The computation of FPC is based on the following formula:

$$FPC = \sqrt{\frac{(N-X)}{(N-1)}}.$$

Consider the following parameters: desired error is 4% (average value between the standard 3%, 5%); confidence level is 92.5% (average value between the standard 90%, 95%); total number of cars (total) is 840; it is assumed that defects will be present in 5% of all railcars.

The initial inspection involves roughly 10% of cars (85 cars), inspecting every 10th car. If ineffective, the estimated defective car share increases to 15%, and the sample size to about 20% (190 cars), checking every 5th car. If faulty fuel persists, the expected defective proportion rises to 50%, and the sample size to 40% (470 cars), inspecting every 2nd car. If this fails, each car is inspected until the defective fuel is found. This system's efficacy was tested via simulation.

Modelling of a coal quality control system for a tpp

In this case, the plant routinely gets coal from three suppliers, selected based on cost, delivery pace, and quality. All supplies arrive at once and are mixed in the TPP's storehouse. The TPP typically processes 840 railcars of coal daily, inspecting every tenth car for quality. If inferior coal is found, that supplier is removed, replaced by reliable ones and a new provider, escalating the daily railcar count to a peak of 1092 until reserve stocks recover. The plant also uses a fuzzy system to detect low-quality coal during burning, which, when activated, steps up the inspection rate. The task was to simulate this scenario and develop an automatic controller. The existing system was then updated and adjusted (Fig. 1) using the interactive MATLAB® tool, Simulink® (LICENSING 110721904 - MathWorks Trial - Oct 22,

2022) [4].

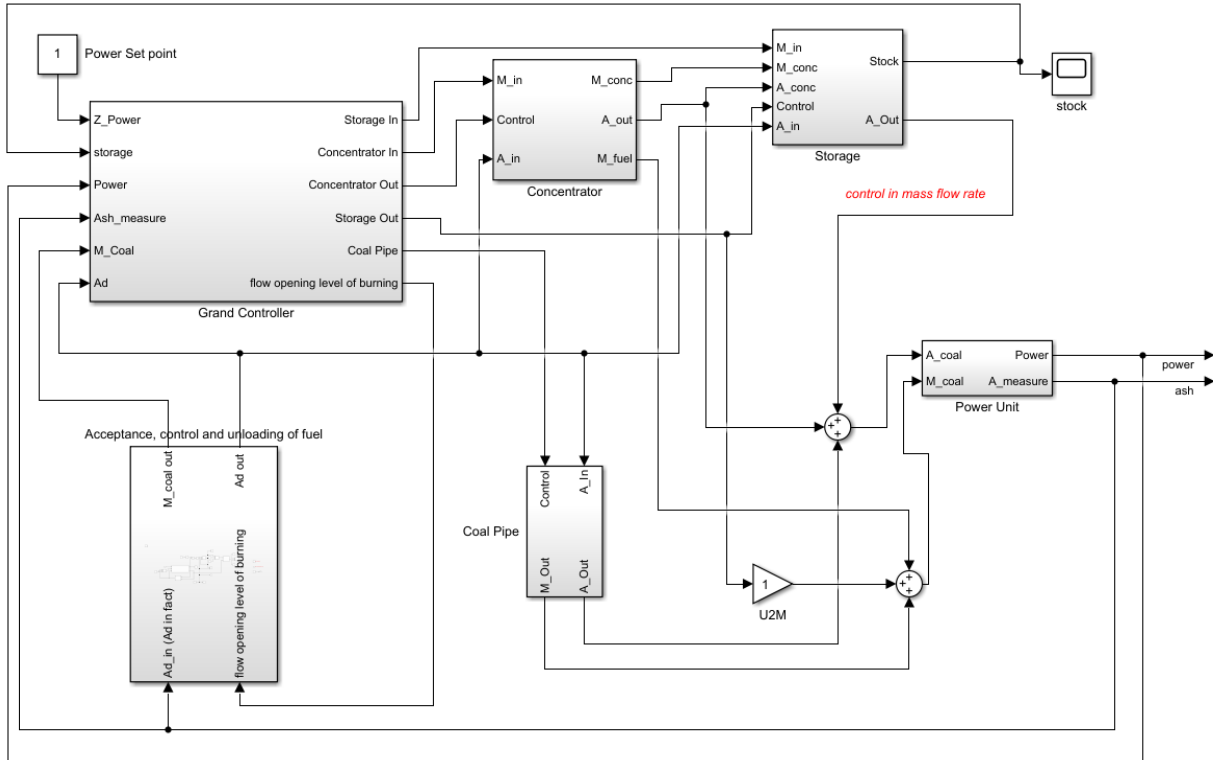

Fig. 1. Chart of regulation and operation of TPPs

The Grand Controller subsystem, employing fuzzy logic, directs all coal from the warehouse to four outlets: furnace, reserve replenishment, enrichment, refusal to burn and reserve use. Currently, the "Acceptance, control and unloading of fuel" subsystem is the focus for an in-depth study, as depicted in Figure 2.

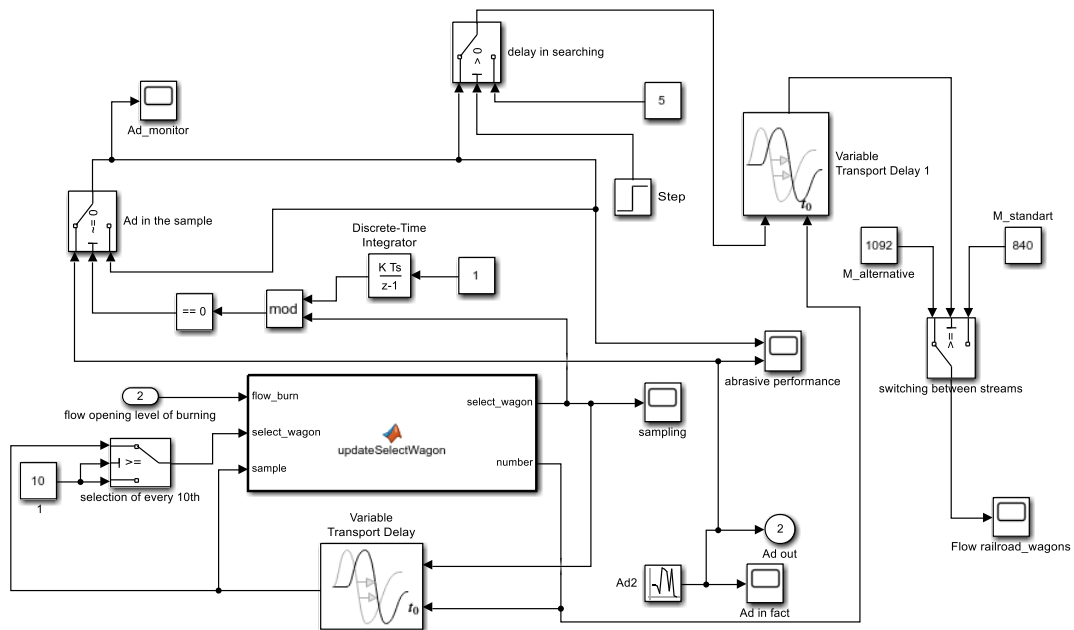

Fig. 2. Scheme for regulating coal intake and sampling at the warehouse

The key blocks of this subsystem are as follows: "Variable Transport Delay" takes into account the transport delay when taking a sample; "UpdateSelectWagon" is a function that acts as a system controller and determines the sample for the current situation; "Flow opening level of combustion" is the percentage of the fuel flow that is accounted for by combustion (a feedback signal from a fuzzy controller that distributes fuel proportionally to the following areas: reserve replenishment, furnace, enrichment, fuel refusal and reserve consumption). According to previous studies, if no more than half of the flow is fed into the furnace, it means that the coal is of poor quality. In this case, the regulating function is performed by the "updateSelectWagon" function, which is programmed as in the Table 1:

Table 1

Programming of the regulating function

```
function [select_wagon, number] =
updateSelectWagon(flow_burn, select_wagon, sample)
if flow_burn <= 0.5
select_wagon = ceil(select_wagon / 2);
else
select_wagon = 10;
end
number = 1;
while sample >= 10
sample = ceil(sample / 2);
number = number + 1;
end
end
```

When the coal quality system detects quality degradation, the algorithm adjusts the sampling frequency, gradually lowering it until the problem source is found. If the poor-quality coal source is identified, the system makes strategic decisions: it rejects the low-quality supplier, activates reserve resources, increases wagons from reliable

shippers, and adds new suppliers to effectively offset reserve resource costs.

Analysis of *ad* dynamics and response of the system in different scenarios

In this section of the paper is considered the main examples for testing the correctness of the system: 1) *Ad* is increasing 0-30%; 2) *Ad* is high (20-40%); 3) *Ad* is in the default range, 4) a control test with the random *Ad* values.

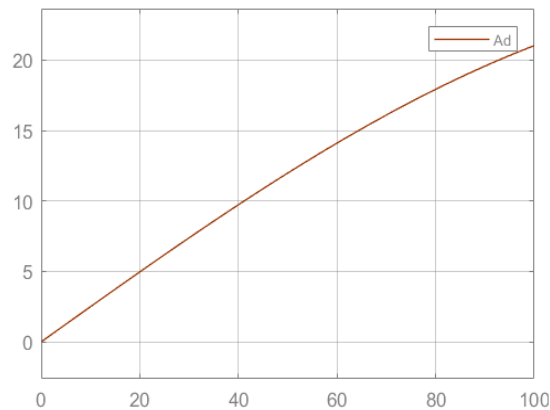

Fig. 3. Gradual change of *Ad* from 0% to 30%

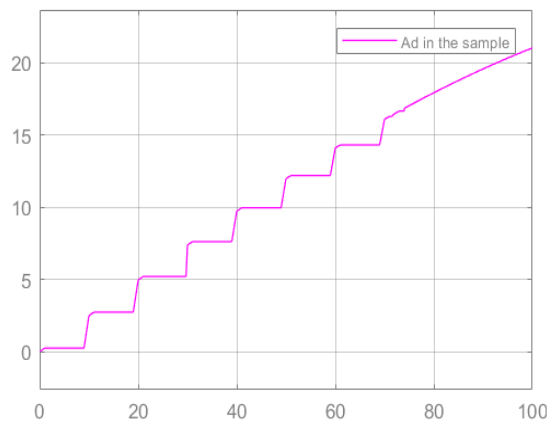

Fig. 4. *Ad* indicator - at the time of taking a fuel sample for quality

1) Figure 3 displays *Ad* growth dynamics over 100 time units, within 0-30% range. Notably, at 70s, the coal's quality *Ad* fails to meet standards, prompting an escalated quality control strategy—initially inspecting every 5th car, then every 2nd, and ultimately each car. Figure 4 shows the system's detection of *Ad* coal quality, considering sampling and transport delay. The transition to detailed inspection of each car aligns with the 70s mark when quality fails to meet standards.

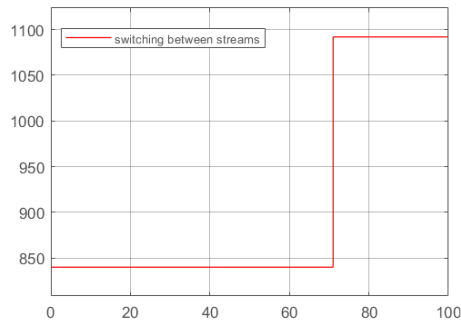

Fig. 5. Selecting the number of cars per day signal (*Ad* is 0-30%)

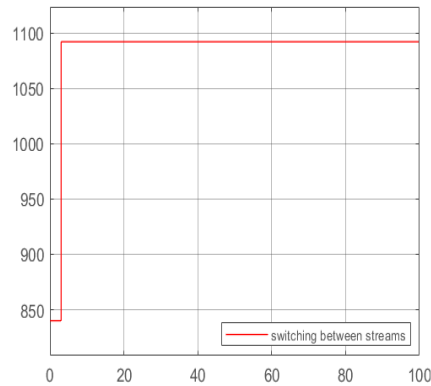

Fig. 6. Selecting the number of cars per day signal (*Ad* is 20-40%)

Figure 5 shows the strategic change after 70s, when the system switches to an alternative flow after the supplier failure. This includes an increase in supply volumes in order to compensate for the reserve costs and ensure sufficient fuel.

2) The scenario of a high *Ad* (20-40%) was assessed separately. Here, the system inspects each car until a flaw is found. Figure 6 displays the system's shift to an alternate flow upon detecting specific abrasive and rejecting the supplier, elevating supply volume to offset reserve costs and avoid fuel shortage. The system recognizes coal *Ad* quality during sampling, matching the *Ad* values graph at each time point, affirming each container was sampled.

3) Subsequently, the system behavior was experimented with a low *Ad* default scenario (0-15%).

In the case when *Ad* varies between 0-15% for 100 units of time, the *Ad* readings, the controller sets a standard sampling interval of 10, checking every tenth machine. Figure 7 depicts *Ad* dynamics over 100-time units, ranging 0-15%. For this quality, the controller sets the standard sampling step to 10, checking every tenth car.

Figure 7 displays the system's detection of Ad , considering sampling and transport delay. Ad value matches at graph points where a sample is taken (every 10th).

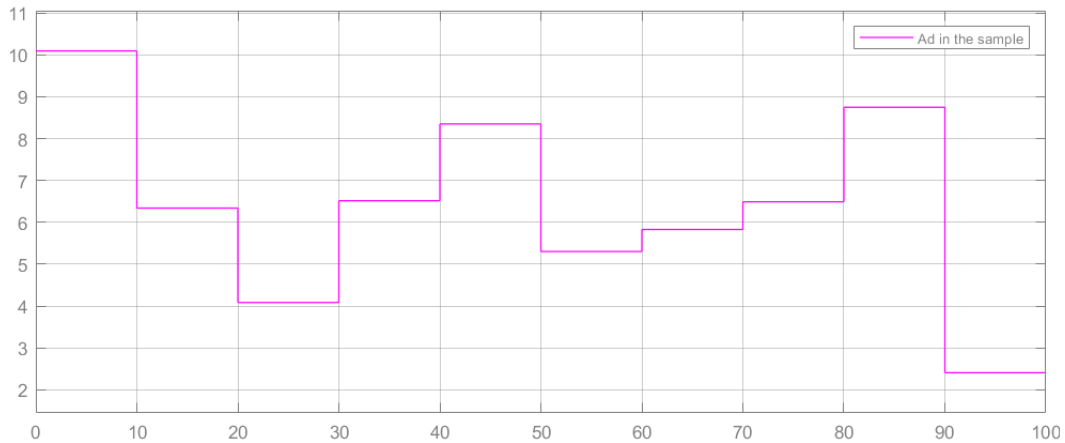

Fig. 7. Ad rate at the time of fuel quality sampling

In this case, the railcar intake at the TPP remains at 840 cars per day until a negative impact on the system is detected.

3) To make sure that the system is operating efficiently, a completely random scenario of changing Ad .

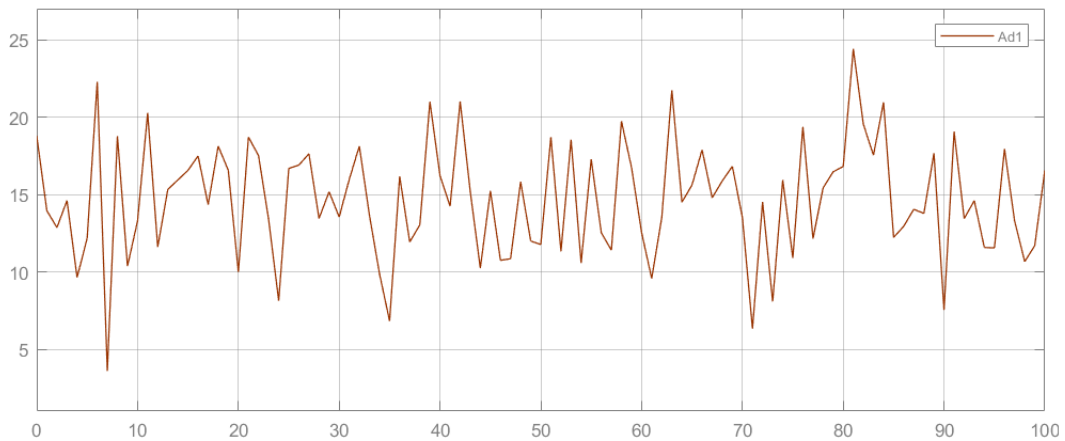

Fig. 8. Random change of Ad in the range of 0-30%

Figure 9 shows the dynamics of Ad randomly varying from 0-30% over 100-time units, with the controller adjusting sampling based on detected abrasiveness. For instance, at 0s, Ad is 19%, reducing the sampling step to 1 and shifting to signal 1092 due to a 4s sample analysis delay. At 10s, when Ad is 12% (satisfactory), the sampling step is every 10 cars, reverting to signal 840 for 52s considering transport delay. From 78s to 84.5s, when Ad is 15.5%, the sampling step becomes every 5th

car at 79s, every 2nd car between 81-82s, and every car between 82-83s. At 83s, both actual and sampled Ad equals 17.5%, signaling 1092 cars per day.

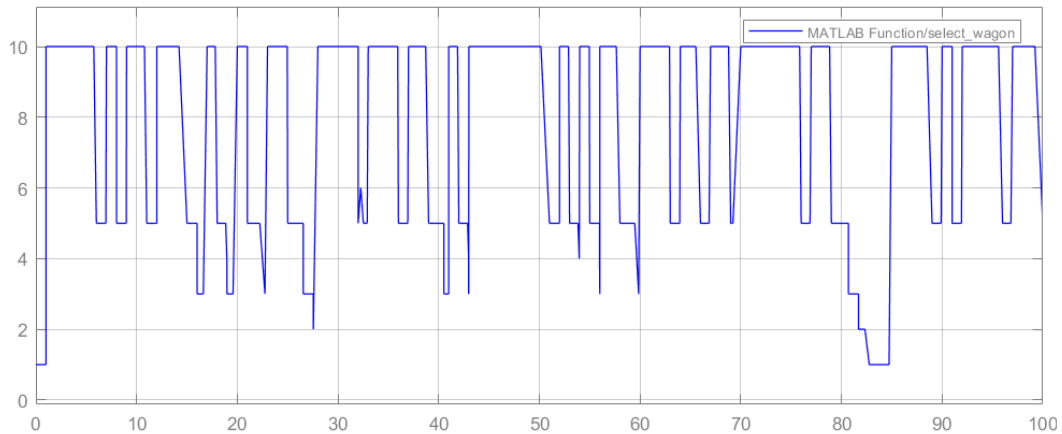

Fig. 9. The step of selecting a cars for inspection (random Ad)

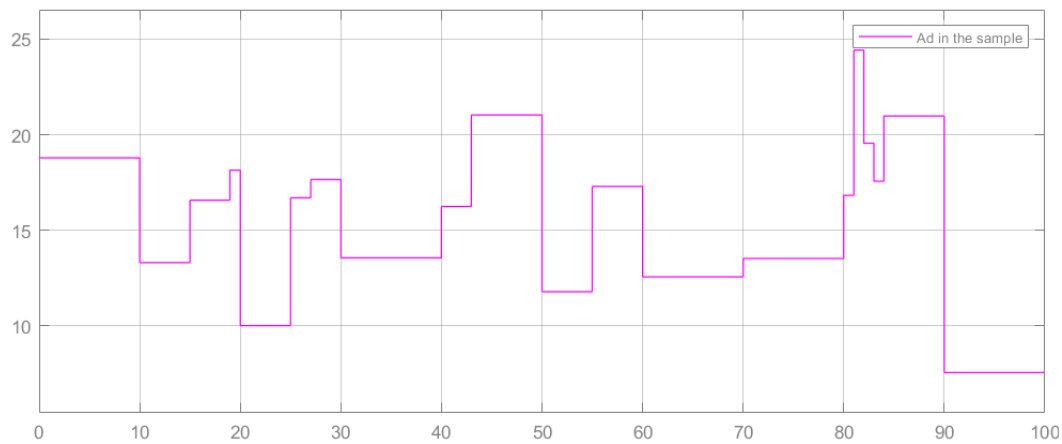

Fig. 10. Ad indicator - at the time of taking a fuel sample for quality

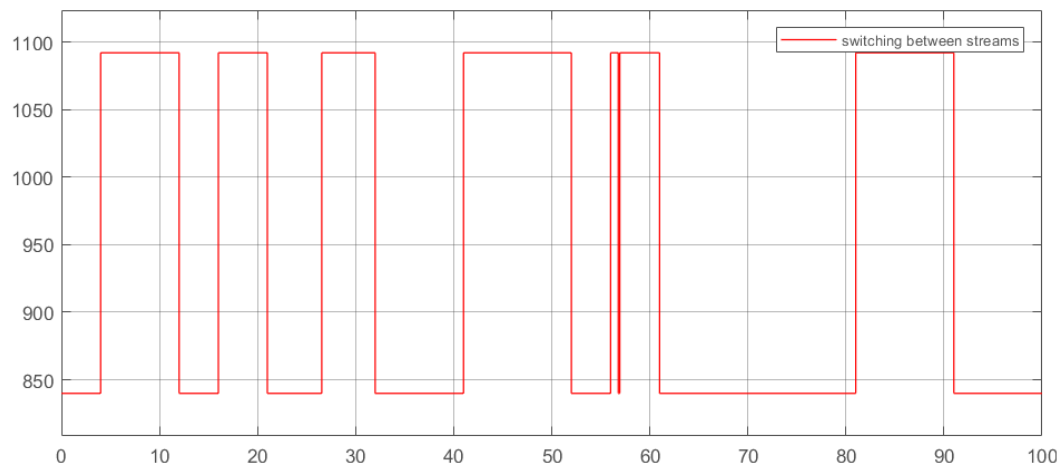

Fig. 11. Selecting the number of wagons per day signal

Conclusion. The research successfully introduced an adaptive coal quality control system that optimizes the inspection frequency of railcars and adjusts

suppliers according to coal quality. The system ensures efficient power generation by maintaining coal quality and minimizing instances of sub-standard coal entering the production process. By using a dynamic modelling approach via MATLAB's Simulink®, the system demonstrated efficiency under varying coal quality scenarios. The results highlight those strategic decisions, like supplier changes and supply volume increases, can effectively mitigate the consequences of poor coal quality. This comprehensive system serves as a crucial step towards enhancing power generation efficiency, thereby contributing to the sustainability of thermal power plants. Future work can further refine this model by integrating real-time data and predictive analytics to proactively manage coal quality.

REFERENCES

1. Vasquez-Plaza, J. D., Lopez-Chavarro, A. F., Sanabria-Torres, E. A., Patarroyo-Montenegro, J. F. & Andrade, F. "Benchmarking Real-Time Control Platforms Using a Matlab/Simulink Coder with Applications in the Control of DC/AC Switched Power Converters". *Energies*. 2022; Vol. 15: 6940. DOI: <https://doi.org/10.3390/en15196940>.
2. Masoud, M., Kozan, E., Kent, G. & Liu, S. Q. "A new constraint programming approach for optimising a coal rail system". *Optimization Letters*. 2017; Vol. 11. p. 725–738. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11590-016-1041-5>.
3. Ferrer-Comalat, J., Linares-Mustarós, S., Merigo, J. M. & Kacprzyk, J. "Modelling and Simulation in Management Sciences". *Proceedings of the International Conference on Modelling and Simulation in Management Sciences (MS-18)*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15413-4>.
4. Barlett, J. E., Kotrlik, J. & Higgins, C. "Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research". *Information Technology, Learning, and Performance Journal*. 2001; Vol. 19.
5. Charan J, Biswas T. "How to calculate sample size for different study designs in medical research?" *Indian J Psychol Med*. 2013; Vol. 35(2):121-6. DOI: <https://doi.org/10.4103/0253-7176.116232>.

6. Wang, W., Liu, J., Gan, Z., Niu, Y., & Zeng, D. "Flexible control of combined heat and power units based on heat-power estimation and coordination". *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*. 2020; Vol. 123:106261. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2020.106261>.

7. Jamshidi, M., Kreinovich, V., & Kacprzyk, J. "Advance trends in soft computing". Eds. Cham: Springer. 2014; Vol. 312. p. 1-499.

УДК 004.94

ANALYSIS OF THE PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF THE FOURTH GENERATION MOBILE COMMUNICATION NETWORKS

Mammadov Famil Huseyn

doctor of technical sciences, professor

Sultanova Shadiya Aghshin

Head teacher

Mahmudova Turkan Mubariz

Master's degree

Azerbaijan Technical University

Baku, Republic of Azerbaijan

Summary: There has been carried out an analysis of the principles of construction of fourth-generation mobile communication networks. A simplified architecture and a physical model of fourth generation mobile communication networks were developed as a result of the analysis. To expand this model from a mathematical point of view, there have been proposed its vector models based on the theory of vectors..

Key words: Fourth generation mobile communication networks, orthogonal frequency distribution of channels, spatial coding of the signal, evolutionary architectural system, evolved universal terrestrial radio access network.

The fourth generation of mobile communication networks - 4G - is currently one of the technologies that plays a significant role in solving the current problems of the up-to-date telecommunications field. The fourth generation mobile communication networks, which provide high transmission speed, high quality indicators of the services provided by users and the reduction of delays in telecommunication equipment during operation are widely used today. The main difference of these networks from the previous mobile networks is that they are designed on the basis of IP technology and have a wide variety of terminals [1, p. 32].

Previously, the role of fourth-generation mobile communication networks was

played by WiMAX networks for a long time, but these networks did not prove themselves for high-speed wireless Internet and were replaced by 4-G, which was designed for wireless Internet [1, p. 88].

One of the important issues of fourth generation mobile communication networks is the issue of increasing the range of services provided by users. Two technologies have been used to solve this problem, such as Orthogonal Frequency Division Multiplexing (OFDMA) and Spatial Signal Coding (MIMO) [2, p. 122].

OFDMA is called a digital modulation scheme and is used for signals that have a large number of closely spaced subcarriers [2, p. 125]. In this case, all subcarrier signals are modulated according to a standard modulation scheme. In fact, OFDM signals are generated using a "Fast Fourier Transform". This technology is used to direct the signal from the base stations to the user's mobile phone. The OFDM technology has been abandoned for directing the signal in the opposite direction, that is, from the user's phone to the base stations and replaced by SCFDMA-"single carrier multiplexing" technology. The essence of this technology is to obtain a signal with a large peak coefficient by adding a large number of orthogonal subcarriers. There are required highquality and rather expensive transmitters for the unhindered transmission of such a signal.

MIMO technology includes "N" number of transmit antennas and M number of receive antennas. At the same time, transmitting and receiving antennas can be placed at different distances from each other in the service areas of stations of fourth generation mobile communication networks. These distances are usually 5 km, and in some cases can be up to 30 km and even 100 km. [2, p. 127]. These networks include the following components:

- mobile phones,
- laptop,
- tablet computers,
- gaming devices and video cameras.

Fourth generation communication networks have the following characteristics [3, 4]:

- requirement for special and allocated frequencies,
- the probability of reaching a transmission rate of up to 1 Mbps,
- data transmission by IP technology,
- saving electricity,
- cheaper price,
- transmission of voice data with higher speed indicators,

Fourth generation mobile networks have the following advantages [3,4]:

- flexibility of architecture,
- having a higher transmission speed,
- high degree of protection against unauthorized access,
- refusal to install or lease fiber optic or expensive copper cables;
- quick implementation of design and implementation,
- low cost.

The fourth generation mobile communication networks include two main subsystems, namely the Evolved Architecture System (EAS) and the Evolved Universal Terrestrial Radio Access Network (E UTRAN) [5,p.12]. A simplified architecture of the fourth generation mobile communication networks is given in figure 1.

The Evolutionary Architectural System (EAS) includes the following components [5, p. 11-12]:

- mobility control junction (MCJ),
- service gateway (SG),
- packet data network gateway (PDNG),
- policy and payment rules function (PPRF).

The mobility control junction (MCJ) performs the mobility control function. All signaling traffic between user terminals and the core network is carried over this Junction via the EAS protocol. Another function of MCJ is to process signaling information related to mobility, handover facility, as well as user mobility control in the network.

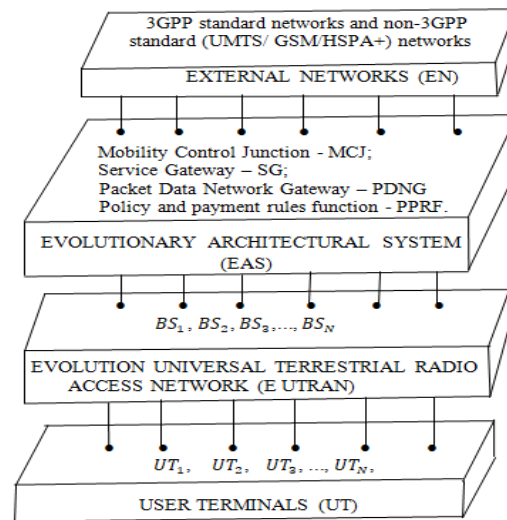

Figure 1. Simplified architecture of Fourth Generation Mobile Communication Networks

The service gateway (SG) performs the processing, transmission and routing of data packets from or to the base station subsystem, as well as mobility control functions between 4G networks and other networks of 3GPP. All UP packets related to user terminals (UT) pass through this gateway, and when the terminals are busy,

policy and payment rules function PPRF the service gateway stores information that does not belong to them. Along with them, the service gateway is also responsible for generating user reports and the QoS class identifier for the invoice.

Packet data network gateway (PDNG) contains the entry and exit points of the user terminal traffic and provides the interconnection of the user terminals (UT) and the external networks through them. The user terminal also has the ability to connect to more than one PDNG at the same time. PDNG selects the UP address of the user terminal for each user, performs the functions of protection and filtering of packets. Another function of this gateway is to perform mobility control between 3GPP and non-3GPP networks.

The policy and payment rules function (PPRF) acts as a control server and performs centralized control of network resources and pricing of services provided. As soon as an order for an active connection is received, this information is sent to

the PPRF, which evaluates the network resources it has and sends requests for quality and cost of services to the PDNG gateway.

The evolved universal terrestrial radio access network (E UTRAN) functions as a radio interface and provides interaction between user terminals (UT) and EUTRAN. The main component of E UTRAN is base stations, which are connected to each other on the principle of "one - each". Base stations perform the control function and exchange information among themselves using the X2 protocol. The main task of base stations is to convert the signal from the service gateway into a highfrequency signal and transmit it through a sector antenna. These stations cover the entire 4G mobile communication network and create a link between the user terminal and the 4G network. E UTRAN reflects the ultimate in air interface flexibility. This feature means that user data and control information transmitted through it have low latency, which is explained by the fact that the transmitted information passes through a small number of intermediate devices.

Along with these, the architecture of the fourth generation mobile communication networks includes both external networks and user terminals (UT).

The External Networks (EN) plane includes 3GPP standard and non-3GPP standard networks. In the networks belonging to the 3GPP standard, the transmission of voice calls from the mobile network to the switched networks is ensured through the MIG and Sv interface, and the data transmission to the packet switched networks is ensured through the MIG and S3 interface.

UMTS/GSM/HSPA+ networks are non-3GPP standard networks. The interaction of these networks with fourth generation mobile communication networks is carried out with guaranteed security and non-guaranteed security. Interaction of the fourth generation mobile communication network with networks belonging to the 3GPP standard in guaranteed security is carried out by the packet data network gateway PDNG, and the interaction with the networks not belonging to the 3GPP standard is carried out by the ePD gateway.

User terminals include sets of IT terminals. The main task of these terminals is to transfer data between remote nodes in "transparent" mode. At this time, the

connection is implemented through the TCP protocol, which ensures high transmission speed, data security and permanent connection to the network.

A simplified physical model of these networks has been developed, which is shown in Figure 2, based on the 4G mobile network architecture shown in Figure 1.

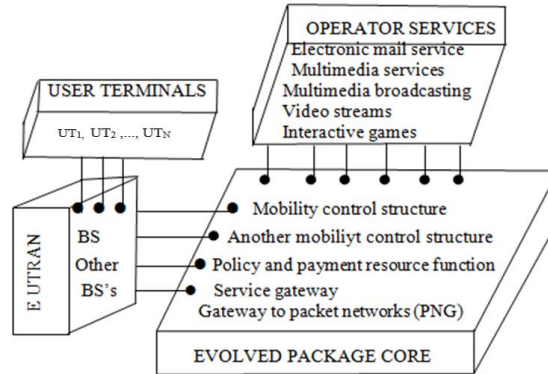

Figure 2. A simplified physical model of fourth generation mobile communication networks

The physical model of the fourth generation mobile networks includes two main subsystems such as the evolved universal terrestrial radio access network E-UTRAN and the evolved packet core (EPC).

The main components of E-UTRAN subsystem are base station clusters, the explanation of which is given in Figure 1.

The EPC subsystem includes components such as mobility control structure (MCS), multimedia services (MMS), multimedia broadcasting (MMB), video streams (VS) and interactive games (IAG), which are self-explanatory.

This model includes both user terminals and operator services. User terminals contain terminal clusters.

Operator services include components such as electronic mail service (EMS), multimedia services (MMS), multimedia broadcasting (MMB), video streams (VS) and interactive games (IAG) [5, p.39].

In order to expand the physical model of the fourth generation mobile communication networks from a mathematical point of view, its vector base model can be written with the following vector:

$$W = [V_{E-UTRAN}, V_{EPC}, V_{OS}, V_{UT}],$$

where, $V_{E-UTRAN}$, V_{EPC} , V_{OS} and V_{UT} are subvectors of evolved universal

terrestrial-radio access network, evolved packet core subsystems, operator services, and user terminals respectively.

V_{EUTRAN} – subvector is equal:

$$V_{EUTRAN} = [V_{BS_1}, V_{BS_2}, V_{BS_3}, \dots, V_N],$$

where, $V_{BS_1}, V_{BS_2}, V_{BS_3}$ and V_N – are respectively subsets of base stations.

V_{TPN} – can be written as follows:

$$V_{TPN} = [V_{MIS}, V_{MIDS}, V_{PPRF}, V_{EN}, V_{AGPN}],$$

where, $V_{MIS}, V_{MIDS}, V_{PPRF}, V_{EN}$ and V_{AGPN} – are subsets of mobility management structure, other mobility management structure, policy and payment resource function, service gateway, and access gateway to packet networks, respectively.

V_{OS} – subvector is determined by the following formula:

$$V_{OS} = [V_{EMS}, V_{MMS}, V_{MMB}, V_{VA}, V_{IAG}],$$

where, $V_{EMS}, V_{MMS}, V_{MMB}, V_{VA}$ and V_{IAG} – are e-mail service, multimedia services, multimedia streaming, video streaming and interactive games subsets, respectively.

V_{UT} – subvector is equal:

$$V_{UT} = [V_{UT_1}, V_{UT_2}, V_{UT_3}, \dots, V_{UTN}],$$

where, $V_{UT_1}, V_{UT_2}, V_{UT_3}, \dots, V_{UTN}$ – are corresponding subsets of user terminals.

CONCLUSION

1. Fourth generation mobile communication networks were analyzed as a whole, it was noted that IP-technology, orthogonal frequency division of channels with multiplexing and signal spatial coding technologies were used in their construction.

2. As a result of the conducted analysis, the main features of the fourth generation mobile communication networks were noted, as well as the flexibility of their architecture, high transmission speed, high level of protection against unauthorized access, refusal to use or rent fiber optic or expensive copper cables, quick design its advantages such as completion and fast implementation are shown.

3. The issue of developing the architecture of the fourth generation mobile communication networks was considered. Based on the evolved architecture system and evolved universal terrestrial radio access network subsystems, as well as taking into account external networks and user terminals connected to them, a simplified architecture of these networks has been developed.

4. The analysis of information transmission processes in the fourth generation mobile communication networks was carried out, and as a result, a simplified physical model of these networks was developed. In order to expand this model from a mathematical point of view, a vector base model and its subvector models were proposed based on the theory of vectors.

LITERATURE

1. Diyazitdinov R.R. Communication systems with mobile objects. Lecture notes. Samara: FGO BU VPO PSUTI, 2013. -204 p.

2. Busnyuk, N. N. Mobile communication systems: Educational and methodological manual for students of the specialty 1-98 01 03 "Information security software" / N. N. Busnyuk, G. I. Melyanets. Minsk: BSTU, 2018. - 153 p.

3. Tikhvinsky V. O., Terentiev S. V., Yurchuk A. B. LTE mobile communication networks: technology and architecture/V. O. Tikhvinsky, S. V. Terentiev, A. B. Yurchuk - M.: Eco - Trends, 2010. – 284p.

4. Lokhvitsky M.S., Sorokin A.S., Shorin O.A. Mobile communications: standards, structures, algorithms, planning a textbook for students studying in the areas of training: 11.03.02 - "Infocommunication technologies and communication systems" (bachelor's degree), 04/11/02 - "Infocommunication technologies and communication systems" (master's degree)/ M.S. Lokhvitsky, A.S. Sorokin, O.A. Shorin. MTUCI, 2023. -264 p.

5. Gelgor A.L. Technology LTE mobile data transmission: Educational manual/ A.L. Gelgor, E.A. Popov, Bibliographic list: Publishing house of the Polytechnic University, 2011.- 204 p.

UDK 62-988:621.7.029

**HYBRID MATERIAL THAT WAS MADE FROM DIAMOND POWDER AND
CVD DIAMOND, WHICH IS METALLIZED WITH A
CARBON SOLVENT METAL**

Sokolov Oleksandr Mykolaiovych,

candidate of technical sciences, senior researcher,

Harhyn Vladyslav Herasymovych,

candidate of technical sciences, senior researcher,

V. Bakul Institute for Superhard Materials of NAS of Ukraine

Kyiv

Abstract: Study of the formation of the structure of polycrystalline hybrid material obtained by sintering at high pressures and temperatures of diamond powder and CVD-diamond metallized with a carbon solvent metal, using silicon-based additives that activate the sintering process. It is established that the hybrid material does not have a CVD-diamond – diamond polycrystalline shell bond, and these two components of the hybrid material are connected through a layer of silicon carbide and the strength of this bond determines the physical, mechanical and operational properties of the hybrid material as a whole.

Key word: diamond, CVD-diamond, hybrid, metal is a carbon solvent

A feature of the development of the technosphere of the late XX – early XXI centuries is the use of new structural materials: heat-resistant, corrosion-resistant, composite, etc. The processing of these materials requires the improvement of existing technological processes and the creation of fundamentally new materials for cutting tools. In this regard, the growing interest of researchers from different countries in the search for new effective instrumental materials has been characteristic in the last decade. All studies are based on the theoretical generalization of accumulated experimental data on the formation of the structure and properties of materials obtained under different conditions, including under high pressures and

temperatures, which opens up opportunities to create materials with the required combination of hardness, crack resistance, thermal stability and wear resistance, depending on the application areas [1].

Currently, such a science-intensive and promising direction for practice is developing as the development of hybrid materials that combine the advantages of their components. This direction includes, in particular, the creation of hybrid diamond composite polycrystalline materials.

As is known, polycrystalline diamond materials created as an alternative to natural and synthetic single-crystal diamonds have two origins: obtained by synthesis using high pressure and heat temperature techniques (abbreviated as HPNT) and chemical deposition from the gas phase (chemical vapor deposition – abbreviated CVD). In [2] it was proposed to combine both methods of obtaining. As a result of combining the high hardness of CVD diamond with the ability to create a high-strength diamond polycrystalline matrix with diamond powders obtained by the NRNT method, a qualitatively new hybrid ultrahard polycrystalline composite material was developed [3].

The need for such development is determined by the following factors.

On the one hand, composite superhard materials based on polycrystalline diamonds (PCD) have found wide application in the manufacture of cutting and drilling tools (bits, crowns, cutters) [4].

On the other hand, CVD diamond, approaching the most perfect single crystals of diamond in its properties [5], is also finding increasing use as a tool material [6], in particular, as a coating on inserts of cutting tools. A variety of cutting and drilling tools are now commercially available for machining non-ferrous metals, plastics and composite materials.

However, there are a number of technological obstacles to obtaining an effective tool based on CVD diamond. First of all, this is an extremely low coefficient of thermal expansion characteristic of diamond in general and CVD diamond in particular, and secondly, it is the anisotropy of the properties of polycrystalline CVD diamonds due to the columnar structure of the crystallites. These factors in the

manufacture by traditional methods of a tool based on CVD diamond and its operation often lead to the occurrence of dangerous thermal stresses in the material, which lead to its destruction.

These obstacles were largely overcome during the development of a new method for producing a hybrid ultrahard polycrystalline composite material, which is based on a combination of high-pressure technology and the CVD method. The created material consists of CVD diamond, partially or completely enclosed in a shell of a diamond polycrystalline composite material with diamond-diamond bonds and an additive dispersed in the space between them that activates the sintering process.

The aim of this work was to study the formation of the structure of a polycrystalline hybrid material obtained by sintering at high pressures and temperatures of diamond powder and CVD diamond metallized with a carbon solvent, using silicon-based additives that activate the sintering process.

For the manufacture of polycrystalline hybrid composite material, polycrystalline CVD diamond plates and static synthesis diamond micro-powders were used. The CVD diamond plates had a fine-grained pronounced columnar structure. The size of the plates was $0.5 \times 0.5 \times 4.0$ mm.

As a starting material for the formation of a diamond polycrystalline shell, a diamond micro-powder of the AFM 40/28 brand was used. The choice of a micro-powder of this fraction is due to the need to ensure a dense and homogeneous structure of the polycrystal as a result of sintering diamond micro-powders at high pressures and temperatures. Based on a large volume of experimental studies, it was established [7] that powders with grain sizes of 30-60 microns should be used as raw materials for obtaining diamond polycrystals with an optimal combination of physico-mechanical, which determined the choice of the above-mentioned micro-powder granularities.

The material was sintered in a toroid-type high-pressure apparatus with a diameter of a central recess of 30 mm. Sintering was carried out according to the scheme of two-stage HPHT sintering (Fig. 1) [8].

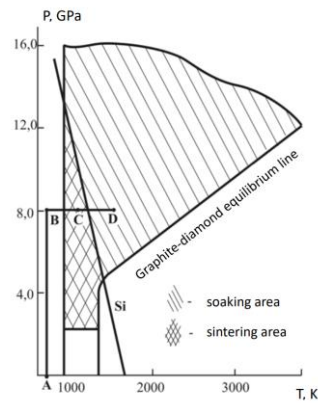

Fig. 1. Technological scheme of two-stage NRNT sintering of cylindrical samples of hybrid composite material [8]

The appearance of the obtained samples is shown in fig. 2.

Fig. 2. Appearance of hybrid diamond base composite material samples

To study the process of interaction of synthetic diamond powder grains forming a polycrystalline shell, Silicon additives activating the sintering process, and CVD diamond during sintering under high pressure and temperature conditions, a sample of a hybrid diamond material from a partially removed diamond shell was prepared (fig. 3, a), which allowed us to study the CVD interface of the diamond - polycrystalline shell.

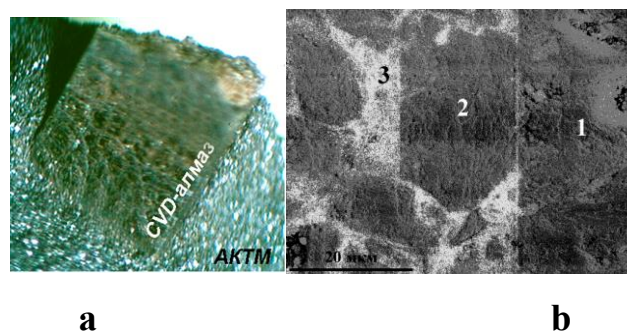

Fig. 3. Hybrid polycrystalline composite material: a - general view of the sample after partial removal of the diamond shell; b - image in secondary electrons (1 - CVD-diamond; 2 – diamond grain of the matrix; 3 – small grains of diamond and silicon carbide)

Studies of the sample by electron scanning microscopy using an electron raster microscope EVO50XVP, Ultra Plus ("Carl Zeiss", Germany), that the hybrid material does not have a CVD-diamond – diamond polycrystalline shell bond, and these two components of the hybrid material are connected through a layer of silicon carbide (fig. 3, b) and the strength of this bond determines the physical, mechanical and operational properties of the hybrid material as a whole.

Studies by transmission electron microscopy in combination with microdiffraction of splited particles (obtained when the initial samples were destroyed by impact at room temperature) placed on a carbon film found that after deformation due to NRNT exposure, the main feature of CVD diamond was the presence of internal boundaries of disorientation of dislocation groups, packages of packaging defects [9].

As a result of the effect of high pressure and temperature on polycrystalline CVD diamond, its substructure changes, leading to deformation hardening, which leads to a significant increase in its hardness, which reached 142 GPa, while the initial hardness was 77 GPa [2].

The hardness of the polycrystalline diamond shell in the hybrid material averaged 50 GPa, and the crack resistance was $9-12 \text{ MPa}\cdot\text{m}^{1/2}$. The crack resistance of the CVD diamond could not be established, since the plate was destroyed when the indenter was loaded with 50 N.

That's, when developing new composite materials with a hybrid based diamond, it is important to study phase formation on the interface surface of composite components. In this regard, to achieve the necessary properties of a hybrid composite material based on diamond, urgent tasks are:

- investigation of the microstructure of interfacial interface boundaries of composite components;
- search for methods for controlled modification of the CVD-diamond surface.

Taking into account the above conclusions, as well as the results obtained by electron microscopy, we came to the conclusion that one of the most effective ways to strengthen the CVD-diamond – polycrystalline shell bond is the pre-metallization

of the CVD-diamond surface with a carbon-solvent metal. In particular, it was experimentally established that, on the one hand, the application of thin metal layers on the surface of a diamond contributes to an increase in the wetting of its components by the diamond Composite polycrystalline shell, which, in turn, contributes to an increase in the relative density of composites and improves their properties (in particular, wear resistance), on the other – when heated at the contact boundary of the metal-solvent and Diamond, a liquid-like phase is formed as a result of carbon supersaturation of the metal crystal lattice. Accordingly, under barothermal conditions corresponding to the thermodynamic stability of the diamond, direct contacts of the CVD-diamond –shell of diamond polycrystalline will be created, which will increase the overall strength of the hybrid diamond composite.

Due to optimization of the choice of components (size and perfection of grains of diamond powders and plates of different Genesis, type of activating and carbon additives), development of the method of metallization of CVD-diamond plates and preparation of homogeneous mixtures, schemes of equipment of reaction cells and technological schemes of HPHT sintering, a homogeneous structure of the material is formed, which will allow obtaining a hybrid diamond polycrystalline composite material, which can be applied in a number of new technological directions.

REFERENCES

1. Шульженко А. А., Соколов А. Н., Гаргин В. Г. Получение сверхтвердых материалов // Инструменты из сверхтвердых материалов / Под ред. Н. В. Новикова и С. А. Клименко – Изд. 2-е перераб. доп. – М.: Машиностроение, 2014. – С. 35–71.

2. Новый ультратвердый поликристаллический композиционный материал / А. А. Шульженко, Е. Е. Ашкинази, А. Н. Соколов и др. // Породоразрушающий и металлообрабатывающий инструмент – техника, технология его изготовления и применения. Вып. 12. – К.: Изд-во «ЛОГОС», 2009. – С. 143–153.

3. Патент № 89732 Україна МПК СО4 В 35/00. Надтвердий матеріал /

О. О. Шульженко, О. М. Соколов, В. Г. Гаргин та інш. – Опубл. 25.02.10, Бюл. № 4.

4. Синтетические сверхтвердые материалы: В 3-х т. Т. 3. Применение синтетических сверхтвердых материалов / Редкол.: Н. В. Новиков (отв. Ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1986. – 280 с.

5. Eaton-Magaña S., D’Haenens-Johansson U. F. S. Recent advances in CVD synthetic diamond quality // *Gems & Gemology*. 2012. – 48. – N 2. – P. 124–127.

6. Пыжов И. Н., Васильев А. В., Клименко В. Г. Состояние вопроса и перспективы применения алмазов, полученных методом CVD // *Різання та інструмент в технологічних системах*. № 80. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2011. – С. 226–235.

7. Шульженко А.А., Гаргин В.Г., Шишкин В.А., Бочечка А.А. Поликристаллические материалы на основе алмаза. – К.: Наук. думка, 1989. – 192 с.

8. Пат. на корисну модель № 21897 Україна МПК С01В 31/06. Спосіб одержання композиційного матеріалу на основі алмазу / О. О. Шульженко, В. Г. Гаргин, Н. О. Русінова. – Опубл. 10.04.2007, Бюл. № 4.

9. Роль пластической деформации в процессах спекания алмазного гибридного материала на структуру и твердость CVD-алмаза / А. А. Шульженко Е. Е. Ашкинази, А. Н. Соколов и др. // *Синтез, спекание и свойства сверхтвердых материалов*. – К.: Ин-т сверхтвердых материалов им. В. Н. Бакуля НАН Украины, 2011. – С. 77–89.

**AUTOMATED SYSTEM OF AUTOMOTIVE LIGHTING BASED ON
DIFFRACTIVE LENSES**

Vasylkovska Inna O.

Mamuta Maryna S.

Ph.D., senior lecturer

Yeresko Volodymyr O.

student

National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Kyiv, Ukraine

Abstract. A diffractive optics-based automotive lighting system is presented. Diffraction lenses are used as light diffusers of a special shape, suitable for lighting and communication between road users.

Keywords: diffractive optical elements, automotive lighting system

A diffractive optics-based automotive lighting system is an innovative lighting technology that utilizes diffraction principles to enhance the performance of automotive lights. It replaces traditional reflective optics with a diffractive lens, which diffracts light to achieve desired beam patterns and distribution [1]. This system offers precise control over the light output, resulting in improved visibility and safety on the road. Utilizing diffraction allows for more flexibility in designing unique and dynamic lighting signatures, enhancing the vehicle's visual appeal. The diffractive optics technology also enables efficient light distribution, reducing glare for oncoming drivers while maintaining optimal illumination for the driver. It offers energy-efficient solutions by optimizing light utilization and reducing power consumption. Additionally, the compact size and lightweight nature of diffractive optics make them suitable for integration into various automotive lighting applications. The system can be utilized in headlights, taillights, turn signals, and interior ambient lighting, providing a versatile solution for different lighting

requirements. Overall, diffractive optics-based automotive lighting system revolutionizes lighting technology, offering improved safety and efficiency for vehicles. The proposed lighting system incorporates a laser diode, emitting coherent light at a wavelength of 638 μm . This laser light is directed towards a transparent polymer sheet that possesses diffractive optical structures on its surface. These structures diffract the light in a specific manner, and the resulting pattern is then projected onto a diffusive outer lens, as depicted in Figure 1.

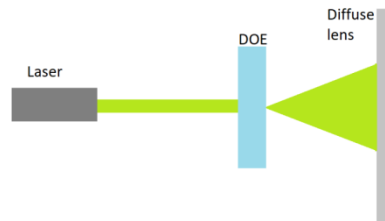

Figure 1. Working principle of the system

The outer lens scatters the intense diffracted laser beams at wider angles, ensuring the safety of other drivers on the road. Additionally, the diffuser projects the desired pattern within a specific angular field of view as defined by the Economic Commission for Europe (ECE). The intensity of the light is determined by the specific type of illumination source that is utilized. The diffraction efficiency of the diffractive optical element was modeled to be about 35%, indicating the proportion of incident light that is diffracted by the DOE. On the other hand, the diffuser has a transmission efficiency of 65%, which represents the amount of light that passes through it without significant loss. We ran simulations with our own diffractive element and our calculations approximately coincided with those of the author [2].

LIST OF REFERENCES

1. Vasylykova I. O., Kolobrodov V.G. Tymchik G.S. Improvement of designing methods of diffractive lenses. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, (2020). 158 p.
2. Khan, Shaukat & Saeed, Woheeb M. & Roth, Bernhard & Lachmayer, Roland. Diffractive Optics based Automotive Lighting System. *Advanced Optical Technologies*. 10 (1). (2021). pp. 49-57.

**ВСТАНОВЛЕННЯ ЗАЛИШКОВОГО ТЕРМІНУ ЕКСПЛУАТАЦІЇ
СИЛОВОГО ТРАНСФОРМАТОРА**

Богомолова Оксана Сергіївна,

к.т.н.

Рій Ігор Вікторович,

Студент

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна

Анотація: З аналізу статистичної інформації встановлено, що навіть після відпрацювання нормативного ресурсу значна частина трансформатора зберігає свою ефективність за умови допустимих режимів навантаження, своєчасному аналізі і діагностиці. В даній роботі розглянуто вплив нового споживача на живлячий трансформатор енергорайону та на його залишковий ресурс.

Ключові слова: електрична мережа, залишковий ресурс трансформатора, термін експлуатації, знос ізоляції, діагностика стану трансформатора.

Режими роботи силових масляних трансформаторів сьогодні і 20 років тому відрізняються через швидкий ріст електроспоживання. Внаслідок зростання завантаженості силових масляних трансформаторів, старіння ізоляції в силових трансформаторах постійно пришвидшується. Значна частина поломок силових масляних трансформаторів зумовлена виникненням внутрішнього короткого замикання, що обумовлено спрацюванням ізоляції обмоток.

Швидкість втрати ресурсу внаслідок старіння ізоляції трансформатора збільшується вдвічі при кожному підвищенні температури 6°C . Декілька років тому старіння ізоляції базувалося на правилі 8°C , яке було замінено правилом 6°C , більш близьким до фактичної поведінки ізоляції целюлози при різних температурах.

Однак, з аналізу обстеження більше ніж 200 силових трансформаторів, які знаходяться в роботі понад 25 років та експлуатувались в різних кліматичних умовах, встановлено, що після нормативного терміну експлуатації лише 2% трансформаторів мають бути замінені, а 30% обладнання мають технічний стан, який дозволяє продовжувати експлуатацію без обмеження (рис.1) [1]. Це відбувається за умови дотримання навантажувальних режимів і не допускання перевищення температури найбільш нагрітої точки трансформатора вище за 98°C.

Рис. 1. Результати обстежень 200 силових трансформаторів

Для визначення оцінки зносу ізоляції силових масляних трансформаторів, необхідно враховувати основні фактори, що призводять до прискореного старіння ізоляції. Серед цих факторів можна виокремити підвищену температуру, зволоження ізоляції, окиснення масла та зростання концентрації кисню, розчиненого в маслі бака трансформатора.

Для розрахунку відносного зносу ізоляції можна використовувати модифіковану формулу Монтсінгера [2]. Ця формула дозволяє оцінити ступінь зносу ізоляції на основі вказаних факторів. Зазвичай вона представляється у вигляді математичного виразу, який включає в себе температуру, вологість, ступінь окиснення масла і концентрацію кисню.

Процес розрахунку відносного зносу ізоляції зазвичай вимагає використання вимірювальних даних та величин, що характеризують зазначені фактори. Наприклад, температуру можна вимірювати за допомогою термометрів, вологість - з використанням відповідного обладнання, а

концентрацію кисню можна визначати за допомогою спеціальних сенсорів або аналітичних методів.

Після отримання вхідних даних, вони можуть бути використані для підстановки в модифіковану формулу Монтсінгера, щоб отримати оцінку відносного зносу ізоляції. Зазначена оцінка може служити важливою інформацією для визначення потреби в обслуговуванні або заміні ізоляції силового масляного трансформатора.

Важливо враховувати, що оцінка зносу ізоляції за допомогою модифікованої формули Монтсінгера є лише орієнтовною і не може замінити повноцінну діагностику трансформатора. Для отримання більш точної інформації про стан ізоляції рекомендується проводити регулярні вимірювання та діагностичні перевірки залученням спеціалістів у системах діагностики силових трансформаторів.

Врахування фактичного відпрацьованого ресурсу трансформатора у діагностиці його ізоляції дозволяє здійснювати більш точну оцінку стану і прогнозування залишкового ресурсу, що є важливим для планування обслуговування, ремонту або заміни трансформатора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Матусевич О.О. Підвищення надійності комплексу керування системою тягового електропостачання електричного транспорту [Текст] : автореф. дис... канд. техн. наук: 05.22.09 / Матусевич Олександр Олександрович ; Дніпропетровський національний ун-т залізничного транспорту ім. В.Лазаряна. - Д., 2008. - 23 с.

2. Поляков М. А., Василевский В. В. Prognosis of wearing out of power transformer winding insulation // Технічна електродинаміка – 2014. – № 5. – С. 65-67

**ВРАХУВАННЯ УМОВНОСТЕЙ ПРИ ВИКОНАННІ ЗОБРАЖЕНЬ
ДЕТАЛЕЙ З РЕБРАМИ ЖОРСТКОСТІ У ПАКЕТІ
AUTODESK INVENTOR**

Іванов Євген Мартинович,

канд. техн. наук, доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет «ХАДІ»

м. Харків, Україна

Анотація: у роботі пропонуються розробки, які доповнюють можливості пакету Autodesk Inventor для скорочення термінів зображення параметричних тривимірних моделей деталей з такими елементами, як ребра жорсткості в ортогональних проекціях та їх аксонометричних зображень у пакеті Autodesk Inventor згідно з вимогами діючих стандартів.

Ключові слова: проекційні види, аксонометрія, пустотіла область, ребро жорсткості, Autodesk Inventor.

При побудові розрізів деталей встановлюють деякі умовності та спрощення [1], щоб зробити кресленики більш простими та зрозумілими, а також з метою економії часу при їх виконанні.

Розглянемо такий елемент деталі, як тонку стінку типу ребра жорсткості (рис. 1) [2]. Якщо січна площина проходить уздовж тонкої стінки (ребро жорсткості), то на ортогональних проекціях її зображують розрізаною, але не заштриховують і виділяють суцільною основною лінією (рис. 6).

Якщо при розрізі січна площина спрямована впоперек ребра жорсткості або тонкої стінки, їх зображують заштрихованими. В аксонометричних проекціях тонкі стінки (ребра жорсткості), що потрапили в розріз, штрихують (рис. 6).

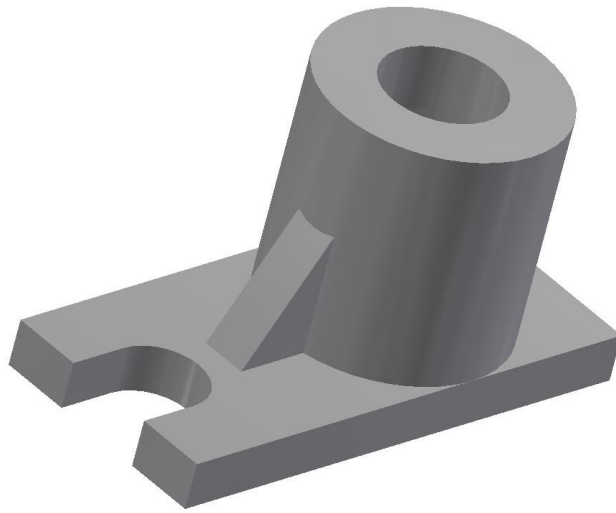

Рис. 1. Деталь

При побудові креслеників параметричних тривимірних моделей деталей з такими елементами, як ребра жорсткості в середовищі автоматизованого проектування (пакет Autodesk Inventor [3]) основною трудностю є подання геометричної інформації згідно з вимогами діючих стандартів.

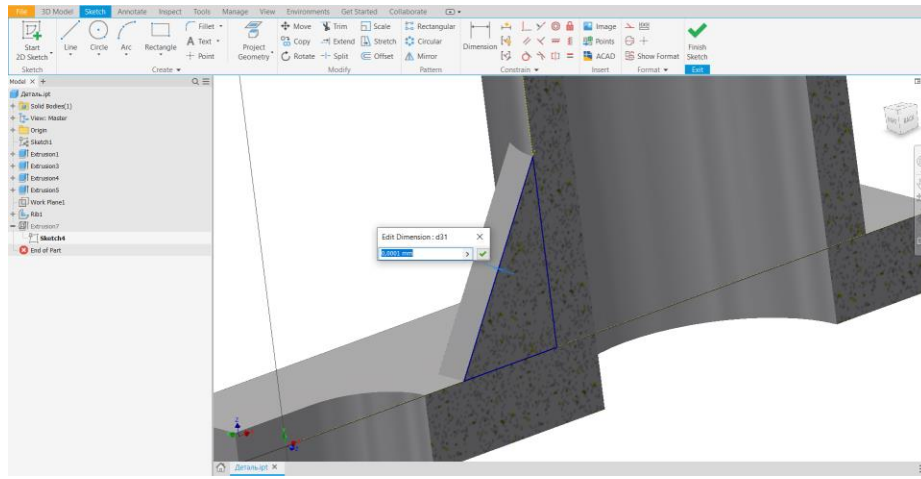
Для рішення цієї проблеми було запропоновано використання додаткового параметричного тривимірного пустотілого елемента (рис. 2, в), який використовує геометричну інформацію ребра жорсткості та прив'язується до січної площини [4].

Використовуючи функціонал пакету Autodesk Inventor, а саме:

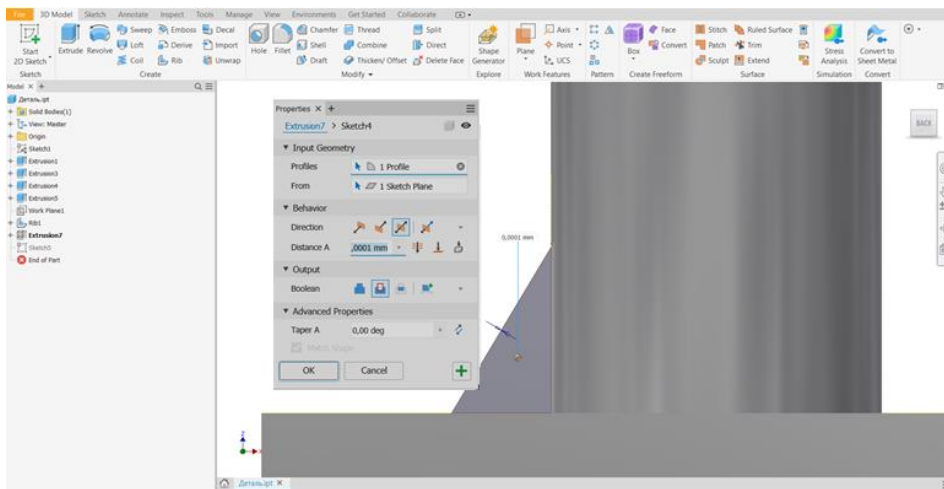
- інструмент “Offset”, рис. 2, а;
- інструмент “Extrude”, рис. 2, б,

будуємо параметричний тривимірний пустотілий елемент (рис. 2, в), який у вздовж січної площини має розмір пропорційний і порівнянний з розміром ребра жорсткості, відрізняючись нескінченно малою величиною (наприклад, 0,0001мм (рис. 2, а)). Розмір параметричного тривимірного пустотілого елемента перпендикулярно напрямку січної площини навпаки, непорівнянний з розміром ребра жорсткості (наприклад, 0,0001мм (рис. 2, б, в)).

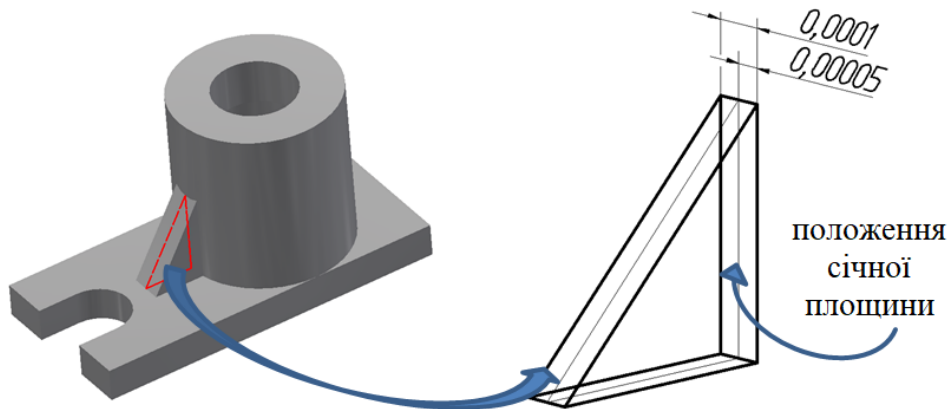
Для зручності використання пустотілого тривимірного елемента, пропонується розміщувати його таким чином, щоб січна площина являла собою площину симетрії для нього (рис. 2, в). Таке положення полегшує використання пустотілого тривимірного елемента при зображенні ребра

а

б

в

Рис. 2. Побудова тривимірного пустотілого елемента

Жорсткості на ортогональних та аксонометричних проекціях згідно з вимогами діючих стандартів.

Скориставшись інструментом “Break Out” та спрощенням, отримуємо фронтальний та профільний розрізи. Так, на рис. 3 фронтальний розріз на

головному вигляді є поздовжнім, а профільний розріз – поперечним. Фігура перерізу на фронтальному розрізі заштрихована, крім ребра жорсткості. Січна площина хоч і перетинає її, але проходить уздовж ребро жорсткості.

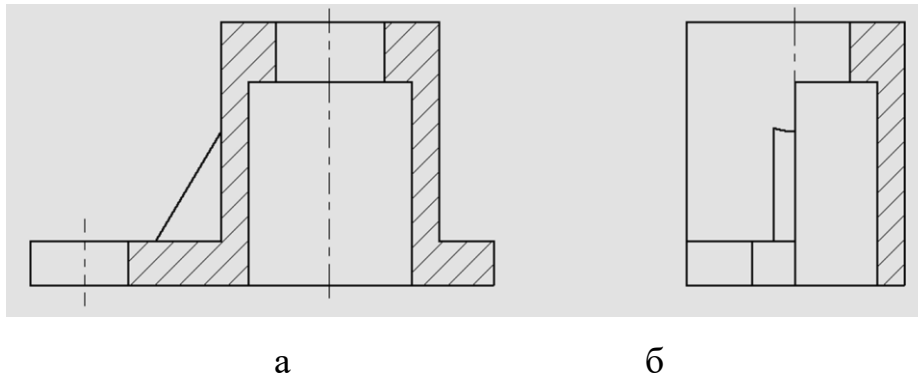

Рис. 3. Побудова фронтального та профільного розрізів деталі

На горизонтальній і профільній проекціях треба сховати пустотілий тривимірний елемент, скориставшись інструментом “Visibility”, рис. 4.

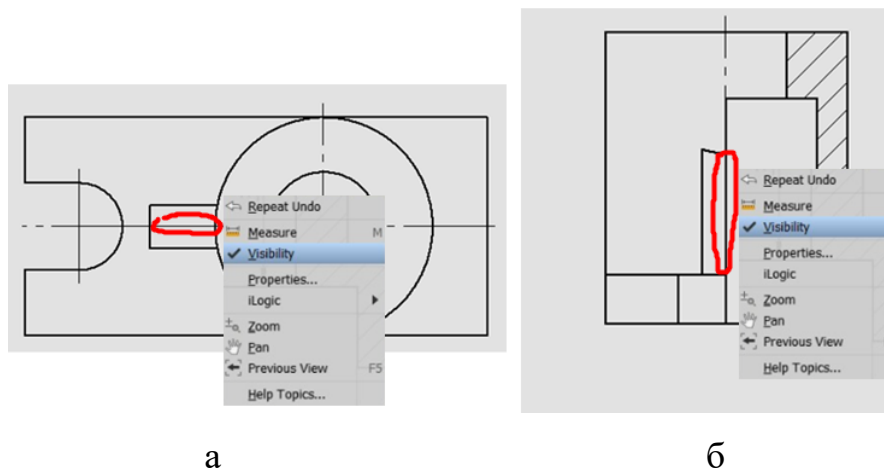

Рис. 4. Зміна властивостей пустотілого тривимірного елемента

Якщо на аксонометричних проекціях ребро жорсткості потрапляє в розріз, його штрихують (рис. 5, д). В даному випадку в розріз потрапляє пустотілий тривимірний елемент (див. рис. 2, в). Щоб при цьому виконувались вимоги чинних стандартів, необхідно виключити цей елемент із перерізу. Так як ширина цього елемента була задана як нескінченно мала величина, то при зміщенні січної площини відносно осі симетрії (наприклад, $\pm (0,0001/2+\Delta)$)

рис. 5, а-г) виконуються вимоги чинних стандартів. За даних умов, виконуючи аксонометричну проекцію з поздовжнім розрізом, отримуємо мінімальну похибку (0,00007 мм) розташування січної площини відносно осі симетрії деталі.

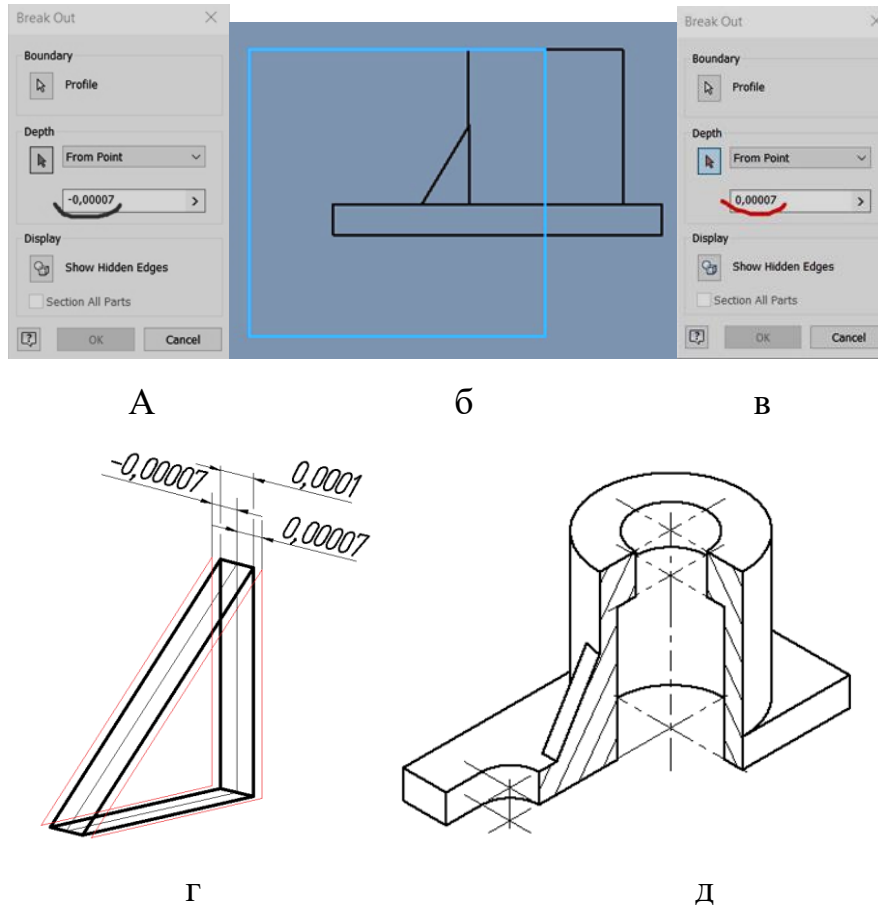

Рис. 5. Ребра жорсткості в аксонометричних проекціях

Фрагмент кресленика параметричної тривимірної моделі деталі з ребром жорсткості з властивостями областей у відповідності з діючими стандартами наведено на рисунку 6.

Ефективність запропонованого метода полягає в тому, що:

- при побудові параметричного пустотілого тривимірного елемента використовується тільки функціонал пакету Autodesk Inventor;
- цілісність моделі деталі легко відновити, подавивши параметричний пустотілий тривимірний елемент інструментом «Suppress Features» в дереві побудови.

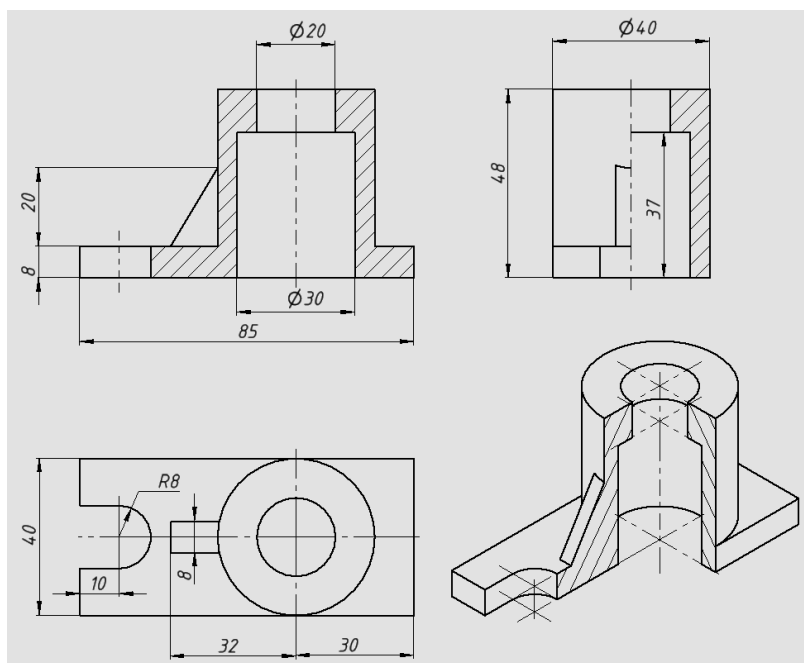

Рис. 6. Побудова ортогональних та аксонометричної проєкцій деталі

Таким чином, усунуті недоліки значно полегшують побудову креслеників параметричних тривимірних моделей деталей з такими елементами, як ребра жорсткості в пакеті Autodesk Inventor згідно з вимогами діючих стандартів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єдина система конструкторської документації. Основні положення. Довідник / За заг. ред. В.Л. Іванова. – Львів: НТЦ «Леонорм-стандарт», 2001. – 272 с. – (Серія «Нормативна база підприємства»).
2. Михайленко В.Є. Інженерна та комп'ютерна графіка / За ред. В.Є. Михайленко, В.В. Ванін, С.М. Ковальов. – К.: Каравела, 2018. – 360 с.
3. Banach Daniel T. Autodesk Inventor 2022 Essentials Plus / Daniel T. Banach, Travis Jones, Shawna Lockhart. – New York. 2021. – 550 p.
4. Іванов Є.М. Методика зображення розрізів деталей на креслениках в пакеті Autodesk Inventor згідно діючим стандартам / Іванов Є.М. // 25 Міжнародна науково-практична конференція "Сучасні проблеми геометричного моделювання", Україна, Мелітополь, 6-9 червня 2023 р.

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КСХН ПРЯМОКУТНОГО
ХВИЛЕВОДУ З ПОЗДОВЖНЬОЮ ЩІЛИНОЮ ЗА ЗМІНИ ЇЇ ШИРИНИ**

Каращук Наталія Миколаївна

к.т. н., доцент,
старший викладач кафедри телекомунікацій та радіотехніки

Василяйко Іван Іванович

начальник НЛК кафедри телекомунікацій та радіотехніки,
Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова
м. Житомир, Україна

Анотація. Вимогами до хвилевідно-щілинних антен є зменшення масогабаритних показників та втрат потужності в антенно-фідерній системі. Для виконання вказаних вимог можна, зокрема, застосовувати прямокутний хвилевід із поздовжньою щілиною (якщо щілину зручно прорізати вздовж ліній поверхневого струму), як слабоспрямований випромінювач або елемент хвилевідно-щілинної антенної решітки. В такому випадку для збудження поздовжньої щілини та її налаштування застосовується реактивний штир. Для практичної реалізації такої антени важливо забезпечити добре узгодження щілини, яка збуджується штирем, як з хвилеводом, так і з вільним простором. Тому, шляхом експерименту, досліджено можливість зменшення коефіцієнта стоячої хвилі за напругою в прямокутному хвилеводі з поздовжньою щілиною та штирем збудження. Отримано експериментальні дані щодо зміни коефіцієнта стоячої хвилі за напругою (КСХН) в прямокутному хвилеводі за зміни ширини поздовжньої щілини при різній довжині штиря збудження, а також положення короткозамкненої мідної заглушки, яка закорочує хвилевід. Зокрема, для прямокутного хвилеводу з розмірами поперечного перетину 23 мм на 10 мм, який працює на основному типі коливань H_{10} , отримано графіки залежностей коефіцієнта стоячої хвилі за напругою від зміни ширини щілини та фіксованих значень її довжини – 1,5 см для положення короткозамкненої мідної заглушки 1,98 см. Коефіцієнт стоячої хвилі за напругою не перевищує 2, якщо ширина

щілини 3 мм. Результати експериментальних досліджень не суперечать відомим теоретичним та можуть бути використані для проектування та налаштування щілинних антен у прямокутному хвилеводі, які збуджуються штирем.

Ключові слова: прямокутний хвилевід, поздовжня щілина, коефіцієнт стоячої хвилі за напругою, штир збудження.

Для проведення досліджень виконано експериментальний зразок антени яка складається із: відрізка прямокутного хвилеводу, що має розміри перерізу (23×10) мм із фланцем; мідної заглушки для короткого замикання хвилеводу та мірної лінійки для визначення місцезнаходження заглушки в хвилеводі; двох мідних гвинтів та заглушки, для встановлення в отвір широкої стінки хвилеводу; вимірювальної лінійки; вставки в широку стінку хвилеводу у вигляді диска з поздовжньою щілиною; двох металевих пластин на вставці для зміни ширини щілини; двох металевих пластин на вставці для зміни довжини щілини.

Для дослідження КСХН прямокутного хвилеводу було застосовано вимірювальну установку принцип дії якої наступний. З виходу генератора (генератор сигналів високочастотний Г4-111) через коаксіальний кабель, коаксіально-хвилеводний перехід, вентиль електромагнітні амплітудно модульовані коливання поступають на вхід вимірювальної лінії, до виходу якої приєднано досліджувану антену. З виходу детектора вимірювальної лінії сигнал надходить на вимірювальний прилад – “Измеритель отношения напряжений В8-7”. Генератор сигналів високочастотний Г4-111 працює в смузі частот $\Delta f = (6 \dots 17,85)$ ГГц [9]. Для усунення впливу навантаження на частоту та потужність генератора сигналів високочастотного Г4-111 встановлено феритовий вентиль В – 2. За допомогою вимірювальної лінії на базі прямокутного хвилеводу визначається коефіцієнт стоячої хвилі за напругою. Непряме опосередковане експериментальне вимірювання проведено із наступними похибками. Основна похибка вимірювання відношення напруг відносно точки 1.000 вимірювального приладу В8-7, якщо відношення напруг,

яке вимірюється, більше одиниці ($NX > 1$), відповідно до виразу $\pm [0,3 + 0,6(NX - 1)]$, % [10], дорівнює 0,1 %. Відносна похибка вимірювання КСХН дорівнює $\delta_{КСХН} = 1 \pm 0,0175$ [11]. Похибка індикації зонда вимірювальної лінії 10 мкм [12].

Розміри щілини, штиря, місця розміщення щілини вибираємо з урахуванням довжини хвилі в прямокутному хвилеводі, розрахованої за формулою із [3] за $a = 2,3$ см, $\lambda = 3$ см для хвилі типу H_{10} , яка дорівнює $\lambda_x = 3,96$ см.

На рис. 1 наведено результати вимірювання зміни КСХН у прямокутному хвилеводі від довжини штиря збудження $l_{шт}$ за різної ширини щілини Δ . Довжина щілини $l_{щл} = 1,5$ см та положення короткозамкнутої мідної заглушки $l_3 = 1,98$ см не змінювалися.

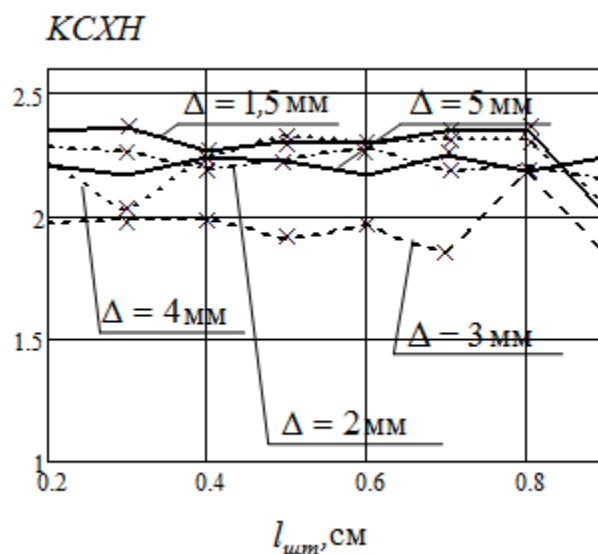

Рис. 1. Залежності КСХН ($l_{шт}$) за різних значень Δ

та $l_{щл} = 1,5$ см, $l_3 = 1,98$ см

З графіків рис. 1 випливає, що довжина щілини найбільше впливає на узгодження. Найменше значення КСХН досягається за ширини щілини 3 мм. Ширина щілини несуттєво впливає на узгодження. Найменший КСХН отримано, якщо ширина щілини $\Delta = 3$ мм або $\Delta = 0,6\lambda$. Зменшення або

збільшення ширини щілини на $\Delta = 0,2\lambda$ призводить до збільшення КСХН у середньому на 15 %.

За результатами експериментальних досліджень доцільно зазначити, що краще застосовувати антену із положенням короткозамкнутої мідної заглушки $l_3 = 1,98$ см, оскільки значення $КСХН < 3$ за всіх розмірів ширини щілини та штиря, які були обрані для дослідження.

Порівняння отриманих результатів із результатами теоретичних досліджень впливу зміни довжини, ширини, кута розміщення прямокутної поперечної щілини, прорізаної в прямокутному хвилеводі з хвилею типу H_{10} з розмірами поперечного перетину 23 мм на 10 мм, на зміну КСХН (через коефіцієнт відбиття), представлених в [1, 2], наступне. Для отримання значення $КСХН < 3$ доцільно обирати наступні геометричні розміри прямокутної поперечної щілини: ширина (3...5) % від довжини хвилі; довжина близька до резонансної з урахуванням укорочення.

Отже, за КСХН повздовжня щілина із штирем збудження має перевагу над поперечною щілиною за діапазоном частот та незмінним розміщенням. Таким чином, повздовжню щілину із штирем збудження доцільно застосовувати як слабоспрямований випромінювач або як елемент хвилевідно-щілинних бортових антенних решіток, які задовільняють вимогу конформності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Генераторы сигналов высокочастотные Г4-111, Г4-111/а, Г4-111/б. Техническое описание и инструкция по эксплуатации. 3.260.080 ТО. 1988. 131 с.
2. Измеритель отношения напряжений В8-7. Техническое описание и инструкция по эксплуатации. 1984. 99 с.
3. С. С. Поліщук, М. М. Дорожовець, В. О. Яцук, В. М. Ванько, Т. Г. Бойко «Метрологія та вимірювальна техніка», Львів: видавництво “Бескид біт”, 2003. 544 с.

4. Измерительная волноводная линия типа Р1-4 (ИВЛУ-140). Описание и инструкция по эксплуатации. 1965. 17 с.

5. В. Н. Кочин «Моделирование несимметричного вертикального вибратора конечной толщины при осесимметричном возбуждении», Радиофизика и астрономия, Т.7, № 1, с. 17-28. 2002.

6. Н. М. Каращук «Методика розрахунку електродинамічних характеристик щілини довільних розмірів та положення, про-різаної в стінках прямокутного хвилеводу» Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем. Вип. 13, с. 73-84. 2016.

7. Н. М. Каращук, О. П. Черкес, О. Л. Сидорчук «Дослідження залежності електродинамічних характеристик щілини, про-різаної у прямокутному хвилеводі, від зміни її розмірів та положення», Вісник ЖДТУ. Технічні науки, № 1 (79). с. 63–74. 2017.

МОДЕЛЮВАННЯ ВИТРАТИ ПАЛИВА ТА ПАРАМЕТРІВ ЗГОРЯННЯ ДИЗЕЛЬНОГО БІОПАЛИВА

Колодницька Руслана Віталіївна,

к.т.н., доцент

Державний університет «Житомирська політехніка»

м. Житомир, Україна

Анотація: Змодельовані відносні витрати палива для молекул, з яких складається біодизельне паливо. Показано, що найменшу відносну витрату палива має молекула C18:1M. Проаналізована відносна витрата палива для дизельних біопалив. Найменшу витрату з палив, що досліджувалися, має біодизельне паливо, що виготовлене з олії ятрофи. Важливою характеристикою при розрахунках параметрів згоряння є ефективне відношення кількості вуглецю до водню, яке менше для дизельного біопалива (0.522), ніж для дизельного (0.552). Для оцінки критерію наближення біодизельного палива до оптимальних фізико-хімічних властивостей палива пропонується коефіцієнт, що дорівнює відношенню нижчої теплоти згоряння палива до енергії розриву молекулярних зв'язків.

Ключові слова: автомобільний транспорт, витрата палива, згоряння палива, біодизель, дизельне біопаливо.

Вступ. Заміна дизельного палива альтернативним паливом в автомобільному транспорті, що зараз так актуально для України, пов'язана з проведенням дороговартісних експериментів, які, як правило, продовжуються декілька років і також з використанням суперкомп'ютерів для моделювання. Одна із тенденцій підвищення ефективності роботи двигунів внутрішнього згоряння - це підвищення тиску в камері згоряння, що може призвести до виникнення транс/надкритичних умов розпилення [1, с. 1]. В роботі [2] за допомогою високошвидкісної мікроскопії встановлено, що для більшості

вивчених умов дифузійне змішування не досягається відразу і двофазне випаровування дійсно відбувається протягом деякого часу, в той час як n-гептан представляється надкритичною рідиною при виході з форсунки за високої температури і тиску (1200 К, 10 МПа).

В роботі [1] для вивчення суперкритичних умов розпилення палива був використаний метод нейронних мереж.

На жаль, для того щоб адаптувати використаний метод нейронних мереж, що застосований для процесів, що проходять при використанні викопного палива, до альтернативного дизельного палива, потрібні додаткові експерименти. В [3, с. 50-54] виконане моделювання згоряння біодизельного палива.

На жаль, розрахунки за моделями, що запропоновані у цій роботі, потребують використання супер-комп'ютерів, а до того ж, нові види альтернативних дизельних палив потребують простих моделей, які б базувалися на перевірених експериментальних даних для швидкої оцінки, як витрати палива, так і згоряння палива.

Основна частина.

1. Експериментальні дані.

В університеті UCL (University College London), Великобританія [4] були випробувані вісім зразків біодизельного палива, що містили молекули метилового ефіру жирної кислоти тільки одного типу.

Ці дослідження, що проводились на одноциліндровому двигуні зі ступенем стиску 15:1, описані в [5, с. 111].

В табл. 1 показано час займання (ignition timing), індикаторний ККД (indicated thermal efficiency) та властивості молекул біодизельного палива у порівнянні з дизельним паливом. Експерименти [5, с. 110] проводились таким чином, що час впорскування був постійний (7.1 °CA BTDC); ІМЕР (середній індикаторний тиск) становив 0.4 МПа, кількість обертів двигуна 1200 об/хв, тиск впорскування 45 МПа.

Таблиця 1

Властивості молекул біодизеля у порівнянні з дизельними паливом

Паливо*	Час Займання, °С BTDC	Індикато рний ККД, %	Вища теплота згорання, МДж/кг	Густина, кг/м ³	В'язкіс ть, мм ² /с	Нормаль на точка, °С	Температу ра плавлення, °С	Йодне число
Дизельне	TDC	31.7	45.82	834	2.564	-	-	-
C12:0M	0.4	33.49	37.913	873	2.425	262	4.5-5	0
C14:0M	0.8	33.61	38.852	870	3.273	323	18	1
C16:0M	1.6	33.97	39.119	867	2.778	338	32-35	1
C18:0M	1.8	33.87	40.210	868	2.986	352	37-41	0
C22:0M	1.0	32.80	41.631	-	-	394	-	3
C18:1M	-0.2	33.19	40.032	896	4.518	349	-20	94
C18:2M	-2.0	32.71	39.613	891	3.745	366	-35	176

*В табл. 1, перша колонка цифра після "С" показує кількість атомів вуглецю у молекулі біодизельного палива, цифра після «:» - кількість подвійних зв'язків в молекулі, буква «М» вказує, що це метиловий ефір. Як можна бачити з табл. 1, метилові ефіри з одним (C18: 1 M) та двома подвійними зв'язками мають менший час займання, нижчу температуру плавлення (більше йодне число) і в той же час більше значення густини, в'язкості та теплоти згорання в порівнянні з молекулами без подвійних зв'язків. Є думка, що молекула C18:1 визначає властивості ріпакового біодизельного палива, оскільки це біодизельне паливо містить у собі біля 60 % цього компоненту. Деякі властивості чотирьох біодизельних палив на основі ріпакової олії (RME), пальмової олії (PME), олії ятрофи (JME) та тваринного жиру (TME) у порівнянні з дизельним паливом (ДП) показані в табл. 2.

Таблиця 2

Властивості біодизельних палив (дизельних біопалив)

Властивості палива	RME	PME	JME	TME	ДП
Вища теплота згорання, МДж/кг	39.98	39.82	39.50	39.98	45.83
Нижча теплота згорання, МДж/кг	37.4	37.18	36.94	37.44	42.98
Вуглець, %	77.2	76.2	76.7	76.3	86.6
Водень, %	12.1	12.5	12.0	12.1	13.4
Густина, кг/м ³	883	876	888	878	834
В'язкість, мм ² /с	4.492	-	5.227	4.415	2.564
Цетанове число	52.2	-	57.8	57.2	49.8
Температура помутніння, °С	-12	18	-	9	-
Йодне число	110	51	-	77	-
C18:1M, %	60.7	40.1	35.8	44.4	-
C18:2M, %	19.1	9.5	28.8	15.7	-
Зміни витрати палива, % (1)	7.525	-	7.191	7.406	-

2. Моделювання відносної витрати палива.

Табл. 2 також містить значення зміни витрати палива α_{FC} для RME, JME, TME відносно дизельного палива (ДП), що порахована за формулою [6], %:

$$\alpha_{FC} = -1.075\Delta\rho - 0.076\Delta CN - 1.113\Delta HC, \quad (1)$$

де $\Delta\rho$ – зміна густини альтернативного палива відносно ДП, %;

ΔCN – зміна цетанового числа альтернативного палива відносно ДП, %;

ΔHC – зміна теплоти згоряння альтернативного палива відносно ДП, %;

З табл. 2 видно, що найменшу витрату палива має біодизельне паливо JME. Для моделювання витрати палива різних біодизельних палив потрібно також знати, які витрати палива показують молекули, з яких складається біодизельне паливо. Властивості молекул показані в Табл. 3.

Таблиця 3

Властивості молекул біодизельного палива і їх відносна витрата

Паливо	Вища теплота згоряння МДж/ кг	Густина, кг/м ³	Цетанове число [5]				α_{FC} (1), %
				ΔHC , %	ΔCN , %	$\Delta\rho$, %	
Дизельне	45.82*	834	49.8	0	0	0	0
C12: 0M	37.913	873	62.7	-17.275	25.904	4.676	12.231
C14: 0M	38.852	870	71.5	-15.226	43.574	4.317	8.994
C16: 0M	39.119	867	76	-14.643	52.61	3.957	8.046
C18: 0M	40.21	868	78	-12.263	56.627	4.077	4.962
C22: 0M	41.631	-	-	-	-	-	-
C18: 1M	40.032	896	59.1	-12.651	18.675	7.434	4.670
C18: 2M	39.613	891	38.6	-13.565	-22.49	6.835	9.460

*В розрахунках приймалося значення 45.83.

Як бачимо з табл. 3, найменшу витрату палива показує молекула C18:1M. Хоча JME і має найменший вміст молекули C18:1M з розглянутих палив (див. табл. 2), але також це паливо має найбільший вміст молекули C18:2M, що має достатню велику відносну витрату палива, як це видно із табл. 3.

3. Параметри згоряння дизельного біопалива.

Однією із важливих характеристик згоряння палива є довжина розповсюдження палива (Lift-of Length, LOL), яка може бути визначена, як відстань між виходом форсунки і місцем стабілізації поум'я. Емпірична

формула для визначення LOL приведена в [5, стор. 147]. Також важливо знати час займання молекул, з яких складається біодизельне паливо. Як бачимо з табл. 2, молекула C18:1M має найменший час займання, (-0.2 °CA BTDC), поступаючись лише молекулі C18:2M.

Важливою характеристикою при розрахунках параметрів згоряння є ефективне відношення кількості вуглецю до водню. Цей параметр приведений в роботі [5, с. 153]:

$$(C/H)_{eff} = \frac{C - 1/4O_{-} - 1/2O_{=}}{H}, \quad (2)$$

де O_{-} – кількість атомів кисню, що з'єднані одинарним зв'язком;
 $O_{=}$ – кількість атомів кисню, що з'єднані подвійними зв'язками.

Розрахунки за формулою (2) дають значення $(C/H)_{eff} = 0.522$ для біодизеля, що менше, ніж для дизельного палива $(C/H)_{eff} = 0.552$. Температура полум'я збільшується зі збільшенням цього відношення, отже вона буде меншою для біодизельного палива в порівнянні з дизельними. В [5, стор. 153] розраховані теоретичні температури полум'я для різних видів біодизельного палива, що змінюються від 4000K до 1000K за різних умов.

Для оцінки критерію наближення біодизельного палива до оптимальних фізико-хімічних властивостей при згорянні пропонується коефіцієнт, що дорівнює відношенню нижчої теплоти згоряння палива LHV до енергії розриву молекулярних зв'язків E_a :

$$k_{fuel} = \frac{LHV}{1000E_a}.$$

Енергія розриву молекулярних зв'язків для альтернативних дизельних палив і молекул, з яких воно складається, досліджена ще не достатньо і може бути темою наступних досліджень.

Висновки.

1. Змодельовані відносні витрати палива для молекул, з яких складається біодизельне паливо. Найменшу витрату палива показує молекула C18:1M.
2. Проаналізована відносна витрата палива дизельних біопалив.

Найменшу витрату палив з палив, що досліджувалися має біодизельне паливо, що виготовлено з олії ятрофи.

3. Для оцінки критерію наближення біодизельного палива до оптимальних фізико-хімічних властивостей пропонується коефіцієнт, що дорівнює відношенню нижчої теплоти згоряння палива до енергії розриву молекулярних зв'язків.

4. Енергія розриву молекулярних зв'язків для альтернативних дизельних палив і молекул, з яких воно складається, досліджена ще не достатньо і може бути темою наступних досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Yue Z., Zhu H., Wang C., Li Z., Wang H., Yao M., Reitz R.D. (2023). Artificial neural network models for phase equilibrium predictions under engine trans/supercritical spray conditions. *Fuel*. №339 (12). p.127425.

2. Crua C, Manin J, Pickett L.M. (2017). On the transcritical mixing of fuels at diesel engine conditions. *Fuel*. №208 (4–6). p. 535–48.

3. Mohd Yasin M.F., Cant R.S., Chong C.T., Hochgreb S. (2018). Discrete multicomponent model for biodiesel spray combustion simulation. *Fuel*. №126. p. 44–54.

4. Schonborn A., Ladommatos N., Williams J., Allan R., Rogerson J. (2009). The influence of molecular structure of fatty acid monoalkyl esters on diesel combustion. *Combustion and Flame*. №156. p. 1396 – 1412.

5. Колодницька Р.В. Процеси випаровування та згоряння дизельного біопалива у двигунах внутрішнього згоряння. Монографія. –Житомир: ЖДТУ, 2018. – 192 с.

6. Kroyan Y., Wojcieszek M., Kaario O., Larimi M., Zenger K. (2020). Modeling the end-use performance of alternative fuels in light-duty vehicles. *Energy*. № 205. p. 117854.

ЗЕЛЕНЕ БУДІВНИЦТВО ЯК ФАКТОР ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Сєрікова Олена Миколаївна,
Кандидат технічних наук
Іванов Сергій Олександрович,
Студент
Національний університет цивільного захисту України
м. Харків, Україна

Анотація: Розглянуто позитивний вплив зеленого будівництва на посилення захисту довкілля та впровадження екологічного сталого розвитку міст. Досліджено, що зелене будівництво є ключовим фактором для забезпечення екологічної безпеки урбанізованих територій. Воно впливає на зменшення впливу будівництва на навколишнє середовище як середовище сталого розвитку. За допомогою енергоефективності, використання відновлювальних джерел енергії, ефективного використання води, екологічних матеріалів, зеленого ландшафтного планування та використання відходів, зелені будівлі знижують викиди парникових газів, споживання ресурсів і відходів, та створюють здорові та комфортні умови для людей.

Ключові слова: зелене будівництво, урбанізовані території, зелені будівлі, енергоефективність, сталий розвиток.

Інтенсивний розвиток урбанізації активно впливає на стан компонентів навколишнього середовища. Будівництво споживає значні ресурси та створює велику кількість відходів.

Відсутність належних екологічних стандартів та практик у будівельній галузі може призвести до забруднення повітря, води та ґрунту, зниження якості життя мешканців та загрози їх здоров'ю.

Тому завданням сьогодення є розробка та впровадження зелених

будівельних технологій та практик, які сприяють створенню екологічно безпечного середовища на урбанізованих територіях. Зелене будівництво враховує принципи сталого розвитку, забезпечуючи збереження ресурсів, зниження енергоспоживання, використання екологічно чистих матеріалів та зелених технологій.

Концепція зеленого будівництва набула особливої актуальності внаслідок пандемії COVID-19, яка показала вразливість людей в урбанізованому просторі та виявила необхідність змін у побудованому середовищі. Наразі висувуються особливі вимоги до будівель та облаштування громадських просторів для уникнення скупчень людей та дотримання соціальної дистанції. Протипандемічні заходи в різних країнах світу свідчать про загальну міжнародну тенденцію «зеленого відновлення міст». Наприклад міська рада Монреалю розглядає кризу COVID-19, як стимул для поліпшення привабливості центральних районів шляхом розширення тротуарів, пішохідних зон та зелених насаджень для забезпечення соціального дистанціювання. Зелені зони у Парижі виступали у ролі «сховищ» під час карантину. У США кількість відвідувачів парків різко зросла у цей період: у Далласі на 35%, а у Пенсільванії на 165% [1]. У зв'язку зі збільшенням щільності міст, зміною стилю взаємодії людей, кліматичними змінами та погіршенням стану довкілля, актуальними стають високі критерії якості параметрів будівель та створення максимально комфортних умов для їх користувачів. В цьому контексті найефективнішим інструментом трансформації урбанізованого середовища відповідно до екобезпеки та нового способу існування людей стають стандарти зеленого будівництва.

Останні дослідження та аналіз міжнародного досвіду свідчать про необхідність запровадження національної методики сертифікації будівель та споруд за зеленими стандартами [2, 3]. Впровадження стандартів зеленого будівництва передбачає використання інноваційних технологій, надійність будівельних конструкцій, інклюзивний і доступний дизайн будівельних проєктів, управління експлуатаційними ризиками, забезпечення ергономічності

всіх складових будівлі, сприяння зручності та комфорту споживачів [1]. В сучасній практиці зеленого будівництва застосовуються оптимальні архітектурні рішення, передові інженерні системи та матеріали для зниження рівня споживання енергетичних і матеріальних ресурсів [4].

Завдяки такому підходу зменшується площа відведених під будівництво земельних ділянок та знижуються ризики шкоди для здоров'я і життя людей у випадку виникнення аварій і небажаних подій [5].

Загалом, зелене будівництво є ключовим фактором для забезпечення екологічної безпеки урбанізованих територій. Воно впливає на зменшення впливу будівництва на навколишнє середовище як середовище сталого розвитку. За допомогою енергоефективності, використання відновлювальних джерел енергії, ефективного використання води, екологічних матеріалів, зеленого ландшафтного планування та використання відходів, зелені будівлі знижують викиди парникових газів, споживання ресурсів і відходів, та створюють здорові та комфортні умови для людей [6-8].

Зелене будівництво є невід'ємною частиною сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки урбанізованих територій. Воно вимагає спільних зусиль від урядових органів, місцевих органів самоврядування, розробників, фахівців у галузі будівництва та громадськості. Застосування зелених будівельних практик сприяє створенню екологічно безпечних, сталих та здорових міських середовищ для сучасних та майбутніх поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривомаз Т.І., Варавін Д. В., Сіпаков Р. В., Кузьмішина Р. С. Оцінка впливу систем вентиляції на мікробіологічну безпеку та мікрокліматичні умови приміщень. Вентиляція, освітлення та теплогазопостачання. 2020. Вип. 35. С. 49-57.
2. Сердюк В. Р., Франишина С. Ю. Світовий досвід реалізації стандартів “зеленого” будівництва. Нові технології в будівництві. 2017. № 32. С. 49–53.

3. Тимошенко Є. А., Савицький Н. В. Перспективи сертифікації житлових будівель за "зеленими" стандартами в Україні. Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. 2016. № 4. С. 26–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vrabia_2016_4_5 (дата звернення: 19.06.2023).
4. Кривомаз Т.І., Савченко А.М. Зниження впливу будівельної галузі на кліматичні зміни шляхом впровадження принципів зеленого будівництва. Екологічна безпека та природокористування. 2021. № 37 (1). С. 55-68.
5. Калюх Ю. І., Фаренюк Г. Г., Іщенко Ю. І. Концепція «зеленого будівництва» та її застосування при проектуванні та розрахунках геотехнічних конструкцій. Наука та будівництво. 2020. № 2. С. 19–43.
6. Серікова, О. М., Стрельнікова, О. О., Колосков, В. Ю. (2020) Підвищення рівня екологічної безпеки забудованих територій України, схильних до підтоплення [Текст] : монографія / О. М. Серікова, О. О. Стрельнікова, В. Ю. Колосков – Х. : НУЦЗ України. 142 с.
7. Sierikova, E. and Strelnikova, E. 2019. Environmental safety of building development on the kharkiv city flooding areas example. Noble International Journal of Scientific Research. 3(8) : 72-78.
8. Serikova, E., Strelnikova, E. and Yakovlev, V. 2015. The Programme of Measures to Prevent Flooding on the Built-up Areas on Example of Kharkiv City. International Journal of Development Research. 5(12) : 6236– 6240.

ВАРІАНТИ РІШЕНЬ ПРИ РЕКОНСТРУКЦІІ ГРАДИРЕНЬ НА МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Ялова Альона Миколаївна

к. т.н., доцент

Крадожон Сергій Олександрович

PhD

Осадчий Андрій Станіславович

Студент

Національний Криворізький університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: Градирні - це споруди, що використовуються для охолодження води шляхом випаровування. Вони зазвичай є лідерами в промислових або енергетичних установках, де потрібно охолодження більшої кількості води. Градирні є ефективними засобами охолодження, які дозволяють знизити температуру великих об'ємів вод. Вони широко використовуються в теплових електростанціях, нафтопереробних заводах, заводах хіміко-промислових та інших промислових секторів, де потрібно відводити тепло.

Градирні, також відомі як відстійні або випарні вежі, є технологічними спорудами, що використовуються для випаровування води з різних процесів. Вони широко застосовуються в промисловості, зокрема в електростанціях, нафтовидобувній промисловості, виробництві хімічних речовин та інших галузях, де потрібно випаровувати великі об'єми води. Градирні ефективно використовуються для охолодження води в промислових процесах, де відбувається значне нагрівання води. Вони дозволяють ефективно випаровувати більші об'єми води та температури, щоб захистити оптимальні розуми для робочих процесів

Ключові слова: градирня, реконструкція, рішення, басейн, вода.

Реконструкція баштових градирень на металургійних підприємствах проводиться з метою безперебійного функціонування та забезпечення

параметрів охолодження оборотного циклу водопостачання ТЕЦ та металургійних печей, компресорних станцій, а також забезпечення можливості техобслуговування та ремонту градирень. [1].

У зв'язку з виробничою необхідністю, часто ухвалюють рішення виконати проекти з реконструкції градирень. Для прикладу, на ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» у рамках виконання робіт за Договором було виконано обстеження та оцінка технічного стану залізо-бетонних конструкцій фундаментів, опор та басейну існуючої градирні. Технічний стан споруди в цілому оцінено як непридатний для нормальної експлуатації. Визнано, що ремонтно-відновлювальні роботи для введення градирні в експлуатацію вимагатимуть великих витрат і не є доцільними. [2].

Основними проектними рішеннями на місці існуючої баштової розглядаються два варіанти розміщення градирень різних типів:

- встановлення вентиляторної градирні повної заводської готовності.
- будівництво баштової градирні.

Проектними рішеннями передбачається виконання таких робіт:

- демонтаж конструкцій та фундаментів басейну існуючої градирні;
- будівництво нового залізобетонного басейну;
- встановлення вентиляторної градирні (будівництво баштової градирні); будівництво естакади під проєктовані водоводи оборотного водопостачання;
 - підключення нових водоводів до існуючих мереж;
 - влаштування автомобільного проїзду вздовж градирні; організація дренажу та переливу з басейну градирні;
 - встановлення відключаючої арматури та влаштування майданчиків для їх обслуговування живлення;
 - Обидва варіанти передбачають розміщення нової градирні в габаритах існуючого басейну градирні. Компонувальні рішення ділянки проектних робіт виконані у зв'язку з існуючою забудовою комбінату, що склалася схемою технологічних та транспортних зв'язків.

Рис. 1 Градирня яку реконструювали на підприємстві

При розміщенні проектованої градирні на майданчику реконструкції відстані до сусідніх будівель, споруд та внутрішньозаводської автодороги прийнято відповідно до вимог СНіП II-89-80*. Для можливості обслуговування та проведення ремонту обладнання вздовж градирні передбачено автомобільний проїзд.

Як вентиляторна, так і баштова градирня комплектується локальною системою автоматичного керування обладнанням.

Локальна система автоматичного управління обладнанням градирні (ЛСУ градирні) забезпечує управління технологічним та електротехнічним обладнанням в обсязі постачання обладнання градирні.

ЛСУ градирні забезпечить виконання наступних завдань:

1. Збір, обробка інформації про параметри технологічного процесу градирні, архівування даних та передача обробленої інформації на верхній рівень управління в існуючу систему управління виробництвом за двома взаємно резервованими оптоволоконними лініями зв'язку;

2. передачу інформації про поточні значення температури води на трубопроводах подачі градирні, температури води в басейнах градирні, тиск води на трубопроводах, що подають, рівня в басейні градирні, перепад тиску на фільтрі, тиск до і після фільтру на віддалене електронне табло;

3. управління електрифікованою запірною арматурою на

трубопроводах, що подають охолоджуваної води.

Майданчики обслуговування трубопровідної арматури виконані із сталевих прокатних профілів. Настил майданчиків і сходів прийнятий ґратчастим. Естакада під кабельні конструкції одноярусна висотою до низу несучих конструкцій не менше 5 м. Опорні конструкції та прогонові будови естакади виконані із сталевих прокатних профілів.

Антикорозійний захист металоконструкцій прийнято на підставі вимог ДСТУ Б В.2.6-193:2013 та передбачає нанесення лакофарбових матеріалів на поверхню металоконструкцій естакади, прогонів, сходів (крім сходів), майданчиків (крім настилу), огорож. Загальна товщина лакофарбового покриття повинна становити щонайменше 80 мкм. Ґратчастий настил та сходи мають заводський антикорозійний захист, виконаний шляхом гарячого цинкування

Висновки

В обох випадках при реконструкції ґрадині необхідний демонтаж залізобетонних конструкцій, що збереглися.

Основною перевагою баштової ґрадині є мінімальна витрата електроенергії та, відповідно, дещо менші експлуатаційні витрати. Основною перевагою вентиляторної ґрадині є значно менші капітальні витрати під час будівництва. Крім того, вентиляторна ґрадиня забезпечує: значно менші терміни монтажу; найменшу площу на генплані, значно краща маневреність у випадках різкої або частої зміни теплових навантажень;

Також вентиляторна ґрадиня має більш надійну роботу в зимовий період, оскільки краще протистоять сильним вітрам та обмерзанню.

Отже, оптимально для металургійних підприємств при реконструкції існуючих баштових ґрадиней демонтувати їх та за можливості встановлювати вентиляторної ґрадині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ООО «ЛВТ Инжиниринг» Проект організація робіт, Кривий Ріг, Україна, 2022.

2. ПАО «АМКР», Технічне завдання «Комплекс робіт «під ключ» по об'єкту: «ПАО «АрселорМіттал Кривий Ріг». ТЕЦ-2 Градирні та їх модифікації

3. «ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» Руководство по установке, эксплуатации и техническому обслуживанию градирни.

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Ярмоленко Тетяна Андріївна,

асистент,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

Анотація: У статті розглянуто роль штучного інтелекту (ШІ) у формуванні цифрової грамотності здобувачів освіти. У сучасному цифровому світі, де технології швидко розвиваються, цифрова грамотність стає важливою компетенцією для учнів. Стаття обговорює, як ШІ може сприяти цьому процесу. Вона розглядає такі аспекти, як персоналізоване навчання, підтримка прийняття рішень, розвиток технологічних навичок, комунікація та співпраця, оцінка та зворотний зв'язок, розвиток творчості та інноваційного мислення, а також доступність. Застосування ШІ у навчальному процесі сприяє формуванню цифрової грамотності учнів і підготовці їх до життя в цифровому світі. Ця стаття пропонує огляд основних аспектів використання ШІ та підкреслює його значення в сучасній освітній системі.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрова грамотність, персоналізація, технологічні навички, комунікація, зворотний зв'язок, доступність.

У сучасному цифровому світі, де технології швидко розвиваються, важливою навичкою для кожної людини стає цифрова грамотність. Ця компетенція охоплює знання та вміння використовувати цифрові технології, розуміти їх вплив на суспільство, а також ефективно комунікувати, шукати, оцінювати та використовувати інформацію з використанням цифрових засобів. Однак, швидкий розвиток технологій та поява нових інструментів і сервісів ставлять перед освітніми системами завдання адаптуватися до змін і підготувати учнів до цифрового світу.

В освітньому просторі цифровізація проявляється в багатьох аспектах, які мають свої особливості. Тож у процесі розробки норм, стандартів і правил використання цифрових технологій в освітньому процесі треба чітко виокремлювати різні освітні стратегії та практики. Саме освіта є тією галуззю, де розробляються не тільки практичні способи набуття цифрових навичок, а й існує стратегічна мета: формування цифрової грамотності в людини. Майже всі елементи цифрового простору застосовуються учасниками освітнього процесу для набуття цифрових навичок.

Як елемент освітніх стратегій розвитку, цифровізація реалізується комплексом «digital-skills», визначеним освітніми програмами для підготовки фахівців.

Цифрова трансформація освіти неможлива в сучасних умовах без наявності високого рівня розвитку цифрової компетентності здобувачів саме вищої освіти. До структури цифрової компетентності входить досить багато різних галузей, а також окремий компонент – мотивація, що і визначає її соціальну спрямованість та відмінність від цифрової грамотності.

Важливим аспектом формування цифрових компетентностей у здобувачів освіти є міжкультурний та політичний виміри. Однією з ключових ознак освітньої системи у глобалізованому світі є принципи доступності освіти, залучення та рівності всіх учасників навчального процесу.

Штучний інтелект (ШІ) відіграє важливу роль у формуванні цифрової грамотності здобувачів освіти. ШІ може бути використаний як інструмент для розвитку навичок і знань здобувачів у різних аспектах цифрової грамотності. Розглянемо деякі з них, зокрема:

- Покращення навчального процесу: ШІ може бути використаний для персоналізації навчання, адаптації до потреб кожного здобувача та надання індивідуального підходу. Він може аналізувати дані про здобувачів освіти, їхні стиль навчання та прогрес, щоб забезпечити оптимальні умови для їхнього розвитку. Крім того, ШІ може створювати інтерактивні навчальні матеріали та ігри, які сприяють активному навчанню та залученню здобувачів.

- Підтримка прийняття рішень: штучний інтелект також стане в нагоді здобувачам під час аналізу та оцінювання інформації, яка є доступною у мережі Інтернеті. Він може надавати інформаційну підтримку, перевіряти достовірність джерел та надавати рекомендації щодо найкращих джерел інформації. Це допомагає здобувачам розвивати критичне мислення та навички оцінки інформації, що стає все важливішим у цифровому світі.

- Розвиток технологічних навичок: штучний інтелект як платформа для вивчення програмування та розвитку технічних навичок. Він може пропонувати вправи та завдання, що сприяють вивченню основних принципів програмування та розвитку творчого мислення. ШІ також може моделювати різні сценарії та допомагати здобувачам розуміти вплив технологій на суспільство та етичні питання, пов'язані з використанням штучного інтелекту.

- Підтримка комунікації та співпраці: штучний інтелект може служити засобом для спілкування та співпраці між здобувачами та викладачем. Він може підтримувати віртуальні класні кімнати, форуми, чати та інші інструменти для обміну ідеями та спільної роботи над проектами. Це сприяє розвитку комунікативних навичок, колективної роботи та вирішенню проблем.

- Оцінка та зворотний зв'язок: штучний інтелект прийде на допомогу у сфері оцінювання власних навичок та знань в галузі цифрової грамотності. Він може створювати тести, запитання та завдання для перевірки рівня освоєння матеріалу, а також аналізувати результати для надання індивідуального зворотного зв'язку. Це дозволяє здобувачам бачити власні успіхи, виявляти слабкі місця та вдосконалювати свої навички.

- Розвиток творчості та інноваційного мислення: ШІ може стимулювати творчість здобувачів та розвивати їх інноваційне мислення. Він може пропонувати завдання та проекти, які вимагають розв'язання проблем, творчого підходу та використання цифрових інструментів. Такі завдання допомагають здобувачам розвивати креативність, критичне мислення та здатність до розв'язання реальних проблем.

- Підтримка доступності та інклюзивності: ШІ може допомагати

забезпечити доступність навчання та формування цифрової грамотності для усіх здобувачів, включаючи тих з особливими потребами. Він може надавати індивідуальну підтримку та адаптуватися до потреб кожного здобувача, надаючи альтернативні шляхи вивчення та індивідуальні підходи.

Застосування штучного інтелекту у формуванні цифрової грамотності здобувачів освіти відіграє значну роль у підготовці учнів до сучасного цифрового світу. ШІ сприяє персоналізації навчання, розвитку критичного мислення, технологічних навичок, комунікації та співпраці, оцінки та зворотного зв'язку, розвитку творчості та інноваційного мислення, а також доступності та інклюзивності.

Застосування штучного інтелекту у формуванні цифрової грамотності здобувачів освіти виявляється надзвичайно перспективним. ШІ відкриває нові можливості для покращення навчального процесу, персоналізації навчання та забезпечення індивідуального підходу до кожного здобувача. Використання ШІ допомагає здобувачам розвивати критичне мислення, креативність, технологічні навички та навички комунікації та співпраці.

Штучний інтелект також сприяє оцінці та зворотному зв'язку, що дозволяє здобувачам бачити свої успіхи та слабкі місця та зосередитися на їх вдосконаленні. Він підтримує розвиток творчості та інноваційного мислення, що стає важливими навичками в цифровому суспільстві.

Крім того, штучний інтелект забезпечує доступність та інклюзивність освіти, роблячи навчання доступним для різних груп здобувачів. Він може адаптуватися до потреб кожного здобувача, надаючи індивідуальну підтримку та допомагаючи їм досягти своїх освітніх цілей.

Зокрема, штучний інтелект відіграє суттєву роль у підготовці здобувачів до цифрового світу та формуванні цифрової грамотності. Його використання допомагає покращити якість навчання, розвивати ключові навички та забезпечувати доступність освіти для всіх здобувачів. З максимальним використанням потенціалу штучного інтелекту, освітні системи можуть готувати учнів до викликів сучасного цифрового світу та допомагати їм стати

цифрово грамотними громадянами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврілова Л. & Топольник Я. (2017). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. Інформаційні технології і засоби навчання. Том 61. № 5. 1-10.
2. Вербівський Д. С., Карплюк С. О., Фонарюк О. В. (2021). Цифрова компетентність майбутніх педагогів професійного навчання. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Вип. 198. 78-82.
3. Бехта І. А., Ковалевська Т. І. Цифрова компетенція освітян в умовах невідкладної цифровізації освіти. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2022. № 14 (82). С. 109–112.
4. Міністерство цифрової трансформації України (2019). Цифрова грамотність населення України. Режим доступу: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/0/585cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 330

THE PROBABILITY THEORY IN GAME DESIGN OR WHY "RANDOM" IN GAMES SHOULD NOT BE FAIR

Bobryshev Andrii,
Student

Novikov Yurii,
Assistant professor

Kharkiv National University of Radioelectronics
Kharkiv, Ukraine

Annotations: this article is a research on the usage of the probability theory in modern computer games (using drop-rate mechanics) for better understanding of the game designers risks and player experience improvement.

Keywords: game design, player experience, the probability theory, pseudo-random calculations, computer games.

The relevance and problem statement. Often, when a person is unlucky in a game, we hear such words: "It's unfair, why is the 'random' always against me?!" The player claims to want a completely fair "random," but that's not true. First and foremost, people want to derive enjoyment from the game, and fairness is not their primary concern. In this article, you will learn in which situations and why it is worth resorting to "pseudo-randomness." Let's imagine the following situation: we create an RPG game and design a boss that will drop a rare item with a 20% probability. Then, we look at the statistics and see that, on average, players receive 1 such item every 5 victories. However, if we plot the item drop rate against the number of attempts, we

can see that some players may get it on the first try, but not everyone is so lucky. Out of every million players, there will be many who get the item on the 6th, 7th, or even 10th attempt. Of course, instead of satisfaction, these individuals will experience disappointment and may even stop playing.

Main research materials. This problem arises because the probability of an item dropping does not depend on the number of attempts for each player. This means that even after 100 attempts, the item may not drop, and on the 101st attempt, the chance will be the same as in the previous 100 times. However, most people believe that with each attempt, the chances of the item dropping increase. How can we solve this problem? That's a very good question. The answer is simple: we need to use "pseudo-randomness." With its help, without changing the global statistic of "1 item per 5 attempts," we will make the "random" behave as the player expects. Therefore, we need to introduce a formula to calculate the probability of the item dropping on each attempt (see formula 1.1):

$$Chance = \frac{Max-Goods}{Length-Tries} \quad (1.1)$$

What does this mean? The chance of the item dropping on each attempt equals the difference between the maximum number of items and the number of items already dropped, divided by the difference between the maximum number of attempts before the item drops and the player's number of attempts. In this case, Max = 1, and Length = 5. Thus, we can calculate that on the first attempt, the probability of the item dropping is (1 - 0) / (5 - 0), which is 20%, and on the second attempt, it becomes (1 - 0) / (5 - 1), which is 25%, and on the fifth attempt, it becomes 100%. This way, we maintain our main principle of "1 item per 5 attempts." When the item finally drops, the chance resets to the initial value.

Now let's move on to a more serious question: can we make the player obtain the item in the first few attempts and derive satisfaction from the fact that luck is on their side? To achieve this, we simply need to add a magical coefficient k to our formula (see formula 1.2):

$$Chance = \frac{Max-Goods}{Length-Tries} * k^{Max-Goods} \quad (1.2)$$

If $k = 1$, then nothing will change and our value will be evenly distributed, if $k > 1$, then the item will be more likely to fall out on the first attempts, and if $k < 1$, then on the last. Are we cheating the player in this way? Of course, yes! But it makes the player feel better, as well as us because the player enjoys it and continues to play. Let's reduce the odds of a dropout to see how the formula works on a larger scale, for example, "1 item per 10 attempts" (see Table 1).

Table 1

Impact of the K-coefficient on the results

	K = 0.9	K = 1	K = 1.1
1 item	21 try	8 try	2 try
2 item	38 try	17 try	6 try
3 item	52 try	26 try	11 try
4 item	63 try	35 try	16 try
5 item	72 try	44 try	23 try
6 item	79 try	54 try	31 try
7 item	84 try	63 try	41 try
8 item	89 try	72 try	52 try
9 item	93 try	81 try	66 try
10 item	96 try	90 try	82 try

Conclusion. Nowadays, games are moving to the casino system. Players want to receive premium content. Using the principle of "pseudorandom", developers have come up with a new system: to sell "boxes" from which an item can drop out. This way, we get the same binary choice "drop or not" and the K-ratio less than 1. Some studios went further: they added a special "success" scale for the player. For each open box, the player receives, say, 5 units of success. When the scale fills up to 100, the player gets the item for free, but there are no guarantees that the item will drop out during the 20 attempts he or she will make before that. In 2023 these are some of the most popular monetization models.

LIST OF REFERENCES:

1. Altis N. (2015) I am a bug. The Nintendo family computer. Entertainment system platform, Cambridge; London: The MIT Press.
2. Shell J. Tenth anniversary: The Art of Game Design. Third edition. | Boca Raton : Taylor & Francis, a CRC title, part of the Taylor & Francis imprint, a member of the Taylor & Francis Group, an academic division of T&F Informa, plc, 2019. K. : A K Peters/CRC Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1201/b22101> (accessed 07.12.2021).

**ABOUT THE CHARACTER OF FORCES WHICH AFFECT
NANOPARTICLES DURING MAKING ELECTROPHORETIC COATING
FROM SUSPENSIONS**

Kuzma Oleksandr,

PhD, assoc. prof.,

Head of Department MPDE, Sikorsky KPI, Kyiv

Abstract: In previous articles, an analysis of data on flow parameters of nanoparticle suspensions of barium titanate at different concentrations and dynamic actions was carried out in the aspect of studying the dynamic destruction of particle aggregates. Another form of the processes of destruction of old bonds between inclusions in such suspensions and the formation of layers of particles on charged surfaces is electrophoretic coating under the action of an electric field. Such processes can be used in the manufacture of small-sized capacitors, devices for generating and receiving ultrasonic waves with ferroelectric parts, etc. Based on this approach to some forces for electrophoretic coating from such suspensions, the main parts of the forces are described here and the next steps are proposed in order to build process equations in subsequent works and check the correspondence to experimental data.

Keywords: nanoparticle suspension, interaction's forces, charged surfaces, energy, BaTiO₃, coating, electrophoresis, ferroelectrics, average, electric field, electrostatic, dynamical, particles aggregates, equation, dielectric, layer.

1. Introduction.

The data for rheological characteristic of suspensions of barium titanate BaTiO₃ were obtained on the rotary viscometer of the Ivan Frantsevich Institute of NAS of Ukraine and were analyzed in [1-4]. There are also discussed for some aspects of the dynamical growing-destroying for nanoparticles aggregates or self-organization of the barium titanat suspensions in those works.

The first our step to modelling the dynamic destruction conditions for nano suspensions was made in Ref. [3]. There was comparing for this aim the interaction forces and generalizing dynamical (rotation) ones, that can be obtained by the Lagrange equations of motion similarly to [6, 7] for vibration or acoustics actions. Also it was made a next attempt to analyze the characteristics of the suspension of barium titanate particles, especially the effective viscosity, and considered changes into suspensions during dynamic effect when the aggregates are destroyed. These studies have been continued in Refs [4, 5], where was also considered factor of average distance between particles. In Ref. [8] was considered processes of making of homogeneous electrophoretic coatings that can be formed by changing the conditions of formation and deposition of suspensions of barium titanate nanopowder.

2. Proposed approach.

Now we will consider the applicability of some methods from previous works on dynamic effects and interphase interaction for the discussed case of electrophoretic coating from such suspensions. The main force in this processes is the Coulomb's one, which depends on electrostatic field strength E and the charge and characteristics of the suspension particle (or aggregate of particles of barium titanate) qp is

$$F_{coul} = qp(ap, n, q_0, r)E, (1)$$

were ap - the radii of spherical particles, n - the average number of particles in the aggregate, q_0 – average charge (or it's density) for a separate inclusion, r - radius-vector (coordinates) of it's center. In [8], the electrostatic field strength E in the suspension varied within 10–20 V/cm, but it is believed that it depends on the ferroelectric properties of the BaTiO₃ coating layer when approaching the surface. In this work, the coating was formed by powder with a roughness (radius ap) in the range of 90–150 nm.

This force F_{coul} should attract particles from the aggregates to the coating layer on the surface in contact with the electrode.

The thickness of the layer is limited because there is another force, repulsion,

F_{rep} , which must increase with the thickness h of the layer. When the forces of repulsion and attraction of particles equalize, the electrophoresis process must end.

Some aspects of this are considered in [9]. There it was proposed to use some similar results from works [3, 4], where was estimated criterion of dynamic destruction which be obtained by comparing the formulas for generalizing dynamical (centrifugal) forces F_{cf} and dissipation ones F_{dis} with interaction force F_{in} .

Such as in this case the forces of repulsion and attraction of particles also take place therefore dynamic motion of such suspensions is some like to electrophoretic process. When forces of opposite direction equalize, the process of increasing aggregate must end and they destroy. The both processes are somewhat similar and now we discuss the method for construction of such force analogical to [3, 4] for aim of study process of the electrophoresis.

For a pair of spherical particles with equal radii on the average distance L_{av} (for the electrophoresis this parameter change to distance to the surface of layer of the coating) in those works was described formula for energy of interaction U .

Such the interaction force F_{in} equals to summa of derivations from molecular U_1 and electrostatic potential energies U_2 .

$$F_{in}^{(1)} + F_{in}^{(2)} = d(U_1 + U_2)/dL|_{L=L_{av}} \quad (2)$$

where form of potential energy of intermolecular attraction U_1 is depend on rang of distances L

$$U_1 = a_p [-A/12L], L \gg 10^{-8} \text{ m}, A \approx 10^{-18} \text{ J} \quad (3)$$

At the contact distance, $L = 2a_p \in [1,8,3] \cdot 10^{-7} \text{ m}$. force value $F_{in}^{(1)}$ will been approached to magnitude 10^{-14} - 10^{-13} Newtons.

Energy of electrostatic repulsion

$$U_2 = a_p 64 \pi (NT) [th(q\psi/(4T))]^2 e^{-k_1 L} / L \quad (4)$$

$$k_1 = [8 \pi \epsilon NT]^{1/2}, \quad (5)$$

where ψ – electrostatic potential on the surface of Nano particle, q - electrostatic charge of ion electrolyte, ϵ – dielectric constant, which depends to ferroelectric properties, T -temperature in energy units (J , eV). For energetic electrostatic potential $u = q\psi/(4T) \gg 1$ formulas (4), (5) are simplified to such:

$$U_2 = \varepsilon(\pi T)^2 / \ln(k_1 L) / . \quad (6)$$

When the repulsion becomes greater than the attraction, the growth of the aggregates [3, 4] or the layer coating mass [8, 9] must stop. It is necessary to take into account other factors that reduce the attraction of particles to the surface, such as a drop in the intensity of the external electrostatic field when part of its action is absorbed due to a change in the dielectric permeability and thickness of the layer and due to the polarization of its ferroelectric material. Both of these factors increase the effect on reducing the force of attraction of particles from the suspension when the thickness of the coating layer increases. Therefore, the condition of equality of oppositely directed forces and the end of the process is achieved with thinner coatings.

The nonlinear forces themselves must be constructed to obtain and study the existing equations of motion

Lagrange's equations (of the second kind). They will be similar to those constructed for micro- or nanoparticles or inclusions [3, 4, 6, 7] in a liquid under vibration or under acoustic influence. A system of ordinary nonlinear differential equations for inclusion will contain terms associated with generalized forces, which are the corresponding derivatives of energy, as well as generalized coordinates of motion, their derivatives, and dissipation forces. As a result, these equations will have a very complex nonlinear character due to the effects of the interaction of the electric field with the polarized surface of the signoelectric, the influence of temperature, and the concentration of the suspension, which makes it even more difficult to compile and study such equations in comparison with the considered ones. In addition, the difference will be that the goal of the research is not to obtain conditions for the dynamic destruction of aggregates of particles [3, 4], but to find conditions for the completion of the formation of the coating layer (when the balance of attractive and repulsive forces is achieved). Recall that in these works it is indicated that the difference for centrifugal forces F_{in} (1) for neighboring inclusions is smaller than for different sides of a large aggregate, and this aspect is also somewhat similar to the action of the electric force around a layer on a charged surface. This happens because

the coating layer will reach such a large number of particles that the repulsive forces (or rupture forces, centrifugal forces for dynamic destruction of aggregates) will already exceed the weakened attractive forces.

As a result, this will lead either to the destruction of the suspension structure during rotations in the centrifuge [3, 4], or to the cessation of the growth of the coating thickness [8].

3. Conclusions

Finally, further studies of the complex electrostatic forces of the interaction of nano inclusions with a ferroelectric coating layer, although they can be based on methods similar to those considered for dynamic movements [3, 4], but due to the mutual effects of external and internal fields, polarization, temperature effects have a significant more complex character. However, their research is promising, because will allow to approximate not only the description of electrophoretic processes in suspensions, but also to investigate changes in effective parameters under the combined influence of relevant electric fields and dynamic disturbances, which can be used in the manufacturing processes of small-sized capacitors, devices for generating and receiving ultrasonic waves, creating nano suspensions with specified properties etc. And to assess the accuracy of the results of future complex studies for the thickness of the layer, the rate of deposition on the surface with an attached electrode, changes in the characteristics of suspensions, it will be possible to compare the obtained values with the data [4, 8], etc.

REFERENCES

1. M. Zagorny, A.Zhygotsky, A.Ivanchuk, O. Kuzma, A. Pozniy, A.Ragulya, "Barium Titanate Nanoparticles Self-organization from PVB-ethanol Suspensions", J. Chem. Eng. Chem. Res., vol. 2, 4, pp. 547-555, 2015.
2. O.V. Kuzma, 'The dynamic destruction aggregates in nano suspensions into rotary viscometer', 2017 IEEE 7th International Conference Nanomaterials: Application & Properties (NAP), 4 p.
3. Oleksandr Kuzma, 'The Influence of an Average Distance Between

Particles into the Dynamic Destruction of Nano Suspensions’, 2020 IEEE 10th International Conference Nanomaterials: (NAP), 4 p.

4. M. Zagorny, N. Tyscenko, A. Ragulya, O. Lavrynenko, A. Kasumov, F. Melnyk, O. Kuzma, A. Ievtushenko, “Optical and Photocatalytic Activity of Polyaniline/TiO₂ Composites with Anatase and P25 Nanoparticles”, *J. of Nano- and Electronic Physics (JNEP)*, vol. 13, 5, pp. 05034 (6 pp.), 2021.

5. Oleksandr Kuzma On the analysis of Effective Viscosity for the Nanosuspension into a Rotary Viscometer, *Almonac Nauky, Kyiv*, 5 (38), 2020, pp. 43-45.

6. V. D. Kubenko, A. V. Kuz'ma, “Influence of the boundary of a column of incompressible liquid in investigating axisymmetric oscillations of a solid sphere in a cavity”, *Intern. Appl. Mech.*, vol. 35, iss. 12, pp 1199–1206, December 1999.

7. O.V. Kuzma. The behavior of particles into column of a compressible liquid, disturbed by source of oscillations on the axis of symmetries, *Res. Bul. of NTUU “KPI” (Naukovi visti)* 4 (2006) 66-72.

8. Anna Barshchevskaya, Oksana Korniienko, Maksym Zahornyi, Alexander Zhygotsky, Anna Ivanchuk, Saide Umerova, The Consolidation of Titanium Barium Nanopowder Suspension by Electric Field Action, *J. of Chem. and Technol.*, 2019, 27(2), 101-110.

9. Oleksandr Kuzma. On Aspect of the Formation of Electrophoretic Coating from Nano Suspension under Electric Field Action. *Proceed. of the 10th Int. Scien. and pract. conf. Cognum Publishing House. London, UK. 2023. Pp. 300-303.*
<https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-science-and-innovation-of-modern-world-15-17-06-2023-london-velikobritaniya-arhiv/>

ПРО ПЕРІОДИЧНІ РОЗВ'ЯЗКИ ЛІНІЙНИХ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ З ОРТОГОНАЛЬНИМ МАТРИЦАНТОМ

Гречко Андрій Леонідович

Канд.ф.-м. наук, доцент

Київський Політехнічний Інститут ім. Ігоря Сікорського
м. Київ, Україна

Анотація: В роботі розглядають необхідні та достатні умови існування періодичного розв'язку лінійної диференціальної системи n -го порядку у якої фундаментальна матриця розв'язків – ортогональна.

Ключові слова: лінійна диференціальна система, ортогональна фундаментальна матриця, матрицант.

В роботі розглядається лінійна диференціальна система

$$\frac{dx}{dt} = A(t)x, \quad (1)$$

де $x \in R^n$, $A(t)$ – неперервна матрична функція. Нагадаємо [1], що матрицантом називається нормована фундаментальна матриця розв'язків $\Phi(t)$, себто

$$\Phi'(t) = A(t)\Phi(t), \quad \Phi(0) = I, \quad (2)$$

де I – одинична матриця. В теорії систем лінійних диференціальних рівнянь добре відома формула Ліувіля-Остроградського [1], яка буде потрібна в подальшому:

$$\det \Phi(t) = \exp\left(\int_0^t \text{tr} A(s) ds\right). \quad (3)$$

Метою роботи є встановлення взаємозв'язку властивостей системи (1) із умовою ортогональності матрицанта $\Phi(t)$. Серед численних результатів в цьому напрямку виділимо наступний результат:

Твердження 1 (див. [2]). Матрицант $\Phi(t)$, який задовольняє (2) є ортогональним тоді і тільки тоді, коли $A(t)$ є кососиметричною матрицею

$\forall t \in R.$

З формули (3) випливає, якщо $\Phi(t)$ є ортогональним, то

$$\det \Phi(t) = 1, \quad \forall t \in R. \quad (4)$$

Якщо n є непарним, тоді з (4) випливає, що 1 є характеристичним числом $\Phi(t)$ при всіх фіксованих t . Тому при деякій дійсній сталій $\sigma > 0$ та довільному розв'язку $x = \varphi(t)$ системи (1) ($\varphi(t) = \Phi(t)\varphi(0)$) маємо наступний результат:

Твердження 2. Якщо n є непарним та матрицант системи (1) є ортогональним при всіх фіксованих t , тоді система (1) має σ -періодичний розв'язок.

Враховуючи невиродженість $\Phi(t)$ при всіх фіксованих t , ми отримаємо періодичність $A(t)$.

Доведення. Припустимо, що кожна характеристична експонента матриці $A(t)$ є цілим кратним числа $2\pi i/\sigma$. Себто характеристичні експоненти матриці $A(t)$ можна розглядати як характеристичні корні деякої матриці σS та вони мають бути кратними $2\pi i/\sigma$. Тобто σS є дійсною, кососиметричною матрицею, тому її характеристичні корні є простими та σS ортогональна подібна до блочно-діагональної матриці (див. [3]). Далі, якщо характеристичні корні σS є $\pm i2\pi n_j/\sigma$ та 0, то існує дійсна, ортогональна матриця $Q(t)$ така, що справджується

$$\bar{S} = Q(\sigma S)Q^{-1} = \left\{ \frac{2\pi n_1}{\sigma} J, \dots, \frac{2\pi n_k}{\sigma} J, 0, \dots, 0 \right\}$$

та далі отримаємо

$$e^{t\bar{S}} = \left\{ \bar{U}\left(\frac{2\pi n_1}{\sigma} t\right), \dots, \bar{U}\left(\frac{2\pi n_k}{\sigma} t\right), 1, \dots, 1 \right\}.$$

де J та $\bar{U}(s)$ є 2×2 матрицями

$$J = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ -1 & 0 \end{pmatrix}, \quad \bar{U}(s) = \begin{pmatrix} \cos s & \sin s \\ -\sin s & \cos s \end{pmatrix}.$$

Тому отримаємо $\Phi(t) = P(t)Q^{-1}e^{tQ(\sigma S)Q^{-1}}Q = P(t)Q^{-1}e^{t\bar{S}}Q$ та $\Phi(t)$ є

σ - періодичною матрицею так само як і матриці $e^{t\bar{s}}$, e^{tS} .

Якщо $\sigma > 0$ є найменшим періодом матриці $A(t)$, то з доведеного вище впливає наступний результат, який узагальнює результати попередніх авторів [3] та інших. Позначимо β_i – уявну частину характеристичної експоненти λ_i матриці $A(t)$.

Теорема. Нехай $\Phi(t)$ – ортогональний матрицант системи (1). Необхідною та достатньою умовою періодичності $\Phi(t)$ є існування додатної сталої β та цілих n_0 та m_i таких, що $n_0 \cdot \sigma = \beta$, $m_i \cdot \beta_i = \beta$, для кожного ненульового β_i .

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хартман Ф. Обыкновенные дифференциальные уравнения. – М.: Мир, 1970. – 720 с.
2. R. Eisenmann, D. Barr, Matrices applies to relative motion. Amer.math.monthly 1963, v.70, p. 82-84.
3. Гантмахер Ф.Р. — М.:Гостехиздат, 1953. — 492 с.

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

UDC 550.42

RADIATION ECOLOGY OF THE TERRITORY OF WESTERN GEORGIA

Pataridze Dimitri

Dr. of Geol.-Mineral. Science

Kuparadze David

Dr. of Geol.-Mineral. Science

Kirakosyan Violeta

Master of Science

Khundadze Nino

Master of Science

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University's Aleksandre Tvalchrelidze
Caucasian Institute of Mineral Resources
Tbilisi, Georgia

Abstract. Measurements of the radioactive background of soils and bottom sediments carried out on the territory of Western Georgia. Abnormal areas identified and possible causes of their occurrence explained.

Keywords: Geochemistry, Pollution, Rioni River, Black Sea, Environment

Among the numerous environmental problems, the issues of global warming, the problems of an ever-increasing amount of technogenic waste products and radiation pollution of the environment deserve special attention. Of these problems, in recent decades, the issue of technogenic radiation pollution, caused by the nuclear power plant disasters in Chernobyl (1986) and Fukushima (2011), has become the most relevant. It should note that the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022 began with the temporary occupation of the

territory of the decommissioning stage Chernobyl nuclear power plant, and later with the occupation of the Zaporozhe nuclear power plant, the largest in Europe, which continues to this day. At the same time, all nuclear power plants of Ukraine, which for decades supervised by the Moscow Regional Center, since July 2022 received confirmation of the official transfer to the Paris Center of the World Association of Organizations Operating Nuclear Power Plants. However, even this change in status, while the war is going on, does not remove the danger of a new nuclear catastrophe in Ukraine. The consequences of Chernobyl (1986) still affect all countries of the Black Sea region. In particular, the territory of Western Georgia, after almost thirty years, is just beginning to recover from that stress. Therefore, the IAEA and other authorized organizations must do everything to prevent the Zaporozhe Nuclear Power Station from becoming a new source of long-term suffering for the population of the Black Sea basin countries. All sources of radiation on the planet divided into natural (cosmic radiation, gases, and radioisotopes) and artificial (technogenic), which can be dealt with and minimized. Depending on the region of the planet, the level of natural radioactivity (exposure dose rate) ranges from 5-20 micro roentgen per hour ($\mu\text{R/h}$), which is not dangerous for humans and animals. According to official data, the maximum permissible exposure dose rate in the case of Georgia is 10-12 $\mu\text{R/h}$. There are three main sources of natural radioactivity: cosmic radiation and solar radiation; radiation from the earth's crust and radon. The percentage of shares of natural sources of radiation shown in Fig. 1 [1, p. 120].

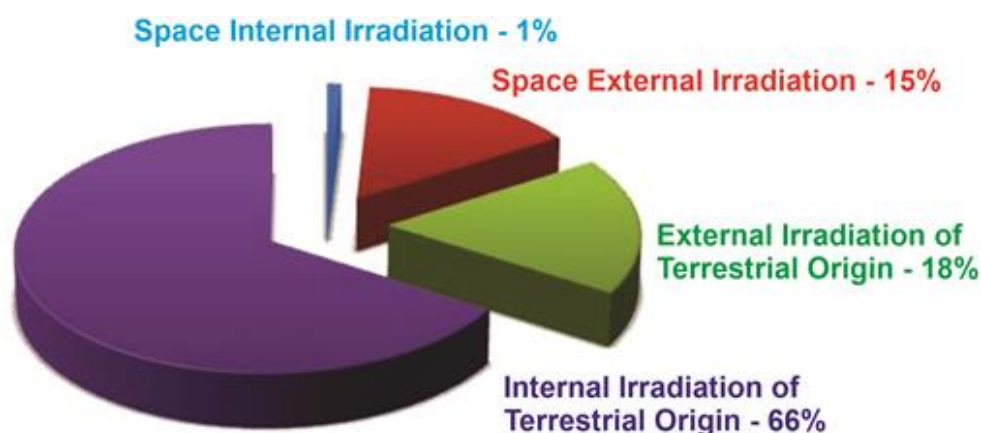

Fig. 1 Value of natural sources of radiation

According to EARN (European Atlas of Natural Radiation), the population-weighted average annual effective dose (in mSv/a) for each natural radiation source, taking into account the population of Europe and the world is shown in Fig. 2 [2, p. 174]. These values are more than twice the maximum allowable values in Georgia. The Main sources of natural exposure for the public and their contribution to internal and external doses listed in the Table 1 [2, p. 172].

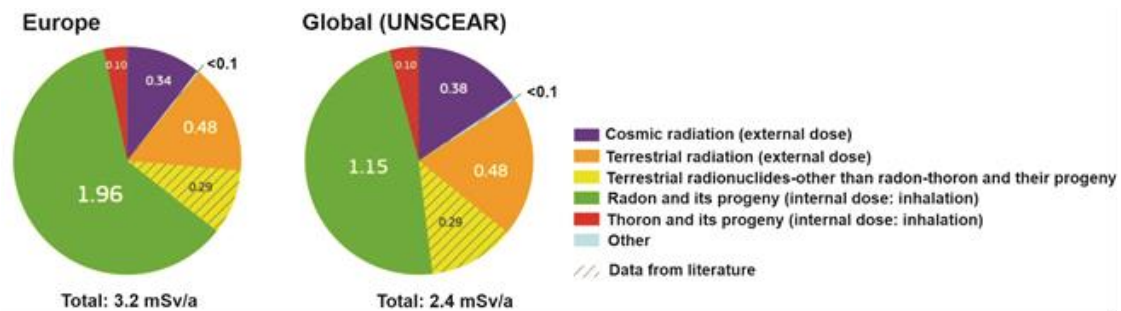

Fig. 2 Pie charts showing the population-weighted average annual effective dose (in mSv/a) for each natural radiation source considering European and Global populations, respectively.

Table 1

The dependence of the radioactivity of igneous rocks on their composition

Exposure sources	Doses		
	Internal		External
	Ingestion	Inhalation	
Terrestrial radionuclides	⁴⁰ K, uranium and thorium series	⁴⁰ K, uranium and thorium series	Terrestrial radiation (⁴⁰ K, uranium and thorium series)
	Radon, thoron and their progenies	Radon and its progeny Thoron and its progeny	Radon, thoron and their progenies
Cosmic radiation	Cosmogenic radionuclides	Cosmogenic radionuclides	Directly ionising, photon and neutron component

The main source of natural radionuclides on Earth is the lithosphere, which consists of igneous, metamorphic and sedimentary rocks.

Acid magmatic rocks are usually more radioactive than intermediate and basic magmatic rocks. Ultrabasic rocks characterized by the least natural radioactivity. It

can stated, that the natural radioactivity of magmatic rocks is in a good correlation with the SiO₂ content.

The radioactivity of sedimentary rocks mainly depends on the radioactivity of the deposited sediments and the radioactivity of metamorphic rocks can correlated to the radioactivity of the primary rocks [3, p.p. 321-322] (Table 2).

Table 2

Thorium, Uranium and Potassium Contents of Some Igneous Rocks

Igneous Rocks		Th, ppm	U, ppm	K, %	
Acid Intrusive:	Granite	19.0-20.0	3.60-4.70	2.75-4.26	
	Rhode Island ¹	21.5-26.6 (25.2)	1.32-3.4 (1.99)	3.92-4.80 (4.51)	
	Rhode Island ¹	6.5-80.0 (52.0)	1.3-4.7 (4.0)	5.06-7.40 (5.48)	
	New Hampshire	50.0-62.0	12.0-16.0	3.5-5.0	
	Precambrian	14.0-27.0	3.2-4.6	2.0-6.0	
	Average for Granitic Rocks	15.2	4.35	4.11	
Acid Extrusive:	Sienite ¹	1338	2500	2.63	
	Rhyolite	6-15	2.5-5.0	2-4	
	Trachite	9-25	2.0-7.0	5-7	
	Basic Intrusive:	Gabbro	2.70-3.85	0.84-0.90	0.46-0.58
		Granodiorite	9.3-11.0	2.0-6.0	2.0-2.5
		Colorado ¹	99-125 (110.6)	0.19-2.68 (1.98)	2.62-5.60 (5.48)
Diorite		8.5	2.0	1.1	
Basic Extrusive;	Basalt	4.60	0.99	0.61	
	Alkali Basalt	1.96	0.53	0.61	
	Plateau Basalt	3.90	1.40	1.40	
	Alkali Olivine Basalt In Oregon ¹	2.50-15.0 (6.81)	1.20-2.20 (1.73)	1.40-3.23 (1.68)	
	Andesite	1.90	0.80	1.70	
	Andesite in Aregon ¹	2.00-10.00 (6.96)	1.40-2.60 (1.94)	2.40-4.28 (2.89)	
Ultra Basic:	Dunite	0.01	0.01	0.02	
	Peridotite	0.05	0.01	0.20	
	Peridotite in California ¹	0.0108	0.0048	0.019	

¹ From U.S.G.S. Geochemical Standards (Adams and Gasparini)

Of particular interest for radioecology is the radioactivity of the soil cover, which directly affects the flora and fauna. The source of this radioactivity is the underlying rocks that form the soil cover. The level of radioactivity of surface waters determined by the radioactivity of the upper geological horizons, mainly sedimentary rocks and soils, which these waters erode. In addition, the level of radioactivity of the biome and the surface layer of air is directly dependent on the content of radionuclides in soils, etc. On the other hand, after the death of plants, most of the

radionuclides contained in them pass (return) into the soil (Fig. 3).

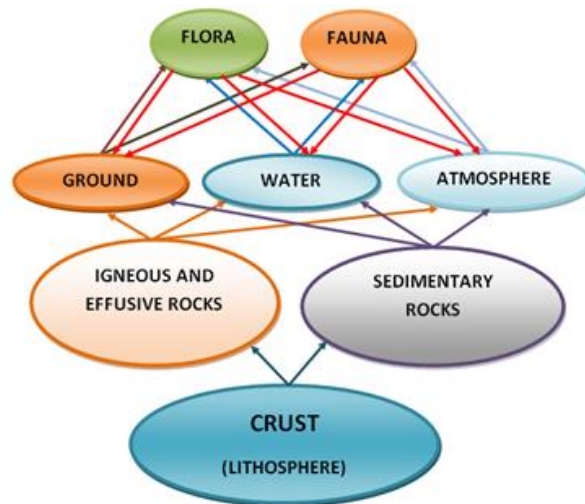

Fig. 3 "Cycle" of radionuclide's in nature

Soil is the most common natural ion-exchange material on the Earth's surface at the boundary of the lithosphere and atmosphere, accumulating radionuclides. It is the most capacious and the most inertial link in the chains of radionuclide transfer to biological objects. Natural radionuclides enter the soil from decaying bedrock. In the future, some of the radionuclides with gases emanate into the atmosphere, some are concentrated in terrestrial plants, and some with groundwater and precipitation carried into the hydrosphere. Proceeding from this, the radioactivity of soils is due to a number of chemical, physic-mechanical, and other (dissolution, migration, sedimentation, etc.) processes and is determined by the following factors:

- type of underlying rocks and their weathering characteristics;
- conditions of deposition and absorption of radionuclides;
- pH of the soil solution;
- Reactions forming complexes with organic soils;
- The action of microorganisms;
- Climatic conditions, etc.

After the given well-known facts, we will consider the natural and man-made pollution of the territory of Western Georgia. The natural one is mainly associated with the Dziruli granitoids, while the technogenic one is the result of the accident at the Chernobyl nuclear power plant.

In the 60s of the last century, the Caucasus party of the Koltsov expedition

(Moscow) conducted a gamma survey on the Dziruli massif, the purpose of which was to study and assess the uranium content of this region for the use of this raw material in the military industry. Later, similar work carried out by Georgian geologists (literature). Based on the results of these works, the following opinion expressed:

- an increased level of natural radioactivity is mainly associated with the last phase of intrusion of pegmatite rocks of the Dzirul granitoids and is not widespread;
- carriers and concentrators of uranium and thorium elements in them are biotite, apatite, orthite, sphene and zircon;
- all these anomalies are not of interest for industrial development at this stage.

In the works of previous years, there is no assessment of the impact of radioactivity, both on the local population and on the environment.

Of the man-made radioactive contamination of the territory of Georgia, the most significant was the accident at the Chernobyl nuclear power plant. A particularly large dose of radiation recorded on the Black Sea coast of Georgia. According to the works of 1987-1989, in the above-mentioned region, the exposure dose rate was 90-225 $\mu\text{R/hr}$, with the maximum allowable dose of 9-10 $\mu\text{R/hr}$. Studies in 1995 showed a sharp decrease in power. This was mainly due to the presence of elements with a short half-life. In addition to the above-mentioned radiation pollution, in recent years, within the large cities of Georgia (Tbilisi, Kutaisi, Poti, etc.), radiation pollution of technogenic origin caused by human anthropogenic activity has recorded.

For several years, we have carried out geoecological and geochemical studies in Western Georgia, along the Black Sea coast and the Rioni river basin. The purpose of our work was to determine the degree of natural and man-made radiation contamination of the territory of Western Georgia. Measurements of the natural radiation background carried out at the points of geochemical sampling. For greater clarity, the measurement results plotted on the Google Earth basis (Fig. 4).

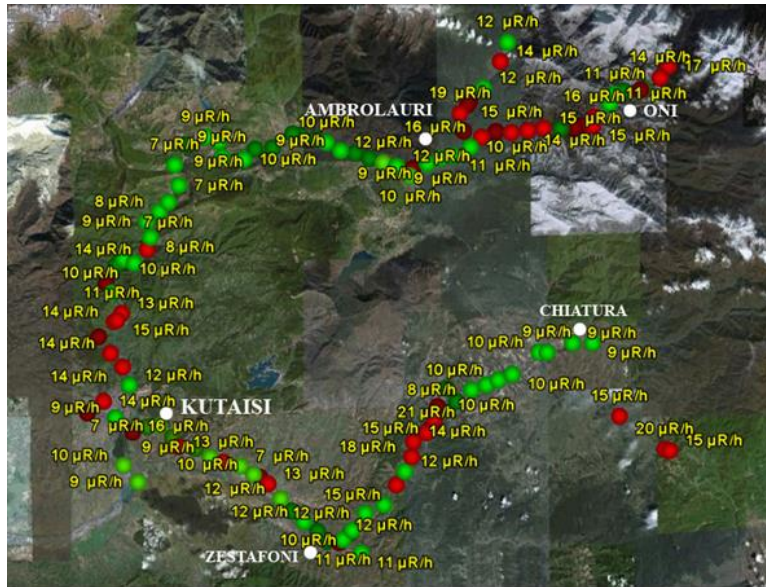

Fig. 4 Map of the actual material (green dots: exposure dose rates in the norm or below it; red dots: exposure dose rates above the norm)

As a result of natural radiation background measurements it was built a block diagram of the distribution of natural background radiation subject to age of the bedding (parent) rocks (Fig. 5)

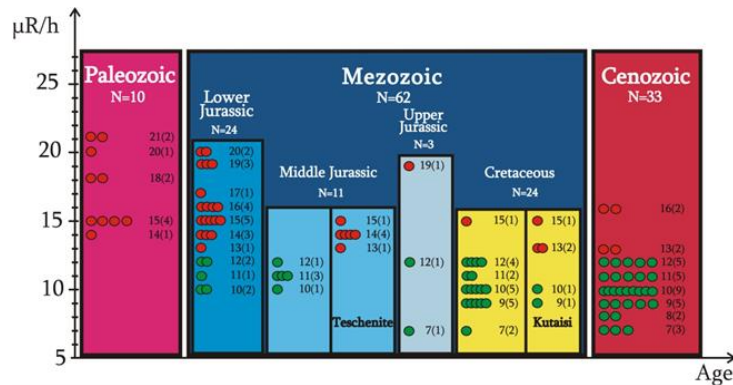

Fig. 5. The graph of distribution of natural background radiation subject to age of the bedding rocks (see color dots as in the Fig. 4. Numbers on the right - the value of the natural radiation background in μR / h. Bracketed number- the number of measurements)

The results obtained clearly indicate anomalous (increased) radiation backgrounds in the following rocks:

1. In the Paleozoic granitoids in which the natural background radiation often exceeds twice the permissible norm;

2. In all Lower Jurassic schists, the so-called. "Leyas shales", in which the dose of natural radiation, as well as in granitoids, reaches 20 $\mu\text{R/h}$;

3. In the Middle Jurassic alkali gabbroids - teschenites.

The rest of the Middle Jurassic volcanic rocks of basic composition, as well as the Upper Jurassic and Cretaceous limestones and Cenozoic rocks, retain the natural radiation background within the normal range.

Numerous measurements of the radioactive background of the soil layer showed that the anomalous values are of technogenic origin, are selective in nature and depend on the lithological composition of the soil. On the coast of the Black Sea, separate small areas with a high level of radiation (15-20 $\mu\text{R/h}$) distinguished, which is mainly characteristic of clayey rocks. In our opinion, these are the remains of the Chernobyl disaster. Within the territory of the city of Kutaisi, in the soil layers of the Rioni River, increased radiation was recorded, which is probably associated with industrial waste from the city of Kutaisi.

Based on the above, it can be concluded that:

- high background radiation of 20-25 $\mu\text{R/h}$ is typical for high-potassium red Dzirula granitoids. Since, in most cases, these sites are remote from settlements, from an environmental point of view, they do not have an intense impact on the local population;

- in some places of the soil layer of the Rioni river basin, an increased background radiation was registered, which, in our opinion, is associated with human anthropogenic activity.

REFERENCES:

1. Davidov M. G. Radio-ecology. Moscow. 2002, 112 p.
2. European Atlas of Natural Radiation EC-JRC. Chapter 9 – Annual effective dose from natural environmental radiation. European Commission, 2019, p.p. 171-174
3. Telford W. M., Geldart L. P., Sheriff R. E. Applied Geophysics. Cambridge University Press, Oct 26, 1990, 796 p.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 378.147:811.111

ENGLISH FUNCTIONAL AND DISCURSIVE COMPETENCE OF PHD STUDENTS

Bebykh Valentyna Volodymyrivna

PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Bukovyna State Medical University,
Theater Square 2, Chernivtsi, Ukraine, 58002

Abstract. This paper focuses on the research of specialized assistance in training skills relevant to English academic writing for Medical Purposes. We specifically aim to investigate the predominant strategies used in English medical discourse with the ultimate aim of preparing assistance materials which will be of use to **PhD** students in order to achieve the necessary academic writing skills in the field of Medicine.

Key words: PhD students, academic writing, medical discourse, writing skill, methodological assistance.

The transformational processes in modern domestic education, caused by the need to meet world standards, require from the **PhD** students processing large amounts of information and writing various types of texts. Such work involves the formation of appropriate reading and writing skills, which means not only a sufficient level of literacy, but also the ability to analyze the text, understand its structure, its main components and the requirements that a certain type of text must meet. The state educational standard of the discipline "English (Upper Intermediate)" for the third level of higher education "Doctor of Philosophy" in Medicine requires functional and discursive competence: learning about the genres of academic style,

developing skills and abilities to create written statements of the appropriate format for effective communication in a scientific and professional environment. It means practical skills of academic writing, in particular, writing an abstract, preparing reports, writing a business letter, presentation of one's own scientific research, etc.

Issues regarding the content of "academic writing" concept and ways of forming skills of this type of activity have repeatedly been in the focus of attention of Ukrainian methodologists and scholars. It gained particular importance in the context of the "The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)". Problems of foreign language education were reflected: theoretical-methodological and practical issues of PhD students' foreign language teaching in non-linguistic higher education institutions – G. Buyanova, , O. Peunova, T. Popova, M. Fedotova, O. Yaroslavova; peculiarities of PhD students self-study in the process of foreign language learning – A.Kinderknecht, L.Lymar, L.Peleh, N.Shumakova; intercultural communication – V. Krasnykh, Yu. Karaulov, V. Teliya; theoretical and methodological foundations of the interactive technologies use - L. Artemova, S. Honcharenko, A. Zyazyun, T. Nazarova, O. Pometun and academic writing was researched by S. Kozhushko, I. Korotkina, T. Popova, O. Tarnopolskyi, L. Yagenich and others.

Experts in this sphere consider the concept of "academic writing" as the methodology and process of writing scientific texts, the formation of skills and abilities to formulate thoughts and ideas, the ability to structure, compress, edit, create a scientific text, and convey it to the target audience. The method of the competence formation largely depends on the genre of texts, the writing of which must be mastered. That is, teaching writing for academic needs requires not only a high level of mastery of lexical and grammatical material, but also an awareness of genre features of a written text. With this in mind, British methodologists T. Dudley-Evans [1] and J. Swales, [2] as well as representatives of the Australian Linguistic School in Sydney, led by M. Halliday, developed *genre models* for the use of written speech for academic needs. M. Halliday in his developments somewhat simplifies this model, removing certain components [3]. P. Hegboldt believed that

oral and written speech are not separate systems, but constantly interact with each other. In view of this, the approach known in modern methodology as "*concept-oriented learning*" deserves attention. The *functional approach*, which was developed by Jones and Davis [4], is based on specifying the main parts, their location in the text, their properties and functions.

Based on the analysis of different approaches to teaching written communication, we chose the genre approach as the most appropriate for PhD students training. The priority method of formation of written speech competence involves: sample texts study, structure analysis, analytical processing of information, presentation of language material through a ready-made unit or so-called "ready-made blocks" of speech and assimilation of terminology as stable non-phraseological phrases.

We offer the implementation of the target on the basis of a set of academic texts of a medical sphere, compiled in accordance with structural-semantic and genre-compositional features. All texts are united by the professional significance of medical discourse. Sample texts were selected taking into account the communicative intent, authenticity, professional orientation, socio-cultural value, integrity and completeness. As a result of the study of authentic English-language sources, genres of academic writing of different character, functional purpose and content were selected. To perform one or another speech function, the linguistic means of expressing the speech functions of English-language academic writing were chosen. The criterion of communicative intentions and the criterion of frequency of use in the texts were taken as criteria for the selection. Since the methods of analysis, synthesis, comparison, classification, modeling are the most widely used activities in the research, considerable attention is paid to the language and speech tools necessary for this.

English research discourse is based upon a number of consistent principles and main linguistic features, driven by them. These principles stem from a scientific paradigm and involve striving for maximal clarity, economy of linguistic expression, use of rational arguments, supported by facts and evidence, cautious manner of

writing, and establishing links to research contexts and theories through citing and referencing [5].

The linguistic means to perform speech functions in English-language academic writing are presented by: *clichés for giving the definition of certain phenomena, sequence of presentation, degree of probability, comparison, contrast, addition, clarification, generalization, conclusion, illustration of what was said, transition to a new opinion; methods of abstract presentation of the text (paraphrasing, quoting); means of text coherence* etc. Let's focus on those that are the most frequently used. In scientific literature, as a rule, it is necessary *to define certain phenomena*. Two typical ways of writing the **definition** are: *X is a Y that . . .* and *A Y that . . . is X*. (*Scarlet fever is a syndrome caused by infection with toxin-producing group A β hemolytic streptococci and primarily affects children between the ages of five and fifteen*). There are some other means of expressing the definition: *X is called . . . , X is known as . . . , X may be defined as . . . , X is a type of Y that/which . . . , A type of Y which . . . is X*.

Sequence, or order, is important in describing processes. Some common expressions you can use to specify a sequence are: *First, The first step is . . . , To begin with, . . . begins with . . . At the same time, During . . . , Secondly, Thirdly, etc. After this, Next, The next step is.,, Finally, In the last stage, The last step is to . . .*

The following phrases can be used to **comment on trends and events** shown in graphs: *The graph / Figure 1 /chart/diagram shows... Sales / Price / Exports increased (grew / rose), declined (dropped / fell) slightly gradually. / steadily / dramatically / sharply. / suddenly. From Table 1/ Figure 2 it can may be seen (concluded / shown / estimated / calculated / inferred).*

Critical writing involves making connections between the ideas of your topic and explaining why things happen the way they do. In a critical statement, you must give reasons and give an explanation. There are many different ways you can express these explanatory relationships, for example using the following phrases: *There are several reasons why . . . The first reason why . . . is . . . First of all, . . . The second reason why . . . is . . . Secondly, . . . The most important . . . Besides... Another reason*

is . . . *As... Because... Since...*

An argument is a statement of a point of view supported by evidence along with reasons. Your statement is likely to be controversial: you believe it, but others may disagree. The purpose of your argument is to show that you are right. As a rule, a general statement is a fact, but in the scientific literature it is often stated cautiously. The speech devices you can use to prove your arguments are as follows: *Some people (X) maintain(s) / argue(s) / believe(s) / claim(s) / point(s) out/ seem(s) to believe that. . . It is the view of X... It can be argued... It might be said... According to...*

While **proving the point of view**, you need to comment on and evaluate ideas you have learned about or read in the work of others. As a rule, you need to present evidence and explain why this evidence supports your point of view. At the same time, you can: present your point of view; commenting on someone's point of view positively or negatively. You should do it in a cautious manner of writing, which protects the author from being criticized for possible errors or invalid claims and opens space for other opinions or points of view. The devices of expressing possibility and tentative opinions, called hedges, are considered to be crucial for medical writing, as they allow writers to present their hypotheses and findings “with appropriate accuracy, ... expressing possibility rather than certainty and prudence rather than overconfidence” and thus help them to gain approval from their peers [6]. Here are some examples of speech devices you can use to show your positive or negative assessment of other people's ideas: *Positive evaluation – X is certainly correct in saying that . . . X is accurate when he says that . . . X may be right... One advantage of X is . . . Another point in favour of X is . . . Negative evaluation – One of the main arguments against X is that . . . One (main) disadvantage of X is ... Another point against X is ... A further argument against X is ... One other disadvantage of X is ... One objection to this argument is ...*

One of the common functions in scientific literature is **to compare and contrast**, that is, to write about similarities and differences. There are many ways to express comparison and contrast in English: *The similarities: It is like ... They are similar. It is similar to ... It is the same as ... It resembles ... It is as expensive as ...*

The differences: It differs from ... It is unlike ... It is different from ... It contrasts with ...

Your statements can be supported by **examples**. Words and phrases you can use to indicate that you are supporting your point of view: *This... is shown (illustrated by . . . For example, For instance, This is shown by the following examples: The following are examples of this: The following is a case in point...*

After presenting your point of view, evaluating possible options, supporting it with evidence, you need to draw conclusions. The main function of the conclusion is to confirm that the main purpose of the text has been achieved. In all cases, your conclusion will make a generalization. You may have varying degrees of confidence in the statements you make. The final section should: mention the issues raised in the introduction – remind the reader of your task; summarize the issues raised in the main part of the text; come to a definite conclusion. During the examination or other type of assessment, the conclusion must be made that the question has been considered in its entirety. For this, the following expressions should be used: *To sum up, To conclude, To summarize, In conclusion, Therefore, Thus, On this basis, Given this, It can / may be concluded / deduced / inferred that... Finally, we may say.. It can / may be said that....* Many conclusions, especially after scientific reports, end with **recommendations or suggestions** for further work: *. . . is needed. . . . must be done. It is strongly recommended that should be done. . . . is strongly recommended. It is recommended that... It is advisable to... . . . could / might / may be considered.*

When you want to convey content close to the original but don't want to quote verbatim paraphrasing is the solution to this situation. **Paraphrasing** is an alternative to direct quotation. Here are some expressions you can use to refer to someone else's work that you're paraphrasing: *The work of X indicates that . . . The work of X reveals that . . . The work of X shows that . . . As X has indicated . . . A study by X shows that . . . X has expressed a similar view. X concludes that . . . X argues that . . . X discovered that . . . Research by X suggests that . . .*

Educational material development was carried out in two planes: linguistic and methodical, in particular, the speech means of organizing information in the academic

text were selected in accordance with the genre varieties of written forms of the scientific English-language style, and appropriate methodological recommendations and tasks were developed for their assimilation. Methodical instructions are aimed at mastering the educational material, further improvement and development of previously acquired knowledge of the professional English language in the medical sphere and the use in professional and scientific research activities.

While using the designed manual PhD students can be involved into task-based linguistic activities and get acquainted with useful writing techniques, for instance, with so called “jigsaw” which consists in “lifting” expressions from authentic papers, combining them and adding some of the writer's own [7]. The tasks of the set of educational and methodological materials for academic writing are communicative in nature: to do a comparative analysis of genres and styles of scientific texts; define certain medical concepts; describe and compare systems, processes, trends; make a classification; give an assessment; provide examples; draw conclusions, etc. Samples of the genres of scientific texts can be a reference for the design of one's own research studies.

The complex of scientific and methodological assistance of the academic writing training will ensure the effectiveness of PhD students teaching in medical higher education institutions. Processing of the scientific texts with the aim of writing abstracts to them will expand the vocabulary of students in a certain area, will form a sense of genre. It can be used for the study of "Scientific discourse" module in the classroom activity, for independent study and as a reference for creating written scientific texts by PhD students.

LITERATURE

1. Dudley-Evans T. Genre analysis: an approach for text analysis for ESP. //M. Coulthard (ed.) *Advances in Written Text Analysis*. - London: Routledge, 1994 - 219 - 228 .
2. Swales J.M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*- Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 14 – 15.

3. Halliday, M.A. K. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press, 1989. – 128 p.
4. Johns, T., & Davies, F. Text as a vehicle for information: The class-room use of written texts in teaching reading in a foreign language. *Reading in a Foreign Language*, 1983.- 1-20.
5. Bennett K. English academic style manuals: a survey. *J Engl Acad Purp* 2009;8(1):43–54.
6. Salager-Meyer F. Scientific discourse and contrastive linguistics: hedging. *Eur Sci Ed* 2011;37(2):35–37.
7. Dudley-Evans, T. & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi- Disciplinary Approach*. UK: Cambridge University Press

TEACHING PRONUNCIATION AND ITS IMPORTANCE

Demetradze Nino

Associate prof.

Akaki Tsereteli state University

Kutaisi, Georgia

Annotation: Pronunciation is an integral part of language learning. The abandonment of pronunciation instruction has been based on the mistaken belief that pronunciation means only sounds, and on the failure of such a limited focus to affect learners' overall pronunciation.

Key Words: Pronunciation, language learning, mistakes

‘Pronunciation is the way in which a word or a language is spoken. This may refer to generally agreed-upon sequences of sounds used in speaking a given word or language in a specific dialect ("correct" or "standard" pronunciation) or simply the way a particular individual speaks a word or language.

Words' pronunciations can be found in reference works such as dictionaries. A word can be spoken in different ways by various individuals or groups, depending on many factors, such as: the duration of the cultural exposure of their childhood, the location of their current residence, speech or voice disorders, their ethnic group, their social class, or their education.

Teaching English pronunciation is an area of language teaching that is often neglected. However, there are a number of textbooks and instruction manuals available, as well as books on the theories and methodologies of language teaching there is comparatively little on the role and goals of learning pronunciation.

The question is Why? Is it because we refer to teaching pronunciation something less significant or because it cannot be thoroughly taught?

Certainly, we need to teach pronunciation. There is a big difference between a fit and feet and hear and hair! The main aim of teaching any language is basic communication, and that can't happen without proper pronunciation.

Based on the experience of Georgian High schools a three-hours-a-week class is actually not sufficient for teaching English as a foreign language since students do not have enough mutual contacts with the native speakers of English outside the class situation. There are only three real reasons why people have pronunciation difficulty. They can be classified as follows:

1. Students may be unaware of the patterns that exist in the new language. (English has some consonant sounds which do not exist in Georgian)
2. Students are unable to hear the difference between two sounds because one of those sounds (or the distinction between them) doesn't exist in their language.
3. Students cannot produce the differences between these sounds because their tongue hasn't had enough experience producing it.

In addition to this anxiety is another barrier so students' successful adoption of a second language. It is a fairly straightforward problem to discover. Students who feel a lot of anxiety in speaking are generally well aware of the situation and they know that it is impeding their progress. The impact on pronunciation specifically can be seen in their unwillingness to experiment with sounds, a general lack of fluency that makes it hard to blend sounds correctly, and poor control of the sentential elements of pronunciation, such as intonation and syllable stress.

Besides, the fact that textbooks have not accurately reflected authentic interactions in the past is understandable when we bear in mind that materials writers have traditionally tended to use dialogues as a medium to reinforce particular grammar points or to present vocabulary and functional language (Gilmore, 2004, p. 370). In order to remove this problem, it is advised that the material designers move along with the newest theories and methods of teaching a language knowing that the idea of language learning also might be culture-specific. That is, considering topic familiarity in discourse analysis, the materials could be designed based on the students' culture, quietly moving towards the 'color purple' which is the boundary between the learners' culture and that of the target language. What is clear from this paper and others, is that the teaching of pronunciation programs must be included in the students' training, yet that training must be country specific, and materials and

research must now stop focusing on the 'general' and start considering the 'specific' (Havati, 2010).

This can be really simple. When teaching students how to pronounce a 'th' (the sound in 'think', which does not exist in Georgian), it should be contrasted with the sound 's' and the position of the tongue and its movement should be demonstrated. Students repeat after the teacher in sequences (think-sink; thick-sick). This introduces the sound in a light-hearted and non-threatening kind of way.

Once you've figured out what the problem is, the next step is to attack it systematically. The tongue is just like any other muscle in the body in that a desired reflexive movement needs to be trained into it. Here is how you can do it systematically.

Rythm The rhythm of English is created by the contrast in syllable lengths within words as well as across word boundaries. For example, the second syllable in the word English, the first syllable Eng - is pronounced longer than the second syllable -lish. When we focus on the timing of syllables we can see that the rhythm of the word English is identical to the rhythm of the words after and vision. Not only words can have identical rhythms but the rhythm of a word can be identical to the rhythm of a phrase; for example: 'I'll ask her' 'Alaska'. In fact, many beginners actually write 'Alaska' when they hear 'I'll ask her'.

Georgian learners of English should especially practice the pronunciation of the rhythm groups. Never stress a small (grammar) word, always attach it to the preceding stressed one.

Intonation This feature takes a look at how intonation and stress influence the way English is spoken. We change the pitch, or music of our voice, to put emotion and meaning into our words and sentences. The intonation or pitch of our voice can go up or down or stay flat. Often, we change the intonation of our voice before (intonation goes up) and after (intonation goes down) we pronounce stressed words. More pronunciation energy is used when intonation is going up and less is used when intonation is going down.

Pronunciation and grammar

Table

Pronunciation can convey grammatical information. Consider the following examples:

A. Defining Relative clause The man who was lost asked for help. They stopped the driver who was speeding.	B. Non-defining relative clause The man, who was lost, asked for help. They stopped the driver, who was speeding.
---	--

The difference between A and B can be seen in writing by noting the punctuation but how can this difference be shown in speech. What punctuation do in writing, rhythm and intonation do in speech. This example shows how rhythm and intonation can perform grammatical functions.

In conclusion, pronunciation must be viewed as more than correct production of individual sounds or isolated words. Instead, it must be viewed as a crucial part of communication that should be incorporated into classroom activities. English pronunciation instruction should be viewed in the same light as the other aspects and skills of the English language, such as vocabulary, grammar, reading, writing since it is an important part of communication, particularly through listening and speaking.

1. Teaching pronunciation should be a priority because language is primarily a means of communication and this communication should be understood by all.

2. A good pronunciation narrows the difference between the pronunciation of foreign and native speakers.

3. Awareness on pronunciation not only does bring about a comprehensible output but also leads to better listening comprehension in terms of differences of grammatical and meaning patterns.

BIBLIOGRAPHY

1. Burns, A. & Seidlhofer, B. Speaking and Pronunciation. In N. Schmitt (ed.), An Introduction to Applied Linguistics. London: Arnold, 2002
2. Hayati A. M. The Computer and Language Teaching. Vol. 4., Article

2, 2005

3. Hayati, A. M. Feeding Two Birds With One Stone: Role-playing in Language Teaching. To be published in Arts and Humanities in Higher education Journal., # 5(2), 2006, p. 209- 219.

4. Gilmore, A. A Comparison of Textbook and Authentic Interaction. ELT, 58(4), 2004, 63-371.

5. Pennington M. Recent research in L2 phonology: Implications for Practice. In J Morley (ed.), Pronunciation Pedagogy and Theory: New Views, New Directions. TESOL Publications, Alexandria, 1994, p. 11-125.

6. Wei, M. A Literature review on strategies for teaching pronunciation, Journal of Experiment Child Psychology, 4 August, 2006.

THE IMPORTANCE OF FEEDBACK IN ENGLISH TEACHING

Pampura Svitlana Yuriivna,

PhD in Philology, Associate Professor,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine

Slabouz Viktoriia Vasylivna,

PhD in Philology, Associate Professor,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, Ukraine

Introduction. At the present stage of development of the methodology of teaching foreign languages, many ways have been developed to motivate students at all stages of education taking into account the specifics of the subject, as well as the age, social experience and language level of students. As a rule, the general learning motivation is varied into external (broad social and narrow-personal), internal, positive, negative, distant (delayed), close (current). Varieties of subject motivation, characteristic for the study of foreign languages, belong to subspecies of internal motivation.

Purpose. In this article, there made an attempt to distinguish the importance of feedback for creating positive motivation to learn English as a foreign language.

Discussions. Researchers identify the following external conditions, the observance of which contributes to the maintenance of subject motivation of students at proper level:

- compliance of the content of training with personal goals and motives of students;
- the presence of a comfortable moral and psychological climate in the classroom;
- providing students with the opportunity track their own progress in learning a

foreign language;

- comprehensive teacher support, etc.

The importance of encouraging and supporting students' faith in success should be emphasized while noting the positive and negative effects of the emotional state of students on the development of motivation within the framework of certain educational activities. The close relationship between the level of development of subject motivation and the so-called "feedback" can be traced in the works of many methodologists.

In modern methodology, feedback is interpreted as information that is provided to the students regarding the results of their educational tasks. Feedback performs two functions: *evaluation* (approval, disapproval of the answer, marks, points, etc.), as well as *correction* of identified errors (discussion of the work performed, clarification of the points that caused difficulties, highlighting correctly completed tasks, recommendations for improvement or correction, etc.)

Feedback is one of those incentives that will solve several problems at once: point out the student to his mistake, tell them what to focus on, offer a solution to the problem, and motivate them to move on. Feedback can be provided in verbal and visual forms.

Often, the "language barrier" is built by teachers with their direct criticism and remarks, instilling fear and discouraging students from all desire to speak. Even if a student has made unacceptable mistakes, you can always find positive points and submit them first.

Instead of saying "No, you're wrong" right away, give the student another chance and say "Try again". Thus, the student will understand that he made a mistake, but it will be much easier to accept his mistake psychologically.

Of particular importance for the development of subject motivation are verbal forms of feedback, presented in the target language in accordance with the language level of the student. Verbal forms are divided into oral and written. Oral forms include:

- implicit feedback (indirect, expressed indirectly):

e.g. Student: *It's the 'goodest' film I've seen.*

Teacher: *Oh, It's the **best** film you've seen;*

- explicit feedback (directly expressed, clear, unambiguous):

e.g. Student: *It's the 'goodest' film I've seen.*

Teacher: *You want to say "It's **the best** film you've seen", not "**the goodest**";*

- metalinguistic feedback (detailed analysis of errors based on grammatical and lexical analysis):

e.g. Student: *It's the 'goodest' film I've seen.*

Teacher: *The adjective "good" has irregular forms of its degrees of comparison "**good – better – the best**". So, the correct variant is "It's the **best** film I've ever seen".*

Implicit and explicit feedback are considered effective for the development of communicative subject motivation. Metalinguistic feedback, despite its use for the development of all varieties of objective motivation, is considered the least effective.

Written feedback can serve as a memorable message from you that the student will keep for a long time. The teacher notes correctly completed tasks, and also highlights the mistakes made (moreover, the methodologists recommend not to point out all the mistakes made so as not to reduce the level of learning motivation, and mention only those that are directly related to the objectives of this learning task).

When checking written work, there recommended "the green pen method". This is a technique when the teacher checks the work not with a red pen, but with a green pen or any other colored marker and highlights the correct answers and sections of the text that are especially liked.

The teacher is purposed to show what exactly the student does well and what level he should adhere to. Thus, the student will remember and retain in memory only successful formulations and concentrate on his/her achievements. At the end, as a rule, an individual recommendation is given to the student, aimed at correcting errors in the work, as well as on the development of relevant skills and abilities.

Special problems might cause visual feedback as it deals with the teacher's face and gestures. It is very important for teachers to practice "the Pokerface skill" in

order not to show their disappointment/anger/criticism during the lesson. The teacher can also introduce an arsenal of positive and neutral gestures that will signal approval or failure. You can completely do without words, as if playing a pantomime and pushing the student to the correct answer. Create a cipher for yourself that adds an element of fun and reduces the stress of making mistakes.

Conclusion. No matter what kind of feedback the teacher uses in the English class, it helps keep the students updated on their progress and correct them in the learning process without ignoring their mistakes and maintains a positive atmosphere in the classroom.

REFERENCES:

1. Conducting Feedback on Exercises and Tasks. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/managing-lesson/articles/conducting-feedback-exercises-and-tasks>
2. Ellis R. Corrective feedback and teacher development // L2 Journal. Vol. 1. 2009. Pp. 3–18. URL: <http://repositories.cdlib.org/uccllt/l2/vol1/iss1/art2/>
3. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Longman, Pearson Education Limited, 2005. 370 p
4. Барабашева И. В. Feedback как средство развития мотивации к изучению иностранного языка. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/feedback-kak-sredstvo-razvitiya-motivatsii-k-izucheniyu-inostrannogo-yazyka.pdf>

UDC 1174.378.372.862

**THE INFLUENCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE
SPECIFIC ASSESSMENT OF EDUCATIONAL MATERIAL
IN MEDICAL STUDENTS**

Semenenko Svitlana Bogdanivna,

PhD, Associate Professor

Chernei Nadiia Yaroslavivna

Assistant Professor

Peryzhniak Alla Ivanivna

Assistant Professor

Rudan Kseniia Volodymyrivna

Pediatrician intern

Higher State Educational Establishment of Ukraine
“Bukovinian State Medical University” Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The use of information technologies increases the intensification of the teacher's work, which makes the students' assimilation of the educational material better, as a result of which students can pay more attention to independent work, which is especially convenient for the student and the teacher. This facilitates the transfer of knowledge of scientific and educational information, the formulation and illustration of theoretical propositions and conclusions.

Key words: student, teacher, information technologies, educational process, Internet resources.

Thanks to the rapid development of the latest information technologies, an increasingly simple and accessible method in the learning process is the use of modern technical means of creating, processing, storing, as well as reproduction and remote transmission of images. Information technologies play a major role in various aspects of scientific and educational activities, creating a set of certain knowledge, skills and teaching methods. Modern information technologies make it possible to increase interest in the educational process among students of higher medical

institutions, which makes it possible to apply information technologies taking into account the specifics and duration of the educational process [1, p. 63].

During the professional training of future medical specialists, it is necessary to develop their scientific knowledge. In the process of education of students of medical universities, the possibility of wider use of information technologies in the demonstration of various clinical cases, surgical interventions, and medical manipulations appeared, which becomes obvious in practical activities. This includes educational and methodological materials, Internet resources, audio and video materials, electronic and educational textbooks and manuals, as well as the introduction of modular training into the educational process [2, p. 280].

The lecture material has a significant impact on the entire educational process, it provides a clear and logical content of the study of this subject. The lecture stimulates students' active mental activity, should be as expressive as possible, deepens the foundations of theoretical and practical knowledge, which make it possible to consolidate the studied material in practical, seminar and other types of classes, to explore interesting and important scientific positions. This encourages students to show a creative, scientific and independent approach to studying this subject. In order to understand the presented material, the text must be complete and structured, and the student should be oriented to the study of this material [3, p. 1171].

The greatest effect is provided by the development of training programs for the lecture courses given. Multimedia in the educational process represents the development of programmed learning technologies with an emphasis on the external illustrative and visual side. The use of modern graphic and sound capabilities, the possibility of using a computer as a control device with educational television systems combines text, graphics, sounds, video images and animation into a single presentation. Presentations help to focus students' attention on the main concepts, expand their horizons. Students better assimilate and memorize definitions, signs, which are highlighted in a laconic precise form on the slides, connect the knowledge gained with life experience [4, p. 58].

The effectiveness of information technologies occurs at all stages of the educational process. It consists in adjusting the educational process, assimilating theoretical knowledge and practical skills, obtaining new educational information, systematizing and repeating the previous material, preparing for the final module control and its results, mastering the student's individual work. The age indicator of students is important. When training competitive medical specialists, it is necessary to prepare the student not only for work in modern medical institutions of practical health care, but also for his continuous self-development. One of the ways to solve this problem is the use of interactive information technologies as a type of activity that requires the student to actively work independently and realize his creative potential. The final content of education is the understanding of the mastered material [5, p. 307].

As a result, students, future medical workers, develop clinical thinking in the treatment and diagnosis of certain diseases. This contributes to the improvement of the quality of education, it becomes more visible, which gives the future medical specialist more information about the educational process, and makes difficult material accessible. In the process of studying the subject, it is important to observe the principle of interconnectedness of knowledge. The learning process using information computer technologies is consistent and controlled, with clearly stated action algorithms: perception, memorization, test control, lack of dialogic communication. In order to successfully answer the test tasks, it is enough to remember the information about this subject and apply it mechanically. Professional mastery of the material and the ability to ask questions competently and correctly are important for the teacher for speech dialogue [6, p. 10].

The student is constantly faced with the problem of understanding the material when acquiring knowledge. Independent work of students develops in other forms of education. Depending on which sensory channel prevails in a person, that is how he will perceive information. Computer learning is better perceived by visuals. The teacher should take into account not only visual perception of information, but also auditory and kinesthetic. During the educational process, it is necessary to form

students' features of scientific knowledge, their professional and educational training, to take into account individual and intellectual features of students, their creative potential. The possibility of establishing contacts with other medical educational institutions with the help of information technologies allows teachers and students to participate online in scientific conferences of various levels, seminars, as well as to learn practical skills at a distance [7, p. 30].

Teachers often use an interactive whiteboard to demonstrate educational material, on which the teacher creates problem situations based on experimental research or theoretical tasks. It consists of a touch screen connected to a computer, the image from which is transmitted to the board by a projector. Interactive whiteboards save class time by eliminating note-taking, and increase the efficiency of material presentation. In order to start working on the computer, it is enough to touch the surface of the board, which allows you to make notes by hand, work with Internet resources, audio and video materials, texts and objects, and save information. When implementing the learning process in an educational institution, it is necessary to take into account a number of issues, such as the learning program, active learning tools, specially allocated time, quantitative and qualitative learning results, forms of organization of the learning process [8, p. 215].

It is believed that it is advisable to apply an individual approach to the older age group. Achievers of older age groups work well individually, they have a more developed sense of self-sufficiency. It is very important for students to understand the reproduction of the studied material accompanied by a dialogue with the teacher. The ability to understand and empathize with the patient is one of the main characteristics of the doctor's character, while he must maintain his own self-control. Empathy is one of the main professional qualities of a medical specialist and is evaluated as a doctor's ability to assert himself [9, p. 193].

Comprehension of educational material occurs with a persistent approach to learning, using speech dialogue, which determines the essence of dialogic understanding. The wide spread of new information technologies has made it easier for every person to have access to the most up-to-date information, but at the same

time it has led to the fact that a person, along with really necessary and useful information, receives a lot of completely redundant information [10, p. 333].

Conclusion. The search for appropriate educational information tools reflects the features of the latest forms of education, which are used to increase the efficiency of the educational process among students and are aimed at obtaining educational information, as well as for the qualitative mastery of practical skills of a training nature, which develop professional skills of cognitive and practical activity, comprehensively developing professional activity, while using the viewing of educational audio and video films via the Internet.

REFERENCES

1. Information and Digital Technology Curriculum Framework: Stage 6 Syllabus: based on the Information and Communications Technology Training Package (ICA11) version 2: for implementation from 2013: BOSTES Board of Studies, Teaching and Educational Standards NSW / [Sydney]: Board of Studies, Teaching and Educational Standards NSW, 2014. – P. 63.

2. Chan N. N. Learning with Smartphones: A Hermeneutic Phenomenological Study of Young People's Everyday Mobile Practices: A Thesis Submitted in Fulfilment of the Requirement for the Degree of Doctor of Education // Nee Nee Chan; School of Education, University of Durham. - 2013. – P. 280.

3. Sharov S., Filatova O., Sharova T. The Development of an Online Platform for Studying Ukrainian Literature // TEM Journal. – 2020. - Vol. 9, №3. – P. 1171.

4. Semenenko S.B. Pedagogical aspect of the teacher's personality and its influence on professional culture in the education system // Materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «International scientific innovations in human life». Manchester, Velykobrytaniia. - 28-30 lypnia 2021 – P. 58.

5. Jantjies E. M. A framework to support multilingual mobile learning: A South African perspective: A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Computer Science // Mmaki Elisabeth Jantjies; Department of Computer Science, The University of Warwick. –

Coventry. - April 2014. – XIV. – P. 307.

6. Raivo Sell, Tiia Rütman. The International Cooperation on Remote Laboratories in the Framework of Engineering Didactics [Electronic resource] // International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP). – 2015. - Volume 5. – Issue 1. P. 10.

7. Boruff J.T., Harrison P. Assessment of knowledge and skills in information literacy instruction for rehabilitation sciences students: a scoping review // JMLA. – 2018. - №106 (1). – P. 30.

8. Aberdour M. Moodle for Mobile Learning: Connect, communicate, and promote collaboration with your coursework using Moodle / Mark Aberdour. – Birmingham: Packt Publishing. – 2013. - IV. – P. 215.

9. Abu-Al-Aish A. Toward mobile learning deployment in higher education: A thesis submitted in fulfilment of the degree of Doctor of Philosophy // School of Information Systems, Computing and Mathematical Science; Brunel University. – London. - January 2014. – P. 193.

10. Bird P. W. Potentially disruptive IS innovation in UK higher education institutions: An Actor-Network Theory analysis of the embedding of MLearning: A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the award of PhD in Marketing, Operations and Digital Business // Department of Marketing, Operations and Digital Business; BusinessSchool; Manchester Metropolitan University. – Manchester. - 2014. – P. 333.

UDK 81'243:659.1

**DEVELOPMENT OF STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE
COMMUNICATIVE COMPETENCE BASED ON
CAREER-ORIENTED TASKS**

Sokolovska Svitlana,
PhD, Associate Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

Summary: The relevance of the development of foreign language communicative competence based on career-oriented tasks is due to the need for future specialists to have strong skills at professional communication in a foreign language environment. English-language career-oriented tasks on the topic "Marketing and Advertising" for non-linguistic students are proposed and their effectiveness is substantiated.

Key words: career-oriented tasks, communicative competence, foreign language, professional competence, students.

Today in Ukraine, the issue of foreign language professional competence of students of non-linguistic specialties is more relevant than ever. Aspects related to teaching foreign languages in higher education and the formation of foreign language professional competence were studied by D. Barska, I. Veretina, P. Halskova, R. Hryshkova, O. Yefimova, H. Zavolyanska, Z. Konnova, R. Martynova, N. Mykytenko, N. Moiseienko, L. Morska and others. The researchers are unanimous in the fact that the main goal of teaching a foreign language for professional purposes in higher education institutions is not just to teach students to use it as a means of communication and acquire all types of language skills in various situations, but to use a foreign language in the professional sphere. In our opinion, the achievement of this goal is made possible on the basis of the systematic use of communicative career-oriented tasks, according to which it is necessary to find the correct solution to

the problem and explain it, agree on certain issues and provide arguments, etc. The tasks aim at helping future specialists to carry out professional communication by means of a foreign language. Dave and Jane Willis highlight the following criteria for an effective communicative task: the task should arouse interest in students and be related to real communication; main focus on meaning; the task has a specific goal and a clearly defined result; special attention to the final product, by which the success of the task is measured [1, p. 12]. In our work, we are primarily guided by the set of competencies defined by the educational programme of students training to formulate communicative career-oriented tasks. For instance, training of the students in Borys Grinchenko Kyiv University has been taken into consideration (Specialty: 061 Journalism, Educational programme: 061.00.06 Content-producing of digital media projects, Qualification: Master of Journalism). According to the Academic Professional Programme there are certain general and professional competencies which should be acquired by students in the process of studies. It is expedient to focus attention on the following competencies in teaching English: "General competence 4. The ability to apply foreign languages to popularize one's innovative work [2, p. 4]; Professional Competence 2. The ability to critically think about the issues in the professional activity on the edge of subject areas; Professional Competence 3. The ability to perform sophisticated assignments and solve complicated issues, demanding upgrading and integrating knowledge, often under conditions of incomplete and insufficient information and controversial requirements in the field of the digital media; Professional Competence 4. The ability to conduct the project innovative activity in the field of digital technologies. Professional Competence 5. The ability to clearly and unambiguously communicate one's conclusions, and knowledge and explanations that substantiate them, to specialists and non-specialists" [2, p. 5]. In connection with the above-mentioned competencies, the communicative career-oriented tasks will be presented in the context of the topic "Marketing and Advertising": 1. Think of any innovative product or service that you would like to launch. Share your ideas about how to promote it effectively. What promotion methods can be efficient: blog posts, introductory offers, social media

marketing, influencer marketing, email marketing, giving away free samples, hosting webinars, banners, native ads, entry pop-ups, shopping ads? Explain your choice. 2. What promotion methods would you choose to advertise the following items: mobile phones, cars, houses, chocolate bars, clothes, beauty products, etc.? Use specific arguments to explain your answer. Present your promotion strategy. 3. What promotion methods would you choose to advertise the following services: educational courses, entertainment services, childcare, car mechanic, graphic design, legal services? Express your ideas and explain your choice. How can your promotion strategy affect the target audience? The tasks used motivate students to professional communication, stimulate passive vocabulary, activate acquired language skills, and arouse interest in the search for effective ways to solve issues related to marketing and promotion of goods, services, projects, which is relevant in various spheres of modern life.

To sum up, students' speech activity based on communicative career-oriented tasks is an active process of communication, in which the motive of speech, the speaker's communicative intention and speech initiative are expressed. The development of foreign language communicative competence of students on the basis of professional orientation provides an opportunity to discuss professional situations from real life, to exchange theoretical knowledge, practical skills in the field of professional communication, to enrich the experience of solving career-oriented tasks by means of a foreign language.

The subject of further research may be an in-depth study of the content of Ukrainian-language professional disciplines, the defining of currently important professional tasks and their updating in the content of foreign language teaching in order to form such students' professional competence at higher non-linguistic educational institutions, into the structure of which a foreign language component would be organically integrated.

REFERENCES

1. Nunan D. Task-Based Language Teaching. Cambridge. 2004. 40 p.

2. Masimova L. G, Shpak V. I., Kurban O. V. Academic Professional Programme. 061.00.06 Content-producing of digital media projects. The second (master's) degree of higher education. 2020. 12 p. https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/ij/2021/OPP_Content_Producing_2020.pdf

THE ROLE OF MOTIVATION IN TEACHING THE FOREIGN LANGUAGE

Sopio Kipiani

Assistant prof.

Akaki Tsereteli state University

Kutaisi, Georgia

Annotation: Student motivation, especially intrinsic motivation, is a crucial part of the education process. Motivation is necessary so that learning becomes a continuing, improving, interesting and hopefully enjoyable process. Teacher, must develop and encourage classroom motivation, i.e. think of and find ways to motivate students to reach their potential, their goals and their dreams.

Student motivation is influenced by both internal and external factors that can start, endure, intensify, or discourage behavior. Internal factors include the individual characteristics or dispositions that students bring to their learning, such as their interests, responsibility for learning, effort, values and perceived ability. It is also important to understand the external factors, which schools can affect, technology in the learning process and environment can also trigger, support, or change student motivation. Certain types of schooling practices may promote or hinder motivation, such as features of the classrooms, peer works, tasks, and instructional practices. There are so many ways to develop student motivation.

Key words: student motivation, teaching, learning

Student motivation is naturally connected to the students' desire to participate in the learning process. But it also concerns the reasons or goals that underlie their involvement or noninvolvement in academic activities. Although students may be equally motivated to perform a task, the sources of their motivation may differ.

Motivation has been defined as the level of an effort as individual is willing to expend toward the achievement of a certain goal. Biehler and Snowman (1993) state that motivation is typically defined as the forces that account for the encouragement, selection, direction, and continuation of behavior. Given definitions implies the

statement that motivation comes from within a person; therefore, schools' responsibility is to create the conditions that will enhance students' motivation to pursue academic goals actively over a long period of time.

Motivation is the thoughts and feelings we have which make us want to do something, continue to want to do it and turn our wishes into action.

Motivation influences

- Why people decide to do something
- How long they want to do it for
- How hard they are prepared to achieve it

Motivation is very important in language learning. It helps make learning successful.

Many **factors** influence our motivation to learn a language. These factors include:

- **The usefulness to us of knowing language well** – e.g. for finding jobs, getting on to courses of study, getting good marks from teacher
- **Our interest in the target language culture** – the culture of the language we are learning
- **Learner autonomy/independence** – feeling responsible for and in control of our own language
- **Encouragement and support from others** – e.g. teacher, parents, classmates, school, society
- **Our interest in the learning process** – the interest of the course content, classroom activities, the teacher's personality, teaching methods

We agree with Reeve who thinks that student motivation is influenced by both internal and external factors that can start, sustain, intensify, or discourage behavior (Reeve, 1996). Internal factors include the individual characteristics or dispositions that students bring to their learning, such as their interests, responsibility for learning, effort, values and perceived ability.

It is also important to understand the external factors, which schools can affect the variables in learning conditions and environment that trigger, support, or change

student motivation. Certain types of schooling practices may promote or hinder motivation, such as features of the classrooms, peer groups, tasks, and instructional practices (Ainley, 2004). For example, challenging, relevant instruction helps to engage students. Another way to increase motivation is through positive connections to others. The chart shows different influential factors of internal and external motivation:

Internal factors:	External factors:
Individual characteristics	Environment
Interests	Attitudes
Responsibility for learning	Instructional practices
Effort	Features of the classroom
Values	Technology support
Perceived ability	

Students' beliefs about their ability to learn are shaped by messages and experiences at home, at school, and in the larger society. Low expectations can be finely communicated by parents and teachers, and through school practices such as tracking, ability grouping, or curriculum that is not challenging. Conversely, high but achievable expectations convey the message that all students are capable of achieving.

When teaching, **motivation** is a crucial factor. Teacher plays a vital role in creating an environment that supports student's learning. While supporting the students; choice and interest, teachers help them develop personal interest and involvement, which aid in motivation.

Some teachers are still teaching students that the "best" place to go find information is the encyclopedia. The children know that this is not true. They know that if they want to know about the topic they should search it on the internet. When we tell them to pick up the encyclopedia and read the page about an interesting issue instead of reading several of the colorful and exciting sites on the internet, they become disengaged and decide quickly that what we have to teach them is useless. No wonder they tune us out. We need to develop engaged learners. Students need to learn to be responsible for their own learning. Learning becomes more relevant when students' search for knowledge and understanding. Students become energized by

learning. They are driven to solve the puzzles and reach new insights (McKenzie, 1998).

The environment can be used to focus the student's attention on what needs to be learned. Teachers who create warm and accepting yet business-like atmospheres will promote persistent effort and favorable attitudes toward learning. This strategy will be successful in children and in adults. Interesting visual aids, such as booklets, posters, or practice equipment, motivate learners by capturing their attention and curiosity.

Internal motivation is longer lasting and more self-directive than is external motivation, which must be repeatedly reinforced by praise or concrete rewards. Some individuals -- particularly children of certain ages and some adults -- have little capacity for internal motivation and must be guided and reinforced constantly. The use of incentives is based on the principle that learning occurs more effectively when the student experiences feelings of satisfaction. Caution should be exercised in using external rewards when they are not absolutely necessary. Their use may be followed by a decline in internal motivation. Learning is most effective when an individual is ready to learn, that is, when one wants to know something. Sometimes the student's readiness to learn comes with time, and the instructor's role is to encourage its development. If a desired change in behavior is urgent, the instructor may need to supervise directly to ensure that the desired behavior occurs. If a student is not ready to learn, he or she may not be reliable in following instructions and therefore must be supervised and have the instructions repeated again and again.

Motivation is enhanced by the way in which the instructional material is organized. In general, the best organized material makes the information meaningful to the individual. One method of organization includes relating new tasks to those already known. Other ways to relay meaning are to determine whether the persons being taught understand the final outcome desired and instruct them to compare and contrast ideas.

Ways for teachers to develop student motivation

- Encourage them to set goals

- Give students more autonomy
- Create a pleasant, relaxed atmosphere in the classroom
- Praise learners frequently but honestly
- Make language classes interesting
- Using modern technologies

None of the techniques will produce sustained motivation unless the goals are realistic for the learner. The basic learning principle involved is that success is more predictably motivating than is failure. Ordinarily, people will choose activities of intermediate uncertainty rather than those that are difficult or easy. For goals of high value there is fewer tendencies to choose more difficult conditions. Having learners assist in defining goals increases the probability that they will understand them and want to reach them. However, students sometimes have unrealistic notions about what they can achieve. Possibly they do not understand the exactness with which a skill must be carried out or have the depth of knowledge to master some material. To identify realistic goals, instructors must be skilled in assessing a student's readiness or a student's progress toward goals.

While discussing motivation it is worth noting to mention the role of technology in the teaching process. Students love technological means. As the majority of the learning process occurs outside the classroom technology can help teachers to motivate students to achieve their goals. Teaching process might include computers, the internet, interactive apps, videos, podcasts, classroom games, PowerPoint slides, etc. As technology has become so integral to the world and students are so technology dependent than ever before, it is vitally important to integrate technology in the classroom. Once students create something on their own the outcomes are impressive. The level of their engagement is also notable, they are focused on the task, involved in the project, improving their skills. As technology has become a foundational component in various areas of our lives and can be both beneficial or problematic for students, we do believe that having a good understanding of common technological devices and their use is crucial in the process of education. It helps the students to be prepared for the future and is a great way to

build a foundation for success. On the whole, students like working on the projects with technology as it is engaging and entertaining. Thus, technology is beneficial and useful tool to increase student motivation.

In conclusion, it should be said that instructors must focus on learning patterns of motivation for an individual or group to enhance our student motivation. Based on our teaching experience it is evident that various factors influence on the outcomes of education, which are internal and external factors. Variety of learning approaches make students happy and enthusiastic to learn and influence their motivation to achieve the goal.

REFERENCE:

1. Ainley J., 2004. Individual and School Influences on Interdependence, ACER Research Conference
2. Ariani, M. G., & Mirdad, F., 2016. The Effect of School Design on Student Performance. *International Education Studies*, 9(1), 175-181. <https://doi.org/10.5539/ies.v9n1p175>
3. Biehler, Robert F., Snowman Jack, 1993, *Psychology applied to teaching* (7th ed.). Boston: Houghton Mifflin Company.
4. McKenzie, J. ,1998, Creating technology enhanced student-centered learning environments. *From Now On: The Educational Technology Journal*, 7(6). Retrieved March 19, 2002, from <http://www.fno.org/mar98/flotilla.html#anchor275428>
5. Reeve J., 1996, *Understanding motivation and emotion* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

**ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ
ПЕДАГОГІЧНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВИКЛАДАЧІВ ВОКАЛУ**

Го Яньжань

Аспірант

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського,
м. Одеса, Україна

Анотація У статті порушено питання формування в майбутніх викладачів вокалу педагогічно-інтерпретаційної майстерності як важливого складника підготовки студентів до вокально-виконавської діяльності. Обґрунтовано доцільність застосування настановних ідей семіотично-герменевтичного, компаративно-стильового, суб'єктно-комунікативного, особистісно-творчого наукових підходів та визначено педагогічні принципи їх реалізації. Представлено структуру досліджуваного феномену та критерії оцінювання рівнім їх сформованості, а також досвід впровадження авторської методики формування та порівняльні дані результати діагностики, які засвідчили доцільність їх впровадження у вокально-освітній процес у закладах вищої музично-педагогічної освіти.

Ключові слова: інтерпретація, педагогічно-інтерпретаційна майстерність, досвід, майбутні викладачі вокалу.

Актуальність розв'язання питань, пов'язаних із підвищенням якості педагогічно-інтерпретаційної майстерності викладачів вокалу зумовлено посиленням педагогічною спільнотою уваги до художньо-якісного і адекватно-стильового виконавства. Здатність до інтерпретації музичних творів майбутніми фахівцями – як майбутніми викладачами, так і їхніми вихованцями-співаками, потребує усвідомлення ними діалектики об'єктивного

й суб'єктивного компонентів художньо-образного змісту творів, глибокого розуміння специфіки їх, знаково-семантичної природи й багатозначності музичної мови, емоційно-психологічного навантаження комплексу мовленнєво-інтонаційних, формотворчо-структурних і виконавсько-виразових засобів виразності у створенні «надсенсу» художньо-образного змісту.

Дослідження означеної проблеми на теоретичному рівні дозволило здійснити дослідно-експериментальне впровадження авторської методики формування педагогічно-інтерпретаційної майстерності майбутніх викладачів вокалу на факультеті музичної та хореографічної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса). Підґрунтям її впровадження стали обґрунтовані в дослідженні науково-методологічні підходи: семіотично-герменевтичний, компаративно-стильовий, суб'єктно-комунікативний, особистісно-творчий і педагогічні принципи їх реалізації: активізації особистісно-професійної й художньо-ціннісної рефлексії; впровадження художньо-аттрактивного стилю діалогічного спілкування; координації й інтеграції знань і вмінь, здобутих у процесі актуалізації раніше набутого освітнього досвіду та засвоєння змісту дисциплін навчального плану; персоніфікованого проникнення у художній задум автора твору; педагогічної толерантності; психологічної підтримки інтерпретаційно-методичної ініціативи майбутніх викладачів вокалу; активізації художньо-асоціативної уяви й педагогічного артистизму здобувачів.

У процесі дослідної роботи увага приділялася комплексному і всебічному впливу на процес формування інтерпретаційно-педагогічної майстерності майбутніх викладачів вокалу на обґрунтованими структурними компонентами: мотиваційно-персоналізованим, художньо-гностичним, виконавсько-інтерпретаційним, інтерпретаційно-педагогічним за розробленою і апробованою в пілотному експерименті методикою їх взаємопов'язаного й скоординованого формування.

У визначенні критерію оцінювання рівнів сформованості педагогічно-інтерпретаційної майстерності магістрантів за другим,

художньо-гностичним компонентом, ми керувалися тим, що пізнавальний процес, спрямований на набуття майбутніми фахівцями знань стосується не тільки «об'єктивних» відомостей, отриманих із середовища, а з необхідністю включає результати самоаналізу музикантом своїх виконавсько-художніх почуттів і вражень, його самооцінку й визначення способів та міри успішності досягнення ним стильової адекватності, глибини розкриття художньо-образного змісту осягнутого як під час сприйняття, так і виконання, репертуару в їх єдності й взаємообумовленості. З врахуванням означеного, критерієм оцінювання рівнів сформованості даного компоненту було обрано пізнавально-рефлексивний критерій, а його показниками загальному мистецьку ерудованість; вокально-методичну ерудованість та ерудованість в галузі інтерпретаційно-виконавської й інтерпретаційно-педагогічної діяльності.

У аналізі рівня сформованості досліджуваного конструкту за виконавсько-інтерпретаційним компонентом ми враховували, що підґрунтям його ефективності є здатність фахівця до усвідомлення стильових особливостей твору, його мовленнєво-інтонаційних та художньо-образних сфер, поданих із впливом індивідуальних особливостей. Це дозволило обрати критерієм його оцінювання індивідуалізовано-стильовий критерій. Показниками даного критерію ми вважали: навички критичного осмислення феноменів виконавської інтерпретації вокальних творів, мистецько-методична підготовленість до розроблення адекватно-стильової виконавсько-інтерпретаційної версії вокального твору; виконавсько-практичне втілення індивідуалізованої інтерпретаційної моделі твору.

Узагальнення отриманих у констатувальному експерименті даних дозволило визначити рівневі характеристики сформованості досліджуваного феномену: індивідуалізовано-творчий, інтерпретаційно-самостійний, наслідувально-репродуктивний, початково-інфантильний.

Отримані в констатувальному зрізі результати дозволили встановити, що вищого рівня сформованості досягло тільки з експериментальної групи та % з контрольної, а основний масив досліджуваних знаходився на низьких

щаблях - наслідувально-репродуктивному (до %) і початково-інфантильному (біля %).

Формувальний експеримент здійснювався за ціннісно-орієнтаційним, освітньо-накопичувальним, герменевтично-педагогічним етапами.

На першому, ціннісно-орієнтаційному етапі, реалізувалася педагогічна умова: спонукання на реалізацію соціокультурної місії майбутньої професійної діяльності та її здійснення на засадах актуалізації особистого покликання, задля чого застосувалися методи евристичної бесіди, включення респондентів у диспути, дискусії й аналіз відео-презентацій майстер-класів знаних вокалістів-педагогів; створення образу «ідеального» фахівця; застосування особистісно-спрямованих технологій: тренінгів на емоційно-вольову саморегуляцію, релаксацію й відчуття психологічно-вивільненого стану, імпровізаційно-рухові вправи, спрямовані на набуття здобувачами внутрішньої впевненості у своїх творчих потенціях і розвиток художньо-комунікативних властивостей та артистизму.

На другому, освітньо-інтегративному етапі проваджувалася друга педагогічна умова – надання інноваційного імпульсу контенту вокально-фахових дисциплін шляхом упровадження ефективних сучасних методів і технологій. З цією метою застосовувався комплекс інтерактивних методів: «круглий стіл», постановка проблемних завдань; методи, спрямовані на технологічне забезпечення виконавсько-інтерпретаційної майстерності майбутніх фахівців: алгоритмізовано-варійоване формування вокально-виконавських навичок, оволодіння прийомами «когнітивної візуалізації»; завдання на інтеграцію фахових знань; порівняльний диференційований і цілісний аналіз як вокального репертуару, так і його інтерпретації різними співаками; розроблення художньо-інтерпретаційних есе, тематичних відео-презентацій; робота з «обіленим текстом» і самостійне створення здобувачами інтерпретаційних версій вокальних творів; метод художньо-інтерпретаційного варіювання; демонстрація результатів інтерпретаційно-вокальної діяльності, їх самооцінювання та взаємне

оцінювання.

На герменевтично-педагогічному етапі експериментальної роботи з метою реалізації третьої педагогічної умови – набуття досвіду створення й реалізації інтерпретаційної моделі вокальних творів та її екстраполяції на вокально-педагогічну практику, учасників формувального експерименту залучали до рольових ігор, тренінгів на рухово-комунікативну імпровізацію, включення у «квазі-професійні» ситуації; застосували завдання на розроблення інтерпретаційно-методичних есе та їх «захист»; здобувачі також апробували засвоєні методи та прийоми спонукання своїх вихованців до вокально-інтерпретаційної діяльності із застосуванням засобів відео-самопостереження, самоаналізу й самопроєктування власного професійного самовдосконалення. На означеному етапі також упроваджувалися педагогічно-комунікативні тренінги на активізацію здатності майбутніх фахівців до педагогічної імпровізації та прояву артистизму.

Подані в роботі дані прикінцевого діагностичного зрізу довели, що результати, отримані в респондентів ЕГ, істотно підвищилися порівняно з результатами, які продемонстрували члени КГ: найвищого, індивідуалізовано-творчого рівня в ЕГ досягло 20,5 %, а в КГ їх кількість зросла тільки на 5,0 %, тобто зростання було на 11,6 % менше, ніж у ЕГ. Самостійно-інтерпретаційного рівні в ЕГ досягло на 26,2% респондентів більше, чим у першому зрізі, а в КГ їх кількість зросла тільки на 4,4 %. На наслідувально-репродуктивному рівні в ЕГ було виявлено 27,0 % респондентів, а у КГ їх кількість дорівнювала 40,3%, на початково-інфантильному рівні в ЕГ залишилося 5,5% респондентів, отже їх кількість зменшилася на 32,3%, тоді як у КГ їх залишилося 24,2 %. Отже, різниця між позитивними змінами в респондентів з ЕГ і КГ становила 20,6% на користь здобувачів, які навчалися за експериментальною методикою,

На останньому етапі формувального експерименту було доведено статистичну вартісність розбіжності між даними, отриманими в процесі діагностики респондентів з ЕГ та КГ за допомогою багатofункціонального

критерію φ^* Фішера, що підтвердило ефективність авторської методики формування педагогічно-інтерпретаційної майстерності майбутніх викладачів вокалу.

Означене свідчить про доцільних застосування представленої методики з метою формування в майбутніх викладачів вокалу педагогічно-інтерпретаційної майстерності

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Москаленко, В.Г. (2008). Аналіз у ракурсі музичної інтерпретації. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*, 1 (1), 106–111.
2. Олексюк, О., Коваль А. (2017). Герменевтичні принципи мистецької освіти: інтерпретаційний дискурс. *Освітологія*, №6.
3. Nikolai, H, Linenko, A., Koehn, N., Boichenko, M. (2021). Interdisciplinary Coordination in Historical-Theoretical and Music-Performing Training of Future Musical Art Teachers. *Journal of History Culture and Art Research*. 9. 225–235. <https://doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2434>
4. Ovcharenko, N., Matveieva, O., Chebotarenko, O., Koehn, N. (2019). Methodological Readiness of Musical Art Master's Degree Students: A Theoretical Research. *Journal of History Culture and Art Research*, 8 (4), 166–176. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2285>

УДК 796.853.26

**ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РУХОВИХ
ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЗАСОБАМИ КАРАТЕ**

Головач Інна Іванівна

к.фіз вих, доцент

Київський університет імені Бориса Грінченка

Клітинська Лариса Олександрівна

студентка

Київський університет імені Бориса Грінченка

м. Київ, Україна

Анотація. На теперішній стан у нашій країні склалася складна ситуація. Дистанційне навчання, «сидячий» спосіб життя, малорухливість, вживання шкідливої їжі та стреси приводять не лише до проблем зі здоров'ям, а й до зниження рівня фізичної підготовленості школярів. Задля запобігання гіподинамії та для покращення рівня фізичної підготовленості учнів доцільні заняття у спортивних гуртках та секціях. Практичні рекомендації розроблені на основі спортивної секції з карате шинкіокушинкай для учнів середнього шкільного віку.

Ключові слова фізичне виховання, рухові якості, учні середнього шкільного віку, практичні рекомендації, засоби карате

Учні, що займаються карате, на тренуваннях використовують різні вправи для розвитку однієї чи іншої фізичної якості. Для покращення рівня розвитку рухових якостей потрібно відвідувати тренування 3 - 4 рази на тиждень [1, с. 18]. В якості практичних рекомендацій наведено вправи для дівчат та хлопців задля підвищення рівня рухових якостей учнів середнього шкільного віку, які займаються шинкіокушинкай карате [5, с. 8]. У учнів середнього шкільного віку засобами карате найефективніше розвиваються такі рухові якості: вибухова сила, спритність та силова витривалість [2, с. 47].

Для хлопців середнього шкільного віку буде доцільно застосовувати метод колового тренування [3, с. 256]. Наприклад, є 5 станцій: стрибки через маківару; згинання розгинання рук в упорі лежачи, руки на набивному м'ячі(віджимання на набивному м'ячі); підйом тулуба в сід з положення лежачи на спині з набивним м'ячем (прес з набивним м'ячем); робота по груші; стрибки через скакалкою. Вправи на кожній станції виконуються по 90 с, перерва між станціями 30 с. Вправи даного комплексу виконують в 3 підходи. Перерва між підходами 60с. Позитивний ефект колового тренування полягає в наступному:

- вплив вправ на різні м'язові групи;
- можливість одночасно впливати на розвиток декількох фізичних якостей;
- виконання великої варіативність вправ за малий проміжок часу.

Також ефективною вправою є ходьба на кулаках, виконується вона наступним чином. Учні стають по парах та розміщуються в колону один зв одним, перший номер приймає упор лежачи на кулаках, другий номер тримає його за ноги та таким чином перший номер йде по периметру залу. Вправа виконується в два підходи без перерви між ними. Дана вправа впливає на розвиток сили м'язів рук, пресу та м'язів шиї, тому що погляд весь час вперед за рахунок чого відбувається напруження м'язів шиї.

Наступна вправа - стійка в кіба-дачі з паралельним набиванням. Діти стають по парах, перший номер займає запропоновану стійку, в даному випадку це кіба-дачі або «стійка Вершника», а партнер виконує удари ногами по корпусу першого номера. Дана вправа впливає на розвиток статичної сили та на розвиток сили м'язів нижніх кінцівок та м'язів корпусу. Також можна виконати іншу варіацію даної вправи, коли перший номер стоїть в кіба-дачі, а другий номер стає йому на стегна та утримує рівновагу протягом 3-5 хвилин.

Заключна вправа буде стосуватись координації рухів. Її суть полягає в ловлі м'яча з нерівною поверхнею. Для цього учні беруть по спеціальному резиновому м'ячу, який має декілька випуклостей, віддзеркалюють його об підлогу та ловлять, а завдяки наявним випуклостям м'яч може відбитись від

підлоги і полетіти в будь-яку сторону. Дана вправа добре впливає на розвиток швидкості реакції.

Для розвитку гнучкості у дівчат рекомендуємо виконання вправ в парах. Відповідно для цього вони стають по парах та виконують шпагат, напівшпагат, вправу "Лотос", нахил тулуба вперед з положення сидячи та інші вправи. Допомога партнера в створенні додатково опору [4, с. 131].

Також для дівчат доцільно буде використання колового тренування, але з дещо іншими станціями ніж для хлопців. Наприклад, перша станція стрибки на скакалці, друга станція вправа "Бурпі", трети станція – «бій з тінню», четверта станція - стрибки через гімнастичну лаву та п'ята станція – згинання та розгинання тулуба з позиції лежачи (прес) з набивним м'ячем. Вправи на кожній станції виконуються по 60 с, перерва між станціями 30 с. Вправи даного комплексу виконують в 2 підходи. Перерва між підходами 60с.

Наступна вправа - удари по ракетці. Дівчата стають по парах, та беруть одну ракетку на пару, пересуваючись в бойовій стійці, учень в довільному порядку виставляє ракетку на удар ногами чи руками, а другий учень має якомога швидко зреагувати на рух та виконати удар. Зазвичай виконують 5 підходів по 1хв 30с, відпочинку між підходами немає, тому що після кожного підходу напарники змінюються в парах, та коли один виконує ударі інший - відпочиває. Дана вправа спрямована на розвиток швидкості реакції та витривалості.

Заключною буде вправа "Доріжки". Учні стають по парах та одягають захисні щитки, захисні жилети та шоломи і розташовуються на лінії відповідної дистанції. По суті це той самий спаринг, але одну дистанцію перший номер весь час працює в захисті, а другий номер атакуючий, та дистанцію в зворотному напрямку - навпаки. 5 відрізків дистанції робить учень-перший номер, та, відповідно, 5 разів виконує учень - другий номер, без відпочинку. Вправа впливає на розвиток спеціальної витривалості.

Усі вищезазначені вправи підбирають відповідно до фізичного та анатомо-фізіологічного розвитку учнів середнього шкільного віку та з

урахуванням рівня розвитку фізичних якостей в учнів у даному віці, як хлопців так і дівчат.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанасенко Г. Л. Рівень здоров'я і фізіологічні резерви організму / Г. Л. Апанасенко, Л. П. Долженко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. - №1. – С. 17 – 21.
2. Арефьев В.Г. Практикум учителя фізичної культури: метод. посібник для студентів навчальних закладів II – IV рівня акредитації /В.Г.Арефьев, О.В. Андреева, Н. Д. Михайлова. – Київ, 2021. – 342 с.
3. Головач І.І. Сучасний стан фізичної підготовленості школярів середніх класів / І.І. Головач, М. В. Латишев, Т.М. Салоїд // Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору: матеріали міжнар. конф.:26 -28 листопада 2020 р. / ред. Маноха І.П. - №2. – Кн.2. –Том II(87). – К.: - Гнозис, 2020. – С. 256-265.
4. Фізична культура в школі: 5-11 класи: метод. посібник / заг. ред. С. М. Дятленка / – К.: Літера ЛТД, 2011. – 367 с.
5. Gichin Funakoshi . Karate-Do: My Way of Life / Funakoshi Gichin, - Kodansha International, - 2013. – 144 s.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ОСВІТНІХ ХАБІВ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Денисова Анастасія Володимирівна
доктор філософії у галузі знань «Освіта / Педагогіка»
завідувач методичного кабінету
Білоцерківський фаховий коледж сервісу та дизайну

Анотація: Дана робота присвячена реалізації поліфункціональної інституційної моделі освітніх хабів у закладі фахової передвищої освіти. Освітні хаби представляють собою інноваційне утворення, яка покликана створити поліфункціональний простір взаємодії та забезпечує інтеграцію зусиль державних структур управління, освітніх організацій, наукової, промислової, бізнес-спільноти для покращення освіти. Розглянуто окремі аспекти, пов'язані з впровадженням даної моделі у діяльність Білоцерківського фахового коледжу сервісу та дизайну. Реалізація поліфункціональної інституційної моделі освітніх хабів сприяє покращенню якості освіти, забезпеченню доступу до різних освітніх ресурсів та розвитку інноваційного потенціалу закладу освіти.

Ключові слова: освітній хаб, поліфункціональність, інституційна модель, заклад освіти, якість освіти.

Розвиток сучасного українського суспільства в умовах Індустрії 4.0, характерними рисами якої є повністю автоматизовані виробництва, керівництво всіма процесами в режимі реального часу із урахуванням мінливих зовнішніх умов; політична, економічна та культурна інтеграція до Європейського простору актуалізують завдання забезпечення рівного доступу громадян до якісної освіти, академічної свободи та мобільності; розвитку не лише ключових, професійних компетентностей упродовж життя, а й трансверсальних компетентностей, які забезпечують «трансфер навчання», тобто перенос

набутих знань, навичок і метакогнітивних здібностей особистості на вирішення ситуацій реального життя тощо.

На нашу думку, дієвим інструментом, який розкриває нові можливості щодо забезпечення інтеграції зусиль державних структур управління, освітніх організацій, наукової, промислової, бізнес-спільноти слугують освітні, креативні, бізнес та інші хаби, покликані створити поліфункціональний простір взаємодії різних структурантів.

Поняття «хаб» характеризується міждисциплінарністю та знаходить відображення у різних галузях наукового пізнання і практики, семантичним ядром даного поняття є «центр». Дослівно з англійської «hub» перекладається як «центр, вузол, розвилка» та означає центральну частину чогось, вузлове перехрещення [1]. У теперішній час виокремлюють транспортні, логістичні, дослідницькі, освітні, креативні, beauty, бізнес-хаби тощо.

Проведений нами аналіз дозволив певною мірою узагальнити наукові й практичні розвідки і навести типологію хабів, виокремлюючи їх найважливіші структурні та/або функціональні ознаки.

Так, за науковим рівнем хаби поділяються на дослідницькі (фундаментальні, теоретичні) та прикладні.

Прикладні хаби, в свою чергу, спрямовані на реалізацію практичних цілей та задач.

За мірою новизни: інноваційні та традиційні.

За просторовими характеристиками хаби можуть бути фізично розташованими, віртуальними або розподіленими (організована мережа ресурсів).

За формами власності: державні, колективні або приватні.

За географічним охопленням: глобальні (макрорівня) – членами яких є представники різних країн світу; регіональні (мезорівня) – в рамках певного регіону, міста, району, села, селища, об'єднаної територіальної громади; інституційні (мікрорівня) – в межах одного підприємства, компанії, установи чи закладу освіти.

Серед підходів до класифікації хабів найпоширенішим вважаємо їх розподіл за предметом діяльності, зокрема: політичні, транспортні, логістичні, громадські, економічні, освітні, креативні, із питань охорони здоров'я, культури й інші.

Наприклад, хаб – на транспорті, в авіації – пересадковий, перевантажувальний транспортний вузол [2].

В Україні створення мережі освітніх хабів було ініційовано Міністерством освіти і науки України, Інститутом модернізації змісту освіти і Асоціацією інноваційної та цифрової освіти. Ключовим завданням діяльності Українських Освітніх Хабів є освіта дітей та дорослих задля успішної кар'єри відповідно до принципів глобальної ініціативи Світового Банку щодо розвитку людського капіталу.

У Білоцерківському фаховому коледжі сервісу та дизайну не лише ґрунтовно досліджено, а й практично впроваджено поліфункціональну інституційну модель освітніх хабів у межах інноваційного проєкту «Модель Сервісного центру Національного освітнього технопарку».

Інституційна модель нами розглядається як гнучка модель інноваційно-освітнього співробітництва та взаємодії підрозділів коледжу задля вибудови мережі хабів на засадах відкритості, доступності до інноваційних освітніх моделей та стратегій навчання, обміну досвідом та ефективного використання ресурсів освітньої інфраструктури.

З метою посилення інтеграції освіти, науки та бізнесу для надання якісних освітніх послуг структура технопарків включає 7 хабів: Hub Освітніх high-tech; Hub Сервісний дизайн освітніх технологій; Інтелектуальна платформа TeachHub; Hub Освіта для мене – школа для всіх #Education for me – School for everyone; Hub Відкрите партнерство Open Partnership; Hub Освіта. Наука. Особистість. Education. Science. Personality; Hub Інноваційний менеджмент Innovative Management [3].

Така структура технопарку дозволяє забезпечити отримання якісної освіти у відповідності до сучасних вимог суспільства та ринку праці.

На початку 2023 р. Білоцерківський фаховий коледж сервісу та дизайну масштабував мережу хабів шляхом активного залучення до соціально-гуманітарного проєкту «Освітній хаб Київщини».

Місія Освітнього хабу Київщини – забезпечити реалізацію концепції навчання впродовж життя «Lifelong Learning», створивши умови для населення Київщини безкоштовно розвинути м'які навички (soft skills), які фактично не залежать від професії, але у наш час безпосередньо впливають на успішність людини [4].

28 квітня 2023 року у межах Міжнародної онлайн виставки «Освіта та кар'єра – 2023» Білоцерківським фаховим коледжем сервісу та дизайну організовано віртуальний круглий стіл «Освітні хаби, як сучасні багатофункціональні осередки здобуття формальної та неформальної освіти» та презентовано освітянській спільноті практичний досвід упровадження поліфункціональної інституційної моделі освітніх хабів у діяльність коледжу (рис. 1).

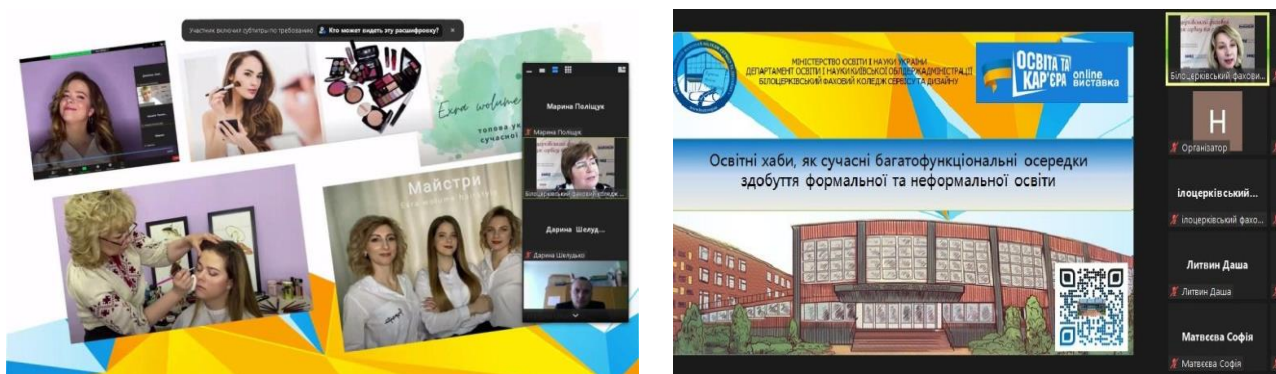

Рис.1. Віртуальний круглий стіл «Освітні хаби, як сучасні багатофункціональні осередки здобуття формальної та неформальної освіти»

Тож, підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що освітні хаби в Україні мають потенціал подальшого розвитку шляхом вибудови гнучкої мережі зацікавлених осіб, у тому числі дослідницьких структур, освітян, роботодавців, здобувачів освіти та ін., які в свою чергу спрямовують зусилля на реалізацію даного проєкту із урахуванням стратегічних напрямів діяльності, соціально-культурних чинників, інвестицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хаб. Словотвір: вебсайт. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/khab> (дата звернення: 06.01.2023)
2. Хаб. Вікіпедія: вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%B1> (дата звернення: 10.12.2022)
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
4. Освітній хаб Київщини: вебсайт. URL: <https://sites.google.com/kristti.com.ua/hub-kristti/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 10.06.2023)

ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Коновальчук Надія Олександрівна

старший викладач

Запорізького державного медико-фармацевтичного університету

Анотація: У статті розглядається питання академічної доброчесності у зв'язку з поширенням технологій штучного інтелекту. Розглядається як позитивний, так і негативний вплив продуктів, створених на основі цієї технології, на освітній процес. У статті наявна спроба розібратися з поняттям «академічна доброчесність» та «штучний інтелект». А також розглядаються основні засоби запобігання випадкам академічної недоброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність, штучний інтелект, ChatGPT, учасники освітнього процесу, мовні компетенції, мотивація.

Останнім часом у центрі уваги суспільства опинився Штучний інтелект (ШІ). Ця технологія і раніше застосовувалась у сфері освіти для автоматизації адміністративних завдань, створення універсального доступу для всіх студентів, аналітики даних і навчання, планування навчального процесу, управління об'єктами, як допоміжні технології для студентів з особливими потребами [1]. Але останнім часом завдяки створенню ChatGPT застосування ШІ в навчальному процесі набуло надзвичайного поширення.

Звичайно, технології ШІ здатні значно удосконалити навчальний процес, взявши на себе частину адміністративних обов'язків та рутинної роботи. Крім того багато викладачів оцінили можливості ШІ як помічника при створенні завдань, питань до тексту, написанні текстів на задану тематику заданого стилю мовлення тощо. Студенти ж можуть скористатися ШІ для перевірки написаних завдань (ChatGPT не просто виділить помилки, а й пояснить, чому це завдання зроблене помилково), для напрацювання певних мовних конструкцій, інтенцій

(ChatGPT спілкується з користувачем, уживає конструкції привітання, вибачення, подяки тощо). Отже, спілкування з ChatGPT може бути дуже корисним для розвитку комунікативних навичок для студентів, які вивчають українську мову, як іноземну, поповнення словникового запасу та удосконалення граматики. Поряд із тим застосування інструментів ШІ тісно пов'язане з питанням академічної доброчесності, адже ШІ і створений на його основі ChatGPT є лише інструментом, який можна використовувати як на благо й з користю, так і зловживати ним, перетворюючи навчання на фікцію. Тому питання академічної доброчесності в умовах розвитку технологій штучного інтелекту є надзвичайно **актуальним** і вимагає від учасників освітнього процесу нових рішень з урахуванням сьогоденних реалій.

Питанню академічної доброчесності присвячені На цю тему писали статті такі науковці, як А. Колесніков [2] розглядає питання академічної доброчесності студентів у нерозривній єдності від академічної доброчесності викладачів, Д. Сопова [3] піднімає важливе питання виховання академічної доброчесності в майбутніх педагогів на етапах професійної підготовки.

Л.В. Філіпенко, О.В. Думанський, О.В. Козак [4] піднімають питання адаптації ЗВО під нові виклики, зумовлені розповсюдженням технологій ШІ. Про штучний інтелект в системі освіти писали такі науковці як О.В. Зубенко [5] (розглядає можливості використання ШІ при викладанні іноземної мови), Про використання технологій ШІ робітниками закладів освіти говорять такі дослідники, як М. Лінч [1], М. Мар'єнко та В. Коваленко [6]; Л. Вікторова [7], говорячи саме про застосування ШІ для вивчення іноземних мов, розповідає про створення та застосування чат-ботів для перевірки знань.

Тому **метою** даної статті є розкриття можливостей застосування технологій ШІ учасниками освітнього процесу, виокремлення позитивних та негативних моментів користування цією технологією, висвітлення питань академічної доброчесності в реаліях розвитку та поширення технологій ШІ та засобам запобігання проявів академічної недоброчесності.

За інформацією сайту Освітній омбудсмен України «Міжнародний центр

академічної доброчесності визначає академічну доброчесність як дотримання п'яти фундаментальних цінностей: чесності, довіри, справедливості, поваги, відповідальності та відваги до дій. Оскільки замало лише вірити у фундаментальні цінності. Їх потрібно відстоювати, навіть зіткнувшись із тиском з боку інших чи відмінними поглядами. А це вимагає цілеспрямованості, відданості та відваги» [8].

Визначення академічної доброчесності закріплено в Законі України «Про освіту» (Статті 42) і звучить як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [9].

Згідно із цим законом «Порушенням академічної доброчесності вважається: академічний плагіат (оприлюднення чийхось результатів дослідження як власних або тексту без вказання авторства); самоплагіат (опублікування власних раніше опублікованих наукових результатів як нових); фабрикація (вигадування даних чи фактів); фальсифікація (відома зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень); списування; обман; хабарництво; необ'єктивне оцінювання; допомога учням під час оцінювання їх навчальних результатів чи створення перешкод під час оцінювання; вплив на працівника, щоб він здійснив необ'єктивне оцінювання» (частина 4 статті 42 Закону України «Про освіту»). [9]. Але генерування тексту за допомогою засобів Штучного Інтелекту не підпадає під описані в законі випадки. Тобто Закон потребує уточнень. Водночас наразі до учасників освітнього процесу, що використовують ШІ в такий спосіб, санкції цього закону не можуть бути застосовані.

Під штучним інтелектом розуміють: «Сьогодні штучний інтелект трактується як: можливість системи автономно підбирати найбільш якісний варіант вирішення проблеми з набору наперед визначеного набору варіантів; здатність автоматизованої системи або комп'ютерної програми виконувати

функції людини, приймаючи оптимальне рішення на основі аналізу зовнішніх чинників та з урахуванням життєвого досвіду людства; вміння вирішувати складні завдання; здатність до навчання, узагальнення і аналогій; можливість взаємодії із зовнішнім світом шляхом спілкування, сприйняття й усвідомлення сприйнятого; наука і технологія, здатна відтворити процеси мислення людського мозку і направити їх на створення і обробку різних комп'ютерних програм, а також інтелектуальних машин, здатних повністю замінити і спростити людську роботу» [5, с.80].

Багато викладачів, хто вже мав досвід користування ChatGPT помітили всі ризики та небезпеки, які чекають на нас, якщо ми не змінимо форми викладання. Так, серед можливостей ChatGPT викладачі виділяють можливість написання тексту на задану тематику (тобто, студенту більше не треба списувати переказ чи твір у товариша, достатньо правильно сформулювати задачу ChatGPT), складання планів до тексту, написання рефератів та анотацій тощо. Отже, якщо ми не хочемо, щоб наше навчання перетворилось на фікцію, нам треба змінити форми роботи та перебудувати наші заняття. Тому консервативно налаштовані педагоги бачать у розвитку ШІ загрозу не лише навчання, а й загрозу розумової діяльності людства взагалі.

Так, студент теж може користуватися ШІ, зокрема ChatGPT, для написання планів, анотацій, рефератів, монологів тощо. Із деякими видами робіт ШІ може непогано впоратись. У ChatGPT непогано виходить написання різних видів планів та їх трансформація в план іншої форми (питального в називний чи тезовий тощо), конспектів, анотацій, рефератів, що ставить перед викладачем завдання посиленого контролю. Особливо слід звернути увагу на виконання подібних видів робіт під час екзамену. З метою запобігання проявів академічної недоброчесності при виконанні цих видів робіт пропонується обов'язкове усне опитування студента та вимагання описати всі етапи роботи та пред'явити докази роботи з текстом. Пам'ятаємо, що написання плану не є самоціллю, а слугує ключем до розуміння тексту та розвитку навичок його компресії та декомпресії. Отже, без подальшого усного переказу тексту за

планом цей вид роботи не є доцільним.

При написанні монологів за допомогою ChatGPT одразу кидається в очі відсутність напрацьовуваних конструкцій та наявність інших, незнайомих. Також пам'ятаємо про мету написання діалогів, а саме про необхідність розвитку навичок монологічного мовлення. Викладач має вимагати переказу написаного монологу, розшифрування окремих пунктів, відповідей на питання за змістом монологу, обговорення та захисту окремих його положень. Отже, у будь-якому разі на перший план виноситься усне обговорення та захист робіт.

Також ChatGPT при написанні текстів рефератів, доповідей та подібне часто покликається на неіснуючі джерела, створює непрацюючі покликання, тощо. Отже, усю інформацію, яку надає ChatGPT треба перевіряти.

Значним фактором, який впливає на те, яким чином студент буде застосовувати можливості ChatGPT є мотиваційний. Д. Сопова, говорячи про академічну доброчесність зазначає: «Одні студенти гарно навчаються, щоб отримати користь в майбутній професії, інші отримують позитивні оцінки, щоб отримати схвалення родини та авторитет у групі. У всіх студентів мотивація різна, тому деякі, на жаль, вдаються до різних форм шахрайства» [3, с. 53]. Мотивований до навчання студент радше буде застосовувати ШІ для набуття й розвитку власних компетенцій, а студент, націлений лише на отримання оцінки, скоріше скористається цим інструментом недоброчесно. Тому важливим завданням для викладача залишається створення та підтримання інтересу до навчання, проведення цікавих та неординарних дискусій у межах теми заняття, емоційне та цікаве викладення матеріалу та володіння всіма сучасними технологіями.

Крім того, слід пам'ятати, що «розуміння необхідності підвищення рівня академічної доброчесності серед студентів» залежить не тільки від «системи важелів впливу на студентів», а й «підвищення рівня академічної доброчесності професорсько-викладацького складу». [2, с. 126].

Також для запобігання зловживанням можливостями ChatGPT та випадкам академічної недоброчесності викладачеві на першому ввідному

заняття варто пояснити студентам, що таке «академічна доброчесність» та чому її необхідно дотримуватись, і ознайомити з наслідками порушення її норм. Також слід оговорити допустимі межі та випадки користування ChatGPT: наприклад, допустимо використовувати ChatGPT для перевірки правильності граматики та лексики творів, але недопустимо для написання цих творів. Окреслення цих правил має відбуватись не тільки на рівні «викладач - студент», а й на рівні навчального закладу, із внесенням до статуту та внутрішніх правил університету з обов'язковим визначенням санкцій, які будуть застосовані до студента у разі виявлення ознак академічної недоброчесності в його роботі. Д. Сопова зазначає, що «кількість порушень академічних принципів є значно меншою у тих закладах вищої освіти, де розроблена відповідна нормативно-правова база: рекомендації, правила, положення, декларації, кодекси» [3, с. 55].

Отже, розвиток технологій штучного інтелекту вимагає від учасників освітнього процесу дотримання норм академічної доброчесності. З метою запобігання випадків академічної недоброчесності викладачам слід застосовувати такі форми контролю, як усне опитування, організацію дискусій на задану тему, а також приділяти увагу мотивації студентів. Також викладач сам має бути прикладом академічної доброчесності для студентів. Важливу роль у попередженні випадків академічної недоброчесності відіграє інформування студентів про доброчесне й недоброчесне користування технологіями ШІ, ChatGPT зокрема, санкції, які будуть застосовані до порушників, а також внесення змін та доповнень до статутів ЗВО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lynch M. My vision for the future of artificial intelligence in education. URL: <https://www.theedadvocate.org/vision-future-artificial-intelligence-education/>
2. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 122 – 128

3. Сопова Д. Академічна доброчесність у системі професійної підготовки майбутнього педагога. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. 2018. Вип. 3-4(56-57). С. 52 – 56.
4. Філіпенко Л.В., Думанський О.В., Козак О.В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії*. Секція: Освіта/Педагогіка. 2023. Вип. 19. С. 90 – 98.
5. Зубенко О.В. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 27, Т. 2. С. 80 – 85.
6. Мар'єнко М. Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38, № 1. С. 48-53.
7. Вікторова Л. Перспективи застосування сучасних технологій та штучного інтелекту у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 35. Том 2. С.180 - 188.
8. Академічна доброчесність залежить від усіх учасників освітнього процесу URL: <https://eo.gov.ua/akademichna-dobrochesnist-zalezhyt-vid-usikh-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu/2021/04/30/> (дата звернення: 20.06.2023).
9. Закон України Про освіту : Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.06.2023).

СТАНДАРТИ НАТО ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ КУРСАНТАМИ ВВНЗ

Полякова Ганна Павлівна

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов
Військова академія, м. Одеса

Анотація. Сучасна мовна підготовка у вищих військових навчальних закладах стикається зі складним професійним завданням - навчання курсантів сучасної військової лексики за стандартами НАТО.

Зазначається, що мовна підготовка курсантів у вищих військових навчальних закладах передбачає проведення комплексу узгоджених заходів, таких як планування, організація, навчально-методична робота та наукові дослідження. Угода про стандартизацію STANAG 6001 визначає стандарти і вимоги до знань іноземних мов для військових фахівців. Вона визначає рівні мовної компетенції, включаючи лексичну компетенцію, для кожного стандартизованого мовленнєвого рівня. Це допомагає визначити необхідний обсяг лексики, якою курсанти повинні оволодіти на кожному рівні мовної підготовки [7]. У статті на основі аналізу наукових джерел розглядаються переваги кожної групи методів (інтерактивні [12], ігрові [12], проблемних завдань [13], ситуативні, візуалізації [1], комунікативний, контекстний), які спрямовані на формування лексичної компетентності майбутніх військових фахівців з урахуванням вимог до стандартів НАТО. Варто зазначити, що жоден з окреслених методів сам по собі не гарантує повного засвоєння лексичних одиниць та ефективного їх використання на практиці для майбутньої професійної діяльності., а працює лише у сукупності. В подальшому планується детально дослідити алгоритм упровадження цих методів та розробити вправи для навчання військової лексики за стандартами НАТО.

Ключові слова: курсант, майбутній офіцер, вищий військовий навчальний заклад, мовна підготовка, англійська мова, мовленнєва

компетенція, стандарт НАТО.

Для досягнення євроінтеграційних цілей країни неможливо недооцінювати важливість поліпшення якості мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України. Зокрема, особливу увагу приділяється вивченню англійської мови, за стандартами НАТО, яка є домінуючою мовою міжнародного спілкування. Стандарти НАТО (North Atlantic Treaty Organization) допомагають вдосконалити свої навички в області військової термінології, та визначають вимоги та процедури для взаємодії між різними частинами військових сил НАТО.

Вимоги стандартів НАТО до рівня володіння англійською мовою військовими включають:

Розуміння технічної термінології: Військові мають бути здатні розуміти технічну термінологію, що використовується в їх професійній галузі, а також здатні чітко та правильно використовувати ці терміни.

Мовленнєва та читацька компетенція: Військові мають бути здатні читати, розуміти та використовувати технічну документацію, інструкції та іншу інформацію, пов'язану з їх професійною діяльністю. Вони також мають бути здатні спілкуватися на англійській мові з колегами, командирами та іншими фахівцями.

Культурна адаптація: Військові мають бути здатні розуміти культурні відмінності та адаптуватися до нового культурного середовища, яке може відрізнятися від їхнього власного.

Для підвищення мовленнєвої та читацької компетенції військових НАТО розробляє інструкції та приклади, які містять наступні елементи:

Приклади практичних ситуацій: Ці приклади допомагають військовим зрозуміти, як використовувати англійську мову в різних ситуаціях, наприклад, під час проведення переговорів, командування підрозділом, виконання рутинних завдань тощо.

Підтримка аудіювання та читання: Ці матеріали містять текстові та

аудіо-файли які допомагають військовим зрозуміти, як правильно використовувати англійську мову в різних ситуаціях.

Деякі з прикладів можуть включати:

Сценарії для ролевих ігор: Військові можуть брати участь у ролевих іграх, щоб вивчити нові фрази та висловлювання, які вони можуть використовувати в певних ситуаціях, наприклад, під час проведення переговорів або виконання рутинних завдань.

Слухання аудіо-матеріалів: Військові можуть слухати аудіо-матеріали, які містять діалоги та висловлювання, щоб покращити свої навички розуміння та використання англійської мови.

Читання текстів: Військові можуть читати технічні документи, інструкції та іншу інформацію, пов'язану з їх професійною діяльністю, щоб покращити свої навички читання та розуміння англійської мови.

Заняття в режимі онлайн: Військові можуть приєднуватися до занять онлайн, які розроблені для покращення їхніх навичок мовлення та читання. Ці заняття можуть включати групові вправи, дискусії та інші практичні завдання.

Відео-матеріали: Військові можуть дивитися відео-матеріали, які містять різноманітні приклади правильного використання англійської мови. Ці матеріали можуть включати діалоги, презентації та інші візуальні матеріали

Ось декілька зразків-прикладів для підвищення мовленнєвої та читацької компетенцій військових відповідно до вимог стандартів НАТО:

Розвиток мовленнєвої компетенції: Прикладом може бути використання різних технік для розвитку мовленнєвої компетенції, таких як використання аудіо- та відео-матеріалів для прослуховування та перегляду носіїв мови, а також виконання вправ на вимову та вимовлення коротких промов про різні теми.

Покращення читацької компетенції: Прикладом може бути використання різних текстів для розвитку читацької компетенції, таких як технічні документи, статті, новини та інші джерела інформації. Військові можуть читати ці тексти та виконувати завдання, щоб розвивати свої навички розуміння та

використання англійської мови.

Практичні завдання: Прикладом може бути використання практичних завдань для розвитку мовленнєвої та читацької компетенції військових, таких як рольові ігри, дискусії та презентації. Ці завдання можуть допомогти військовим розвивати свої навички висловлювання, спілкування та розуміння англійської мови в різних ситуаціях.

Інтерактивні матеріали: Прикладом може бути використання інтерактивних матеріалів для покращення мовленнєвої та читацької компетенцій військових, таких як онлайн-курси та платформи для самостійного навчання. Ці матеріали можуть містити вправи

Ось декілька вправ для підвищення мовленнєвої та читацької компетенцій військових відповідно до вимог стандартів НАТО:

Вправа на покращення мовленнєвої компетенції: Візьміть аудіо- або відеоматеріал, наприклад, промову військового лідера чи інтерв'ю з ним, та послухайте або перегляньте його. Потім складіть короткий переказ того, що ви почули чи побачили, у вигляді усного повідомлення.

Вправа на покращення читацької компетенції: Візьміть технічний документ, наприклад, інструкцію з експлуатації обладнання, та прочитайте його. Потім складіть список термінів та скорочень, які ви зустріли в тексті, та поясніть їх значення.

Рольова гра: Розіграйте сценку з різними персонажами, наприклад, військовими командирами чи дипломатами, та використовуйте англійську мову для спілкування та взаємодії між ними.

Вправа на розвиток активного словникового запасу: Виберіть кілька слів англійської мови, які вам не знайомі, та знайдіть їх значення у словнику. Потім використайте ці слова для створення короткого тексту чи висловлювання.

Вправа на розвиток навичок писемного викладення думок: Напишіть короткий есе на певну тему, наприклад, "Як я бачу свою роль військового співробітника" чи "Виклики, що стоять перед сучасною армією". Спробуйте використовувати різноманітні структури речень та приклади, щоб показати свої

думки та ідеї з точністю та чіткістю

Відповідно до Основних засад [5], основною метою вивчення англійської мови курсантами є розвиток і вдосконалення їх мовленнєвих вмінь та навичок у військово-професійній сфері відповідно до стандартів мови НАТО STANAG 6001[14]. Для вищих військових навчальних закладів одне з ключових завдань полягає у забезпеченні до 2030 року досягнення випускниками цільових рівнів мовної підготовки не нижче стандартизованого мовленнєвого рівня СМР 2. У цьому контексті важливо враховувати декілька чинників, зокрема, вступний рівень володіння англійською мовою абітурієнтами, оскільки це має вплив на ефективність досягнення поставленої мети. Відносно досягнення мовленнєвого рівня СМР 2, дослідження вказують на необхідність навчальних програм з обсягом не менше 500 академічних годин для абітурієнтів з вступним рівнем СМР 0 і 1000 годин для абітурієнтів з вступним рівнем СМР 1. [5, с. 34].

З метою вирішення цієї проблеми пропонується кілька напрямів. По-перше, рекомендується внести зміни у правила прийому до вищих військових навчальних закладів, встановивши вимогу вступного рівня володіння англійською мовою не нижче СМР 1 або СМР 0+ для певних видів мовленнєвої діяльності. Крім того, пропонується встановити співвідношення результатів сертифікатів ЗНО з англійської мови з вимогами STANAG 6001.

Навчання англійської мови за вимогами стандартів НАТО відрізняється від звичайного навчання англійської мови в тому, що воно спрямоване на підготовку військових до роботи в міжнародному військовому співробітництві, де англійська мова є мовою комунікації.

Для підвищення мовленнєвої компетенції курсантів з англійської мови в Академії використовуються різні організаційні форми, які виходять за межі аудиторного навчання. Наприклад, доречно до занять гуртка "Speaking club" залучати носіїв мови для покращання практики мовлення. Крім того, не буде зайвим, проводити "Command English Day" - день використання англійської мови у повсякденній діяльності Військової академії або іншого вища. Для створення англійськомовного середовища та подолання мовного бар'єру також

використовуються інші методи, наприклад, викладання окремих навчальних дисциплін англійською мовою або проведення курсантами обов'язкових інформаційних презентацій. [5, с. 12].

У подальшому планується вдосконалення наукового та навчально-методичного забезпечення, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення мовної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах. Це включає інтенсивне використання мовних лабораторій та облаштування спеціалізованих класів для самостійного вивчення. Також планується розроблення аудиторних та позааудиторних мовних курсів, використання різних форм дистанційного навчання на основі сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій. Створення та впровадження системи централізованого інформаційного забезпечення для самостійного вивчення мовної підготовки курсантів з використанням інформаційних технологій також є одним з напрямків розвитку. Додатково, планується продовження практики мовної та фахової підготовки науково-педагогічних працівників в Україні та за кордоном за програмами НАТО та країн-партнерів, зокрема, в рамках реалізації Програми НАТО "Удосконалення військової освіти" (DEER).

Стандарти НАТО вимагають від військових вміння спілкуватися на англійській мові на професійному рівні, тобто знати спеціалізовану лексику та термінологію своєї галузі знань. Також, вимоги стандартів НАТО передбачають розвиток навичок читання технічної документації та інших матеріалів, які стосуються військової діяльності.

Інструкції та приклади для підвищення мовленнєвої та читацької компетенцій військових за стандартами НАТО містять різноманітні вправи та завдання, спрямовані на розвиток навичок аудіювання, читання, письма та говоріння. Наприклад, це можуть бути вправи на заповнення пропусків в тексті, завдання на виправлення граматичних та стилістичних помилок, вправи на складання коротких доповідей, презентацій та ін.

Отже, відмінність у навчанні англійської за вимогами стандартів НАТО полягає у спрямованості на розвиток професійної мовної компетенції

військових, зокрема, знання спеціалізованої термінології та навичок читання технічної документації. Стандарти НАТО передбачають використання спеціальних навчальних матеріалів для підвищення рівня англійської мови військовослужбовців. Зазвичай такі матеріали містять практичні завдання та вправи, які спрямовані на розвиток мовленнєвих та читацьких навичок. До таких матеріалів належать:

Підручники та посібники з англійської мови для військових. Вони містять тематичні блоки, вправи для практики граматики та лексики, аудіо- та відео-матеріали для розвитку мовленнєвих навичок.

Спеціальні комп'ютерні програми та онлайн-ресурси для вивчення англійської мови, які розроблені з урахуванням потреб військовослужбовців. Наприклад, такі програми, як Rosetta Stone або Duolingo, можуть бути використані для покращення навичок вимови, слухання та письма.

Спеціальні курси з англійської мови для військових, які можуть бути проведені в межах військових навчальних закладів або на платформах онлайн-навчання. Ці курси можуть бути розроблені з урахуванням потреб конкретного виду військ чи служби.

Спеціальні тематичні матеріали, які можуть бути використані для підвищення рівня англійської мови військових, які мають певну спеціалізацію або працюють у конкретному напрямку. Наприклад, це можуть бути матеріали про безпеку, розвідку, літакобудування тощо.

Усі ці матеріали мають бути розроблені з урахуванням особливостей мовлення у відповідному середовищі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березнева І. Деякі аспекти використання методу візуалізації під час викладання іноземної мови у військовому ВНЗ // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 35. Т. 1. 2021. С. 203-208.

2. Жицька С. А. Підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів до професійно-комунікативної діяльності за допомогою метода

комунікативних завдань // Advanced Education. № 1. 2014. С. 13-20.
<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/10471/1/4.pdf>

3. Гончар В. В. Визначення сутності готовності офіцерів до здійснення мовної підготовки у військових частинах Національної гвардії України // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. № 1(3), Ч І. 2021. С. 91-104.

4. Деякі питання оборонно-технічного співробітництва з НАТО: наказ Міністерства оборони України від 18.02.2017 №103.
https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/103_nm_2017.pdf

5. Основні засади мовної підготовки особового складу в системі Міністерства оборони України: вих. документ Міністерства оборони України № 1524/з/84 від 08.08.2019 р. 2019. 34 с.

6. Пащук Ю. М., Каменцев Д. С., Пасічник С. М., Сергієнко Т. М. Щодо проблем навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 78. 2020. С. 173-177.

7. Бхіндер Н.В., Мардаренко О.В., Мітькіна Є.М. Методи та прийоми навчання сучасної військової лексики на заняттях з англійської мови у ВВНЗ.
<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/2187/2188>

8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року № 19-р.

9. Стандарти НАТО: прогрес впровадження в Україні – Режим доступу:
<https://rpr.org.ua/news/standarty-nato-prohres-vprovadzhenia-v-ukraini/>.

10. Стратегія програми НАТО з удосконалення військової освіти (DEEP) в частині забезпечення дистанційного навчання.
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/2/pdf/230208-deep-strategy-for-distance-learn-1.pdf

11. Єфімова О. М. Підготовка курсантів до мовленнєвої взаємодії у професійно-діловій та соціокультурній сферах спілкування. Сучасні тенденції викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі: тези доп.

міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 29 . квітня 2015 р. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. С. 37–39.

12. Maulidar Kh., Gani S. A., Samad I. A. Teacher's Strategies in Teaching Speaking for Cadets // English Education Journal. Volume 10, No 1. 2019. P. 80-94.

13. Pergjegji G. Teaching challenging issues related to the vocabulary and style in military writing // International Journal of Management and Applied Science. Volume 4, issue 3. 2018. P. 29-32.

14. STANAG 6001. NATO Standardization office, Brussels. 2014. 56 p. https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf

15. Styrkina Yu. Modern military vocabulary in teaching English: linguistic and social aspects of mastering // Естетика і етика педагогічної дії. Вип. 25, 2022. С. 83-93.

**SOFT SKILLS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS
DURING MARTIAL LAW**

Попадич Богдан Тарасович,

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Abstract: the article substantiates the learning technologies for the development of soft skills in students of higher education institutions during martial law. The research methods used are the analysis of literature and information sources on the research problem, generalization of theoretical concepts of teaching technologies and development of soft skills in students of higher education institutions. The results of the study are as follows: it is proven that soft skills (or flexible skills) during the war are a set of non-specialized professional skills that are important in force majeure circumstances, which are responsible for the successful completion of the task, high productivity and are overarching, that is, not related to a specific subject area. It is found that flexible skills, unlike professional skills in the traditional sense, do not depend on the specifics of a particular job, and are closely related to personal qualities and attitudes (responsibility, discipline, ability to make quick decisions), as well as social skills (communication, in particular, listening) in a team, emotional intelligence, and organizational skills (time management, leadership, in volunteer activities, in the Armed Forces of Ukraine, solving military problems, critical thinking, etc.) It is formulated that learning technology is an organization of the learning process in which students and teachers perform clearly defined actions and functions to perform certain operations; it is found that the structure of learning technology is a system of certain operations, technical actions and functions of students and teachers; a graphical structure of learning technology is developed; it is argued that such learning technologies as project-based learning, problem-based learning, game and case technology, creation of subject-developmental environment,

cooperative learning, research activities are the most effective in the curricular and extracurricular activities of a higher education institution under martial law.

Keywords: soft skills, teaching technology, technological approach, student, higher education institution.

At the moment, when the enemy is destroying the infrastructure of Ukrainian cities and seeks to deprive the younger generation of Ukrainians of the opportunity to acquire knowledge, the following areas of education modernization are of great relevance: increasing competitiveness in the European region, prioritizing education and science in the structure of the state budget, an open educational model, transition to personality-based learning, establishing a system of social lifts, and introducing effective education management [1, p. 31]. At the same time, the functioning of the education system under martial law is characterized by an intensive search for new approaches to teaching, innovative forms of organizing the educational process, effective pedagogical and information technologies [2, p. 5]. Therefore, it is important to study new approaches that ensure the necessary level of soft skills development in students during martial law. An important role in solving this problem lies in the choice of learning technologies that allow to perform various activities in wartime.

Modern methods and technologies of teaching pedagogical design to students were studied by O. Bolhar [3]. Scientific research was conducted in the areas of contextual learning technologies in the organization of didactic training of students in higher pedagogical school (N. Huzii [4]), leading technologies for organizing student education in the United States (M. Horelova [5]). Innovative education technology in the higher education institutions was studied by M. Koziar [6], N. Machynska [7], S. Stebliuk [8]. At the same time, the problem of selecting educational technology for the development of soft skills in higher education students during martial law has not been properly addressed in modern pedagogical theory and practice.

It should be noted that neither scientists nor educational practitioners have yet developed a generally accepted understanding of the phenomenon of educational

technology. This applies to both domestic and foreign scientific usage, where the term educational technology has existed for a relatively long time. On the one hand, there is a complete rejection of education technology. On the other hand, there are numerous terms in the literature today that use the word "technology", such as "information technology", "pedagogical technology", "audio-visual technology", "innovative technology", "teaching technology", etc. In these cases, educational technology is reduced either to a set of teaching techniques or to the use of technical means in teaching. First of all, this is the reason for choosing the topic of studying the problem of educational technology, especially those that provide the necessary level of soft skills development for students during martial law.

A modern requirement for the professional training of a future specialist is the formation of an individual with flexible thinking who is able to navigate many areas of human activity and quickly self-learn in some of its areas [9, p. 160]. As soon as Russia started a full-scale war in Ukraine on February 24, 2023, many students left their desks and started volunteering or joined the Armed Forces of Ukraine. Thus, the soft skills they developed in higher education came in handy. Soft skills, also called key skills, core skills, key competencies or employability skills, are those preferred qualities that are used in different workplaces and life situations, such traits as integrity, communication, politeness, responsibility, professionalism, flexibility and teamwork [10, p. 163]. In our opinion, soft skills (or flexible skills) during wartime are a set of non-specialized professional skills that are important in case of emergency, which are responsible for the successful completion of a task, high productivity and are cross-cutting, i.e. not related to a specific subject area. Flexible skills, unlike professional skills in the traditional sense, do not depend on the specifics of a particular job and are closely related to personal qualities and attitudes (responsibility, discipline, ability to make quick decisions), as well as social skills (communication, including listening in a team), emotional intelligence and organizational skills (time management, leadership in volunteer activities, in the Armed Forces of Ukraine), solving military problems, critical thinking, etc. Therefore, the development of soft skills among students of higher education

institutions during martial law is an urgent issue today. Educational technology is a system of scientifically based actions of active elements (participants) of the learning process, the implementation of which leads to the achievement of the learning objectives with a high degree of certainty [11, p. 217]. We define learning technology as "a set of means and methods of reproducing theoretically grounded processes of education and upbringing that allow for the successful realization of educational goals". Thus, educational technology, in fact, means the organization of the learning process, which involves a certain system of actions and interaction of all elements, but primarily active elements of the learning process. When organizing the learning process, from a technological point of view, its active participants (students and teachers) perform certain operations. When performing technical actions in the process of performing a particular operation, students and teachers perform certain roles or functions. Functions characterize the main goals and peculiarities of the actions of active participants in the learning process. Thus, the structure of learning technology is a system of certain operations, technical actions and functions of students and teachers.

Thus, speaking about educational technology, it is advisable to keep in mind such an organization of the learning process in which students and teachers perform clearly defined actions and functions to perform certain operations. With the correct implementation of certain actions, the purpose of learning (the formation of the subject's ability to carry out the activity being studied or its elements, the totality of which constitutes the ability to carry out the activity being studied [11]) will be achieved. After analyzing the available modern pedagogical literature and programs, it can be noted that in the face of martial law, the most relevant pedagogical technologies in the curricular and extracurricular activities of higher education institutions for the development of soft skills in students are the following [12].

Technology of project activity (project activity technology means a set of educational and cognitive techniques that allow solving a particular problem as a result of independent actions according to a specific plan to solve search and research related practical problems with the obligatory presentation of these results). When

applying the technology of project activities, by participating in the development and implementation of various events, students acquire such organizational skills: the ability to manage their own activities and the activities of the student team, the ability to plan their time, conduct an event according to a plan, and change the event plan in case of unforeseen circumstances (Fig. 1).

Fig. 1. Application of project technology in UzhNU

Problem-based educational technology (this is the creation of problematic situations during learning activities and the organization of active independent work of students to solve them. As a result, creative acquisition of knowledge, skills, abilities, and mental abilities are developed). The technology of problem-based education at UzhNU is actively used in summarizing the activities of student organizations at meetings as well as at report and election conferences. Students demonstrate the ability of professional reflection and self-analysis, analytical and diagnostic skills, the ability to evaluate the results of their work and the work of colleagues (Fig. 2).

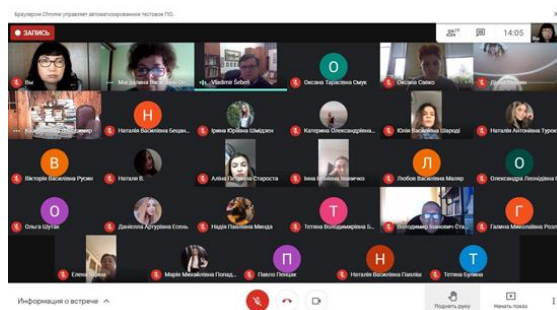

Fig. 2. Application of problem-based educational technology in UzhNU

Game technology (a group of methods and techniques for organizing the pedagogical process in the form of various pedagogical games) (Fig. 3).

Fig. 3. Application of game technologies in UzhNU

Case technology (an interactive teaching technology aimed at developing students' knowledge, skills, and personal qualities based on the analysis and solution of a real or modeled problem situation in the context of professional activity which is presented in the form of a case) (Fig. 4).

Fig. 4. Application of case technologies in UzhNU

The technology of creating a subject-developmental environment that ensures the full development of human activity and personality. It includes the environment, objects and materials of different functional significance, allowing the teacher to solve specific educational tasks by involving participants in the process of cognition and acquisition of skills and abilities, providing maximum psychological comfort for everyone). The technologies of creating a subject-developmental environment in UzhNU teachers and student are always present in teamwork (Fig. 5).

Fig. 5. Application of creating a subject-developmental environment in UzhNU

Collaborative educational technology (cooperation is interpreted as the idea of joint developmental activities of a teacher and a student. The essence of the individual approach is to go not from one subject to another, but from person to person, to go from the capabilities that an individual has and apply psychological and pedagogical diagnostics of personality) (Fig. 6).

Fig. 6. Application of collaborative learning technology in UzhNU

Research technology is a methodology for organizing the educational process that provides students with real information about objects, processes, and phenomena that they discover on their own (teamwork, group work) (Fig. 7).

Fig. 7. Application of research activities in UzhNU

Thus, technology reflects the focus of applied research (including pedagogical) on radical improvement of human activity, increasing its effectiveness, intensity, instrumentality, technical equipment. Educational technology is a system of scientifically based actions of active participants in the learning process, the implementation of which with a high degree of certainty leads to the achievement of the learning goals.

In modern society, technology is becoming the dominant characteristic of human activity, meaning a transition to a qualitatively new level of efficiency, optimality, and science-intensity of the educational process. Today, the contribution to victory is the focus on learning of students and teachers of higher education institutions. At the same time, the education strategy is based on the development and formation of the professional competence of a specialist who is ready to solve professional problems and implement innovative processes. That is why technologies such as project-based learning, problem-based learning, game and case-based learning, creating a subject-developmental environment, collaborative learning, and research can effectively develop soft skills in higher education students during the period of study that will be useful to them both during martial law and in the post-war recovery of Ukraine.

REFERENCES:

1. Babii S. Osnovni napriamy modernizatsii osvity: tendentsii ta perspektyvy [The main directions of education modernization: trends and prospects]. *Vyshcha osvita Ukrainy*. 2014. № 1. S. 28-33. [in Ukrainian].
2. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine in the conditions of martial law]. *Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk/ za zahalnoi red. S. M. Shkarleta*. Kyiv-Chernivtsi «Bukrek». 2022. 140 s. [in Ukrainian].
3. Bolhar O. M. Suchasni metody ta tekhnolohii navchannia studentiv pedahohichnoho proiektuvannia [Modern methods and technologies of teaching students pedagogical design]. *Naukovo-osvitnii innovatsiinyi tsentr suspilnykh*

transformatsii. 2021. S. 95-107. [in Ukrainian].

4. Huzii N. V. Tekhnolohiia kontekstnoho navchannia v orhanizatsii dydaskalohichnoi pidhotovky studentiv u vyshchii pedahohichnii shkoli [Technology of contextual learning in the organization of didactic training of students in higher pedagogical schools]. Vyshcha osvita Ukrainy. № 3 (dodatok 1). 2012. Tematychnyi vypusk «Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii». T. 1. S. 363-370. [in Ukrainian].

5. Horielova M. A. Providni tekhnolohii orhanizatsii navchannia studentiv U SshA [Leading technologies for organizing student learning in the United States]. Psykholoho-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 20–21 trav. 2022 r. Kharkiv: [b. v.], 2022. S. 19-22. [in Ukrainian].

6. Koziar M. M. Innovatsiini tekhnolohii navchannia v diialnosti VNZ [Innovative learning technologies in the activities of higher education institutions]. Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. 2014. № 1. S. 142-151. [in Ukrainian].

7. Machynska N. I. Uprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli [Implementation of innovative teaching technologies in higher education]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. 2015. № 1 (14). S. 240-246. [in Ukrainian].

8. Stebliuk S. V. Innovatsiini tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli [Innovative teaching technologies in higher education]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2011. № 20. S. 141-142. [in Ukrainian].

9. Anufriieva O. L. Konkurentospromozhnyi vypusknyk zakladu vyshchoi osvity: model otsinky rivnia konkurentospromozhnosti maibutnoho menedzhera [Competitive graduate of higher education institution: model for assessing the level of competitiveness of the future manager]. Upravlinnia konkurentospromozhnistiu personalu, robit ta posluh: teoriia, metodolohiia: monohrafiia. DZVO «Universytet menedzhmentu osvity», Navchalno-naukovyi instytut menedzhmentu ta psykholohii. Virtus: Scientific Journal. 2018. №. 27. C. 158-162. [in Ukrainian].

10. Koval K. Rozvytok «softskills» u studentiv – odyz iz vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia [Development of «soft skills» among students is one of the important factors of employment]. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. 2015. № 2. S. 162-167. [in Ukrainian].
11. Yahupov V. V. Pedahohika [Pedagogy]: Navch. posibnyk. Kyiv: Lybid, 2002. 560 s. [in Ukrainian].
12. Popadych O. O., Kut V. I., Liakh I. M., Matiashovska B. O., Marhitych Yu. M. Tekhnolohii rozvytku soft skills u maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh system ta tekhnolohii uprodovzh periodu navchannia [Technologies of soft skills development in future specialists in information systems and technologies during the period of study]. Suchasni vyklyky i aktualni problemy nauky, osvity ta vyrobnytstva: mizhhaluzevi dysputy [in Ukrainian]: materialy XXVII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Kyiv, 8 chervnia 2022 r.). Kyiv, 2022. S. 50-57. [in Ukrainian].

ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ

Романенко Олександр Олегович

Студент

Криворізький національний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: Наведено основні поняття проблемного підходу до організації навчального процесу. Наведено визначення поняття проблемного навчання, наведено визначення поняття «проблема» в контексті навчальної діяльності, визначено роль викладача в процесі організації та проведення навчання згідно із проблемним підходом, наведені позитивні якості даного підходу.

Ключові слова: проблемне навчання, проблема, освіта, самостійність, розвиток навичок.

Проблемний підхід до навчання полягає в організації процесу навчання як процесу вирішення певних проблем.

Польський вчений В. Оконь під проблемним навчанням розуміє «сукупність таких дій, як організація проблемних ситуацій, формулювання проблем, надання учням необхідної допомоги у вирішенні проблем, перевірка цих рішень і, нарешті, керівництво процесом систематизації та закріплення набутих знань».

Основним поняттям в області проблемного навчання є «проблемна ситуація». Проблемна ситуація (проблема) — це ситуація, яка складається в процесі освітньої діяльності, коли для виконання задачі суб'єкту пізнання (учню, студенту) не вистачає знань або відомих йому способів вирішення поставленої перед ним задачі. Вирішення проблемної ситуація вимагає від суб'єкта зусиль з пошуку нової інформації, культивування знань, отримання нових навичок.

Проблемною є не будь-яка ситуація, а лише та, яка не має стандартного

алгоритму розв'язку, тобто проблемна задача це перш за все задача пошуку. В процесі пошуку отримуються та засвоюються нові знання. Однією із характеристик проблемної задачі є протиріччя.

Проблемна ситуація має дві сторони:

- предметно-змістовну (виокремлення протиріччя, наявність опорних та нестача якихось суттєвих знань);
- мотиваційну (пробудження інтересу до усунення усвідомленого протиріччя та відчуття можливості його розв'язання за умови здобуття нових знань).

Прийнявши проблему до вирішення та словесно її оформивши, тобто відділивши відоме від невідомого, суб'єкт має перед собою проблемну задачу, в процесі вирішення якої і відбувається здобуття та освоєння необхідних знань.

Можуть бути виділені такі етапи вирішення проблеми (проблемної ситуації):

1. формулювання проблеми;
2. аналіз умов, визначення відомого та невідомого;
3. висунення гіпотез;
4. розробка плану вирішення проблеми;
5. реалізація плану;
6. перевірка результату.

Хоча проблемне навчання і передбачає максимальну самостійність здобувача освіти, однак викладач продовжує бути учасником освітнього процесу і не залишається осторонь. До задач викладача входить пошук (створення) проблемних ситуацій, керування процесом розв'язання проблеми, викладач в разі необхідності допомагає у вирішенні певних питань, консультує, проводить розбір помилок.

Традиційне та проблемне навчання значно відрізняються. Традиційне (інформативне) навчання передбачає повідомлення готових знань викладачем студентам, та засвоєння ними цих знань шляхом копіювання дій за готовим

шаблоном, виконання стереотипних задач з використанням отриманих знань. Метод проблемного навчання виглядає принципово інакше.

Він передбачає постановку викладачем певної проблеми перед студентами, в процесі вирішення якої студенти повинні самостійно пройти шлях від постановки проблеми до її вирішення. Такий підхід спонукає здобувачів освіти до дослідницької діяльності, створює пізнавальний інтерес, спонукає до самостійного мислення. Проблемно-орієнтований підхід фокусується на розвитку навичок вирішення проблем, а не на простому засвоєнні фактів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Проблемное обучение прошлое, настоящее, будущее. Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2010. Т. 1 : Лингво-педагогические категории проблемного обучения. 300 с.

2. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. — М.: Знание, 1991.— 80 с.— (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; №4)

3. Павленко В. Проблемне навчання: становлення, сутність, перспективи. Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог. 2013. С. 126–134.

4. Проблемное обучение как средство формирования исследовательских умений учащихся. Современная педагогика и психология: проблемы и тенденции развития : Материалы Всероссийской заочной научно-практической конференции, м. Чебоксары, 28 лют. 2011 р. 2011. С. 12 – 15.

5. Nauczanie problemowe. URL: <http://www.jakubowski.edu.pl/Metody/Nauczanie-problemowe>

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ**

Скіба Наталія Ярославівна

к. пед. н., доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та здійснено огляд принципів процесу формування професійної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови за професійним спрямуванням. Встановлено, що дидактичну й методичну основу становлять загальнодидактичні (системної єдності; індивідуальності; суб'єктності) й методичні (комунікативності; ситуативності; новизни; паралельного формування знань, навичок та умінь; урахування навчальних потреб та інтересів студентів) принципи.

Ключові слова: викладач іноземної мови; викладач іноземної мови за професійним спрямуванням; професійна компетентність; загальнодидактичні принципи; методичні принципи.

Чимало вітчизняних і зарубіжних науковців досліджували різні аспекти професійної підготовки майбутніх викладачів (учителів) іноземних мов та розвиток їхніх компетентностей, зокрема В. Баркассі, М. Сідун (формування професійної компетентності), І. Задорожна (оволодіння англомовною комунікативною компетентністю), Л. Морська (підготовка до використання інформаційних технологій) та ін.

Розглянемо дидактичну основу формування професійної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови за професійним спрямуванням, яка складається із комплексу загальнодидактичних (системної єдності; індивідуальності; суб'єктності) й методичних принципів (комунікативності;

ситуативності; новизни; паралельного формування знань, навичок та вмінь; урахування навчальних потреб та інтересів студентів).

Принцип системної єдності передбачає цілісність процесу формування професійної компетентності у майбутніх викладачів на всіх етапах завдяки реалізації зв'язків між компонентами компетентності, підходами та принципами, а також компонентами змісту навчання, різноманітними методами, технологіями, прийомами та формами роботи.

Принцип індивідуальності орієнтує викладача на психологічну структуру особистості, передбачає урахування індивідуальних психо-фізичних особливостей та відповідне ставлення до майбутнього фахівця, як до особистості. Це стосується як розробки пакетів навчально-методичного забезпечення для самостійної роботи студентів, так і перспектив укладання індивідуальної навчальної траєкторії.

Принцип суб'єктності полягає у зверненні студента до особистого досвіду в процесі засвоєння мовного матеріалу й матеріалу методичного характеру, вербального оформлення студентом власного висловлювання, зокрема на професійно орієнтовану тематику, конструювання індивідуальної траєкторії навчання. Згаданий принцип дозволяє аналізувати та критично оцінювати власні дії та поведінку, що сприяє розвитку і саморозвитку особистості.

Принцип комунікативності допомагає забезпечити побудову процесу формування професійної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови як моделі реальної комунікації при виконанні ними професійних функцій та ролей. Цей принцип зумовлює відповідний добір мовленнєвого і методичного матеріалу для формування професійної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови шляхом спонукання їх до вільного висловлювання своїх думок.

Принцип ситуативності передбачає створення, імітацію, моделювання проблемних ситуацій і розв'язання їх з метою максимального наближення до реалій майбутньої педагогічної професії. Реалізація цього принципу стимулює пошук нестандартних і багатоваріантних вирішень проблем, а також розвиває

поглиблений інтерес студентів до визначених проблем.

Принцип новизни дозволяє урізноманітнити процес формування професійної компетентності майбутніх викладачів, а відтак – суттєво підвищити їх мотивацію. Новизна може застосовуватись в аспекті варіативності змісту навчання, форм, методів, прийомів навчання, видів діяльності, комунікативних ситуацій професійно орієнтованого спілкування майбутніх викладачів, умов формування і розвитку згаданої компетентності.

Принцип паралельного формування знань, навичок та вмінь полягає у відповідній організації змісту, а також у взаємопов'язаному навчанні аспектів іноземної мови за професійним спрямуванням та методики навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. Процес навчання повинен бути спрямований на паралельне опанування майбутніми викладачами фонетичними, лексичними, граматичними та стилістичними знаннями іноземної мови за професійним спрямуванням, методичними знаннями; фонетичними, лексичними, граматичними та стилістичними навичками, рецептивними і продуктивними мовленнєвими навичками у професійно орієнтованому спілкуванні, методичними навичками; вміннями коректного фонетичного, лексичного, граматичного й стилістичного оформлення висловлювання, рецептивними і продуктивними вміннями у професійно орієнтованому спілкуванні, методичними вміннями.

Принцип урахування навчальних потреб та інтересів сприяє суттєвому підвищенню мотивації студентів. Якісний аналіз навчальних потреб забезпечує реалізацію принципу врахування навчальних потреб та інтересів у процесі формування професійної компетентності у майбутніх викладачів. Визначення потреб студентів допомагає сформулювати цілі та завдання програми курсу іноземної мови за професійним спрямуванням, спрогнозувати очікувані результати та вибрати ті методи, прийоми та засоби навчання, які сприятимуть успішній реалізації цілей та завдань.

Таким чином, система формування професійної компетентності у майбутніх викладачів іноземної мови за професійним спрямуванням

ґрунтується на наступних принципах: загальнодидактичних (системної єдності, індивідуальності, суб'єктності) й методичних (комунікативності, ситуативності, новизни, паралельного формування знань, навичок та вмінь, урахування навчальних потреб та інтересів студентів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручн. для студентів вищих навч. закл. / О. Б. Бігич та ін.; під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. 2-е вид. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.

2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручн. для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О. Б. Бігич та ін.; за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

3. Пінчук І. О. Принципи формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Colloquium-journal*. № 20 (72), 2020.

4. Скіба Н. Я. Інтегроване формування іншомовної комунікативної та методичної компетентностей майбутніх викладачів англійської мови для економічних спеціальностей: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Тернопіль, 2019. 337 с.

МЕТАФОРА ЯК ОБРАЗНО-СЕМАНТИЧНИЙ ЧИННИК ФРАЗЕОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Терновська Наталія Михайлівна,

викладач

Чернівецький транспортний фаховий коледж

м. Чернівці, Україна

Анотаці: ця стаття присвячена дослідженню особливостей процесу метафоризації фразеологізмів, які використовуються для вираження внутрішнього світу людини, у сучасній українській мові. В роботі проведений аналіз теоретичних засад метафори як одного з найважливіших чинників у формуванні фразеологічних одиниць у лінгвістичних дослідженнях. Також обґрунтовані основні принципи метафоризації фразеологічних одиниць, які використовуються для вираження внутрішнього світу людини, і визначені критерії метафоризації цих фразеологізмів, які є основою для формування їх типів. Також вивчено відображення етнокультурної специфіки у функціонуванні фразеологізмів. Відомо, що процес метафоризації передає інформацію з базової структури в нову, вторинну, і становить безперервний ланцюг у формуванні фразеологічних одиниць. Фразеологічні метафори є проявом антропоцентризму, оскільки вони реалізують зв'язок між структурою мови та мовцем, переносять риси людини на навколишню дійсність.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що метафоризація, яка базується на використанні знаків однієї концептосфери для позначення іншої, є одним з найактивніших образно-семантичних чинників у формуванні фразеологічних виразів.

Ключові слова: метафоризація, фразеологічна метафора, фразеологічні одиниці, антропонімізація, вільне словосполучення, мисленнєві асоціації.

Фразеологію часто називають "душею народу" або "дзеркалом душі народу". Так само, як "душа" народу залишається непізнаною сутністю,

фразеологія також залишає перед науковцями безліч невирішених проблем, які виникають ще на етапі її становлення. Досі залишається відкритим питання про роль метафори у формуванні фразеологічних одиниць, зокрема тих, що використовуються для вираження внутрішнього світу людини. Фразеотворення відбувається за певними зразками, схемами і моделями, з використанням різноманітних структурно-семантичних, образно-семантичних та стилістичних засобів. Один із факторів формування фразеологізмів і впливу на фразеологічний склад мови, будь то літературна мова або діалекти, є метафоризація. Вона є одним з найважливіших засобів збереження і вираження загальних і специфічних соціокультурних стереотипів. Саме тому, аналіз метафоричності фразеологічних одиниць, які використовуються для вираження внутрішнього світу людини, є необхідним та важливим. Це дозволить краще розуміти процес метафоризації в мові, роль метафори у формуванні фразеологічних виразів та відображення етнокультурної специфіки у функціонуванні фразеологізмів. Аналізуючи метафоричний потенціал фразеологічних одиниць, ми зможемо краще розкрити їхню образну семантику та сприяти подальшому дослідженню фразеології як важливого компонента української мови.

Актуальність пропонованого дослідження обумовлена загальною орієнтацією сучасної лінгвістики на вивчення людини в мові, що визнається одним із її пріоритетів. Антропоцентризм передбачає перенесення інтересів дослідника з об'єктів пізнання на суб'єкт пізнання і виступає як продукт культури та чинник формування культурних кодів. Таким чином, вивчення лінгвальних значень фразеологічних одиниць має важливе значення для антропоцентричної фразеології, оскільки саме у фразеологічному значенні закодована мисленева інформація, що відображається в психіці людини. Завданням цього дослідження є визначення особливостей метафоризації фразеологізмів, що використовуються для вираження внутрішнього світу людини в українській мові. Для досягнення поставленої мети в рамках цього дослідження передбачається виконання таких завдань: аналізувати теоретичні

основи процесу метафоризації, які вже були висвітлені у лінгвістичних дослідженнях, обґрунтовувати основні принципи метафоризації фразеологічних одиниць, які використовуються для вираження внутрішнього світу людини, визначити критерії метафоризації вказаних фразеологізмів, які є основою для формування їх типів. Для вирішення цих завдань і базуючись на когнітивно-прагматичному та структурному підходах, у дослідженні використовувався описовий метод, який дозволив виділити досліджувані одиниці у фразеологічній системі української мови та провести їх систематизацію. Крім того, був використаний компонентний аналіз для інтерпретації значень фразеологічних одиниць та їх складових. Використання цих методів було відповідно до загального алгоритму дослідження, який був розроблений на основі поставлених завдань. Українська лінгвістика ще не проводила спеціального системного дослідження щодо питання метафоризації фразеологічних одиниць на позначення внутрішнього світу людини, хоча окремі аспекти їх семантики та функціонування розглядалися в працях вчених, таких як Л. Г. Авксент'єв, М. Ф. Алефіренко, Н. Д. Бабич, М. Т. Демський, С. Я. Єрмоленко, Л. Г. Скрипник, Богуславська І. В [1, 50].

Інтерес до вияву "людського фактору" у мові включає в собі зацікавленість як у зображенні людини, яка є невід'ємною частиною мовної карти світу, так і у вербалізації, мовному концептуалізуванні різних аспектів і рівнів людської особистості. Фразеологія, яка є найважливішим засобом збереження і вираження загальних і специфічних соціокультурних стереотипів, моделей і цінностей, займає особливе місце серед засобів позначення та інтерпретації мовного образу людини. Гетерогенність образної семантики фразеологічної одиниці пояснюється фігуративним значенням її основного компонента, а також глобальним переосмисленням початкового вільного словосполучення. Образність фразеологічної одиниці створюється живою внутрішньою формою, що забезпечує образне асоціативне сприйняття початкової ситуації.

Метафора, за О. О. Потебні, є перенесенням стороннього слова:

- а) від роду до виду;
- б) від виду до роду;
- в) від виду до виду;
- г) згідно з подібністю.

Випадки а) і б) називаються синекдохою, в) - метонімією, г) - метафорою у вузькому розумінні [2, 130].

Метафора, як пояснює О. О. Тараненко, є семантичним процесом, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переносяться з одного референта на інший на основі подібності між ними, що сприймається мовцем [3, 108]. Вона змушує нас сприймати один об'єкт через призму іншого. Як зауважує В. Д. Ужченко, метафора, яка найчастіше використовує ознаки однієї концептосфери для позначення іншої (за теоріями Г. Лакоффа і М. Джонсона), є спробою визначити невідоме через відоме (за К. Бюлером) і використовувати живі та яскраві уявлення (за Г. Паулем) і є потужним засобом комунікації та концептуальним інструментом (за С. Глюксбергом) [4, 164]. Метафоризація приводить до появи фразеологічних одиниць, таких як дієслівні - "приставати реп'яхом", іменникові - "морський вовк", "безодня премудрості", "з одного поля ягода" та інші. Метафоризація призводить до радикальної перебудови моделі розуміння світу: "традиційна категоріальна сітка руйнується, але не зникає безслідно" [5, 51], і породжує нові утворення. Як правильно зауважує А. Річардс, при використанні метафори у нас виникають дві думки про дві різні речі, і ці думки взаємодіють між собою всередині одного виразу. Значення цього виразу саме й є результатом цієї взаємодії [6, 46]. Основою цього поєднання двох думок є порівняння, яке переходить зі вільного словосполучення до фразеологічного. Перша думка стає внутрішньою формою другої. Проте, існує інше уявлення щодо відтворення дії лінгвістичного механізму, яким мовці створюють фразеологічну метафору. Складність експлікації та тлумачення метафори змусила Д. Девідсона, автора статті "Що означають метафори", прийти до печального висновку, що пояснення та інтерпретація метафори взагалі неможливі [7, 165]. Проте, не

дивлячись на це, дослідники все ж намагаються тлумачити та спробувати відчутти прихований зміст метафори, хоча це робиться дуже приблизно і спрощено.

Проте, процес антропонімізації виявляється не лише у згаданих фразеологічних виразах. Шляхом систематичного вибору фразеологічних одиниць з українських словників були виділені групи фразеологічних виразів, які можна згрупувати згідно з раніше згаданим класифікаційним поділом:

Перенесення з предмета на особу: безодня премудрості, макітра розуму, десята спиця в колесі, сива борода, синя панчоха, сіра свита, довбня неотесана, туман вісімнадцятий, тютя з полив'яним носом, сорочин хвіст, нашого поля ягода, з одного поля ягоди, п'ята колона. Ці фразеологічні вирази можуть позначати особливості характеру або поведінки людини (тютя з полив'яним носом, сорочин хвіст, довбня неотесана), її ментальні характеристики (безодня премудрості, макітра розуму, туман вісімнадцятий), вік (сива борода), соціальний стан та місце у суспільстві (сіра свита, десята спиця в колесі, п'ята колона), спільноту людей (нашого поля ягода, з одного поля ягоди). Перенесення з істоти на особу: біла ворона, Буриданів осел, Валаамова ослиця, ворона у павиному пір'ї, жовтороте пташеня, морський вовк, премудрий пічкур, вовком дивитися, глуха тетеря, заяча душа, заблукана вівця, вовк в овечій шкурі, козел відпущення, битий собака, боже теля [8, 35].

Ці фразеологічні вирази є прикладами перенесення значення з предмета на особу і мають різноманітні конотації. Вони часто використовуються для позначення особливостей характеру або поведінки людини. Наприклад, "безодня премудрості" означає дуже велику мудрість або широкі пізнання, "макітра розуму" вказує на дуже розумну або розсудливу особу. Також, вирази як "довбня неотесана" чи "сорочин хвіст" можуть використовуватися для позначення некмітливості або незграбності. Деякі фразеологічні вирази з цієї групи мають зв'язок з віком людини. Наприклад, "сива борода" вказує на старість або великий вік. У той же час, інші вирази, як "сіра свита" або "десята спиця в колесі", можуть вказувати на соціальний стан або місце у суспільстві.

Перенесення з істоти на особу: Ці фразеологічні вирази використовують перенесення значення з істоти на особу. Вони використовуються для опису характеру, поведінки або зовнішності людини, використовуючи аналогію з істотами. Наприклад, "біла ворона" вказує на рідкісну або виняткову особу, "жовтороте пташеня" означає говорити безперестанку або багато, "морський вовк" використовується для опису досвідченої моряка.

Варто зазначити, що ці фразеологічні вирази не мають буквального значення і їхнє вживання ґрунтується на метафоричних аналогіях з істотами. Вони додають колориту та експресивності мовленню, допомагають створити образи та передати певні характеристики особи. У подальших дослідженнях варто звернути увагу на етнонаціональні особливості вживання цих фразеологічних одиниць. Кожна культура має свої власні метафоричні аналогії та способи вираження характеру та особистості. Також важливо вивчити еволюцію цих виразів та їхню роль у фразеологізації мови. Фразеологізми, що використовують перенесення з предмета на особу та з істоти на особу, є важливою складовою фразеологічної системи мови. Вони збагачують мовлення, надаючи йому виразності, барвистості та образності. Вивчення цих фразеологічних одиниць допомагає краще зрозуміти культурологічні особливості та менталітет народу, а також розкриває багатогранність та креативність мовного виразу

Метафора, яка ґрунтується на використанні знаків однієї концептосфери для позначення іншої, відіграє важливу роль у процесі фразеотворення. Фразеологічні одиниці (ФО), потенційно зберігаючи багатовимірність основи перенесення, базуються на актуалізованій семі прототипу. Вибір цієї семі нерідко зумовлений екстралінгвальними причинами. Переносячи інформацію з базової структури в нову, вторинну, процес метафоризації з'єднує їх, створюючи безперервний ланцюг фразеотворення і динамізуючи фразеосистему мови. Метафоризація свідчить про єдність семантичних (лінгвістичних) та історичних (етнокультурних) аспектів і відображає еволюційні процеси у фразеотворенні. Отже, метафора є одним із ключових

образно-семантичних чинників фразеологізації. У подальших наукових дослідженнях важливо вивчити властивості фразеологізмів, які позначають внутрішній світ людини як виразники антропоцентричної картини світу. Також слід дослідити роль метафори у їхньому формуванні, визначити основні характеристики цих фразеологізмів, розкрити етнонаціональні особливості вираження семантики у згаданих фразеологізмах української мови, зосередившись на метафоричних переносах, які вони втілюють.

Метафора, яка ґрунтується на використанні знаків однієї концептосфери для позначення іншої, відіграє важливу роль у процесі фразеотворення. Фразеологічні одиниці (ФО), потенційно зберігаючи багатовимірність основи перенесення, базуються на актуалізованій семі прототипу. Вибір цієї семі нерідко зумовлений екстралінгвальними причинами. Переносячи інформацію з базової структури в нову, вторинну, процес метафоризації з'єднує їх, створюючи безперервний ланцюг фразеотворення і динамізуючи фразеосистему мови. Метафоризація свідчить про єдність семантичних (лінгвістичних) та історичних (етнокультурних) аспектів і відображає еволюційні процеси у фразеотворенні. Отже, метафора є одним із ключових образно-семантичних чинників фразеологізації. У подальших наукових дослідженнях важливо вивчити властивості фразеологізмів, які позначають внутрішній світ людини як виразники антропоцентричної картини світу. Також слід дослідити роль метафори у їхньому формуванні, визначити основні характеристики цих фразеологізмів, розкрити етнонаціональні особливості вираження семантики у згаданих фразеологізмах української мови, зосередившись на метафоричних переносах, які вони втілюють.

У цій статті ми розглянули роль метафори як образно-семантичного чинника фразеотворення в сучасній українській мові. Метафора, яка базується на перенесенні значення з одного концептуального поля на інше, виявилася одним з найактивніших механізмів утворення фразеологізмів. Метафоризація забезпечує безперервний ланцюг фразеотворення, динамізуючи фразеосистему мови. Вона є свідченням єдності семантичних та історичних аспектів, а також

еволюційних процесів у фразеотворенні. Метафора допомагає нам виразити складні поняття, внутрішній світ людини та її сприйняття навколишнього світу. Досліджуючи фразеологізми, які позначають внутрішній світ людини та є виразниками антропоцентричної картини світу, ми зрозуміли, що метафора відіграє важливу роль у їхньому утворенні. Вона дає можливість створити яскраві образи, які відображають різноманітні сторони людського життя та поведінки. Однак, для подальших наукових досліджень варто дослідити детальніше властивості фразеологізмів, що виникають на основі метафори, а також виявити їхні особливості в різних етнонаціональних контекстах. Розуміння механізмів фразеотворення на основі метафори допоможе нам краще осмислити роль цього образно-семантичного чинника в розвитку і формуванні мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуславська, І. В "Фразеологічна система сучасної української мови". Київ: Видавництво Київського університету, 2020.
2. Гнатюк, О. І. "Фразеологія української мови". Київ: Видавництво Наукова думка, 2020.
3. Тараненко.О.О. "Фразеологія сучасної української мови". Київ: Видавничий дім "Слово", 2020.
4. Ужченко В. Д. "Фразеологія сучасної української мови". Київ: Видавничий центр "Академія", 2020.
5. Lakoff, George and Mark Johnson. "Metaphors We Live By". Chicago: The University of Chicago Press, 2021.
6. Kövecses, Zoltán. "Metaphor: A Practical Introduction". Oxford: Oxford University Press, 2002.
7. Gibbs, Raymond W. "The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought". Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
8. Steen, Gerard. "Metaphor in Discourse". Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

**ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ
КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ**

Шамардіна Галина Миколаївна,

к.пед.н., професор

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Чернявська Олена Анатоліївна,

к.пед.н.

Український державний університет науки і технологій

м. Дніпро, Україна

Токмакова Світлана Василівна,

старший викладач

Кириченко Алла Миколаївна

старший викладач

Український державний хіміко-технологічний університет

м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті розглянуте сучасне становище професійної (професійно-технічної) освіти в Україні. Висвітлюється питання, щодо формування фізкультурно-оздоровчої компетентності учнівської молоді у процесі фізичного виховання. Розкривається поняття «фізкультурно-оздоровча компетентність майбутніх кваліфікованих робітників» та окремо дається характеристика її складових. Визначається необхідність формування фізкультурно-оздоровчої компетентності під час навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Ключові слова: професійна (професійно-технічна) освіта, фізичне виховання, фізкультурно-оздоровча компетентність, кваліфіковані робітники, учнівська молодь.

Сучасна професійно-технічна освіта є складником української системи освіти і на сьогоднішній день перебуває у процесі модернізації і оновлення

шляхів підготовки висококваліфікованого робітника, здатного не лише якісно виконувати професійні функції, а й усвідомлювати свою роль у суспільстві, здатного ефективно мислити і постійно розвиватись, приймати рішення й відповідально ставитись до результатів власної діяльності.

У сучасному світі, де знання і технології оновлюються швидше, ніж життя одного покоління людей, слід спрямувати навчальний процес не тільки на засвоєння базових знань, а й на набуття потреби, умінь і навичок самостійно засвоювати нові знання та інформацію протягом усього життя й ефективно використовувати їх на практиці. Виникає необхідність у соціально і професійно активній особистості, яка володіє високою компетентністю, професійною мобільністю, самостійністю, вмінням постійно удосконалювати свої професійні навички, професійно реалізовувати подальше творче зростання [1].

Важливою перевагою сучасної професійної освіти є її гнучкість та швидка реакція на запити ринку праці: нині пройти навчання в закладах можуть не лише вчорашні випускники шкіл, а й дорослі, які хочуть підвищити кваліфікацію або змінити професію. Навчання може відбуватися як за повним, так і за скороченим циклом. Тож здобуття професії може тривати від кількох місяців до 3-4 років (для тих, хто одночасно з професією здобуває повну загальну середню освіту). Після цього людина має можливість працевлаштуватися й заробляти реальні кошти [2].

За словами міністра освіти і науки Оксена Лісового: «Наше завдання сьогодні зробити професійну освіту гнучкою, інклюзивною та витривалою. Такою, що робитиме вагомий внесок у відновлення України та її сталий економічний розвиток. Ми маємо вийти з парадигми, де профтех – це опція навчання лише після школи, адже це також вдалий варіант освіти для дорослих. Це можливість якісного навчання і професійного розвитку упродовж життя» [3].

На основі аналізу наукових джерел з підготовки конкурентоспроможного кваліфікованого робітника (Е. Вільчковський, Ю. Зіньковський, Ю. Козерук, В. Кремень, Н. Ничкало, В. Радкевич, О. Щербак та ін.) підтверджено процес

оновлення та модернізації системи професійно-технічної освіти, упровадження нових моделей навчання. З'ясовано необхідність впровадження модульно-компетентнісного підходу (С. Бондар, І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун, О. Локшина, О. Савченко, С. Трубачова, Л. Паращенко, Г. Фрейман, В. Циба та ін.) як засадничого для модернізації системи професійної (професійно-технічної) освіти з метою формування і розвитку ключових, загальних та професійних компетентностей.

Аналіз наукової та методичної літератури дав можливість визначити, що фізичне виховання є складовою освітнього процесу в ЗП(ПТ)О і спрямоване на всебічний фізичний і духовний розвиток майбутніх кваліфікованих робітників, їх підготовку до трудової діяльності, тому процеси реформування системи професійно-технічної освіти безпосередньо впливають на модернізацію процесу фізичного виховання.

Будь-яка професійна діяльність вимагає сформованості у фахівців фізкультурно-оздоровчої компетентності, яку можна розглядати як один із складників професійної компетентності [4, 5].

За результатами термінологічного аналізу встановлено, що поняття «фізкультурно-оздоровча компетентність майбутніх кваліфікованих робітників» базується на поняттях «фізкультурна компетентність» (Г. Драндров та ін.); «здоров'язберезувальна компетентність» (О. Антонова, Н. Поліщук та ін.); «фізкультурно-спортивна компетентність» (С. Гілазієва та ін.); «фізкультурно-оздоровча компетентність» (Г. Грибан та ін.). Тому в дослідженні із урахуванням принципу інтеграції ключове поняття дослідження «фізкультурно-оздоровча компетентність майбутніх кваліфікованих робітників» визначено як особистісну якість, що набута у процесі фізичного виховання у ЗП(ПТ)О і яка інтегрує:

- знання про способи збереження й підвищення рівня власного здоров'я засобами фізичного виховання;
- практичні уміння щодо використання засобів фізичного виховання для корекції/зміцнення фізичного, психічного і функціонального стану

здоров'я;

- здатності до оцінювання і контролю власного здоров'я.

Вивчення питань, у яких досліджується структура компетентності, дозволило нам визначити такі структурні компоненти фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників: когнітивний, діяльнісний та особистісний:

- когнітивний компонент передбачає наявність знань про здоров'я та методи й засоби фізичного виховання для його формування, збереження і зміцнення, які формуються під час освітнього процесу, що передбачає визначення мети і завдань майбутньої професійної діяльності і залежно від цього планування здоров'язбережувальної діяльності, аналіз її результатів та корекцію цієї діяльності;

- діяльнісний компонент фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників передбачає формування системи умінь використовувати фізкультурно-оздоровчі знання для збереження свого здоров'я і відображає особистісну спрямованість до здорового способу життя, ціннісне ставлення особистості до стану власного здоров'я, постійний самоконтроль і саморозвиток;

- особистісний компонент фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників виявляється в умінні свідомо контролювати свою поведінку, рівень власного фізичного розвитку та особистісні досягнення у галузі фізичної культури та спорту, позначається в усвідомленні цінності здоров'я та необхідності його збереження, в турботі про своє здоров'я та здоров'я інших людей, у мотивації до збереження здоров'я та передбачає сформованість індивідуально-психологічних якостей, важливих для майбутнього фахівця [6].

Формування фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі фізичного виховання наразі є актуальним питанням і розуміється як цілеспрямований спеціально побудований освітній процес ППФП, що потребує розвитку мотивації на збереження й зміцнення

власного здоров'я як цінності, збагачення знань про збереження і підвищення рівня здоров'я засобами фізичного виховання та вплив фізичних вправ та видів спорту на організм, вмінь щодо використання засобів фізичної культури для корекції фізичного та функціонального стану і зміцнення здоров'я, а також вмінь діагностування рівня здоров'я через зв'язок фізичної та розумової працездатності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мокін Б. І, Мізерний В. М., Мензул О.М. Формування професійної компетентності студентів в умовах професійно-практичної підготовки. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. Вінниця, 2010. Вип. 5. С. 199–203.
2. Професійна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/profesiyno-tekhnichna-osvita> (дата звернення 20.06.23).
3. Міністр Лісовий: Профтех – це вдалий варіант освіти для дорослих. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/912149.html> (дата звернення 20.06.23).
4. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / АПН України. Київ, 2006. 470 с.
5. Мельничук І. М. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи як складової професійної компетентності. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 1 (48). С. 195-200.
6. Чернявська О.А. Формування фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі фізичного виховання: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Суми, 2021. 242 с.

УДК 378.147:[378.016:811'243]

**ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЧАС ФОРМУВАННЯ
ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ІНОЗЕМНИХ МОВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Штельмах Галина Борисівна,

канд. пед. наук, доцент,

Криворізький національний університет,

Кривий Ріг, Україна,

Поліщук Олена Борисівна

провідний бібліограф

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна

Анотація. У статті розглянуто шляхи формування предметних компетентностей майбутніх філологів засобами особистісно-орієнтованого підходу.

Ключові слова: особистісно-орієнтований підхід, предметні компетентності, самореалізація особистості, модель особистісно-орієнтованого підходу.

Вступ. В українському суспільстві проблема якості підготовки педагогічних кадрів, надання якісних освітніх послуг проголошена пріоритетною детермінантою збереження суверенності держави, затвердження реальної політичної, соціально-економічної незалежності.

Система професійної підготовки педагогічних кадрів, яка упродовж багатьох років давала позитивні результати, уже не відповідає вимогам середньої та вищої школи. Усвідомлення цього факту поставило державу перед необхідністю перегляду усталених раніш парадигм моделі підготовки педагогічних кадрів, орієнтованих на передачу знань, сприяння утвердженню пріоритету загальнолюдських, гуманістичних цінностей, актуалізації знань в галузі іноземних мов.

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті визначила, що головною метою системи професійної підготовки педагогічних кадрів є створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості, забезпечення високої якості формування предметних компетентностей майбутніх вчителів іноземної мови під час процесу професійної підготовки педагогічних кадрів.

Витокам означеного напрямку наукового дослідження слугують наукові роботи, присвячені вивченню проблеми реалізації особистісно - орієнтованого підходу під час професійної підготовки: апробовано модель С. Подмазіна, комбіновану систему М. Гузика, програму «Крок за кроком» Н. Бібік, окремі аспекти проблеми дослідження Н. Джави, І. Єрмакова, О. Пехоти, О. Савченко, М. Собітько та ін.

Мета статті – показати особливості особистісно-орієнтованого підходу під час формування предметних компетентностей майбутніх філологів іноземної мови в умовах закладу вищої освіти.

Об'єкт дослідження – реалізація особистісно-орієнтованого підходу під час процесу формування предметних компетентностей майбутніх учителів іноземної мови.

Предмет дослідження – дидактичні засади реалізації особистісно орієнтованого підходу під час процесу професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

На нашу думку, процес формування предметних компетентностей майбутніх учителів іноземних мов буде здійснюватися на якісно новому рівні та сприятиме інтенсифікації процесу професійної підготовки педагогічних кадрів за умови впровадження дидактичної моделі реалізації особистісно-орієнтованого підходу, яка включає:

Дидактичні засади: в основі процесу формування предметних компетентностей майбутніх учителів іноземної мови:

Позитивне Я-концепція особистості;

- принципи: гуманістичного спрямування змісту процесу професійної

підготовки майбутніх учителів іноземної мови, їхньої життєвої орієнтації, психологічної комфортності, формування позитивної мотивації процесу професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови, принципу варіативності та творчості;

- педагогічні умови: інноваційні форми роботи, методи й засоби навчання, використання методик і технологій, що забезпечують реалізацію особистісно- орієнтованого підходу з урахуванням принципів реформування професійної освіти.

Матеріали та методи. Особистісно орієнтований підхід при розгляді сучасних проблем наукознавства і практики є не просто їхнім привабливим гаслом, а й актуальною потребою. За своїм змістовим наповненням і масштабами він набуває парадигматичного значення, визначає орієнтири як світоглядних основ науково-педагогічної думки та гуманістичної філософії освіти, так і конкретних педагогічних технологій, у тому числі професійно-педагогічної освіти.

Особистісно орієнтований підхід, на думку І. Зязюна [1], об'єднав філософів, педагогів, психологів, соціологів на шляхах пошуку сутті людського буття, свободи вибору, творчої самореалізації, цілісності особистості, управління власним розвитком.

На сучасному етапі особистісно орієнтований підхід протиставляється традиційному соціоцентричному, механістичному, статистичному і представлений різноманітними теоретичними концепціями й оригінальними методичними знахідками в працях Ш. Амонашвілі, Г. Балла, І. Беха, В. Сластьоніна та ін.

Відповідно до пріоритетів особистісно орієнтованого підходу у сучасному дослідженні (під час аналізу освітньої системи) повинні бути відстежені взаємозв'язки й взаємозумовленості освітньої системи із суб'єктивними чинниками, незважаючи на непередбачуваність їх саморозвитку і самоорганізації.

Дослідження дидактичної системи з професійної підготовки майбутніх

філологів передбачає посилену увагу до ролі суб'єктивного чинника в цьому процесі з метою її ґрунтовного аналізу, оскільки самоорганізація є головним принципом існування системи відкритого типу.

У рамках особистісно орієнтованого підходу оптимальна реалізація самоорганізації забезпечується вивченням будь-якої системи в історії її розвитку. Концептуальне структурування самоорганізації в рамках особистісно орієнтованого підходу будується на положеннях, які ми розглядаємо відповідно до процесу формування предметних компетентностей майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки.

У сучасній літературі широко висвітлюється роль людинознавства для розвитку та поширення поглядів на проблему формування предметних компетентностей майбутнього вчителя, а також для розкриття сутності специфіки вищої педагогічної освіти.

Отже, взаємодія в системі «викладач-студент-шкільний вчитель» з погляду системного підходу включає в себе ознаки соціальної, соціально-психологічної, міжособистісно-діяльній взаємодії.

Застосування поняття соціальної системи (індивід як елемент соціальної групи, соціальна група як елемент суспільства) є необхідним для того, щоб показати, що взаємодія в системі «викладач-студент-вчитель» у той чи інший спосіб відтворює основні ознаки процесів взаємодії у суспільстві, системі освіти, котрі виходять за межі безпосередніх контактів (принцип взаємозалежності системи та середовища) і виступають як опосередкування педагогічного ефекту.

Наведені міркування дозволяють дійти висновку про те, що поняття взаємодії в системі «викладач-студент-вчитель» може бути охарактеризованим за допомогою такого ряду понять: система – соціальна система – соціальна група – особистість. У цьому ряді попереднє поняття конкретизується ознаками поняття наступного. Система є упорядкованою єдністю та зв'язків елементів. Соціальна система є інтегральним показником соціально-функціональних ознак, що притаманні сукупності соціальних груп. Соціальна група демонструє

наявність системи інтегральних якостей, які впливають із особливості інтерактивних взаємин окремих індивідів, що належать до певної групи. Особистість як соціальна система відтворює у своїй структурі структуру значущих відношень (зв'язків) групи, до якої вона належить не тільки функціонально, але й ототожнює себе з нею.

Наступне поняття в названому ряді стосується попереднього у плані співвідношення в діаді частина – ціле. Індивід набуває ознак соціальної групи, до якої він належить. Соціальна група, у свою чергу, виявляє ознаки, які є наслідком впливу соціальної системи на окрему групу.

Отже, процес формування предметних компетентностей як системне явище має ознаки: соціальної системи (визначаються законом, державною освітньою доктриною, ментальністю нації); соціальної групи (визначаються динамікою соціально-психологічних взаємин у великих та малих групах); особистості як специфічної соціальної системи (визначаються рівнем діяльнісного та особистісного розвитку індивіда).

Для кожної системи властивий свій вид діяльності, що виступає як її функціональний атрибут. Так, діяльність Міністерства освіти, науки, молоді і спорту спрямована на об'єкти керування шляхом розробки та впровадження документів у практику підпорядкованих організацій відповідно до державного стандарту освіти. Діяльність підпорядкованих відділів освіти (обласні, районі, міські) виражається у наданні одержаним документам конкретного змісту відповідно до регіональних особливостей і умов, в яких здійснюється освітня практика. Діяльність освітніх закладів здійснюється відповідно до документів, одержаних від безпосереднього відділу освіти з урахуванням конкретних матеріальних, технологічних, методичних умов. У цілому, головне призначення органів управління освітою полягає у визначенні змістовного аспекту процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Діяльність у вищезазначених системах відображає існуючі у суспільстві моделі менеджменту. Н. Коломінський підкреслює, що специфічною рисою

менеджменту в освіті має бути його гуманістичність [2, с. 11]. Це важливо не тільки тому, що урахування психологічних особливостей людей має першорядне значення для організації управління, але й тому, що повноцінне здійснення керівних вказівок вищих органів залежить від безпосереднього виконавця (викладача, студента). Наведене висуває певні вимоги щодо особистості викладача вищої школи у плані її інтегрованості у педагогічну і, отже, соціальну спільноту.

Із вищезазначеного випливає можливість указати на багаторазові опосередкування процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей, базовою (вихідною) одиницею якого, як ми вважаємо, є міжособистісна взаємодія у системі «суб'єкт-суб'єкт». Це дає можливість показати, використовуючи влучний вираз Н. Коломінського [2, с. 12], ту «важку конструкцію», яка розташована над системою «суб'єкт-суб'єкт» під час процесу формування предметних компетентностей майбутніх філологів.

Ми дійшли висновку про відповідну будову «по вертикалі», де у підніжжя знаходиться система «суб'єкт – суб'єкт», над якою надбудовуються складніші системи – колектив студентської групи, науково-педагогічний та студентський колектив вищого педагогічного навчального закладу як уособлення морально-етичних, професійно-діяльнісних норм, якими керуються учасники процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей. Над колективом вищого навчального педагогічного закладу, у свою чергу, надбудовується колектив Міністерства науки та освіти, молоді та спорту, який своєю діяльністю опосередковано впливає на діяльність підпорядкованого освітнього закладу. На наш погляд, це є не тільки суб'єктом управління, але й «транслятором» моделей спілкування та взаємодії у системі «суб'єкт-суб'єкт».

Із сказаного випливає, що особливості міжособистісної взаємодії у системі «суб'єкт-суб'єкт» тією чи іншою мірою відтворюють загальні риси міжособистісних стосунків, притаманні соціальній спільноті у системі освіти.

Отже, процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей як системне явище виявляє відповідні системні взаємозалежності, які у той чи інший спосіб впливають на здійснення окремих актів.

По-перше, процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей спирається на засвоєний соціальний досвід його учасників (викладач, вчитель, студент) у процесі соціалізації. Соціалізація є засвоєнням і відтворенням соціально-онтологічного досвіду у процесі комунікації і практичної діяльності. Вона здійснюється як спонтанний вплив соціуму, цілеспрямованої освіти, виховання, що формує моделі процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей у процесі комунікації і сумісної діяльності. Результатами соціалізації є: засвоєні в студентських групах традиції і норми; осмислення норм відповідно до власних уявлень, установок, орієнтирів, досвіду входження у різні групи; індивідуально-вікова модель ставлення суб'єкта до соціуму. Вони виконують функції контролю, регуляції поведінки відповідно до статусу і установок у системі соціальних зв'язків у плані співвідношення зовнішнього і внутрішнього контролю.

Окрім того, процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей спирається на результати соціалізації, він є водночас і процесом, і засобом соціалізації. Те, що є результатом, не тільки застосовується як засіб, але й саморозвивається відповідно до актуальних вимог. Інакше кажучи, індивідуальна модель взаємовідносин із соціумом відтворюється під час процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей і як вже існуючий (засвоєний) спосіб, і як те, що підлягає зміні та удосконаленню відповідно до існуючих умов та вимог актуальної ситуації цього процесу. Значення соціалізації для процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей полягає у його спрямованості на ширше коло соціумного існування, ніж те, яке передбачається навчально-виховним

процесом у вищій школі, що надає йому смислу як способу «входження» у суспільні відносини.

По-друге, процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей спирається на індивідуальний досвід взаємодії у групі та з групою кожного учасника, який походить від процесу інтеграції, що забезпечує існування студентської групи як цілого завдяки таким ознакам, як упорядкованість, узгодженість, субординація, стабільність.

У груповій інтеграції виділяють такі аспекти: а) міжособистісні емоційні взаємини на основі емоційної ідентифікації з групою та її окремими членами; б) взаємодію у сумісній діяльності на основі оптимального поєднання індивідуальних дій та узгодженості функціонально-рольової поведінки; в) ціннісні орієнтації, установки, нормативні уявлення у групі, які забезпечують її ціннісно-орієнтаційну єдність.

Аналогічно із зазначеним вище можна вказати на те, що процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей не тільки спирається на інтегративний досвід, у якому відображаються навички «входження» в професію та поведінки в ній, але є також засобом розвитку і удосконалення відповідно до реальних умов визначеної групи.

По-третє, процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей спирається на індивідуальний досвід міжособистісної взаємодії, яка є, як було показано вище, контактом двох чи більше індивідів з характерними для нього взаємообумовленими діями, впливом одного індивіда на іншого, способом реалізації спільної діяльності [3, с. 67]. За Я. Коломінським, психологічна основа міжособистісної взаємодії під час процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей утворюється у парадигмі ставлення (мотиваційно-потребнісні, перцептивно-когнітивні аспекти). У процесуальному плані ставлення виявляється у мовленнєвій поведінці та відповідних йому невербальних проявах.

На наш погляд, ставлення буде психолого-педагогічною основою міжособистісної взаємодії під час процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей лише у тому випадку, коли воно є позитивним ставленням. Отже, більш точно сутність процесу формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей, як ми вважаємо, відбиває ознака взаємності, яка виражається в явищах ідентифікації суб'єкта з іншим суб'єктом на підставі деталей подібності. Ідентифікація виявляється: а) в інтеграції з іншими у міжособистісних стосунках; б) в прийнятті чужих еталонів і цінностей; в) в наслідуванні поведінки інших; г) в моделюванні себе в актах поведінки іншого як психологічної основи сумісної діяльності [3, с. 195].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє розглядати процес формування предметних компетентностей майбутніх фахівців філологічних спеціальностей як системне явище. Особистісно-орієнтоване навчання сприяє процесу формування предметних компетентностей майбутніх філологів, так як враховує індивідуальний досвід кожної особистості під час міжособистісної взаємодії, сприяє реалізації спільної діяльності підлеглих та наставників під час міжособистісної взаємодії, що проявляється під час мовленнєвої поведінки та невербальних проявів усіх учасників процесу професійної підготовки майбутніх фахівців у філологічній сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність і особистість учителя // *Світло*. – 2003. № 1. С. 111–116.
2. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): монографія. Київ: МАУП, 2002. 286 с.
3. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии. Минск : Современное слово, 1998. 768 с.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК:159.922.7.- 053.6:621.39-042.72045

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ–АДИКЦІЇ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА

Ганган Юлія Сергіївна

аспірант кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології ДЗ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Анотація. У роботі автором надано історичний огляд понять: підлітковий вік, адиктивна поведінка, синдром втрачених можливостей (СВМ), інтернет-адикція. Проаналізовано погляди та роботи науковців щодо дефініцій даних понять. Методами дослідження були теоретичний (аналіз та узагальнення соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури, міждисциплінарний аналіз). В роботі автор приходить до висновку про необхідність розмежування даних понять: 1. Підлітковий вік— період складних анатомо-фізіологічних змін в організмі людини. Фізичний розвиток підлітків характеризується великою інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням. У ньому виділяють три стадії: стадію, що передує статево дозріванню, стадію статевого дозрівання і стадію статевої зрілості. 2. Адиктивна поведінка - (від addiction – шкідлива звичка, схильність) одна з форм деструктивної поведінки, яка проявляється в прагненні втечі від реальності шляхом зміни свого психічного стану, яке досягається різноманітними способами - фармакологічними (вживання речовин, які діють на психіку) і нефармакологічними (зосередження на певних предметах і активностях, що супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів). 3. Синдром втрачених можливостей або FOMO (від англ. «*Fear of missing out*») — нав'язлива боязнь пропустити цікаву подію або гарну

можливість, що провокується в тому числі і переглядом соціальних мереж;

4. Інтернет-адикція - (від англ. addiction – схильність, звичка) – це нав'язливе прагнення до застосування інтернету, його надмірне використання та проведення великої кількості часу в мережі.

Ключові слова: підлітковий вік, Інтернет-адикція, адиктивна поведінка, синдром втрачених можливостей (СВМ).

Постановка проблеми. Підлітковий вік – період значних змін у житті дитини. За визначенням Організації Об'єднаних Націй (ООН) підлітковий вік це віковий період з 10 до 19 років. Це вік стрімких фізіологічних, психологічних, соціальних змін, які відбуваються з дитиною, і це саме той період, коли вона потребує як мудрої та виваженої батьківської підтримки, так і свободи в ухваленні рішень та виявленні своїх поглядів та переконань. Підлітковий вік — період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Підліток усвідомлює себе дорослою особою. Зростає його активність, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Проте він поводить себе ще як дитина. Психічному його розвитку властиво багато суперечностей. Підліток є ще дитиною, проте і вже — не дитина, має деякі риси дорослого, намагається обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять старші, але своєрідно, по-дитячому. Саме ця суперечність у психічному розвитку потребує у спілкуванні з ним значного такту, обережності, делікатності, які є суттєвими у процесі нормального становлення його як особистості.

Чому так часто підлітки екстравертують свої події у кібер- простір (TikTok, Instagram та ін..)? Чому Інтернет замінив просту «живу» розмову на віртуальність?

Згідно з даними британських вчених, кожен шостий житель планети знаходиться під впливом мобільної залежності.[4]

Австралійський академік Діана Джеймс стверджує, що мобільний

телефон викликає у людини психологічну залежність, яка за своєю силою перевищує залежність людини від паління! Так само дослідник вважає, що залежність від мобільного телефону вища за залежність від комп'ютера, тому що від комп'ютера можна піти, а мобільний легко вміщується у кишеню.

Швидкими темпами формується мобільна залежність у дітей. В західній Європі 97% дітей віком від 7 до 14 років мають мобільний телефон і користуються ним не менше 10 годин на тиждень. Така статистика викликала занепокоєння не лише у психологів а і в лікарів. Тому, в 2006 році Управління досліджень Європарламенту опублікувало доповідь з рекомендаціями для країн – членів Євросоюзу: ввести заборону на користування мобільними телефонами дітьми, що не досягнули підліткового віку. Було навіть запропоновано вилучити з продажу іграшкові мобільні телефони, щоб не формувати у дітей занадто ранню зацікавленість до мобільного зв'язку.

Як бачимо, проблемі мобільної залежності приділено багато уваги в світі. В Україні спеціальних досліджень по залежності від мобільних телефонів здійснено небагато, однак проблема зростає, а тому потребує особливо уваги.[1]

Мета – дослідити феномен інтернет-залежності як соціально-психологічного явища, визначити та описати її характерні ознаки та впливу на особистість підліткового віку.

Методи дослідження: теоретичний (аналіз та узагальнення соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури). Теоретичний аналіз доступних вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень був присвячений розгляду та становленню таких понять як: адиктивна поведінка, Інтернет - адикція, Синдром втрачених можливостей (СВМ).

Узагальнення та міждисциплінарний аналіз соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури спрямовано на відображення сучасного стану проблеми залежності від гаджетів та створення власних визначень таких понять, як Інтернет-адикція, адиктивна поведінка, Синдром втрачених можливостей (СВМ) з позиції міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу. Адиктивна поведінка - (від addiction - шкідлива звичка, схильність) одна з форм деструктивної поведінки, яка проявляється в прагненні втечі від реальності шляхом зміни свого психічного стану, яке досягається різноманітними способами - фармакологічними (вживання речовин, які діють на психіку) і нефармакологічними (зосередження на певних предметах і активностях, що супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів).

Під залежною поведінкою варто розуміти різновид девіантної поведінки, що характеризується нездоланною підлеглистю власних інтересів - інтересам іншої особистості або групи, надмірною і довготривалою фіксацією уваги на певних видах діяльності або предметах, що стають зверхцінними, зниженням або порушенням здатності контролювати захоплення, а також неможливістю бути самостійним і вільним у виборі поведінки. Вважається, що в структурі кожної залежності можна відзначити ознаки збільшення толерантності, прогресуюче забування альтернативних інтересів, продовження залежної поведінки.

В електронному словнику медичних термінів поняття «мобільна залежність» пояснюється так: "...це стан людини, за якого телефон стає предметом культу, людина несвідомо робить дзвінок заради самого дзвінка, не усвідомлюючи своїх дій або неспроможна пояснити їх причин..."

Закордонні дослідники стверджують, що залежність виникає в першу чергу не від розмов по телефону, а від різноманітних можливостей, якими наділений мобільний телефон: sms, Інтернет, ігри, соціальні мережі, онлайн-знайомства.

Самостійного психічного розладу - мобільна залежність не існує.

Однак, в дитячій психіатрії мобільну залежність відносять до розладів поведінки та емоцій. У сучасній літературі є різновид смартфонозалежності – Інтернет-адикція - (від англ. addiction – схильність, звичка) – це нав'язливе прагнення до застосування Інтернету, його надмірне використання та проведення великої кількості часу в мережі.

Вчені з Великобританії виділили три типи власників мобільних телефонів:

1. кіборги – вважають телефон невід’ємною частиною себе, без якого не зможуть жити як без життєво важливого органу;
2. протезовані – жити без мобільного телефону можуть, але відчують при цьому дискомфорт
3. незалежні – для них телефон є лише засобом спілкування коли необхідно.

Варто розрізняти залежність і звичку. Хоча надмірна звичка переходить в залежність, звичка є позитивним процесом адаптації індивіда до оточуючого середовища.

Дослідження психологів Кентського університету (Огайо) зафіксували більшу схильність до соціальних мереж та виявили взаємозв'язок між інтернет-адикцією та «синдромом втрачених можливостей» (СВМ). Синдром втрачених можливостей або FOMO (від англ. «Fear of missing out») — острах пропустити цікаву подію або гарну можливість, що провокується в тому числі і переглядом соціальних мереж. Вчені відмічають, що близько 17 % власників мобільних телефонів постійно перевіряють свої гаджети. І з кожним роком кількість «залежних від смартфонів» (фабінг) зростає. Фабінг вже назвали хворобою XXI століття.

Бурхливе технологічне зростання, а особливо поява особистих гаджетів, стали причиною того, що для більшості людей, а зокрема дітей підліткового віку, Інтернет перетворився не лише в місце для пошуку інформації, а скоріше у власну «домівку», в реальність, яка сприймається більшістю, - нарівні із дійсністю. Сучасні діти не уявляють життя без Інтернету, реклами, телебачення тощо. Для багатьох дітей підліткового віку всевітня мережа стала способом життя, який пізніше назвали віртуальним. В мережі створюються чати, сайти знайомств, у яких підлітки спілкуються без візуального контакту. Водночас надмірне використання Інтернет - мережі зумовлює зниження рівня життя та деструктивно впливає на розвиток особистості, а зокрема на її психічне

здоров'я. Даний вид психологічної залежності від віртуального інформаційного середовища, отримав назву – Інтернет-залежність. З огляду на це, постає потреба у вчасному виявленні психологічного впливу Інтернет-залежності на формування особистості підліткового віку. Виділяють основні психологічні причини виникнення Інтернет-залежності у підлітків [2]:

1. Відсутність або брак спілкування і теплих емоційних стосунків у родині.
2. Відсутність у дитини захоплень, інтересів, хобі, уподобань, не пов'язаних з комп'ютером.
3. Невміння дитини налагоджувати бажані контакти з оточуючими, відсутність друзів.
4. Неуспішність дитини.
5. Наявність важкої інвалідності, серйозного захворювання.

Оскільки особистість молодої людини є ще не до кінця сформованою, вона залишається чутливою до впливу психологічних та соціальних чинників, що можуть призвести до її деформації. Особистість бажає забути про проблеми, з якими стикається в повсякденному житті, відволіктися від відчуття страху до змін, отримати позитивні емоції з незвичного джерела, яким стає об'єкт адикції. Головна причина, яка спрямовує молоду людину у світ віртуальних подій, зарубіжні дослідники вбачають у комунікативній депривації, тобто дитина стає закритою у спілкуванні з однолітками, окрім того, вона втрачає емоційний контакт з родичами або педагогами, які на даному етапі мають грати головну роль у соціально-психологічному становленні особистості підлітка. В цьому випадку Інтернет стає повним замісником інтимно-особистісного спілкування у цьому віці. Він задовольняє багато свідомих і підсвідомих потреб користувачів.[3]

Висновки. Дослідження феномену Інтернет-адикції дає нам підстави припустити, що основними причинами її виникнення є нестача спілкування підлітків у реальному світі та внутрішні психологічні конфлікти.

Отже, проблема Інтернет-адикції зростає із розвитком нових

інформаційних технологій, а тому стає все більш актуальною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мобільна залежність як різновид адиктивної поведінки підлітків. Причини, наслідки, профілактика (vopnl.vn.ua)
2. ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКІВ | Стаття. Психологія (vseosvita.ua)
3. Войскунский А.Е. Актуальні проблеми психології залежності від Інтернету// Психологічний журнал. /Войскунский А.Е. – 2004. - № 1. – С. 91-102
4. Матеюк О. А. Бар'єри у процесі міжособистісної комунікації як засіб протидії психологічному впливові / О. А. Матеюк // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка – К., 2005. – Т. VII, випуск 2. – С. 106-112

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА**

Лосієвська Ольга Геннадіївна

д. психол. н., професор кафедри психології та соціології

Ляшко Анна Олексіївна

здобувачка II освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр»,

Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля

м. Київ, Україна

Анотація. Це дослідження розглядає вплив соціальних змін на розвиток професійної компетентності психолога та аналізує широкий спектр соціальних змін, які відбуваються у сучасному суспільстві та впливають на психологічні потреби та проблеми особистості. Ця тема стає особливо актуальною в контексті швидких змін, які відбуваються в суспільстві, таких як технологічний прогрес, міжкультурна взаємодія, економічні трансформації, демографічні зміни та інші фактори, що впливають на соціальну динаміку. На основі емпіричного аналізу нами було виявлено, що соціальні зміни суттєво впливають на вимоги до психологічної компетентності, що ставить перед фахівцями нові завдання та виклики. В цьому контексті дослідження, з'явилась необхідність розробки стратегій адаптації для психологів, які дозволять їм ефективно функціонувати в змінних соціальних умовах. При цьому, особлива увага приділяється етичним аспектам роботи психолога у нових умовах, оскільки соціальні зміни можуть породжувати нові етичні виклики. Крім того, враховується вплив технологій на психологічну практику, включаючи використання інноваційних інструментів та електронних засобів спілкування.

У підсумку, дана стаття досліджує та аналізує нові потреби клієнтів, розвиток вимог психологічних послуг, а також зміни у ролях та функціях психолога у суспільстві, виявленні та розробці компетенцій, які потрібні психологам для ефективної роботи в умовах соціальних змін та формує

потенційні напрями досліджень у майбутньому, що можуть бути спрямовані на дослідження етичних викликів, з якими зіштовхнуться психологи в контексті соціальних змін, розробку етичних стратегій та рекомендацій для їх розв'язання, вплив технологій та змін у робочому середовищі, соціокультурних трендів на навички та знання, які необхідні психологам. Отже, можна детальніше розкрити вплив соціальних змін на професійну компетентність психолога, проаналізувати конкретні соціальні тенденції і їх вплив на психологічну практику, а також розглянути індивідуальні та колективні стратегії адаптації психологів до змінного соціального контексту.

Ключові слова: вплив, навчання, психолог, саморефлексія, соціальні зміни, технології, цінності.

Актуальність. Тема впливу соціальних змін на розвиток професійної компетентності психолога є постійно актуальною і важливою незалежно від часу. Сучасні соціальні зміни охоплюють широкий спектр факторів, таких як технологічний прогрес, демографічні трансформації, міграція, глобалізація і культурні зміни. Вони суттєво впливають на різні аспекти життя, включаючи психологічну практику. Такі соціальні зміни, як збільшення стресу, зміна робочих умов, зміна цінностей і стандартів життя, можуть призводити до негативних наслідків для психічного здоров'я людей. Сучасні наукові дослідження, виконані за «компетентнісною» проблематикою, показали, що продуктивним є розгляд так званих компетенцій професіоналізму, які характеризують найбільш затребуваний потенціал у фахівців відповідного напрямку діяльності. Утворюючись на основі необхідного масиву знань, умінь і навичок, потенціал даного роду формує своєрідне «ядро» ефективності фахівців, що дозволяє їм на високоякісному рівні реалізувати свої професійні функції [3]. Глобалізація і міграція призводять до зростання культурної різноманітності в суспільстві, і психологи повинні бути готовими працювати з клієнтами різних культур, релігійних переконань і соціальних контекстів. Розуміння соціальних змін допомагає психологам адаптувати свою практику до

потреб різних груп людей. Соціальні зміни також породжують нові ситуації, в яких психологи мають бути особливо уважними. Наприклад, зростання використання соціальних медіа має вплив на приватність клієнтів і забезпечення конфіденційності, що може впливати на відносини між психологом і клієнтом. Психологи повинні мати навички цифрової етики, щоб ефективно та професійно розв'язувати такі питання. Крім того, соціальні зміни впливають на зміну потреб і очікувань стосовно психологічних послуг. Наприклад, молоді покоління можуть проявляти більше інтересу до онлайн-консультування або використання мобільних додатків для психологічної підтримки. Психологи повинні вміти адаптуватися до цих змін і розвивати свої компетенції, щоб задовольняти змінені потреби своїх клієнтів.

Новизна теми. Тема впливу соціальних змін на розвиток професійної компетентності психолога є новітньою, оскільки акцентується на зв'язку між соціальними трансформаціями та професійною практикою психолога. Ця тема набуває особливої актуальності в контексті швидкоплинних змін у суспільстві, таких як технологічний прогрес, міжкультурна взаємодія, економічні трансформації, демографічні зміни та інші фактори, що впливають на соціальну динаміку. Розуміння впливу соціальних змін на професійну компетентність психолога передбачає аналіз і врахування соціального, культурного, економічного та політичного контексту їхньої роботи. Психологи повинні бути свідомі та готові працювати з людьми різних культур, соціальних груп та соціальних контекстів.

Мета дослідження полягає у вивченні та розумінні того, як соціальні зміни впливають на професійну практику психолога і його компетентність. Проаналізувати нові потреби клієнтів, розвиток у вимогах до психологічних послуг, а також зміни у ролях та функціях психолога у суспільстві шляхом емпіричного дослідження. Розробити компетенції, які необхідні психологам для ефективної роботи в умовах соціальних змін, щоб забезпечити якісну підтримку клієнтам.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Проблема впливу соціальних

змін на професійну компетентність психолога є актуальною і складною. Зокрема, соціальні зміни можуть вимагати від психолога адаптації до нових потреб клієнтів, змін у вимогах до психологічних послуг та змін у ролях і функціях психолога у суспільстві. Теоретично проблему можна обґрунтувати з різних підходів. Контекстуальна теорія розвитку професійної компетентності стверджує, що професійна компетентність формується через взаємодію індивідуальних характеристик психолога та контексту його професійної діяльності. Соціальні зміни можуть впливати на цей контекст і ставити нові вимоги до компетентності психолога [1]. Теорія соціальної конструкції професійної компетентності стверджує, що професійна компетентність є соціально конструйованим поняттям. Соціальні зміни можуть впливати на стандарти та очікування щодо компетентності психолога, що вимагає адаптації та розвитку нових компетенцій. Теорія життєвого навчання стверджує, що професійна компетентність розвивається протягом життя та вимагає постійного навчання і адаптації до змін [4].

Однією з ключових компетенцій, яка є важливою в умовах соціальних змін, є культурна компетентність. Це розуміння і врахування культурних різниць, соціальних контекстів та потреб різних груп людей. Зміни в соціальному середовищі можуть супроводжуватися збільшенням міжкультурної взаємодії та потребою в спеціалістах, які вміють ефективно працювати з різними культурами та контекстами. Крім того, зміна ролі психолога в суспільстві може впливати на професійну компетентність. Наприклад, психолог може стати більш активним учасником соціального діалогу, співпрацювати з іншими професіоналами для розв'язання складних проблем, або брати участь у розробці соціальних програм та політик. Це вимагатиме розвитку навичок співпраці, лідерства та адвокації. Віртуалізація психологічних послуг і збільшення використання технологій вимагають від психологів вміння ефективно використовувати цифрові інструменти для проведення консультацій, терапії та збору даних. Психологи повинні забезпечувати конфіденційність, безпеку та етичне використання цифрових

технологій [2]. У світі швидких змін психологи повинні бути відкритими до постійного навчання, оновлення своїх знань і вдосконалення своїх навичок. Важливо активно використовувати доступні ресурси, які допомагають розширювати професійний багаж знань та підвищувати ефективність роботи [5].

Загалом, соціальні зміни вимагають від психологів гнучкості, культурної компетентності, цифрової компетентності, спроможності до саморозвитку та навчання протягом усього життя. Ті, хто зможе адаптуватися до змін, визначити нові потреби та забезпечити відповідні психологічні послуги, матимуть більше можливостей для успіху у майбутньому.

Методологія та методи. Дослідження впливу соціальних змін на розвиток професійної компетентності психолога проводилося за допомогою анонімного онлайн-тестування у якому взяло участь 435 осіб віком від 18 до 65 років. Дані питання були спрямовані на отримання персональних відповідей щодо сприйняття соціальних змін та їх впливу на їх психологічний стан (див.табл.1).

Таблиця 1

Результати дослідження сприйняття соціальних змін та їх впливу на їх психологічний стан психолога

Як ви сприймаєте роль психолога в сучасному соціальному середовищі?	
а) Психолог є важливим фахівцем, який надає підтримку та допомогу в розумінні та подоланні психологічних проблем.	28%
б) Роль психолога в сучасному середовищі менш значуща через наявність інших ресурсів та джерел психологічної підтримки.	35%
с) Психолог має адаптуватись до змін у соціальному середовищі та шукати нові шляхи надання підтримки.	37%
Які зміни ви помічаєте у своєму житті, які впливають на ваше психічне благополуччя та емоційний стан?	
а) Збільшення технологічного впливу та перенавантаження інформацією.	35%
б) Соціальна ізоляваність та віддаленість від особистого спілкування.	20%
с) Зростання стресу та неспокою, пов'язане зі змінами у роботі, відносинах та життєвих умовах.	45%

Як соціальні зміни впливають на ваші міжособисті взаємини та спосіб сприйняття себе та інших?	
а) Зміни відносин та соціальних ролей вимагають нового сприйняття та адаптації до різних людей та ситуацій.	38%
б) Зменшення взаємодії та збільшення віртуального спілкування можуть впливати на якість міжособистих взаємин.	47%
с) Соціальні зміни можуть сприяти більшій взаєморозумінню та толерантності.	15%
Які основні проблеми або виклики, пов'язані з соціальними змінами, ви відчуваєте у своєму житті?	
а) Відчуття втрати стабільності та невпевненості у майбутньому.	32%
б) Порушення балансу між особистим та професійним життям.	17%
с) Зростання вимог та стресу, пов'язаного з конкуренцією та змінами в суспільстві.	51%
Які навички або підходи, за вашим спостереженням, психолог може використовувати для підтримки людей у контексті соціальних змін?	
а) Розвиток навичок саморегуляції та стресової стійкості.	62%
б) Сприяння розвитку емоційного інтелекту та взаєморозуміння.	18%
с) Підтримка у розвитку адаптаційних стратегій та гнучкості у змінних умовах.	20%

За результатом цього дослідження, було виявлено, що більшість респондентів (37%) вважають, що психологи мають адаптуватись до змін у соціальному середовищі та шукати нові шляхи надання підтримки. Це свідчить про важливість адаптації професійного підходу психологів до сучасних реалій. Переважна частина відповідей (45%) вказали на зростання стресу та неспокою, пов'язаних зі змінами у роботі, відносинах та життєвих умовах. Це підкреслює потребу в розвитку стресостійкості та психологічної підтримки для ефективного управління емоціями та стресом. Значна частина учасників дослідження (47%) відзначили, що зменшення взаємодії та збільшення віртуального спілкування можуть впливати на якість міжособистісних взаємин. Це вказує на важливість розвитку навичок ефективного комунікування та взаєморозуміння в контексті сучасних соціальних змін. Найбільшу популярність серед респондентів має розвиток навичок саморегуляції та стресової стійкості (62%). Це підтверджує необхідність розробки програм та

інтервенцій, спрямованих на розвиток цих навичок для підтримки психологічного добробуту в умовах соціальних змін.

Отже, результати статистики підкреслюють актуальність та потребу в адаптації ролі психолога до сучасного соціального середовища та надання підтримки у контексті соціальних змін, зокрема розвитку навичок саморегуляції та стресової стійкості, емоційного інтелекту та комунікативних навичок.

Висновок. Результати тестування психологів свідчать про те, що соціальні зміни суттєво впливають на розвиток професійної компетентності психологів. Вони все більше використовують нові методи та підходи, такі як когнітивно-поведінкова терапія, медитаційні техніки та терапія заснована на прийнятті. Психологи також активно навчаються, беруть участь у конференціях та співпрацюють з колегами, щоб оновлювати свої знання та навички. Застосування технологій, таких як онлайн-терапія та мобільні додатки, також стає все поширенішим серед психологів.

Загалом, соціальні зміни суттєво впливають на професійну практику психологів. Культурна компетентність, цифрова компетентність, гнучкість та постійне навчання стають важливими компетенціями для психологів, які дозволяють їм забезпечити якісну підтримку клієнтам у сучасному світі. Також важливо враховувати зміну соціальних норм і цінностей, яка впливає на проблеми та потреби клієнтів і вимагає оновлення знань та навичок психолога. Психологи повинні бути готовими до постійних змін і розвитку, щоб ефективно працювати в умовах соціальних змін і забезпечувати відповідні психологічні послуги.

У результаті емпіричного дослідження, ми б хотіли надати рекомендації щодо варіантів використання індивідуальних та колективних стратегій адаптації до змінного соціального контексту. Індивідуальні стратегії адаптації: рефлексія та самоаналіз, гнучкість та пристосування до нових ситуацій, клієнтів та вимог, розширення спектра компетенцій, підтримка та співпраця з колегами. Колективні стратегії адаптації: створення спеціалізованих груп або мереж на

конкретних аспектах психологічної практики, організація тренінгів, конференцій та семінарів, спільна робота та консультування, інтерв'язія та залучення до спільного професійного розвитку. Ці стратегії адаптації допомагають психологам ефективно працювати в змінному соціальному контексті, розвивати свої компетенції та забезпечувати якісну підтримку своїм клієнтам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградна О. Формування інформаційної компетентності майбутнього психолога в процесі професійної підготовки [Електронний ресурс] : thesis / Виноградна Олена. – [Б. м.], 2017. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/30628> (дата звернення: 12.06.2023). – Назва з екрана.
2. Духневич В. М. До проблеми вивчення професійної діяльності психолога-консультанта: можливі напрямки дослідження / В. М. Духневич // Журнал практикуючого психолога. – 2002. – № 8. – С. 96–101
3. Лосієвська О. Соціально-психологічні аспекти дослідження процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю [Електронний ресурс] / Ольга Лосієвська // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2021. – № 3(56)Т.1. – С. 172–183. – Режим доступу: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-1-172-183> (дата звернення: 12.06.2023). – Назва з екрана.
4. Перегончук Н. В. Модель психологічного супроводу розвитку професійної компетентності майбутніх психологів / Н. В. Перегончук // Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – 2019. – Т. 11, вип. 19. – С. 364–380.
5. Шиба А. В. Суть і структура поняття «професійна компетентність» [Електронний ресурс] / А. В. Шиба // Освітній вимір. – 2012. – Т. 36. – С. 381-387. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31812/educdim.v36i0.3445> (дата звернення: 12.06.2023). – Назва з екрана.

УДК 748

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мартінова Ганна Андріївна

Студентка

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля
м. Київ, Україна

Анотація: Вирішення проблеми взаємозв'язку самооцінки та тривожності пов'язане з тією роллю, яку самооцінка грає у розвитку особистості. Проблема взаємозв'язку самооцінки з іншими рисами особистості недостатньо вивчена у психології, тому вивчення взаємозв'язку самооцінки та рівня тривожності є актуальним.

Ключові слова: адаптація, види стресу, дистрес, емоційний стан, особистісна тривожність, особистість.

У студентському віці внутрішні конфлікти, які мають самооцінний характер, є основною причиною занепокоєння. Загалом проблему недостатньої самооцінки студентів та проблему підвищеної тривожності можна сформулювати як проблему вивчення механізмів психологічної перебудови та закономірностей впливу психічних станів на навчання, виховання та розвиток особистості. Високий рівень тривожності є деструктивною рисою особистості і негативно впливає на життя людини, знижує рівень розумової працездатності, викликає невпевненість у собі, є умовою формування негативного статусу особистості конфліктних відносин, створює передумови агресивної поведінки. Вивчення самооцінки треба розглядати як пошук шляхів виникнення та подолання тривожності.

Останнім десятиліттям істотно посилився інтерес психологів до вивчення тривожності. Так, серед психологів, що присвятили свою працю даній проблемі, можна назвати З. Фрейда, К. Хорні, Е. Фромма, К. Роджерса,

Л. І. Божович, Ф. Б. Березіна, А. М. Прихожан, Р. С. Немова, Є. І. Рогова та ін., які надають великого значення дослідженню стану тривоги, що є універсальною формою емоційного передбачення неуспіху та розглядають тривожність як властивість та стан особистості [1].

Самооцінка – оцінка людиною себе, своїх можливостей, якостей та є ознакою відношень з іншими людьми. Самооцінка є важливим регулятором тривожності та поведінки здобувача вищої освіти. Самооцінка характеризує ставлення людини до інших, їх критичність, їхні вимоги до себе, їхнє ставлення до успіхів та невдач. Таким чином, самооцінка впливає на ефективність діяльності людини та подальший розвиток її особистості. Самоповага тісно пов'язана з рівнем домагань людини, тобто ступенем складності цілей, які він ставить перед собою. Невідповідність висловлювань реальним здібностям людини призводить до того, що вона починає недооцінювати себе, внаслідок чого її поведінка стає неадекватною, це може сприяти розвитку тривожності [3].

Люди, які мають високу тривожність, відносяться до «групи ризику» з неврозів та психосоматичних захворювань. Тривога може стимулювати активність, а може бути стомлюючою, через що виникає відчуття безпорадності, невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами. Вирішення проблеми оптимізації тривожності – одне з актуальних завдань психології, оскільки вирішення низки важливих практичних завдань залежить від своєчасного розпізнавання стану тривожності.

За аналізом наукової психологічної літератури з проблеми дослідження самооцінки та тривожності можна зробити такі висновки:

Тривога і тривожність – нетотожні поняття. І тривога, і тривожність можуть виявлятися у поведінці людини різних рівнях людської організації. Тривожність має безліч різних форм і різновидів, і навіть до підліткового віку є лише функцією тривоги і пізніше формується як стійка особистісна характеристика. Тривога, як і тривожність, може чинити на людину як мобілізуючий, так і дезорганізуючий ефект, через що і позиції щодо даного

феномену в сучасній психології дуже неоднозначні [2].

Узагальнюючи погляди вчених можна зробити припущення, що тривога - це невизначене передчуття, вона неконкретна, «невловима», «безпредметна», може бути результатом неправильних навиків спілкування; особливі властивості тривоги – почуття непевненості і безпорадності перед обличчям небезпеки.

Самооцінка – це ядро особистості. Вона, будучи регулятором поведінки та дій, грає дуже важливу роль у житті будь-якої людини. Саме самооцінка визначає те, чи буде індивід, перебуває у стані гармонії, як із собою, так і з навколишнім світом. А також те, наскільки вдало він зможе вибудувати взаємини з іншими.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фрейд З. Проблема тривоги / З. Фрейд. – Нью-Йорк, 1936. – С. 99-100.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. / Э. Эриксон. – М.: Университетская книга, 1996. – 344 с.
3. Prikhozhan, A.M. Psikhologija trevozhnosti: ucheb. posobie [Psychology of anxiety: studies: a manual] / A. M. Prikhozhan. – М.: Publishing House of MPSI, 2011. – P. 178.

ПЕРСПЕКТИВИ РОБОТИ ЗІ СНОВИДІННЯМИ В ПСИХОТЕРАПІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Новицький Тарас Олександрович

Аспірант кафедри практичної психології
Інституту управління, психології та безпеки
Державний Університет Внутрішніх Справ
м. Львів, Україна

Католик Галина Вікторівна

Доктор психологічних наук, професор кафедри практичної психології
Інституту управління, психології та безпеки
Державний Університет Внутрішніх Справ
м. Львів, Україна

Вступ. Можна з усією певністю говорити про загарбницьку війну Росії проти України, розпочату в 2014-му році, як про важку загальнонаціональну травму всіх українців. Вже на початку розвитку цих трагічних подій помітним був один з основних захисних механізмів психіки, що переживає травму: розщеплення та дисоціація. Події ж, що беруть свій початок 24-го Лютого 2022-го року, стали тотальною травмою для усього населення України, зробивши бойові дії і смерть безпосередньою — через їх проживання — або опосередкованою — через їх проживання рідними та близькими — реальністю кожного українця. І, хоча травма і має загальнонаціональний характер, верствою населення, що бере на себе основний її удар, виступають безпосередньо військовослужбовці.

Матеріали та методи. Робота є аналізом наявної літератури на тему нічних кошмарів при посттравматичному стресовому розладі (далі - ПТСР). У дослідженні використовувалися методи семантичного аналізу для роз'яснення та розуміння наведених в роботі понять і категорій, мета-аналізу для розуміння тенденцій та загальних принципів пояснення досліджуваного явища та методів роботи з ним, та контент-аналізу сновидіння з практики психотерапевта для унаочнення зібраних в статті методів та бачень досліджуваного явища. Було

зібрано літературу ряду дослідників ПТСР та суміжних явищ, таких як Х. Турецька, Д. Калшед, А. Неурова, А. Меркер та інші, проведено огляд результатів їх роботи та підсумовано найбільш релевантні, на нашу думку, особливості й механізми психічної травми та асоційованих з нею сновидінь, а також запропоновано перелік факторів, які на нашу думку, особливо важливі в роботі з актуальною травмою наших військовослужбовців.

Результати та обговорення. Посттравматичний стресовий розлад є яскравим прикладом психічного порушення, де сновидіння, частота їх яви та їх зміст входять до переліку основних симптомів та патогенетичних факторів (DSM-V, 2000: 309.81). Відомо, що не усі люди, які пережили травматичні події, розвивають ПТСР. Описаний Калшедом природній психічний механізм інтеграції травмивного досвіду в Его спрацьовує, і дає можливість психіці застосувати свій регенеративний потенціал для відновлення нормального функціонування. Втім, у багатьох випадках ресурси Я недостатні, що призводить до формування розладу. Коширець (Коширець, 2020, с. 127-130) наводить наступні фактори вразливості психіки до утворення ПТСР:

1. Низький рівень суверенності психічного простору — тобто знижена здатність особистості (в нашому випадку — військовослужбовця) відстоювати власні емоційні межі, обирати характер емоційної взаємодії з іншими людьми, регулювати їх ставлення до себе в стосунках.

2. Низький рівень суверенності соціальних зв'язків — тобто знижена здатність або можливість військовослужбовця утворювати надійне соціальне середовище, в якому він може почуватися безпечно, отримувати та надавати фізичну та психоемоційну підтримку.

Низький рівень суверенності цінностей — тобто знижена здатність військовослужбовця до усвідомлення та відстоювання власних цінностей, а натомість високий рівень сугестивності, що приводить до послаблення вмотивованості та втрати моральних орієнтирів у критичній ситуації бойових дій.

База даних про роботу конкретно з сновидіннями при ПТСР є обмежена.

Втім, в цілях подібної роботи можна користуватися надбаннями психодинамічної психотерапії в суміжних сферах, скажімо, в кататимно-імагінативній психотерапії (надалі - КПІ) та в роботі з сновидіннями при інших видах психічних порушень. Переживання образів, характерне для КПІ, має природу, схожу до роботи з сновидіннями: саме тому імагінації даного напрямку терапії називають “сновидіннями наяву”. Суміжність цих явищ дає підстави припускати можливість ефективності роботи з нічними кошмарами у військовослужбовців, що страждають від ПТСР (Турецька, 2015, с. 129-131).

Травма війни у суспільстві, яке цю війну пережило, повинна бути опрацьована на глобальному рівні, через не лише роботу із постраждалими військовими, а й через осмислення та оплакування життів померлих воїнів, що мусять стати трансформаційним ресурсом для свого суспільства. Адже частиною травми військовослужбовця є саме смерті його побратимів — смерті, чію невимовну цінність він прагне і мусить побачити в тій спільноті, за яку вони віддали своє життя (Brooke, 2017: 173-174). Не можна говорити про реабілітацію воїнів лише на індивідуально-психологічному рівні, бо їх травма відбувається на рівні колективного несвідомого.

Аналіз природи травматичного переживання лиш надалі підкреслює важливість колективних процесів у формуванні ПТСР та реабілітації від нього. Психологічна травма — це переживання події настільки несумісної із Его суб'єкта, що спогад і пережиток його приводить до розладнання процесів структурування досвіду людським Я, а власне — ідентичності (Wilson, 2007: 48). Сенс, який надавався певним подіям і переживанням людини, неминуче зазнає руйнівних змін, розриваючи зв'язок особистості з тим культурним комплексом, до якого вона відчувала приналежність, що приводить до втрати нею здатності бачити сенс і добро, а натомість змушує зануритися в досвід хтонічної, темної безвиході й призводить до перманентного відчуття втрати як безпеки, так і змістобудівничого уявлення про добро та світ, який створює бажання жити; натомість світ починає продукувати радше страх перед життям та бажання ізоляції (Kalsched, 2012: 42-43).

Приклад аналізу сновидіння.

Еллен і невідомий їй чоловік повинні були виконати певне завдання. Вони йшли дрімучим темним лісом і врешті підійшли до глибокої, темної печери, вхід до якої тримали дві кам'яні колони. Всередині, біля входу, на краю всеохоплюючої темряви ховалася, стиснута в клубок маленька дівчинка: брудна й в обірваному одязі, схожа на “диких дітей”, яких знаходили у Франції. На цьому сновидіння завершилося, після чого Еллен прокинулася в стані невимовного жаху (переклад автора, Kalsched, 2012: 161-162).

Травмою пацієнтки доктора Калшеда було повторюване фізичне й сексуальне насилля з боку її батька-алкоголіка, і брак захисту від її депресивної матері (Kalsched, 2012: 158).

Насамперед, варто зазначити сетинг самого сновидіння: темний зловісний ліс, глибока, бездонна печера. Також, спостерігаємо непривабливого персонажа: “дику дитину”, брудну й занедбану, що нажахано ховається за колоною в печері. “Дика дитина” - це культурний архетип дитини, що росте без батьків і відчужена від загальної соціалізації та ініціації в традиції свого суспільства. В цьому образі спостерігаємо інший аспект травми: розрив Его з його ідентичністю й цінностями. Образ “дикої дитини” також підкреслює важливість ширших культурних явищ, таких як злочинна недбалість у ставленні батьків до їх дітей: проблеми, яка для Еллен стає елементом травми, що порушує ціннісну систему в силу несумісності з культурним образом батьківства.

Висновки. проведено аналітичний огляд праць дослідників у сфері пост-травмівного стресового розладу та нічних кошмарів, пов'язаних із ним. Аналіз показує важливість розуміння й дослідження глибинних шарів психічного життя постраждалих, таких як продукція несвідомого психічного - а саме нічних кошмарів, та релевантних для змісту травми загальнокультурних комплексів. Варто підкреслити визначальну роль культури суспільства, в якому проживає травмована особистість, та важливість реінтеграції суб'єкта в ціннісну систему координат цього суспільства. У випадку захисників України та їх травми маємо підстави припускати, що робота з матеріалами їх сновидінь не

лише створить базу матеріалу, що дозволить дослідження ПТСР саме в історико-культурному контексті нашої держави, а й образну базу, що допоможе в їх психологічній реабілітації. Також, важливість колективних психологічних явищ, таких як соціально-трансформаційні процеси та зміна й розвиток національних цінностей, запущені горем жертви наших військових та їх сімей, вказує на можливості створення певних соціальних механізмів і змін, які допоможуть достойній реінтеграції солдатів до мирного, переможного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коширець В. Особливості організації особистого простору військовослужбовців з ознаками ПТСР/ В. Коширець, К. Шкарлатюк. *Psychological Prospects Journal*. 2020. №36. С. 124-143.
2. Турецька Х. Застосування імагінативних технік при психокорекції ПТСР в учасників бойових дій. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: психологія*. №35. 2015. С. 127-136.
3. APA (American Psychiatric Association). 2000. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision (DSM-IV-TR). Washington, DC : American Psychiatric Publishing Association
4. Brooke, R. An archetypal approach to treating combat post-traumatic stress disorder/ Roger Brooke// *Outpatient Treatment of Psychosis*, 1 ed, 2017, p. 170-195.
5. Kalsched, D. Trauma and the soul: A psycho-spiritual approach to human development and its interruption. Routledge/Taylor & Francis Group. 2013.
6. Wilson, J. The Abyss Experience and the Trauma Complex: A Jungian Perspective of Posttraumatic Stress Disorder and Dissociation/ John Wilson// *Journal of Trauma & Dissociation*, Vol. 14, 2013, p. 43-68.

ART

УДК 908:272(477.4)

БЛАГОДІЙНИКИ ОСІДКІВ ЧЕНЦІВ ДОМІНІКАНСЬКОГО ОРДЕНУ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Урсу Наталія Олексіївна,
д. мистецтвознавства, професор
Гуцул Іван Андрійович,
Підгурний Іван Станіславович
к. мистецтвознавства, доценти
Кам'янець-Подільський національний
університет ім. І. Огієнка, Україна

Анотація. Розвідки присвячені висвітленню імен та діяльності добродійців, що кардинально змінювали вигляд храмів і монастирів домініканського ордену, підвищували рівень духовно-мистецької вартості споруди, стимулювали розвиток сакрального мистецтва римо-католицької конфесії на території України.

Ключові слова: донатор, костел, мистецтво, домініканський орден, монастир.

Мета статті – висвітлити діяльність добродіїв та їх співучасть у процесі відбудови і створення художньо-композиційного образу сакральних споруд ордену. У гроні людей, які протягом століть намагалися пожертвами підтримати осередок ченців у Кам'янці на Поділлі, можна назвати князів Коріатовичів [19, с. 102], князя Свидригайла [11, с. 164], старосту Кам'янецького, генерала земель Подільських Федіра Бучацького Язловецького, Миколая з Нового Двору [25, с. 76]. Станіслав Подчаський, наприклад, поховав в костелі єдиного сина і переписав усе майно домініканцям; Петро

Оржеховський подарував домініканцям у 1620 році половину села Залуччя [11, с. 164-165]; пан Пехоцький прикрасив вівтар св. Яцка, для якого отримав у Кракові часточку мощів Святого [19, с. 103].

З архівних джерел відомо, що з 1596 року особливими покровителями кам'янецьких домініканців стають деякі представники родини Потоцьких (герб Пилява). Вони допомогли відмурувати монастир і добудувати у 1596 році до правої від входу нави костелу невелику купольну капличку Божої Матері Розарію, де помістили відому чудесами ікону Діви Марії. У 1618 році на кошти каштеляна Галицького (1613 р.), пізніше каштеляна Кам'янецького Войцеха Гумецького (герб Юноша) споруджується купольна каплиця, присвячена Христу Спасителю. Невдовзі з'являється третій член змагання між бенефакторами – Павел Дамецький (герб Прус), який дає кошти на прибудову каплиці на честь св. Домініка, яку влаштовано у 1628 році.

У 1737 році костел почали реставрувати, але, коли через три роки для цього забракло грошей, на допомогу знову прийшов представник родини Потоцьких, Теревовлянський староста – Міхал Франц, на кошти якого й було закінчено реставрацію [21, с. 35]. Архівні документи фіксують, що він фінансував реставраційні роботи, які проводилися під керівництвом згодом відомого архітектора, коменданта Кам'янець-Подільської фортеці, Яна де Вітте. Відреставрований костел був наповнений символікою бенефактора. Цей добродій прожив при монастирі останні роки і помер 1758 року [21, с. 37].

Потоцький був домініканським терціарієм, у 1737 році пріором (разом з дружиною Маріанною) Архібратства Святого Розарію [8, с. 217]. Баронч пише, що тільки на зведення будинку монастиря, крім матеріалів, він видав 14000 польських злотих і справив три келиха, лампу і ампулки зі срібла, літургічні шати з найдорожчих перських і турецьких тканин; орган, на який витратив 5000 злотих. З метою придбання книжок для монастирської бібліотеки він подорожував до Риму [18, с. 432]. За значний внесок у справу ревіталізації осередку в Кам'янці у 1743 році Папа Римський Бенедикт XIV подарував М.Ф. Потоцькому оздоблений релікварій, де знаходилися мощі св. Олександра,

мученика. Донатор пожертвував його домініканському храму [7, с. 34].

Одним з найстарших храмових споруд ордену вважається Смотрицький костел. Першу згадку про сакральну забудову з дерева знаходимо в документах від 17 березня 1375 року. Це привілей подільського князя Олександра Коріатовича домініканському монастирю на млин з околною землею, яка підтверджує факт більш раннього дару цього млина храму Вознесіння Діви Марії у Смотричі братом Олександра, Юрієм [13, с. 453]. Перший храм згорів у 1427 році, у 1487 почали будувати наступний – дерев'яний, у вигляді хреста, який після довготривалого будівництва було закінчено стараннями генерала земель Подільських, Смотрицького старости Миколая Бржеського у 1579 році [7, с. 206]. У 1786 році пріор монастиря Емерік Шадбей частково на кошти ордену, частково на пожертвування родини Потоцьких і приватних осіб, розпочав будівництво кам'яного костелу, доручивши нагляд за ходом робіт пану Краснопольському [10, с. 11]. Роботи було закінчено тільки у 1821 році.

Наприкінці XVI століття, приблизно біля 1595 року, на Поділля до Летичева прибуло з Риму двоє домініканців, і через декілька років на цих теренах був затверджений осередок ордену, котрий пізніше приєднався до новоствореної у 1612 році Руської Провінції св. Гіацинта (Яцка). З костельних записів відомо, що староста Летичевський Я. Потоцький під час оборони від татар відчув чудодійну силу ікони Пресвятої Богородиці, отриманої в дар від Папи Климентія VIII і привезеної до Летичева домініканцями у XVI столітті, унаслідок чого залишив лютеранську і прийняв католицьку віру. Ікона була копією образу Божої Матері (званої Сніжною) з Римської Базиліки Santa Maria Maggiore [22, с. 36]. Я. Потоцький разом з дружиною Єлизаветою побудував існуючий костел при підтримці інших бенефакторів [14, с. 504-505].

Одним з фундаторів Шарівського костелу та кляштору був Подільський воєвода, Теремовлянський староста Яків Претвич, котрий отримав Шарівку у спадщину від батька, Бернарда Претвича. У 1607 році (час закінчення зведення) він побудував та повністю обладнав кам'яний храм, присвячений Благовіщенню Пресвятої Діви Марії, й передав його у володіння ченцям

[25, с. 243]. Цей факт підтверджується більш ранніми документами – Візитами за 1823 рік [7, с. 282]. У Візитаціях за 1823 рік в якості доброчинця згадується граф Дульський, який мав намір реставрувати костельну вежу.

Наприкінці XVI століття в Барі зафіксовано існування костелу св. Анни, консекрованого у 1604 році, котрий стараннями С. Гольського, руського воєводи і Барського старости, був переданий домініканцям. До середини XVII століття храм залишався дерев'яним, пізніше було закладено фундамент під майбутню муровану споруду, але стару будівлю розібрали тільки після зведення у 1807 р. нової [25, с. 7-9]. Під керівництвом пріора Емеріка Шадбея було вимуровано новий однопростірний храм.

Щодо утворення осідку в Солобківцях, Візитації 1823 р. фіксують, що в архівах знайдено слід про побудову першого костелу Солобківським спадкоємцем Яцком Шембером (Шембергом ?), який віддав його домініканцям бл. 1650 р. Його було спалено в результаті ворожих навал, а у 1729 р. воєвода Подільський Стефан Гумецький, отримавши Солобківці у спадок, відтворив храм, монастир зовні і всередині. Портрети патронів С. і К. Гумецьких, розташовані в костелі, свідчать про досить вагомому доброчинну допомогу [7, с. 237а, 242]. Син воєводи, коронний стольник І. Гумецький побудував при храмі шпиталь і призначив фондуш на його утримання [25, с. 228].

Мурований з каміння храм для ченців у містечку Соколець було зведено після 1636 року на кошти воєводи Подільського Ревери Потоцького, який обладнав його і надав необхідний фондуш для існування отців [25, с. 218]. Домініканці важко приживалися на цьому місці, але після виходу турок з Поділля, вищезгаданий воєвода Подільський Стефан Гумецький у 1723 році наново реставрував храм, монастир і повністю їх обладнав, про що свідчать два портрети фундаторів, розміщені в костелі [7, с. 263, 268].

На Брацлавщині існували 4 осередки домініканців. Історія говорить про запрошення до Мурафи отців-домініканців Ядвігою з Язловецьких Бельзецькою, після чого у 1624 р. й постає монастир ордену. Вагомий внесок у побудову кам'яного храму зробив один з представників родини Потоцьких,

Йоахим Кароль, а також експровінціал, пріор, кс. Казимир Велямовський [7, с. 141]. На знак вдячності за добродієства у замках архівольтів головної нави, в круглих медальйонах, вміщено герби родин-донаторів – Потоцьких та Грохольських. Згадуються також портретні зображення у позолочених різьблених рамах: фундаторів – Ядвіги Бельзецької та Йоахима Кароля Потоцького, маршалка Йосипа Дзеконського тощо [8, с. 507], а також два посмертних пам'ятника: Й.К. Потоцькому – дерев'яний, чорного кольору, з випуклими позолоченими літерами; 2-й, з чорного мармуру, маршалку Й. Дзеконському [7, с. 142а].

У місті Вінниця 1624 р. побудували дерев'яний костел з монастирем, що двічі постраждав – у 1648 р. від козаків Б. Хмельницького і перед 1700 роком від татар, був спалений і відтворений: перший раз відбудований Стефаном Черленковським; другий – реставрований Міхалом Калетинським. Зрештою він нахилився і, як наслідок, був розібраний. На цьому ж місці, на старому плацу, дещо вище, у 1750 р. затратами подружжя брацлавського земського судді Міхала і Анни Грохольських був вимуруваний новий костел. Водночас, 1750 р. графи Грохольські профінансували зведення мурованого, двоповерхового, фронтом на південь монастиря для ченців.

Тиврівський храм спочатку був дерев'яний, зведений ще у 1569 р. 1590 р. Маріанна Ярошинська вийшла заміж за Себастьяна Калетинського і отримала у придане Тиврів, який перейшов до дому Калетинських. 1760 р. костел з монастирем вимурувані у вигляді 4-кутника, частково коштом фундатора, каштеляна, хорунжого Брацлавського, Яна Міхала Калетинського, частково на пожертви інших бенефакторів. Подружжя Калетинських 1739 р. на паломництві у Ченстохові купили копію чудотворного образу Матінки Божої і привезли її до Тиврова. Було постановлено збудувати для неї костел. Я. М. Калетинський споро взявся за справу і оголосив, що хоче побудувати для домініканців костел і садибу. У 1742 р. приїхало 4 монахи, котрі осіли поки що при замковій каплиці [25, с. 259]. За невтомну допомогу у справі відбудови і оснащення костелу в наві було влаштовано пам'ятник, де вміщено портрет фундатора,

професійно різьблену з дерева скульптуру Божої Матері Скорботної, що тримає зняте з Хреста Тіло Сина. Нижче неї розташована урна з серцем славетного добродія. На честь родини Ярошинських в наві ліворуч було вмонтовано мармурову таблицю з надписом золотими літерами й гербом Маріанни і Захарії Ярошинських, над якою висів портрет останнього [8, с. 389].

Окольський стверджує, що про фундацію Тульчинського домініканського костелу замислювався ще Валентин-Олександр Калиновський, володар колосальних маєтків, господар Тульчина, генерал земель подільських. Його син, Адам здійснив намір батька і запросив монахів, збудувавши для них садибу і храм, в якому й був похований у 1637 р. [19, с. 99-100]. Місто спочатку належало Станіславу, а потім племінникові його, Францу Салезію Потоцькому – «малому королю Русі». 1775 р. володарем стає син останнього, генерал-аншеф граф Станіслав Щенський Потоцький, який переносить свою резиденцію до Тульчина. За його задумом костел повинен бути монументальнішим від палацу і становити мініатюрну копію храму Святого Петра в Римі [16, с. 139]. Монастир був мурований 1787 р., а після пожежі 1811 р. уцілів. Інша дата закладення костелу міститься у документах, які свідчать, що сучасний храм на новому місці, напроти палацу, було зведено у 1786 році [8, с. 454a]. Тут же фіксується наявність великого портрету в рамках бенефактора, каштеляна Потоцького [8, с. 462a]. У межах території Правобережної України домініканські осередки розташовувалися також на Волині та Київщині.

Наявні документи про Луцький конвент вказують на конкретну дату постановня – 15 червня 1390 р. Цього року польський король Владислав Ягелло надає домініканцям привілей на земельні угіддя в Луцькому повіті, т. зв. «Городицю на Судовиці» з лісами й пасовиськами. У привілеї згадується костел Успіння Діви Марії, заснований тим же Владиславом Ягеллом (*nostrae fundationis*) [23, с. 197]. Відомий другий привілей від 6 лютого 1393 р., за яким Вітольд, князь литовський, пан на Троках та Луцьку, надає луцьким домініканцям млин зі ставом, Новостав, у Луцькому повіті [24, с. 788].

В архівних документах згадується ім'я ще одного доброчинця – белзького підкоморного Вавжинця Радецького, коштом якого у 1783-1817 р.р. зроблено нове завершення куполу [25, с. 140] та муровані костел і монастир на гроші ченців [3, с. 1].

Небагато відомостей маємо про утворення домініканського осередку у містечку Козин Волинської губернії, заснованого біля 1738 р. і вимуровано у 1776 р. на честь Св. Івана Хрестителя і Св. Станіслава завдяки родині Тарновських [25, с. 101]. Візити 1822 року свідчать про надання ченцям графом Каетаном Тарновським 18 червня 1738 р. ґрунтів і грошових сум, що храм знаходився на той час на землях спадкоємця Мартіна Тарновського [2, с. 3-4].

Невірківський костел Св. Трійці, що отримав назву «Рокшицька воля», постановом першобудови у 1698 році завдячує підчасному Миколаю Рокшицькому. Мурований було збудовано 1807 р. стараннями коронного хорунжого Яна Стецького і Барбари Олізар з дому Раєвських. Костел відновлено 1927 р. на пожертви парафіян настоятелем кс. Станіславом Ядчаком [20, с. 86].

Чарторийськ перейшов від родини Чарторийських до мінського воєводи Іоанна Паца, від нього – до заможного роду Лещинських. Згадку про акцептацію чарторийської фундації можна знайти в акті провінціальної капітули 1603 р., де говориться, що конвент засновується за бажанням і на пожертви Іоанна Паца. 1639 р. постав костел за сприяння А. Лещинського, який зробив доброчинний внесок на побудову кам'яної храмової споруди. Цілком можливо, що домініканці на деякий час покинули Чарторийськ і повернулись лише за Самуеля Лещинського, який і здійснив на їх користь надання (2 млини, фільварок, 15000 капіталу) [12, с. 51]. У 1741 р. на кошти Уршулі з Вишньовецьких Радзивілової було вимуровано нову тринавову хрестоподібну базиліку Підвищення св. Хреста у стилі пізнього бароко.

Старокостянтинівський костел Пресвятої Діви Марії Громничої у Волинській губернії, який в теперішні часи вже не існує, був вимуруваний над річкою Случ у 1612 році, після чого князь Ян Острозький повністю його

обладнав і запросив туди домініканців. У 1613 р. приступили до мурування монастиря. Фундатор визначив для домініканців Іршики і Пріорівку, а також десятину з інших фільварків [25, с. 229]. Він був традиційним бенефактором монастирів на Волині. Костел св. Михайла Архангела в містечку Камінь Каширський мурований 1637 р. на кошти князя Адама А. Сангушкі, відреставрований на пожертви парафіян в 1830-1838 р. [20, с. 71]. Серед патронів другої хвилі можна назвати родину Красицьких [4, с. 1].

Фундація в Ляхівцях була здійснена Павлом К. Сенютою близько 1612 р. Значним додатком до попереднього фонду монастиря стала пожертва 1627 р. Олександра Заславського в сумі 7200 злотих, вміщених в його маєтках [15, с. 25-28]. Будівництво монастиря було закінчено аж 1660 р. завдяки племінниці тодішньої володарки Ляхівців Катерини з Сенют Лещинської Анни з Сенют Опалінської. В якості бенефакторів виступали родини Лещинських, Яблоновських і Сапег, про що свідчить наявність в підземеллі храму родинних склепів [17, с. 230].

Утворення перших на наших теренах домініканських храмів фіксуємо на Київщині. Їх фундації були пов'язані з початком проповідницького життя св. Яцка, котрий з 1228 р. деякий час проголошував Боже Слово й заснував тут кілька монастирів ордену. За дозволом князя Володимира Рюриковича він будує в Чернігові (св. Катерини) та на Оболоні (Пресвятої Діви Марії) перші на території України домініканські костели і монастирі, які в короткий термін часу було зруйновано. У 1608-1610 рр. у Києві, на Подолі, ченцями збудовано кам'яний тринавовий храм св. Миколая. Монастир для отців, що розташовувався біля даного костелу фондував земський суддя Стефан Аксак [1, с.16].

Любарський конвент фінансований воєводою Руським Станіславом Любомирським. Архівні матеріали свідчать про 1630 рік заснування осередку й здійснення фундатором дерев'яних забудов [5, с. 1]. Найвірогідніше, ініціатором фундації була саме Софія Острозька, адже досить промовистим є зв'язок Софії з домініканцями – її сповідником був саме домініканець Адам

Пекарський, який 1623 р. видав присвячений їй панегірик. Отож, дана фундація, очевидно, теж постала внаслідок персональних контактів домініканців з фундаторами [12, с. 58]. Частина осередку ченців в Любарі знаходилася у Волинському воєводстві, друга – монастир, праворуч річки Случ, на Київщині. Мурований костел було зведено 1752 р. за допомогою бенефактора князя Франца-Фердинанда Любомирського і консекровано у 1765 році [6, с. 1].

Підводячи підсумки, можна констатувати, що в історії створення та існування домініканських осередків в Україні одну з головних ролей відігравали добродійці, що жертвували великі гроші не тільки на підтримку ченців, але й на фундаментальні архітектурні побудови, оздоблення та наповнення необхідними речами храму і монастиря. Аналізуючи склад добродійців, що вкладали гроші і допомагали становленню та існуванню домініканських осередків на Україні, насамперед можна відзначити сім'ї Потоцьких. Хоча вони могли належати до різних родинних гілок і мати відмінні герби, на означених теренах це були переважно представники золотої і срібної Пиляви, котрі володіли великими земельними наділами, мали європейську освіту, були впливовими і заможними, а й водночас глибоко віруючими в Бога, займали високі посади і, як наслідок, могли продемонструвати власну шляхетність, підтримуючи жебракуючі ордени. Серед подільських добродійців слід відзначити значний внесок у справу підтримки мєндикантів родин Гумецьких та Грохольських.

Добродійні пожертви врятували для наступних поколінь пам'ятки світової архітектури, а з ними й духовно-мистецький культурний шар, що пульсував на теренах України кілька століть. Висока освіта й шляхетність добродіїв допомагала запрошувати висококваліфікованих архітекторів і митців, приносити в дар храму автентичні зразки образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

Безсумнівно, що з часом, у процесі досліджень, будуть відкриватися імена славетних фундаторів, які мають право на пам'ять майбутніх поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с. з іл.
2. ДАЖО (Державний історичний архів Житомирської області). Ф. 178. Оп. 1, спр. № 495, Візити Козинського домініканського костелу 1822 р.
3. ДАЖО. Ф. 90. Оп. 1, спр. № 1009. Візити Луцького домін. костелу 1832 р.
4. ДАЖО. Ф. 90. Оп. 1, спр. № 538 Візити Камінь-Каширського домінік. костелу 1823 р.
5. ДАЖО. Ф. 178. Оп. 51, спр. № 32, Візити Любарського домін.. костелу 1820 р.
6. ДАЖО. Ф. 178. Оп. 51, спр. № 70, Візити Любарського домін. костелу 1836 р.
7. КПДМА (Кам'янець-Подільський державний міський архів). Ф. 685. Римсько-католицька духовна консисторія. Оп. 4, справа № 21, 1823.
8. КПДМА. Ф. 685. Римо-католицька духовна консист. Оп. 4, справа № 23, 1824.
9. КПМЗ (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник). Книга Архібратства Св. Розарію з 1605 – 1910 р. Рукопис. КВ 75510. КСП № 185. 969 с.
10. КПМЗ. Збірка документів з архіву Смотрицького домініканського монастиря, року 1826 укладена. КВ 105705. Кстп 479.
11. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: тип. Кульженко, 1895. 247 с.
12. Сінкевич Н.О. Фундації домініканських монастирів на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. Український історичний збірник 2003. Випуск 6. Київ, Інститут історії НАН України, 2004. С. 47-70.
13. Симашкевич М.В. Римское католичество и его иерархия въ Подолии. Каменец-Подольский, 1872. 469 с.
14. Орловский М.Я. Историческое описание уездного г. Летичева

Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости, 1864. № 14.
С. 500-508.

15. ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 154. Ляхівці. Арк. 25зв.-28.

16. Шамраєва А., Борисова Л. Палацовий ансамбль у Тульчині.
Архітектурна спадщина України. Ч. 2. Київ: Українознавство, 1996. С. 138-150.

17. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.
Wojewodztwo wołyńskie. Wrocław, 1996. 447 s.

18. Barącz S. Rys dziejów zakonu Kaznodz. w Polsce. II t. Lwów, 1861. t.2.
483 s.

19. Okolski S. Russia Florida Rosis et Liliis. Leopoli, 1646. 172 s.

20. Popek Leon. Świątynie Wołynia. Lublin, 1997. T. 1. 372 z il.

21. Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. Szkic historyczny. Wilno: typ.
I. Zawadzki, 1915. 106 s.

22. Szumił H. Sanktuarium Matki Bożej Latyczowskiej. Sandomierz, 1994.
85 s.

23. Stecki G-F. Łuck starożytny i dzisiejszy. Kraków, 1876.

24. Słownik geograficzny Królestwa polskiego i in. krajów.
T. V. Warszawa, 1884.

25. Wołyniak (M.I.Giżycki). Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji
ruskiej. Kraków, 1923. część 2. 400 s.

HISTORICAL SCIENCES

УДК 94(477).152

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ У 1970-Х – 1980-Х РР. НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА «ГОМІН УКРАЇНИ»

Буравський Олександр Антонович,

д. і. н., доцент
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна

Власюк Ігор Миколайович,

к. і. н., доцент
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна

Анотація: проаналізовано окремі аспекти національно-культурного життя українців Канади 1970-х – 1980-х рр. на сторінках суспільно-політичного тижневика «Гомін України»; показано актуальність думок, висвітлених у статтях вказаного періоду, для сьогодення України.

Ключові слова: «Гомін України»; Україна; Канада; українці Канади; діаспора; національна політика; комуністичний режим.

Канада була й залишається надійним партнером України в економічній, політичній та культурній сферах. Сьогодні вона бере активну участь у житті нашої держави, надає їй військову підтримку. У цій країні проживає велика, друга за чисельністю українська діаспора світу. Історичні, культурні зв'язки з українськими діаспорами за кордоном сприяють відчутній підтримці України. Важливе значення має підтримка України Канадою у реформуванні її різних

сфер.

Метою дослідження є аналіз окремих аспектів культурного життя канадських українців у 1980-х рр.

Необхідно зазначити, що українці в Канаді змогли посісти вагоме місце у поліетнічному середовищі цієї країни. На цьому шляху вони створили багато громадсько-політичних і національно-культурних організацій, що дозволило їм зберегти національну самобутність, вдало інтегруватись у нове закордонне суспільство.

У нашому дослідженні було використано окремі номери українського суспільно-політичного тижневика у Канаді «Гомін України» (видавався у Торонто). Засновано цей тижневик було у 1948 р. З перших номерів він мав національно-державницьке спрямування. З вересня 1955 р. почав видаватися місячний додаток до нього «Література і мистецтво».

Провідне місце в українців Канади займало шанування видатних постатей України – Тараса Шевченка і Лесі Українки. Вони своєю творчістю закликали до свободи, любові до України, яку так цінують й українці за кордоном. 19 жовтня 1975 р. в Торонто готувалася визначна подія: відкриття пам'ятника Лесі Українці. Автором його став відомий скульптор, колишній воїн УПА Михайло Черешньовський. У статті «На пошану Лесі Українки» було сказано такі зворушливі слова: «Тут проходитьиме наша молодь, тут складатиме квітки вдячності і набиратиме силу бути собою, бути українською. Звідси Леся дивитиметься в далечінь на схід сонця із постановою добиватися батьківщини. Людина, яка ненавиділа рабство та навчила рабів бути лицарями» [5].

Важливо відмітити, що українці в Канаді мали можливість вільно аналізувати та висловлювати свої думки щодо національної політики в СРСР на відміну від українців, які проживали в Українській РСР. Проблеми дискримінацій та репресій у радянській політиці щодо українців та інших народів, які проживали на його території, висвітлювалися з об'єктивним аналізом ситуації, що склалася в СРСР. Так, у статті «Грані культури» в газеті «Гомін України» за 1980 р. акцентувалася увага на тому, що в Росії

«домінуючими постулатами завжди були великодержавність, панрусизм, експансивний шовінізм правлячих верств – на тлі пасивності, низькопоклонства, непомірної покірності низів і слабкості громадської думки». Шовінізм, тоталітарна ідеологія комуністичного режиму в СРСР протиставляються зернам демократії та свободі слова, які в Канаді розвивали і шанували. Комуністична політика у національному питанні характеризується як «камуфляжний міф про єдність інтересів та розквіт національних культур; гармонію та дружбу з гегемоном – грабіжником». Ідеологія і практика комуністичного режиму вважається хворобливою, негативною мутацією національного організму [1].

Думки ці набули сьогодні актуальності в умовах повномасштабної російської агресії проти України, її ідеологічному виправданні війни.

У доповіді Івана Вовчука на Другому Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ), в Торонто, 1 листопада 1973 р. «До становища в Україні і завдань української спільноти у світі» Україна порівнюється з деревом, яке не розвивається, незважаючи на те, що про нього піклуються державні садівничі. Національна ідея вважалася, на думку радянських ідеологів, несумісною з марксизмом та ленінізмом. Це давало привід для руйнування культурно-історичних надбань українського народу, існування політичних в'язнів, підрубання коріння національного дерева [2].

Хвилювало українців Канади і питання про українську мову в Українській СРСР. Зокрема, ця проблема гостро звучить в одній із статей за 1985 р. Кількість української книжкової продукції тоді була недостатньою і продовжувала падати на користь російськомовних видань через відповідну політику комуністичної влади в республіці [4, с. 23].

Щодо національно-культурних здобутків українців Канади у 1970-х - 1980-х рр. варто зазначити, що на думку Ю. Кодрашевської, непересічною подією стало відкриття у 1976 р. Канадського інституту українських студій (Едмонтон). Також важливого значення набули фестивалі. Понад 200 видань (газет, журналів, бюлетенів) мали канадські українці на

початку 1970-х рр. [3, с. 203].

Загалом, канадський суспільно-політичний тижневик «Гомін України» є важливим джерелом для вивчення національно-культурного життя українців, які проживали у цій країні. Думки, викладені у статтях, не втрачають своєї актуальності, незважаючи на досить значний проміжок часу. Вони є вболіванням української спільноти за долю своєї історичної Батьківщини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грані культури. *Гомін України*. 28 травня 1980 р. №26 (1618). С. 6. URL: https://drive.google.com/file/d/1QYL8IEsji7cAZt3sSdCn0X-gVSIfd0K_/view?usp=drive_link (дата звернення: 28.05.2023)
2. До становища в Україні і завдань української спільноти у світі. Доповідь, виголошена на Другому Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ), в Торонто, 1 листопада 1973 р. URL: <https://ounuis.info/library/books/1191/do-stanovyshcha-v-ukraini-i-zavdan-ukrainskoi-spilnoty-u-sviti.html> (дата звернення: 10.06.2023).
3. Кондрашевська Ю. П. Національно-культурні здобутки українців Канади. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 23. С. 201-206.
4. Мороз Р. Про українську мову в Україні. *Гомін України*. 7 січня 1985 р. No 1-2 (2156-57). С. 18, 23. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZHshutU2kEZmGxLfZdzUF7xV5qdkxgtJ/view?usp=drive_link (дата звернення: 20.06.2023)
5. На пошану Лесі Українки. *Література і мистецтво*. Місячний додаток до *Гомону України*. 4 жовтня 1975 р. №8 (264). С. 1. URL: https://drive.google.com/file/d/1DH4NgsOqMerJnd_DSbEER8CKDghJ30DC/view?usp=drive_link (дата звернення: 15.06.2023)

CULTUROLOGY

УДК 78.071.2

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МУЗИКИ ВІДКРИТОГО ПРОСТОРУ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Вільчинський Дамян Юрійович,
аспірант

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: У статті розглянуто національні особливості музики відкритого простору, історичний вплив даного феномену на розвиток музичної культури України. Здійснено огляд форм побутування музики в культурному просторі нашої держави, які мають тісний зв'язок з даним феноменом від часів Київської Русі до сьогодення. Доведено, що

Ключові слова: open air, музична культура України, музика відкритого простору, кобзарство, фестиваль.

Музика відкритого простору або ж open air – це культурний феномен з багатовіковою історією. Корінням сягає античних часів, коли вистави та дійства відбувались на відкритих площадках, під відкритим небом. У всі часи та у більшості відомих нам культур була традиція музикування просто неба. Україна у цьому сенсі не є винятком, адже впродовж віків на теренах нашої держави музика звучала під відкритим небом. Змінювались лише форми. Так, у Київській Русі цю традицію розвивали у своїй творчості скоморохи, пізніше старці та кобзарі, в сучасності вуличні музиканти та колективи, самодіяльні та професійні академічні оркестри.

Тривалий історичний досвід культурного побутування музики відкритого

простору, її актуальність і популярність на сучасному етапі свідчать про те, що цей культурний феномен є важливим компонентом музичної культури та соціокультурного життя загалом. У тій чи іншій мірі open air згадується у працях І. Бурган, О. Берегової, О. Литовки, Є. Федорової, С. Вітамінової, О. Доманської. Проте дотепер відсутні спеціальні дослідження феномену open air та його впливу на розвиток музичної культури України, що визначає актуальність пропонованої розвідки. Мета статті – розглянути характерні риси музики відкритого простору в умовах української культури, виокремити та проаналізувати особливості музики відкритого простору, що мають безпосередній вплив на розвиток музичної культури України.

Упродовж століть музика відкритого простору була визначальним чинником формування характерних мистецьких рис, притаманних саме українській музичній культурі. Кожен із носіїв цього феномену приніс свій вклад у його розвиток і формування. Скоморохи вели мандрівне життя іноді осідаючи в певних містах та стаючи на службу до вельмож. Ф. Колесса вважав, що вони відігравали своєрідну роль посередників між селом та містом, селянською хатою та боярським двором. Зокрема, репертуар скоморохів здебільшого складався з жартівливих та обрядових пісень, соціальної сатири та театральних п'єсок, що виконувались під акомпанемент гусел, гудка, балалайки, домри, волинки, бубна. Саме в ті часи відбувається комерціалізація open air. Паралельно зі скоморохами ймовірно розвивалось і кобзарство. Предтечами кобзарства були народні співці Боян («Слово о полку Ігоревім»), Мануйло (Київський літопис 1137 р.) та Митус (Галицько-Волинський літопис 1241 р.). Підтвердження походження кобзарства від часів Київської Русі можна знайти і в пам'ятках образотворчого мистецтва, а саме в розписах Софії Київської, де зображено струнно-щипковий інструмент, що нагадує стародавню українську кобзу. Кобзарство мало глибоке духовне коріння в нашій культурі і, не дивлячись на всі перешкоди, знаходило силу відроджуватись і розвиватись через століття. Етапного значення кобзарське мистецтво набуло в період козацької доби, де воно стало невід'ємною складовою частиною побуту всіх

верств населення, зокрема гетьманів України Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи та ін. Крім цього, Універсал гетьмана Б. Хмельницького (27.09.1652 р.), засвідчивши створення першого музичного цеху на Січі, узаконив професійну діяльність кобзарів. Кобзарі здебільшого вели мандрівний спосіб життя, виконуючи свої твори просто неба на площах міст та ярмарках.

Основою самобутньої кобзарської філософії були принципи християнської віри. Кобзарство пропагувало християнську мораль, любов до свого народу і рідного краю. Якщо детально вивчати репертуар кобзарів стає очевидним те, що світогляд, суспільно-політичні погляди й естетичні уподобання конкретного співця впливали на підбір творів та їхнє ідейне спрямування. Репертуар був не постійним, а змінювався залежно від тих чи інших суспільно-побутових обставин чи аудиторії. Славетний кобзар Остап Вересай, як згадують сучасники, співав із правдивим глибоким захопленням, щиро переживаючи кожне слово своїх пісень. Вересая, коли йому було близько 70 років, відшукав Пантелеймон Куліш, який записував народні думи від різних кобзарів. Куліш подав докладні відомості про українських кобзарів, бо до того часу ніхто з відомих збирачів українських народних пісень не цікавився самим життям і побутом кобзарів. Якщо перша генерація кобзарів передавали творчість із уст в уста, то на початку ХХ століття з'являється чимало кобзарів нової формації, таких, як Терешко Пархоменко і Іван Кучугура-Кучеренко, що користувалися вже книжковим матеріалом, наприклад, збірником «Думи кобзарські» у редакції Бориса Грінченка. З'являються й кобзарі-інтелігенти на кшталт Г. Хоткевича та О. Сластіона, які зберігають давні кобзарські традиції, створюють на їхній основі свої музичні мотиви і прагнуть творчого синтезу, особливо характерного для радянського кобзарства. Фактично кобзарство проіснувало до 1930 р., коли у Харкові радянська влада під приводом з'їзду заманила і варварськи розстріляла кобзарів та їх поводитирів. Та це не ставить крапку у розвитку і побутуванні музики відкритого простору, адже у другій половині 20 століття популярності набирає фестивальний рух.

«Фестиваль – масове свято, на якому показують досягнення певного виду мистецтва; показ огляд досягнень якого-небудь виду мистецтва» [2, с. 1319]. Таке визначення уміщено у великий тлумачний словник сучасної української мови. Фестивалі зазвичай проводяться просто неба, носять масовий, стихійний характер, що у свою чергу робить їх надзвичайно популярними в українському суспільстві. Масове святкування притаманне нашій культурі, тому фестивалі та ярмарки здавна побутують на теренах нашої держави. Впродовж століть фестиваль слугує своєрідною лабораторією де поєднуються різноманітні види мистецтва, а також відбуваються процеси міжкультурної комунікації різних регіонів нашої країни. О. Литовка у статті «Фестивальний рух України періоду її незалежності» пише: «Саме фестивалі позначаються на українських музикантах, народних майстрах та інших носіях етнічної (і не тільки) культури. Адже мистецтво, яке вони пропагують, у фестивальних умовах нарешті отримує шанс бути почутим, побаченим, а подеколи – навіть усвідомленим, чого в умовах «зашлакованості» національного інформаційного простору досягти майже нереально» [3, с. 112]. В сучасності існує безліч найрізноманітніших заходів, що проводяться як на регулярній основі, так і одноразово. Серед найяскравіших музичних фестивалів: «MozzArt», «ART JAZZ», «БарРокКо», «ШеФест», «ЯвірФест», Міжнародний фольклорний фестиваль «Етновир» у Львові, «Тарас Бульба», «ЗахідФест», «Млиноманія», «Таврійські ігри», «Слов'янський базар», «Червона рута», «Шешори», «Рок-екзистенція», міжнародний фестиваль середньовічної культури «Львів Стародавній», фестиваль «АртПоле», міжнародний дитячий музичний фестиваль «Квітка миру», «Франко Фест», «Музична Трибуна Київської Молоді», «Stare Misto», «Країна Мрій», «Кобзарська Трійця», «Рок'N'Січ». Це далеко не всі фестивалі, адже мало не у кожному селі є свій власний фестиваль, що хоч і не настільки масштабний, але все ж також представляє open air у сучасному українському культурному просторі. Всі перераховані фестивалі проводяться на відкритому повітрі, просто неба. Змішання різноманітних музичних форм, стилів та жанрів, масовість, святкова атмосфера, комерційність чи благодійність роблять сучасні

фестивалі типово постмодерною формою побутування музики. Так набуває втілення одна з найхарактерніших особливостей сучасної музичної культури - комунікація явищ із музичної і немусичної сфер, взаємопроникнення, елітарного й популярного, індивідуального й масового.

Останніми десятиліттями практика «нестандартних» концертів набуває широко поширення і в академічній сфері. Дедалі більше професійних хорів, оркестрів та колективів організують концерти просто неба, у скверах і парках, площах і торговельних центрах. У своїй монографії «Інтегративні процеси в музичній культурі України ХХ–ХХІ століть» Олена Берегова пише: «Процес пристосування змушує академічну музику частково перебирати на себе функції масової культури, заганяючи «в тінь» композитора і виконавця й акцентуючи увагу на зовнішніх ефектних або навіть шокуючих особливостях твору. Вимушена «пристосувальницька» позиція академічної музики багато в чому пояснює зміну традиційних ролей в акті музичної комунікації, а також і нові якості самої музики, постмодерністську гру стилів, гібридні форми, естетику змішування «високого» й «низького» тощо» [4, с. 97]. Open air в деякій мірі спрощує цей процес. Адже незвичні для академічної музики умови проведення таких заходів, необмеженість стінами концертних залів, невимушеність та доступність дають можливість охопити більш широку аудиторію, та просувати академічну музику в рамках сучасних культурних реалій.

Висновки. Тривалий період побутування музики відкритого простору на теренах нашої держави зумовив певний симбіоз та взаємопроникнення даного феномену та української культури. Таким чином, open air набирає рис характерних саме для української музики, як от близькість до фольклору, театралізованість, тісний зв'язок із соціально-побутовим та культурно-духовним життям народу. В той же час привносить в неї риси, що притаманні даному феномену й поза межами культури України, а саме: універсальність, об'єднання різних верств населення, полімістецькість, масовість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гордійчук М. М., Костюк О. Г. Історія української музики. У 6 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т 1. 448с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. VIII, 1440 с.
3. Литовка О. Фестивальний рух України періоду її незалежності Вісн. КНУКіМ. Сер. : Соціальні комунікації. 2013. Вип. 2. 111-115 с.
4. Берегова О. Інтегративні процеси в музичній культурі України XX - XXI століть: моногр. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2013. 232 с.

THE VIBRANT CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE TODAY

Мироненко Андрій Олександрович

студент

4 курсу факультету
підприємництва, торгівлі
та біржової діяльності,

Люлько Михайло Євгенович

Викладач Київський Кооперативний
Інститут Бізнесу і Права
м. Київ, Україна

Abstract: We will focus on the study of Ukrainian culture, its features, history and influence on the development of society. Analyzing various aspects of Ukrainian culture, researchers focus on art, literature, music, traditions, mentality and other important aspects.

Keywords: transformations, heritage, contemporary influences, resilience, traditions, cultural identity, vital role, unity, national pride, promote, preserve, education, cultural institutions, diverse aspects, artists, writers, traditional forms, modern expressions, identity, history, social change, thrive, festivals, celebrations, unity, age-old customs, music, dance, costumes, fusion, historical influences, contemporary trends, renowned artists, innovative styles, reflection, culture, traditions, dishes, flavors, locally sourced ingredients, international recognition, festivals, exhibitions, cultural events, prominence, diaspora community, preserving, promoting, preservation, historical traditions, embrace, resilience, cultural legacy.

Ukrainian culture has undergone significant transformations in modern times, blending the rich historical heritage with contemporary influences. The Ukrainian people, known for their resilience and passion for their traditions, continue to preserve and celebrate their cultural identity. This essay explores the diverse aspects of Ukrainian culture today, encompassing language, arts, cuisine, and the enduring spirit of the people.

The Ukrainian language plays a vital role in shaping the cultural identity of the Ukrainian people today. It serves as a powerful symbol of unity and national pride. Efforts have been made to promote and preserve the Ukrainian language, with an emphasis on education and cultural institutions. This commitment to linguistic heritage fosters a sense of belonging and strengthens the bonds between generations.

Contemporary Ukrainian artists and writers contribute to the vibrant cultural scene of the country. The art world showcases a diverse range of talent, encompassing traditional forms and modern expressions. Ukrainian literature has gained international recognition, with notable authors like Serhiy Zhadan and Oksana Zabuzhko exploring themes of identity, history, and social change. Through their works, these artists reflect the multifaceted experiences and aspirations of the Ukrainian people.

Ukrainian folk traditions and customs continue to thrive in present-day Ukraine. The country's calendar is filled with vibrant festivals, such as the colorful Pysanka Festival and the lively Kupala Night celebrations. These events bring communities together, fostering a strong sense of unity and preserving age-old customs. Traditional music, dance, and intricate costumes add to the rich tapestry of Ukrainian culture, captivating both locals and visitors alike.

Ukrainian visual arts and architecture showcase a fusion of historical influences and contemporary trends. Renowned artists like Ivan Marchuk and Maria Prymachenko have left a lasting impact on the art world, combining traditional techniques with innovative styles. Ukrainian architecture, ranging from ancient churches to modern buildings, reflects the country's diverse history and cultural influences, capturing the imagination of all who encounter it.

Ukrainian cuisine is a delicious reflection of the country's culture and traditions. Traditional dishes like borscht, varenyky, and holubtsi are renowned for their hearty flavors and use of locally sourced ingredients. Today, Ukrainian cuisine has garnered international recognition, with Ukrainian restaurants popping up in various parts of the world. The culinary traditions not only satisfy appetites but also serve as a means to pass on cultural heritage from one generation to the next.

In recent years, there has been a renewed focus on revitalizing Ukrainian culture. Festivals, exhibitions, and cultural events have gained prominence, celebrating the diverse aspects of Ukrainian identity. The diaspora community also plays a crucial role in preserving and promoting Ukrainian culture abroad, fostering connections and sharing traditions with people of Ukrainian descent in different parts of the world.

So, the culture of the Ukrainian people today thrives on a delicate balance between the preservation of historical traditions and the embrace of contemporary influences. Through language, arts, cuisine, and an enduring spirit, the Ukrainian people continue to celebrate their heritage and shape a vibrant cultural landscape. By cherishing and promoting their traditions, the Ukrainian people ensure that their rich cultural legacy will endure for generations to come.

POLITICAL SCIENCES

УДК 321

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Пастухов Антон Володимирович

Магістранти

Київський національний університет

ім. Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: у роботі досліджується сутнісні умови існування та засадничі характеристики категорії політичної ідеології, а також розглянуті основні підходи до визначення та тлумачення феномена політичної ідеології. Визначено імперативну конвергентність понять ідеології та політичної ідеології. Надано найбільш оптимальну дефініцію політичної ідеології.

Ключові слова: ідеологія, політична ідеологія, політичні ідеї, політична свідомість.

Сам термін «ідеологія» широко поширюється в багатьох суспільних і гуманітарних науках через що, ми нерідко можемо впасти в хаос дефініцій. Складність однозначного визначення ідеології, обумовлена в першу чергу нерозривним зв'язком ідей і соціально-політичного конституювання буття, його характерною предметністю та специфікою функціонування.

Ідеологія не розглядається як наука, хоча її транскрипція виходить від ιδέα «прообраз, ідея» + λογος «слово, розум, вчення», проте вона спирається на наукові знання. Тут показовим буде співвідношення ідей і буття в раціональному вченні Аристотеля, який розглядав предмет, як «втілення самої ідеї», при цьому не абстрагуючи ідею від форми, а форму від ідеї, сприймаючи її як метафізичний синтез [6]. Тому, саме по собі явище ідеології виступає

узагальнюючою, інтегруючою формою феноменів суспільно-політичного спектру, за умови, що її форма створює сукупність певних ознак, складаючи ту загальну конгеніальність смислів, яка здійснюється в самій основі політичної онтології. З постанням епохи модерну та її особливих теоретичних та ідейних основ ідеологія і наука зблизилися, в контексті чого ідеологія почала шукати власну легітимуючу базу в наукових основах. Як і наука, ідеологія належить до теоретичної свідомості, але на відміну від науки в ній обов'язковий є аксіологічний момент, поєднання знань і вірувань, істинності та цінності, розуму та емоцій.

Сам термін «ідеологія» свого часу ввів в політико-філософський дискурс Т. де Трасі для позначення вчення про ідеї, яке дозволяє визначити базис політики, права, економіки і т. п. Ідеї, за Т. де Трасі, генеруються силами, які функціонують у матеріальному середовищі, і щоб зрозуміти прогресивні політичні ідеї, необхідно розібратися в джерелах самих ідей, які виступають у ролі ідеології. Ідеологія ж існує, аби підтвердити певну політичну точку зору, служити інтересам певних людей (або спільнот) і виконувати функціональну роль відносно соціальних, економічних, політичних та правових інститутів [1].

Основною проблемою дослідження ідеологій, і політичних ідеологій зокрема, є труднощі виокремлення її сутності, через великий спектр елементів суспільно-політичного буття, які вона в собі абсорбує. Навіть визначення поняття ідеології, що становить субстанціональну основу її теорії, залишається проблемою, оскільки: «ніхто досі не сформулював єдиного й адекватного визначення ідеології. Це пояснюється не тим, що дослідники в цій галузі не володіють високим рівнем мислення, а тим, що поняття “ідеологія” містить величезний спектр значень, багато з яких є несумісними одне з одним. Спроби об'єднати це розмаїття визначень у якесь вичерпне і єдине поняття навряд чи можливі взагалі» – пише Т. Іглтон [2, с 1]. Це пояснюється двома аспектами: по-перше, оскільки всі концепції ідеології визнають зв'язок між теорією та практикою, цей термін розкриває дуже суперечливі дискусії щодо ролі ідей у політиці та зв'язку між переконаннями та теорією, з одного боку, і

матеріальним життям чи політичною поведінкою, з іншого. По-друге, наукове обґрунтування ідеології не стояло осторонь від постійної боротьби між політичними ідеологіями, що ілюструється тим, що протягом більшої частини своєї історії термін ідеологія використовувався як політична зброя, засіб, за допомогою якого можна засуджувати або критикувати конкуруючі набори ідей або систем переконань.

Е. Хейвуд в своїй роботі «Розуміння ідеологій» наводить десять дефініцій цього поняття; в той же час інший фундаментальний ідеологічний теоретик Т. Іглетон приводить понад двадцять дефініцій поняття ідеології. Д. Робертсон у *The Routledge Dictionary of Politics* розглядає ідеології у якості соціального світогляду: «ідеологія означає “світогляд”, тобто загальне сприйняття того, з чого складається світ, особливо соціальний світ, і як він функціонує» [5, с. 231] – таким чином, тут ідеологія зводиться виключно до світоглядної структури індивіда або соціальної групи та не має власного системного та концептуального ландшафту. О. Проценко та В. Лісовий називають ідеологією «сукупність взаємопов’язаних ідей, уявлень, символів і вірувань, призначених об’єднувати людей, аби вони були здатні спільно жити та діяти» – така дефініція відображає тільки складову суспільної інтеграції ідеологій, тому також, на нашу думку, вважається вузькою. *The Concise Oxford Dictionary of Politics* вказує, що ідеологія це «будь-який всеосяжний і взаємоузгоджений набір ідей, за допомогою яких соціальна група осмислює світ» [3, с. 339] – треба сказати, що це визначення також не віддзеркалює основних рис ідеології та її семантичного наповнення.

Взагалі, найбільш оптимально, ідеологію як філософський феномен можна визначити, як систему поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, аналізуються соціальні проблеми і конфлікти, визначаються цілі та програми соціальної діяльності, спрямовані на зміцнення або зміну порядків, розвиток існуючих громадських відносин. Інше семантичне визначення дає філософський енциклопедичний словник інституту філософії імені Г. С. Сковороди,

постулюючи, що ідеологія це: «сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень і переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій. Як свідчать історичні дослідження, ніколи не існувало товариств без наявності в них певних світоглядів і норм поведінки, тобто ідеологій-світоглядів. Загальноприйняті норми поведінки (основою яких є цінності) завжди забезпечували здатність людей до спільних дій» [9, с. 235]. Ідеологія повинна пояснити, як речі стали такими, якими вони є, вказати, куди вони рухаються і куди вони прямують щоб забезпечити керівництво до дії. Ми ж можемо *визначити ідеологію* як теоретично узагальнену систему поглядів і переконань стосовно суспільства, в якій теоретичне та емпіричне знання переплітається з віруваннями і ціннісними орієнтаціями.

Також треба сказати, що термінологічне використання ідеологій конвенційно пов'язано з політичною конотацією, тому, насамперед, ми маємо звернути увагу на актуальність аналізу саме її онтологічних денотатів, в якості яких виступають відносини, суперечності та конфлікти в боротьбі за політичну владу. Згідно з цією загальною позицією, політична ідеологія виникає там і тоді, де ця боротьба стає публічним феноменом. Цариною домагання влади різних історичних суб'єктів, які знаходять своє організаційне оформлення в діяльності партій, спілок, рухів, чия ефективність, у свою чергу, виявляється в безпосередній залежності від прилучення цих політичних груп до тих чи інших ідеологічних форм і модусів. А. Колісніченко, наприклад, переконаний, що «будь-яка ідеологія носить політичний характер, але поняття політична ідеологія використовується у специфічному сенсі – для характеристики раціонально-ціннісного мотивування політичної поведінки та світоглядної основи політики» [7]. Наприклад, І. Буров констатує, що вона являє собою «систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики» [8, с. 141]. У *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought* читаємо наступну дефініцію, що це «будь-яка систематична та всеохоплююча політична

доктрина, яка претендує на те, щоб дати повну і універсально застосовну теорію людини і суспільства, а також вивести з неї програму політичної дії. Вона, в цьому сенсі, прагне охопити все, що має відношення до політичного стану людини, і виробляти доктрину тоді, коли остання може вплинути на формування або зміну цього стану» [4, с. 317]. С. Хантінгтон, наприклад, аналізує сутність політичних ідеологій відштовхуючись від наступного поняття «це система ідей, яка має відношення до розподілу політичних та соціальних цінностей, які поділяються багатьма соціальними групами» [10]. Так, ми позитивно переконані, що найбільш оптимальним поняттям політичної ідеології є наступне: це система взаємопов'язаних політичних принципів, ідей та світоглядних установок яка орієнтована на формування ідеальних моделей функціонування та існування політичної системи суспільства, контриування шляхів досягнення цієї системи та організацію політичних дій для її реалізації, а також яка характеризується власною ідейною локальністю та соціальною предметністю, оскільки відбиває аксіологічні, політичні, економічні, екологічні, культурні та духовні погляди певної суспільної групи або сукупностей груп, які виступають політичними суб'єктами та її носіями. Саме з цієї позиції політична ідеологія є найважливішим духовно-інформаційним ресурсом у боротьбі за владу і покликана зберегти або змінити ступінь домінування в суспільній свідомості певних ідей, поглядів, цінностей, ідеалів тощо, що відповідають інтересам того чи іншого політичного суб'єкта, а тим самим сприяти збереженню можливостей подальшого використання цих владних ресурсів або зміні режиму для формування нової владної системи.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що складність надання релевантного визначення поняття політичної ідеології характеризується масштабним концептуальним полем дотичності цього феномену до інших аспектів суспільно-політичного буття. Було вказано про імпліцитний політичний вимір ідеології, її спрямованість на особливості моделювання та конституювання політичної системи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Destutt de Tracy A. L. C. Elements of Ideology. Paris: American University of Paris, 2011 – 493 p.
2. Eagleton, T. Ideology. An Introduction. New York: Verso Books, 2007 – 242 p.
3. Scruton R. The Meaning of Conservatism. New York: Penguin books, 1980 – 210 p.
4. The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought. Third edition / ed. by R. Scruton. New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2007 – 759 p.
5. The Routledge Dictionary of Politics. Third edition / ed. By D. Robertson. London: Taylor & Francis e-Library, 2004 – 526 p.
6. Аристотель. Метафізика. Київ: Темпора, 2022 – 848 с.
7. Колісніченко А. Політична ідеологія: сутність, функції та чинники міжнародної політики. *Емінак*. 2018. № 4 (2) – 126-131 с.
8. Політологія: сучасні терміни і поняття. Л. Д. Клімчанська, Я. Б. Турчин, Н. М. Хома. Львів, 2015. – 516 с.
9. Філософський енциклопедичний словник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України під ред. В. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002 – 751 с.
10. Хантінгтон С. Консерватизм як ідеологія. Центр ім. Д. Донцова. dontsov-nic.com.ua. Web. 2016. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/semyuel-hantington-konservatyzm-yak-ideolohiya/>.

ПОНЯТТЯ «ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ» ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО РОЗУМІННЯ

Петренко Ігор Ігорович

доктор політичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У статті визначено поняття «прийняття політичних рішень», розглянуто основні підходи до його розуміння. Зокрема автор визначає, що прийняття політичних рішень – це технологічна реалізація політичної влади в управлінні соціальними процесами. Проаналізовано два основні підходи щодо розуміння процесу прийняття рішень – нормативна (раціональна) та поведінкова теорії. Зазначено переваги та недоліки використання цих двох підходів.

Ключові слова: політичне рішення, прийняття політичних рішень, нормативна теорія прийняття політичних рішень, поведінкова теорія прийняття політичних рішень

Коли саме і завдяки кому з'явилося поняття «прийняття політичних рішень» сказати важко. У 50-і рр. Д. Істон у своїх працях використовував його щодо того, що знаходиться на «виході» політичної системи як результат обробки «вхідної» інформації від об'єкта політики. Характерно для такого підходу те, що «вхід» і «вихід» системи пов'язані між собою безперервним потоком інформації та рішень, що породжує так званий зворотний зв'язок [4]. Послідовник його теорії Г. Алмонд, який розробив структурно – функціональну модель політичної системи, вважав, що система, по суті, є набором дій, що мають відношення до прийняття політичних рішень, які забезпечують легітимний примус [2, р. 869-879]. Німецький вчений К. Дойч розглядав

політичну систему з позиції каналів комунікації, по яких проходять інформаційні потоки. У цій інформаційній системі вчений виокремлює чотири фази: 1) надходження й відбір інформації через «рецептори» системи; 2) її аналіз; 3) прийняття політичного рішення; 4) втілення рішення в життя «ефекторами» системи та отримання зворотного зв'язку (знову ж через «рецептори»), таким чином, коло замикається).

Загалом термін «прийняття рішення» можна розуміти двояко:

- з одного боку, це вибір на користь тієї або іншої дії, моделі поведінки (тобто як завершальний етап, кінцевий вибір);
- з іншого – поетапний процес, що передуює вибору й містить його, а також інші етапи (тобто як динамічний цикл, який складається з визначення проблемної ситуації, планування прийняття рішення, визначення альтернативних варіантів розв'язання проблеми, прогнозування результатів виконання рішення, безпосередньо вибір найкращого рішення та його виконання).

Деякі дослідники визначають прийняття рішення як особливий процес людської діяльності, спрямований на вибір найкращого варіанту дій, а також як сукупність дій різноманітних суб'єктів щодо свідомої постановки та досягнення цілей у сфері державної влади.

Розроблення та ухвалення політичних рішень є механізмом перетворення суспільних вимог у загальнообов'язкові й публічні норми, які регулюють взаємовідносини та визначають розподіл владних ресурсів у суспільстві з метою вирішення політично значущих проблем.

Отже, ухвалення політичних рішень—це технологічна реалізація політичної влади в управлінні соціальними процесами. Через конкретні політичні рішення політична влада втілює свою волю в управлінський процес відповідно до інтересів керівних груп. Тобто ухвалення політичних рішень є сукупністю дій різних суб'єктів щодо свідомої постановки й досягненню цілей у сфері політичної влади.

Наукові передумови теорії ухвалення політичних рішень складаються з

двох складових. Перша – це математична економічна теорія, заснована на працях Даніїла Бернуллі, та теорії ігор Джона фон Неймана та Оскара Моргенштерна. Друга складова – теорія державного управління. Праці Вудро Вільсона і Макса Вебера конституювали академічні дослідження організаційного ухвалення рішень, були продовжені класичними працями Герберта Саймона, Честера Барнарда та Річарда Снайдера, які збагатили теорію ухвалення політичних рішень психологічними та соціологічними ракурсами.

Сьогодні у політичній науці є два основні підходи щодо розуміння процесу прийняття рішень – нормативна (раціональна) та поведінкова теорії. В рамках першого передбачається, що дії людини обумовлені його раціональним вибором [1], а значить можна розробити конкретний алгоритм прийняття рішень, заснований на математичних моделях. Поведінковий підхід, навпаки, ґрунтується на тому, що структура людської діяльності занадто багатогранна і її не можна звести до конкретних операцій, кожна з яких піддавалася б аналізу. Отже, процес прийняття рішень завжди є ситуативним і частково спонтанним. Наприклад, американський вчений Д. Андерсон, автор ґрунтовної праці з прийняття політичних рішень, наполягав на тому, що управління в даній сфері неможливо звести до раціонального вибору з декількох певних варіантів; вони занадто пов'язані з «боротьбою, критикою, торгом і компромісами, дискусіями та взаємними домовленостями» [3, р. 22-25].

Ґрунтом для виокремлення різних методологічних підходів до вивчення політичних рішень є ідея про подвійну природу політичної організації, з одного боку як системної цілісності, а з іншого – як множинності окремих людей та їх груп.

Тобто нормативна (раціональна) теорія розглядає процес ухвалення рішень як раціональний вибір політичних цілей у складних ситуаціях. Засобами оптимізації такого вибору пропонуються різні математичні моделі, дослідження операцій та інші інструменти. А поведінкова теорія розглядає процес ухвалення рішень як специфічну взаємодію людей. Ця теорія зорієнтована на опис різноманітних чинників, що впливають на прийняття рішень у конкретній

ситуації.

Загалом ці дві теорії описують дуалістичний характер управлінського процесу. З одного боку, вони підкреслюють величезну роль та прерогативи інститутів і органів керування, регламенту й процедур прийняття рішень, роль технічного персоналу і матеріального забезпечення діяльності всіх осіб, зайнятих у цьому процесі, або, одним словом – значення тих зовнішніх і внутрішніх фактів, що виражають раціональність цієї форми політичної діяльності людей. З іншого боку, попри велику роль регламентів та інститутів, як правило, у процесі прийняття рішень велике значення мають неформалізовані процедури, які залежать від особистого досвіду осіб, що визначають цілі й засоби їх досягнення, від інтуїції та персональних знань керівників, їх міжособистих зв'язків. Понад те, оскільки в суспільстві, як правило, не існує якоїсь однієї групи, здатної цілком контролювати прийняття рішень, то цей процес завжди являє собою компроміс або примирення цінностей, які суперечать одна одній, що тільки підсилює роль суб'єктивізму в цьому процесі.

Таким чином, політична влада реалізується через особистий вплив керівників, і попри регламентаційну роль правил і процедур прийняття рішень, цей процес містить непередбачуваність. Зрештою процес прийняття рішень є симбіозом раціональності й ірраціональності, раціонально організованої взаємодії структур та інститутів влади й значного суб'єктивізму керівників, тобто осіб, які безпосередньо ухвалюють політичні рішення.

Нормативний (раціональний) підхід прагне максимізувати ефективність рішень, що ухвалюються. Поведінковий прагне максимізувати політичну прохідність рішень, що ухвалюються.

Прихильники цих двох підходів виходять з протилежного бачення основоположних принципів вивчення процесу ухвалення рішень. В основі нормативного підходу лежать принципи формалізації ідеальних моделей ухвалення рішень та їх нормативної оптимізації. Поведінковий підхід ґрунтується на принципах адекватного емпіричного відображення реальних

систем і процесів ухвалення рішень й наступного знаходження їх глибинних механізмів та внутрішніх взаємозв'язків.

Політичні рішення в рамках нормативної парадигми виглядають як формулювання певної ідеальної моделі (за допомогою математичних формул або юридичних норм) ухвалення рішень, яка виступає для даного типу універсальним еталоном, а всі рішення даного класу повинні бути оптимізовані за допомогою формальних правил (норм) та процедур, раціональних критеріїв й алгоритмів, методів і операцій. Головним предметом дослідження стають так звані «задачі вибору», пов'язанні з побудовою формальних алгоритмів і оптимізацією акту ухвалення рішень.

За такого підходу політичні рішення варто аналізувати крізь призму нормативно заданої, формалізованої та несуперечливої моделі, яка передбачає виконання особою, що ухвалює рішення певного алгоритму операцій відповідно до фіксованих процедур та критеріїв. Отже, процес ухвалення політичних рішень виглядає як потік раціонально обробленої інформації або документообіг неупереджених адміністраторів.

З одного боку, такий підхід дає можливість раціоналізувати та оптимізувати процес ухвалення рішень, чітко визначивши оцінювальні критерії та управлінські правила, здійснити точні розрахунки вигоди та наслідків альтернатив шляхом застосування математичного апарату та комп'ютерної техніки. З іншого боку – в рамках даного підходу відбувається абстрагування дослідника від реальних механізмів і процесів ухвалення політичних рішень, обумовлене множинністю екстрараціональних чинників соціально-гуманітарного типу: вплив індивідуальних і групових мотивів та інтересів, цінностей і установок, емоцій та звичаїв.

За поведінкового підходу велику роль відіграє вивчення не лише формальних норм та офіційних процедур, але й «тіньових» механізмів і неформальних правил гри. Тут застосовуються не лише кількісні методи обробки даних, але і якісні методи їх збору. Досліджуються найрізноманітніші параметри процесу ухвалення політичних рішень: від соціальних мереж та

індивідуальних мотивів до макроекономічних чинників, організаційних ієрархій та соціокультурних стереотипів.

До переваг даного підходу зазвичай відносять детальний емпіричний аналіз і теоретичне моделювання на його базі комплексних механізмів (офіційних і неофіційних) ухвалення рішень, а до недоліків – складність, релятивність висновків і рекомендацій, отриманих в результаті його використання на практиці.

Варто зазначити, що в конкретних дослідницьких методиках частіше за все відбувається взаємопроникнення нормативного та поведінкового підходів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Abelson, Robert P. Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook. Chicago : Rand McNally, 1968. 901 p.
2. Almond G. Political Theory and Political Science. American Political Science Review. American Political Science Association, 1966. Vol. 60. No. 4. P. 869–879
3. Anderson J. Public Policymaking: An Introduction. Boston, 2003. 322 p.
4. Easton D. The Analysis of Political Structure. Routledge, 1990. 352 p.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Попроцький Олександр Павлович

доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Україна

Анотація. У статті виділено принципи інформаційного супроводу державного стратегічного управління, що є складовою інформаційної опорності стратегічного управління, та визначається процесом спрямування інформаційних потоків від суб'єкта стратегії до об'єкта реалізації стратегії, тобто являє собою процес поширення інформаційних потоків у визначеному стратегією інформаційному просторі для уникнення невизначеності та сумнівності дій усіх акторів стратегічного процесу та споживачів його результатів.

Ключові слова. Інформація, інформаційна парадигма, стратегічне управління, комунікації.

Вступ. Інформаційний аспект виокремлює інформаційну природу прийняття управлінських рішень. Будь-який процес прийняття управлінських рішень трактується як процес переходу початкової інформації в управлінську, необхідну для прийняття управлінського рішення.

Будь-яка стратегія повинна реалізовуватися виключно при системному і методичному інформаційному забезпеченні виконання всіх поставлених тактичних завдань на внутрішньому та зовнішньому рівнях. На внутрішньому рівні передбачається регулярне та ситуативне інформування групи стратегічного планування про зміни в соціально-політичних настроїв цільових аудиторій та вимоги зовнішнього середовища, на зовнішньому - інформаційно-роз'яснювальна робота з цільовими аудиторіями в

процесі реалізації кожного з тактичних заходів.

Ціль: Удосконалити розуміння принципів інформаційного супроводу державного стратегічного управління, що є складовою інформаційної опорності стратегічного управління, та визначається процесом спрямування інформаційних потоків від суб'єкта стратегії до об'єкта реалізації стратегії.

Інформаційний супровід та забезпечення стратегічного управління у новій парадигмі є необхідним та оптимізуючим процесом стратегічного управління. Результативність реалізації стратегії напряду залежить від дотримання таких ключових принципів.

Оскільки кожна нова стадія реалізації стратегії передбачає перехід на новий рівень інформування цільових аудиторій, то аналітична робота починається лише з так званими “опорними” цільовими аудиторіями, певними вузлами, визначення яких залежить передусім від їх характерних ознак, зокрема швидкості поширення інформації, повноти сприйняття інформації, інформаційної доступності тощо. Таким чином, інформаційний супровід розпочинається з точок з найбільш сприятливими для інформування та сприйняття інформації умовами, зважаючи на те, що подальше просування і розширення інформації стає менш трудомістким, ураховуючи оперативне поширення через опорні точки, та вивільняє час на підготовку до наступних інформаційних заходів з більш проблемними умовами.

Процес створення та реалізації будь-якої стратегії включає інформаційну опорність, яка полягає у двосторонньому спрямуванні інформаційних потоків, а саме суб'єктно-спрямованих (від об'єкта реалізації стратегії до суб'єкта), або інформаційне забезпечення, та об'єктно-спрямованих (від суб'єкта реалізації стратегії до об'єкта), або інформаційний супровід. Такий розподіл дає змогу більше розуміти значимість інформаційних потоків під час реалізації комплексу стратегічних заходів. Особливо варто звернути увагу на циклічність інформаційних акцій та їх спрямованість.

Інформаційна опорність – це елемент стратегічного управління, який забезпечує базисну структуру полівекторних інформаційних потоків для

інформування всіх акторів стратегічного управління та його оточення і є ресурсом реалізації обраної стратегії на певному етапі та в конкретних умовах;

Інформаційний супровід та інформаційне забезпечення є ключовою потребою процесу прийняття управлінських рішень, які в комплексі створюють інформаційну опорність стратегічного управління.

Інформаційне забезпечення стратегічного управління передбачає спрямування інформаційних потоків від об'єкта стратегії до суб'єкта з метою отримання початкової, проміжної, ситуативної інформації про стан об'єктних настроїв, а також реакцій на певні тактичні заходи, тобто суб'єкти стратегічного управління спираються на окремих учасників інформаційних взаємодій як опорні елементи (джерела) для отримання інформації. Основні етапи інформаційного забезпечення – це збирання початкової інформації, збирання та аналіз реакцій на повідомлення, аналіз часової та просторової відповідності, ситуативне інформування.

Інформаційний супровід стратегічного управління, на відміну від інформаційного забезпечення, передбачає спрямування інформаційних потоків від суб'єкта стратегії до об'єкта реалізації стратегії, тобто являє собою процес поширення інформаційних потоків у визначеному стратегією інформаційному просторі для уникнення невизначеності та сумнівності дій усіх акторів стратегічного процесу та споживачів його результатів.

Сутність інформаційного супроводу полягає у формуванні діючого за певними принципами інструмента з метою створення, поширення, збирання інформаційних повідомлень з використанням всіх наявних каналів, а також регулювання інформаційних потоків для оптимізації стратегічного управління.

З метою реалізації інформаційного забезпечення та супроводу стратегічного управління необхідно створити певну інфраструктуру для інформаційного обміну між суб'єктами та об'єктами стратегічного управління, а саме систему інформаційної опорності, яка забезпечить безперешкодний оперативний обмін інформацією між усіма акторами процесу реалізації стратегії. Інформаційна опорність стратегічного управління полягає у створенні

опорної структури поширення інформаційних потоків у процесі реалізації стратегії та включає такі елементи, а саме інформаційний супровід та інформаційне забезпечення.

Інформаційний супровід та забезпечення стратегічного управління є необхідним та оптимізуючим процесом такого управління. Результативність реалізації стратегії безпосередньо залежить від дотримання ключових принципів, які пов'язані з її інформаційним супроводом та забезпеченням.

Для підвищення результативності інформаційних взаємодій між владою та громадськістю реалізація стратегії має передбачати її системний інформаційний супровід.

Інформаційний супровід стратегічного управління передбачає створення інформаційних потоків у визначеному стратегією інформаційному просторі для уникнення невизначеності та сумнівності дій усіх акторів стратегічного процесу та споживачів його результатів.

За допомогою сучасних інформаційних технологій інформаційний супровід стає все більш доступним, насиченим, ефективним. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій створює більш сприятливі умови для збирання, обробки та поширення інформації, створення інформаційних приводів, шумів, ведення інформаційних воєн та створення систем інформаційної безпеки

- розуміння принципів інформаційного супроводу державного стратегічного управління, яке відрізняється виокремленням принципів комплексності, інформаційної стабільності, стійкості до сторонніх впливів, значимості, зворотної реакції, суб'єктного сприйняття ситуації, відповідності очікуванням, ситуативної відповідності, стратегічної наповненості, сенсаційності, індивідуального сприйняття;

Першим принципом є **принцип комплексності**, згідно з яким будь-яка стратегія здатна бути реалізованою лише за умови комплексного інформаційного супроводу. Оскільки будь-яка стратегія являє собою не одне, а здебільшого низку комплексних рішень, які об'єднані кінцевою метою, то і

інформаційний супровід стратегічних ініціатив має охоплювати низку процесів, таких, як накопичування, обробка інформації та обмін нею; формування та управління базами даних; організація й управління інформаційними потоками, і, зрештою, накопичення знань.

Наступним принципом є принцип **інформаційної стабільності**, який зводиться до того, що стратегічна мета не може бути досягнута у повному обсязі в разі відсутності постійної, стабільної інформаційної підтримки та взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовищ, у яких відбувається реалізації стратегії, тобто ідеальних умов для її реалізації.

Стійкість до сторонніх впливів як наступний принцип – це здатність системи в процесі стратегічної діяльності відновлювати характеристики свого стану в часі та просторі після справляння на неї сторонніх впливів. Інформаційна стійкість – це властивість руху підтримувати процеси життєздатності в динаміці. Таку властивість мають усі цілеорієнтовані системи. На цій підставі інформаційна стійкість є атрибутивною властивістю політичної системи.

Наступним є **принцип значимості**, згідно з яким повнота реалізації стратегії залежить від кількості необхідної для прийняття рішень інформації про зовнішні чинники впливу на процес реалізації стратегії та від часу, виділеного на її реалізацію. Принцип значимості інформації багато в чому визначається як своєчасністю її передачі та ступенем впливу на рішення, що приймається на її основі, так і важливістю самого рішення. Важливість інформації залежить також від низки інших її характеристик: повноти, надійності, вірогідності, тощо.

Застосування та передача знань під час інформаційних взаємодій потребують зворотного зв'язку з цільовою аудиторією. Таким чином, переходимо до наступного принципу – **принципу зворотної реакції**, за умови якого успішність реалізації стратегії залежить не стільки від характеристик кінцевого об'єкта, скільки від його реакцій та активних заходів у відповідь на інформацію щодо тактичних заходів у рамках цієї стратегії. Важливість

отриманих реакцій на інформаційні стимули залежить від характеристик аудиторії.

Проте важливо враховувати специфіку суб'єкта стратегічних ініціатив, від якого також залежить результат реалізації стратегії, з чого виокремлюється наступний принцип – **суб'єктного сприйняття ситуації**, суть якого полягає в тому, що будь-яка група стратегічного планування розробить комплекс заходів щодо реалізації однієї і тієї самої стратегії по-своєму, відповідно до особистісних властивостей, знань, компетенцій її учасників та рівня володіння інформацією про стратегічний об'єкт та середовище, а також від інформаційних потреб.

Принцип відповідності очікуванням наголошує, що ступінь сприйняття стратегічної інформації більше залежить від відповідності її змісту з потребами/очікуваннями цільових аудиторій, а не від її обсягу. Інколи аудиторія годинами може отримувати ту чи іншу інформацію не залишаючи її у своїй пам'яті та не реагуючи не неї емоційно, але варто лише гадати те, що становить інтерес, захоплення, як коефіцієнт запам'ятовування інформації різко підвищується. Це відбувається, коли аудиторія потребує певної інформації стосовно того, що становить для неї інтерес, відповідає її очікуванням. Саме тому суб'єкту стратегічного управління варто подавати інформацію у контексті, який є цікавим та задовольняє потреби та очікування цільової аудиторії, що часто зумовлене вимогами навколишнього середовища або подіями, які відбуваються в ньому, коли ситуація сама створює потреби цільової аудиторії. Тут варто зробити акцент на важливості **принципу ситуативної відповідності**, згідно з яким будь-який інформаційний привід є актуальним відповідно до рейтингу очікувань цільової аудиторії, залученості до нього лідерів громадської думки та ситуативної своєчасності подачі інформації. Як уже зазначалося, інформація найбільш ефективно впливає на аудиторію, коли вона відповідає її потребам. Ситуація, як вважає В. Хонін – це структурно визначений комплекс станів параметрів системи і її оточення в межах фіксованого часового лагу [1]. Інакше кажучи, це поєднання умов і обставин,

що створюють особливу обстановку, становище у певний проміжок часу. Зміна станів параметрів системи та умов і обставин вимагає коригування тактичних заходів у рамках заданої стратегії відповідно до цих змін та на їх вимогу, що також стосується і змісту інформаційних повідомлень.

Висновки. Отже, поняття інформаційної опорності полягає у створенні опорної структури для інформування об'єкта стратегічного управління та його оточення, що є основою реалізації обраної стратегії на певному етапі та в конкретних умовах. Така структура покликана забезпечувати стратегічні інформаційні потоки у певному інформаційному просторі. Часто як структуру використовують певну мережу інформаційних агентів для збирання та поширення інформації.

У процесі інформаційного супроводу стратегічного управління важливо дотримуватися принципів комплексності, інформаційної стабільності, стійкості до сторонніх впливів, значущості, зворотної реакції, суб'єктного сприйняття ситуації, відповідності очікуванням, ситуативної відповідності, стратегічної наповненості, сенсаційності, індивідуального сприйняття з метою оптимізації процесу стратегічного управління та отримання більшого ефекту від сформованих стратегічних інформаційних потоків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хонин В. Н. Теория международных отношений. Общая часть. Київ: Академ-Пресс, 2005. 456 с.

ПОЛІТИКА ТА ПІАР В УМОВАХ ВІЙНИ

Посвістак Олеся,

докторка психологічних наук,
доцентка кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету,

Лебідь Дар'я,

здобувачка вищої освіти факультету
міжнародних відносин та права
Хмельницького національного університету

Анотація: В статті на основі аналізу наукових джерел та літератури розглянуто окремі проблеми та методи ідейно-політичного впливу в умовах війни. Особливу увагу приділено ролі засобів масової інформації. Розмежовано ПР і пропаганду.

Ключові слова: паблік рілейшнз, піар, пропаганда, війна, політика.

Провідне місце в системі сучасних політичних комунікацій займає «паблік рілейшнз» чи «піар». Сучасні форми і методи діючої системи політичних «паблік рілейшнз» не є чимось абсолютно новим в українській практичній політології. Вони викристалізувались із усієї різноманітності форм і методів ідейно-пропагандистської й агітаційно-комунікативної роботи, що має досить глибокі історичні корені. Методи ідейно-політичного впливу формувалися поступово в міру розвитку суспільства і поширення демократичних процедур і принципів. Їхні джерела й аналогії можна відшукати в політичному житті далеких античних часів.

З проголошенням незалежності України, початком формування демократичної держави і використанням системи альтернативних виборів докорінно змінився не тільки зміст політичного впливу на маси, але і його форми і методи. Як уже відзначалося, багато явищ сучасного політичного життя осмислюються зараз на основі теоретичних положень з економічної

сфери, відбулася певна маркетизація не тільки нових форм політичного впливу і політичної термінології. Весь політичний процес формування й утримання влади в даний час стали розглядати як політичний ринок, а методи агітаційно-політичного впливу – як політичну рекламу і політичні «паблік рілейшнз». «Без гарних ПР, – вважає Сем Блек, – не може ефективно працювати і демократія. Демократія визначається як уряд народу, вибраний для народу й існуючий для народу. Виборці повинні знати, як він працює, володіти інформацією про прийняті від їх імені рішення, бути освіченими, щоб повністю використовувати надані їм можливості та послуги. ПР повинен допомогти громадянам дізнатися про свої права й обов'язки при будь-якому уряді».

Найважливішим інструментом встановлення необхідних зв'язків з громадськістю загальноновизнано вважаються засоби масової інформації. Паблік рілейшнз – це складне та досить розмите поняття. В українському перекладі паблік рілейшнз означає «зв'язки з громадськістю». Проте такий переклад не відображає сутності даного поняття.

Існує велика кількість визначень паблік рілейшнз, кожне з яких відображає якусь одну сторону даного поняття. Серед таких визначень найбільш цікавими та заслуговуючими уваги є наступні: сукупність засобів і методів оптимізації соціальних відносин; один із факторів соціального управління; особливий різновид соціально-психологічного менеджменту; мистецтво переконувати людей та впливати на їх думку, підтримувати готовність до необхідних змін, попереджати і долати кризові ситуації; комунікації з громадськістю (вітчизняний варіант); стратегічні комунікації (західний варіант, який підкреслює їх відмінність від комунікацій тактичних, котрі вирішують щоденні проблеми).

На Заході загальноприйнятим є визначення, запропоноване Семом Блеком в його знаменитій книзі «Паблік рілейшнз. Що це таке?»: «PR – це мистецтво і наука досягнення гармонії за допомогою взаєморозуміння, заснованого на правді та повній інформованості».

Паблік рілейшнз – невід'ємна частина будь-якої роботи з населенням, в

тому числі і з виборцями. На нашу думку, з більш загальних позицій паблік рілейшнз – діяльність зі створення інформаційного поля конкретного об'єкта і трансляція його на цільову аудиторію. Таке визначення включає в себе власне створення інформаційного поля піар-об'єкта; наповнення даного поля змістом; виробництво інформації; передачу інформації, тобто організацію цілеспрямованого потоку інформації; формування на цій основі громадської думки; як результат усіх цих креативних зусиль – гармонізацію відносин між об'єктом піару ті суспільством.

Загалом, виходячи з аналізу різноманітних визначень, можна зробити висновок, що «паблік рілейшнз» займають все більше місце в житті суспільства, починають відігравати значну роль в різних галузях, але за однією важливою умовою: ПР – це не «пропаганда».

В англійській мові значення терміну «пропаганда» має неприємний відтінок: щось придумане для досягнення певної мети, найчастіше непорядної. Міжнародна енциклопедія суспільних наук визначає пропаганду як «навмисну маніпуляцію за допомогою символів (слова, прапори, пам'ятники, музика та ін.) думками чи діями інших людей».

Необхідно чітко розмежовувати ПР і пропаганду. В пропаганді не завжди враховуються етичні аспекти, і слово сьогодні використовується в основному для того, щоб роз'яснювати ті види переконань, які засновані виключно на особистій вигоді і в яких для досягнення мети інколи необхідно перекручувати факти чи фальсифікувати їх. ПР, навпаки, визнають довгострокову відповідальність і намагаються переконати та досягти взаєморозуміння за допомогою добровільного прийняття думок та ідей. ПР можуть бути успішними лише тоді, коли вони засновані на етичних нормах та здійснюються чесними засобами. В ПР мета ніколи не виправдовує використання сумнівних засобів.

Метою паблік рілейшнз є здійснення комплексу заходів для досягнення обопільної довіри, гармонійних, взаємовигідних відносин між організацією, цільовою аудиторією, державою, всім суспільством.

В широкому значенні слова, глобальною метою паблік рілейшнз є цілеспрямований вплив на суспільні процеси та взаємозв'язки. Позитивно впливаючи на суспільні процеси, прийняття рішень і проведення конкретних дій, піар забезпечує гармонізацію приватної і громадської діяльності.

З даних цілей випливають наступні завдання паблік рілейшнз: аналіз тенденцій політичного, соціально-економічного розвитку країни, регіону, конкретного підприємства, фірми, організації; реалізація конкретних економічних і політичних інтересів піар-об'єкта, враховуючи суспільні інтереси; формування громадської думки щодо діяльності даного піар-об'єкта, тобто організації, партії, конкретного лідера; створення іміджу піар-об'єкта в суспільстві; налагодження взаємодії, співробітництва піар-об'єкта з владою, громадянами та ЗМІ. Тобто PR сприяє встановленню взаєморозуміння між окремими групами, організаціями і державою; позитивний вплив на замовника піар-послуг за допомогою механізму зворотного зв'язку. Паблік рілейшнз забезпечують керівництво даної організації інформацією про суспільну думку, надають йому допомогу в виробленні відповідних заходів, допомагають приймати рішення та діяти більш ефективно. Проте реалізація даних цілей і завдань можлива лише за умови дотримання загальноновизнаних соціально-етичних норм і визнання суспільного інтересу пріоритетним у порівнянні з інтересом приватним (комерційним чи політичним).

Сучасні фахівці з «паблік рілейшнз» формулюють основні вимоги, які необхідно враховувати при плануванні і здійсненні акцій і заходів щодо зв'язку з громадськістю. Серед них – вивчення суспільної думки і соціальних чекань; захист найменш захищених верств населення; професійне планування і проведення заходів; моніторинг ЗМІ; попередження можливих конфліктів і оперативне розв'язання виниклих непорозумінь; взаємоповага і толерантність у відносинах з політичними конкурентами й ін.

В українській інтерпретації поняття «піар» дуже спотворено самими ж політиками і їх піар-компаніями. Сьогодні під терміном піару ми розуміємо, щось темне, те що викликає осуд. Невміння користуватися цим інструментом

призводить до катаклізмів, грубо кажучи, це як приклад з лікарем, який допустив помилку, яка призвела до ускладнення ситуації. Якщо ми говоримо про піар в тій площині, як він існує, наприклад, в Європі, то тут мова йде про екологічний піар, піар який не шкодить. І в розумінні не виступає чимось негативним і основна мета якого інформувати людей так, щоб це було зрозуміло. Політичний піар постає в свідомості багатьох людей чимось нечесним та брудним. А чому саме так? Політики публічно дискредитують себе та саме поняття піару, і саме тому більшість людей зараз вважають, що піару під час війни немає місця.

Після 20 березня з'являються «фоточки в камуфляжі», люди починають розуміти, що війна не закінчиться швидко, в тому числі і політики, тому продовжувати сидіти і нічого не робити немає сенсу. Президент закликає всі політичні сили до консолідації, для того щоб припинити всі публічні скандали та працювати проти спільного ворога. На цьому етапі вже стався збій, ті політичні партії, які не є в більшості, які не мають майже ніякої сили ні в політичному просторі, ні в парламенті, починають говорити про те, що вони роблять, чим займається їх політична сила, це починає нагадувати змагання, депутати інших політичних сил звісно ж не могли це проігнорувати, і починається кампанія боротьби в публічній площині, але вже на іншому рівні.

Штати піарників, політ-технологів починають працювати, вони знаходять ті теми, які дають суспільству зрозуміти хто є хто в цій країні. Починають з'являтися жарти, ми бачимо, як на хвилі такого емоційного стану країни, наприклад, після подій на острові Зміїний, з'являється легендарна фраза, яка стає вірусною не тільки всередині країни, а і за її межами. Цей аспект став для політтехнологів, таким певним вектором, куди саме рухається громадська думка, що їх зачіпає, і на чому можна будувати піар-кампанію для політика.

Супер яскравим прикладом є пан Поворознюк, 26 березня запрацював його ютуб-канал, як раз під час початку «перегонів» різних політичних сил. Після повномасштабного вторгнення в суспільстві виріс попит на мат, професійні психологи говорять, що це відбувається на рівні інстинктів, бо війна

викликає такі емоції, які дуже важко стримати, відповідно пан Поворознюк їх підтримав. Але це є найгірший приклад піару, діяти на інстинкти, це пряма маніпуляція, в такі моменти суспільство має зберігати певні цінності, а ми пішли в інший бік, бо в інфо-просторі нас підтримали, хоч на фоні гумористичних проєктів, але ми маємо пам'ятати про цільову аудиторію, якою можуть бути діти до 12 років, які дуже швидко отримують інформацію та несуть її в маси, і це не є добре для нормального цивілізованого суспільства.

Дуже часто лунають месенджі про запит на політичну скромність та відсутність політичного піару. Бо наша підсвідомість буде відчуття що піар, це стовідсотково чорний піар. Постає питання чи не може політик бути без цих піар-кампаній, хоча б на час війни, можна ж потім після війни розказати скільки ти всього зробив, чи реально це?

Ні, депутат це людина публічна, людина підзвітна своїм виборцям, людям, які його обирали. У нього є своя сторінка в соціальних мережах, які він розвивав, вкладав них свої ресурси в мирний час. І якщо дивитись на місцевих політиків, наприклад, то більшість з них зникли. Сторінки, які мають певну аудиторію просто «померли». Хоча вони могли б використовувати можливості своїх сторінок, свою аудиторію для того щоб показувати злочини росії, для того, щоб показувати ті цінності, яких не вистачає, для того, щоб згуртувати людей навколо допомоги тим кому вона реально потрібна. Маючи потужний інструмент політик його просто ігнорує. Війна війною, але зараз всі займаються питаннями в яких вони реально корисні. Є дуже багато тем, які потребують реабілітації, підтримки та підняття.

Ще одним цікавим аспектом є наше відношення до піару різних політиків, бо дії кожного з них ми сприймаємо по різному. Чому ж так? До прикладу, пані Тимошенко є політиком «старого формату», яка вже показала себе при справі і дії, якої, зараз, виглядають не щирими, штучними. В противагу є Сергій Притула, який зарекомендував себе з іншого боку, з боку реальної, живої людини. Війна зараз оголила ці аспекти чесності, щирості. справжнього життя. Притула має досить потужний образ волонтера, який

об'єднує навколо себе і ми бачимо результат. Тобто це піар вартий, щоб ми могли говорити про допомогу. Якщо взяти на протиставлення того самого Поворознюка, коли він показує плити для бронежилетів, які створені з якихось МТЗешних деталей, то тут чітко видно, що справа заради піару. По – перше це справа, яка варта життя захисника, справа, якою сказали не займатися військові, бо ці бронежилети не є якісними.

Є ще такий стереотип, який у людей сформований відносно депутатів, умовно він звучить так: «якщо депутат балатується він повинен щось дати». І ось це дуже не здорова штука в нашому суспільстві, треба перебудовувати мислення, оскільки депутат коли приходить до міської ради через оттакий шлях, відповідно не переслідує якусь цінність, інтереси людей, він переслідує, відбиття коштів, які він витратив на цей шлях, а також задовольнити низку своїх інтересів.

П'ятого президента України, народного депутата від «Європейської солідарності» Петра Порошенка, користувачі соцмереж критикують за зайвий піар (інформованість) про своє волонтерство. Мовляв, жоден гуманітарний вантаж, що йшов від Петра Олексійовича та його команди, не обходився без детальної фотосесії та публікації у соцмережах. Привіз броники, зброю нашим воїнам – звітував, доставили продукти та ліки мирним громадянам – звітував тощо. Порошенко та його команда справді дуже активізувалися на волонтерському фронті. Зброя, захист, автомобілі – дістають та передають на «передок». Кипить робота і у гуманітарних штабах партії Порошенко. Активна й экс-перша леді Марина Порошенко. Ще один фронт, на якому активний Петро Порошенко – міжнародно-інформаційний. П'ятий президент завзято роздає інтерв'ю англomовним ЗМІ та розплющує очі американцям та європейцям на той геноцид, що російські окупанти влаштували в Україні, активізує свої міжнародні зв'язки, щоб посилити та розширити проукраїнську коаліцію у світі.

На початку березня народний депутат від «Голосу» (глава однойменної політичної сили) Кіра Рудик дуже часто фотографувалася з автоматом

Калашникова. Причому позувала абсолютно не на фронті, до того ж у домашньо-прогулянковому одязі: у своїй квартирі, у коридорі, біля пам'ятника. Хоча пані Кіру можна назвати бійцем інформаційного фронту. Майже щодня Кіра Рудик роздає інтерв'ю. Переважно для англomовних ЗМІ, які мовлять у США, Канаді та країнах ЄС, розповідає про всі ті жахіття, які російські війська творять в Україні, закликає іноземні парламенти та уряди активніше допомагати Україні зброєю, фінансово та посилювати санкції проти росії. Політикам треба говорити де вони є і що вони роблять, якщо їх немає, то їх немає, і люди мають розуміти якщо їх зараз немає, то після війни їх теж не буде.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грібанов В. (2023). Селфі-герої. Шість прикладів політичного піару на війні. Вилучено з: <https://chas.news/current/selfi-geroi-shist-prikladiv-politichnogo-piaru-na-viini>
2. Курбан О.В. (2016). Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн просторі.
3. Покровська К. (2020). Соціальні мережі як один з інструментів PR-забезпечення політичної діяльності в умовах глобалізації. *Сучасні проблеми публічного управління: VIII міжнар. наук. конф.* (Київ, 16 січ. 2020 р.).
4. Хорішко Л. (2013). Вплив PR-технологій на функціонування політичної системи. *Політичний менеджмент*, №1-2, С. 136-143. Вилучено з: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/horishko_vplyv.pdf
5. Зброя проти ворога: як комунікувати в умовах війни (2022). *Європейська Бізнес Асоціація*. Вилучено з: <https://eba.com.ua/zbroya-proty-voroga-yak-komunikuvaty-v-umovah-vijny/>

PHILOLOGICAL SCIENCES

SPECIFICITIES OF TRANSLATION OF PASSIVE CONSTRUCTIONS IN TECHNICAL AND SCIENTIFIC TEXTS

Petrushyna Karyna Serhiivna

Student

Kravchuk Valentina Victorivna,

Senior Teacher of Department of Applied Linguistics
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
Kharkiv, Ukraine

Introductions. In terms of syntactic structure, English-language scientific and technical texts are characterized by constructive complexity, with impersonal and indefinite personal constructions. Compared to Ukrainian texts, English scientific and technical texts use passive voice especially often, but since Ukrainian is more characterized by the use of the active voice, the translation of passive constructions is often difficult for translators.

Aim – is to identify the peculiarities of translating passive voice constructions used to convey a more accurate meaning of a sentence in scientific and technical texts.

Materials and methods. The following scientific methods were used during the research: comparative method, analysis, research, generalization and translation of scientific and technical texts.

Translation is one of the most important ways in which national cultures interact and serves as a means of intercultural communication. A correct translation conveys the meaning of the source and its style, ensuring compliance with literary standards.

Translation of technical and scientific texts requires accuracy, clarity, and consistency with professional terms and concepts. It is important to ensure that

accurate and clear information is transferred from the source to the target language to preserve its scientific nature. Effective translation of technical and scientific texts requires cooperation with specialists in the relevant fields of knowledge to ensure the accuracy and relevance of the translation.

The passive voice is one of the main syntactic tools in a language that is used to convey information about a verb action that is directed at the object rather than the subject.

The use of the passive voice makes it possible to change the focus of the sentence and emphasize the object of the action.

Passive voice tenses are formed by using the auxiliary verb "to be" and the past participle form of the semantic verb.

The subject of a passive voice sentence is often the object of the action, while the performer of the action can be expressed by means of an indirect object with the preposition "by".

The passive voice is often used when the performer of an action is not the main character or when he or she is unknown.

The passive voice is widely used in technical and scientific texts because it makes possible to focus on the object of study.

When translating passive constructions, it is important to preserve the accuracy and style of the original text, particularly in scientific and technical texts. The context and meaning of the original text are important factors when choosing a translation strategy for passive voice.

Ukrainian linguistics classifies passive constructions as sentences with 3rd person verbs in the form of «-ся», passive participles in the form of «-НИЙ», «-ТЙЙ» and predicative forms in the form of «-НО», «-ТО».

The shift from active to passive voice in Ukrainian is necessary to preserve the communicative intent in a text translated from English, as Ukrainian requires verbalization of nouns and verbalized nouns.

In the English language, the passive voice is often used when the object of the action is more important than the person who performed it, while the Ukrainian

language uses the passive voice to draw attention to the person who performed the action.

The structure of passive constructions in English and Ukrainian differs. In English, a passive construction consists of the auxiliary verb "to be" and the main verb in the third form (past participle), while Ukrainian uses a structure consisting of the word "to be" in the appropriate form and the verb in the past tense form with or without the preposition "on".

When translating English passive constructions into Ukrainian, active forms are generally preferred, as they provide a clearer and more effective expression of information than the use of passive voice and predicative forms.

Results and discussion. In the process of translation, when passive constructions are encountered in the original text, translators most often reformulate them into the active voice. This approach allows us to more accurately convey the performer of the action and make the statement more understandable and lively for readers or listeners in Ukrainian. On the other hand, the use of passive voice and predicative forms such as -no, -to in translation is less common. These constructions can be used in Ukrainian, but compared to active constructions, they are not as common. Passive voice and predicative forms of -no, -to are usually used to emphasize the object of an action or state, but active forms are preferred in translation to ensure clearer and more effective expression of information.

Conclusions. Thus, we have identified ways to translate passive constructions, by transforming them into active voice. This approach allows us to achieve greater accuracy in conveying the performer's action and make the statement more understandable and lively for Ukrainian readers or listeners. In addition, it was found that the use of passive voice and predicative forms such as «-HO», «-TO» in translation is less common, as they are less common in Ukrainian compared to active constructions.

**ПІДХОДИ ВЧЕНИХ ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
ТЕРМІНА ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Бурковська Оксана Йосипівна

к.філол.н, доцент

Бабошкін Артем Ігорович,

Калишко Єлизавета Олексіївна

Студенти

Донецький національний медичний університет

м. Кропивницький, Україна

Анотація: У статті розглядається проблематика понять «термін» та «термінологія». На працях багатьох учених вивчалися будова і процеси формування терміносистем. Розглянуто різницю між терміном та термінологією. Узагальнено погляди сучасних термінологів на природу і сутність терміносистем. Досліджено термінологію як систему лінгвістичних одиниць.

Ключові слова: мова, термін, термінологія, терміносистема, проблематика, наука, дослідження.

Мовознавство кінця ХХ - початку ХХІ століть вирізняє прагнення поєднати теоретичні дослідження з прикладним аспектом. Від системного підходу воно дедалі частіше переходить до функціонального, дотримуючись очевидного твердження: необхідно не просто знати, як влаштована мовна система, а й вміти раціонально нею користуватися.

В епоху потужного розвитку різноманітних галузей знання особливо важливим виявляється впорядкування терміносистем, оскільки саме вони дають змогу створити наукову картину світу.

Не можна не відзначити, що в цій галузі зроблено багато чого. Упродовж останніх восьми десятиліть інтенсивно розробляли проблеми теорії терміна (праці Б. М. Головіна, С. В. Гриньова, В. П. Даниленка, Т. Р. Кияка,

Р. Ю. Кобріна, В. М. Лейчика, Д. С. Лотте, А. А. Реформатського, О. В. Суперанської тощо), вивчалися будова і процеси формування термінологій і терміносистем, зокрема зверталася увага на чинники, що впливають на їх становлення і розвиток (С. В. Гриньова, В. П. Даниленко, В. М. Лейчика, С. Д. Шелова та ін.).

У мові, як складній функціональній парадигмі, можна виокремити основні страти (шари). Вони розрізняються за сферами використання (наприклад, мова повсякденного спілкування, літературна, професійного спілкування тощо) і характером виконуваних функцій (комунікативні, прагматичні, номінативні, накопичувальні тощо). Однак визначити місце мов для спеціальних цілей у цій складній парадигмі не так просто, оскільки у світлі розвитку теорії комунікації, функціональної лінгвістики, слід розглядати мову як складне комунікативне ціле.

На сучасному етапі розвитку суспільства, завдяки науково-технічному прогресу, ми можемо спостерігати в мові різке збільшення конкретних термінів, доступних тільки для фахівців. Їх число у кожній високорозвиненій мові надзвичайно збільшується і становить десятки тисяч, набагато разів перевищуючи загальний словниковий запас. Так, наприклад, медичні словники складаються з 50-60 тисяч термінів, з інформатики - від 10 тисяч і більше.

Ключовими одиницями в науці є поняття терміна та термінології. Головною функцією першого є забезпечення розуміння наукової ідеї, точність та ясність. Але, незважаючи на той факт, що ці поняття посідають значуще місце в науці та існує величезна кількість досліджень у сфері термінології, досі науковці не можуть дійти згоди щодо низки питань, які мають першорядне значення. Нині не існує загальноприйнятого поняття "термін" в науковій сфері. Крім того, все ще обговорюється питання про його граматичну вираженість і про особливі вимоги, яким він повинен відповідати. У цій статті ми розглянемо існуючі визначення терміна і спробуємо визначити його основні ознаки.

Термінологія є частиною спеціальної лексики. Її прикладами можуть бути слова та словосполучення, основною функцією яких є називання предметів і

понять різних сфер професійної діяльності людей. Важливою рисою такої лексики є те, що вона не вважається загальноприйнятною. Її активно почали вивчати у ХХ ст. Спеціальна лексика стала основною частиною мови. Таким чином, термінологію також почали досліджувати у ХХ ст. У цьому періоді з'ясувалося, що цей пласт особливої лексики є деякою системою, організованою за певними правилами та законами, що потребує певних прийомів і методів для вивчення. Наразі відома величезна кількість робіт, присвячених термінам (роботи Д. С. Лотте, А. А. Суперанської, А. А. Реформатського, Б. М. Головіна, С. Д. Шелова, В. П. Даниленка, а також багатьох інших). Одним із важливих питань осмислення і дослідження терміна в сучасній лінгвістиці є питання про його визначення.

«Термін» на даний момент характеризується великою кількістю можливих визначень. За словами А. В. Суперанської, таке розмаїття цих понять зумовлене тим, що «...у представників різних дисциплін термін співвідноситься з конкретними поняттями й уявленнями, також терміну властивий неоднаковий обсяг змісту, визначається він також по-іншому» [1, с. 25]. Наведемо такі варіанти визначень.

«Терміни - це особливі слова, що перебувають у межах своїх конкретних призначень; також термінами є слова та словосполучення, що характеризуються такою рисою, як однозначність і точність у найменуванні різних предметів і явищ» [2, с. 115];

«Термінами вважаються слова або словосполучення, мовні знаки яких пов'язані з відповідними поняттями в цілій системі понять і визначень у певній сфері науки й техніки» [3, с. 87];

«Термін є словом або словосполученням технічної або наукової мов, що було утворено для найточнішого й конкретнішого вираження особливих понять, а також функція цих слів полягала в тому, щоб позначати спеціальні предмети» [4, с. 287].

«Терміном є слово або словосполучення певної конкретної штучної чи природної мови, що має відповідне термінологічне значення, утворене в

результаті неусвідомлено сформованої або в результаті спеціальної свідомої домовленості» [5, с. 280].

Технічний текст передбачає, що в ньому буде використовуватися велика кількість термінів. Тому, існує низка вимог, якими вони повинні володіти, сформовані в працях Д. С. Лотте. Він застосовував до терміна такі вимоги:

1. Однозначність;
2. Простота;
3. Стислість;
4. Мотивованість;
5. Системність, яка передбачає, що термін узгоджуватиметься з іншими наявними в даній сфері [6, с. 7].

Також для терміна характерні такі ознаки:

1. Логічне співвідношення терміна з іншими наявними.
2. Наявність дефініції терміна.
3. Однозначність смислового поняття терміна.
4. Стилiстична нейтральність.
5. Відсутність експресивності, беземоційність [7, с. 15].

Для термінів характерні всі перераховані вище властивості тільки тоді, коли він перебуває в термінологічному полі. За рамками цього поля він їх втрачає.

Однією з найважливіших властивостей терміна, активно обговорюваних у сучасній лінгвістиці, є системність. Як відомо, широке вивчення системних відносин у мові розпочалося після виходу в світ книжки Ф. Соссюра (1916 р.), де було висунуто тезу про те, що «мова є система, всі елементи якої утворюють ціле, а значущість одного елемента виникає тільки від одночасної наявності інших» [8, с. 147]. Своє переконливе втілення ідея системності лексики знайшла в роботах таких лексикологів-русистів, як В. В. Виноградов, Ф. П. Філін, О. І. Смирницький, С. І. Ожегов, В. Загоровська та ін.

Термінологія - загальна сукупність слів і словосполучень, що виражають спеціально-професійні поняття і вживаються в різних галузях науки та сферах

функціонування мови. Вона характеризується низкою ознак, що становлять їїню лінгвістичну сутність:

1) Головною субстанціональною функцією термінології є функція комунікативного обслуговування професійно-трудоxв потреб носіїв мови.

2) Термінологія складається з набору простих (однослівних) і складових (термінологічних словосполучень) термінів, а також відносин, що зв'язують ці елементи.

3) Генетично прості терміни можуть бути або загальноxживаними словами, або запозиченнями, або оригінальними одиницями, утвореними з морфем за відомими словотворчими моделями.

4) Прості (або однослівні) терміни відрізняються від загальноxживаних слів своєю семантичною організацією.

5) Словотворення термінів підпорядковується, загалом, тим самим законам і регулюється тими самими моделями, що й словотворення загалом. Морфологічні властивості термінів підпорядковані єдиним для всієї мови правилам граматичного ладу.

6) Семантичні відносини, що зв'язують терміни, мають логічний характер (рід - вид, частина - ціле, асоціація), але індивідуальні в тому сенсі, що відносини пов'язують завжди конкретні терміни конкретної термінології.

Перелічені вище ознаки термінології дають змогу говорити про системність, тобто розглядати її як систему лінгвістичних одиниць (терміносистеми) [9, с. 9].

Узагальнюючи погляди сучасних термінологів на природу і сутність терміносистем, слід визнати, що термінологічна система (терміносистема) - це знакова модель певної теорії спеціальної галузі знань або діяльності, елементами якої слугують лексичні одиниці (слова і словосполучення) певної мови, що використовуються для спеціальних цілей, а структура загалом адекватна структурі системи понять даної теорії [10, с. 26].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая

терминология. Вопросы теории. М.: УРСС; Либроком, 2012. – 248 с.

2. Реформатский, А.А. Введение в языкознание – М.: Изд-во Аспент Пресс, 2016 . – 275 с.

3. Климовицкий Я.А. Проблематика определений терминов в словарях разных типов – Л: Наука: Ленинградское отделение, 1976. – 131 с.

4. Гринев-Гриневиц, С.В. Введение в терминоведение: учебное пособие – М.: Изд-во Московский лицей, 2009. – 309 с.

5. Даниленко В.П. Лингвистический аспект стандартизации терминологии: учебное пособие – М.: Наука, 2014. – 327 с.

6. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. - М.: Наука, 1982. – 152 с.

7. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах – М.: Изд-во Высшая школа, 2013. – 104 с.

8. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию // Переводы с французского языка под ред. А. А. Холодовича. – Москва: Прогресс, 1977. – 695 с.

9. Кобрин Р.Ю. О понятиях «терминология» и «терминосистема» // Научно-техническая информация. Сер.2, No8. М.: Наука, 1981. - С. 7-10.

10. Загоровская О. В. Термин и терминология / О. В. Загоровская, Т. Н. Данькова. – Воронеж: Научная книга, 2011. – 145 с.

**ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ СПОРТИВНИХ
КОМПОЗИТНИХ НОМІНАНТІВ**

Дмитрошкін Денис Едуардович

старший викладач

Хмельницький національний університет

Хмельницький, Україна

Анотація: У статті проаналізовано основні способи використання полікомпонентних спортивних термінів на основі американського спортивного медіадискурсу відповідно до сфер вживання та розглянуто шляхи їх перекладу на українську мову. Автором запропоновано низку прикладів із власним перекладом та описано ключові підходи до аналізу і перекладу спортивних композитів.

Ключові слова: композита, спорт, переклад, еквівалент, дискурс, американський спортивний медіадискурс, полікомпонентні одиниці

Популярність спорту у всьому світі спричиняє широке використання спортивних термінів не лише під час спортивних репортажів та в спортивній персі, а й у повсякденному житті та будь яких інших сферах життєдіяльності людини.

Матеріал дослідження базується на аналізі газетних Інтернет-текстів англomовних авторів, що зумовлено типовим характером та передбачуваністю ситуацій функціонування похідних іменників у цій сфері комунікації на відміну від інших загальноновизнаних функціональних стилів, де ці ознаки не виражаються настільки чітко.

Дана тема є досить актуальною, адже спорт є дуже популярним в США. Для американців, спорт – не лише розвага, це важлива частина національної культури і, з часів існування Олімпійських ігор, – самоствердження країни як наддержави. Тому переклад спортивних термінів є дуже важливим.

Метою є аналіз основних шляхів перекладу структурно-складних лексичних одиниць в сучасній мові спорту.

У нашому дослідженні ми розглянемо структурно-складні лексичні утворення, що є спортивними термінами та жаргонізмами як в межах спортивного дискурсу, так і поза його межами.

Використання спортивних композитів в сфері політики та економіки

*Margaret, can you estimate how many calls you've been receiving since Magic Johnson's announcement? – Well, I can't give you anything more than just a sort of **ballpark** figure. Маргарет, ти можеш приблизно сказати скільки дзвінків ти отримала з того часу, як Мейджик Джонсон зробив заяву? – Ні, можу лише навести тобі **приблизні** цифри.*

*Kingsmill is disappointed by the bank's tactics. 'We had hoped for an amicable settlement', she says. 'But it looks as if they want to play **hardball**. Кінгсміл розчарований тактикою банку. "Ми сподівались на дружнє ставлення", заявив він. Але здається, що вони хочуть грати **жорстко**.*

*Because the ground assault is going well for the allied forces, attention is turning to the endgame. Where there will be allied forces stop? Оскільки операції на суші проходять вдало для військ альянсу, вся увага прикута до **розв'язки** воєнних подій.*

*In the lucrative market for telecommunications switching products, Alcatel is **neck-and-neck** with the US giant AT&T with about 15% market share each. На прибутковому ринку телекомунікаційних послуг, компанія Алкеталь іде ніздря в ніздрю з американським гігантом AT&T. Обидві компанії мають приблизно 15% акцій на ринку.*

*Phil Condit, one of Boeing's top executives, says: "We all need to keep working towards a level of **playing field**. What always worries me is the threat that someone is not playing to this set of rules will destroy the whole system of free trade". Філ Кондіт, один з вищих посадовців у компанії Боїнг заявив: "Ми всі повинні працювати в напрямку **чесної гри**. Мене завжди хвилювало те, що дехто грає не за правилами і тим самим може зруйнувати цілу систему вільної*

торгівлі”.

Actor Jack Palance was dealt a **bodyblow** just before he went to pick up his Oscar - his wife Elaine Rogers, 41, told him she wanted a divorce. Актор Джек Паланс отримав **удар нижче пояса** якраз перед тим, як він повинен був отримати Оскара – його 41-річна дружина Елайн Роджерс сказала хоче розлучення.

Mr. De Klerk criticized the ANC for what he said was **moving the goalposts**. He said that in the past the ANC had said there were obstacles to negotiation. The obstacles were that people were still in prison or exiled for political reasons. De Klerk said now that prisoners are being released and the exiles are coming home, the ANC is setting up new demands. Містер Де Клерк розкритикував корпорацію АНС за те, що представники корпорації постійно **змінювали правила гри**. Він заявив, що раніше представники корпорації заявляли, що існували певні перешкоди для переговорів. Основної перешкодою було те, що все ще залишалися люди, які були ув'язнені або вигнані з політичних міркувань. Де Клерк також заявив, що зараз проходить процес звільнення в'язнів, вигнанці повертаються додому, а АНС висувають нові вимоги.

In the Commons on Thursday, the prime minister asserted that Labour Government 'never have' delivered growth. Not so, as Mr. Kinnock swiftly pointed out. Growth under the labour governments 1964-70 was 2.8%. Since 1979 under the Tories, it has averaged a mere 1.75%. Another **own goal** by Mr. Major. На зборах партії Общин у четвер прем'єр міністр запевнив, що лейбористський уряд не домогся приросту. Не зовсім так, швидко підмітив містер Кіннок. Приріст за правління лейбористів становив 2,8% у 1964-70 роках. З 1979 за правління Тори він сягав 1.75%. Ще один **промах** містера Мейора.

Nick Faldo is ready to aim a **knockout blow** at the Americans in the US Professional Golf Association Championship at Bellerive today. Сьогодні Нік Фальдо готовий завдати **нищівної поразки** американцям на турнірі, який федерація гольфу проводить в Сполучених Штатах.

“We've virtually been in every phase of the business,” he said. “We've

*claimed, owned, trained and even **pin-hooked** for three years.” - фактично ми пройшли через усі стадії бізнес діяльності. Ми брали, позичали, практикували і навіть трохи спекулювали протягом трьох років.*

*This time he will not be sent to the **penalty box**, this time he can kiss good bye to the mayor seat. На це раз його вже не будуть **штрафувати**, на цей раз він вже може розпрощатися з кріслом мера.*

У даному випадку склана лексична конструкція *penalty box* є узуальним композтом, який закріплений у словниках.

Як ми бачимо із наведених вище прикладів, основним підходом до перекладу складних лексичних одиниць, що використовуються в сфері політики та економіки і прямий переклад із використанням еквіваленту (такий термін використовується як метафора). Образи спортивних понять прямолінійно переносяться на явища їх повсякденного диття та є чітко зрозумілими. Іноді доводиться замінити образ та давати пояснення, оскільки певні спортивні поняття просто не існують в мові перекладу.

Використання спортивних композит в спортивному дискурсі

*The Undertaker’s entrance has **mindgame** for years. I tell you that are 25% of victory / Don’t play mindgames with me, I’m not going to be your slave. Вихід на ринг Андертейкера впродовж років вражає його суперників. Можу точно сказати, що це вже 25% перемоги / Не намагайся хитрувати зі мною, я не збираюся прислужувати тобі.*

*The champion can win either by **pinfall** or submission, there will be no countouts or disqualifications / Man, the way you crashed him, it was a barefoot **pinfall**. Чемпіон може виграти лише **нокаутом** або ж якщо суперник здасться. У матчі не буде дискваліфікацій і зупинок / Вау, те як ти його переміг, це просто чистий **нокаут**.*

*Three players off the Crimson Tide’s 2004 signing class were forced to **grayshirt** this season - троє гравців, зарахованих в Кримсон Тайд 2004 року були змушені **пропустити** цей сезон.*

*Usually that should be an unassisted goal when a puck hits a **backstop** in the*

back and trickles in, but Forsberg will certainly get credit for - зазвичай жодному гравцю не приписують результативний пас, коли шайба вдаряється в спину стража воріт і попадає у ворота. Але як би там не було, гру Форсберга обов'язково відзначать.

*Luongo and Panthers' d-men will be given credit for last game. They were amazing while defending their **backstop** - Луонго і захисників "Пантерс" відзначать за останню гру. Вони просто неймовірно захищали свій **останній рубіж**.*

*West Virginia and New York allow "**racinos**" horsetracks with video gambling machines, also known as electronic slots - в Західній Вірджинії і Нью Йорку легалізовано так звані "**рейсіно**" – іподроми з електронними гральними автоматами.*

Більшість спортивних композит необхідно перекладати використовуючи аналог у мові перекладу, адже поняття та лексеми, які використовуються для їх вираження часто не є тотожними в двох мовах.

Композити американського спортивного дискурсу належать до категорії тих лексичних одиниць, які зазвичай мають семантичне взаємне поєднання обох компонентів. Зокрема, це стосується композитів із пост позитивами. Розглянемо наступні терміни:

*Zajac blocks the pass and Mottau, with a quick **move-out** attempt, brings some offense for New Jersey. Зейджек блокує пас і Мотау, завдяки швидкому **виходу** із зони, організовує атаку Нью Джерсі.*

*As the result of the right-field blast the Yankees have their **lead-off** man on bases. Після потужного удару в праву сторону поля Янкіз вивели свого **ведучого** раннера на базу.*

*There's a hit to deep left field, Damon is there to get it. He throws to the **cut-off** man to hold Rollins on second. Сильний удар далеко на ліву половину поля, Деймон підбирає м'яч, кидає його на "**маяк**" і тим самим зупиняє Роллінса на другій базі.*

*Dustin Penner generates offense with fast skating and quick **knife-ins** to split*

*the opposition defensemen. Дастін Пеннер чудово грає у нападі завдяки швидкому ковзанню та різким **проходам поміж захисників**, просто розриваючи оборону суперника.*

*Dwight Freeney makes a blitz and stops the play with a nice **take-off** on his opponent. Дуайт Фріні проривається крізь оборону суперника і зупиняє гру чудовим **блоком**, крізь який не пройти.*

*He didn't see the **wave-off** by the referee that's why he didn't fire a shot on empty net. Він не бачив **відмашки** арбітра, тому не наніс удару по порожнім воротам.*

*The Los Angeles Galaxy players have to struggle starting with **kick-off** and ending with the final blow. Гравцям Лос Анджелес Гелексі доведеться серйозно боротися починаючи від **першого розіграшу м'яча** і закінчуючи фінальним свистком арбітра.*

*Shane Figgins is a real basestealer monster. He steal the bases in each game and never gets caught on a **take-off**. Шейн Фіггінс неймовірно чудово краде бази. У кожній грі на його рахунку є вкрадені бази і його ще нір азу не зловили при **спробі бігти**.*

*Wayne has to stop as the ref. calls a **hold-off** on the play. Вейн повинен зупинитися, адже арбітр матчу **призупинив гру**.*

*The head coach speaking on his youngster – his biggest virtue is a **block-off** play to protect a ball-carrier. Головний тренер про свого потужного новачка - його найсильніша сторона – це чудове **відтирання суперника** для того, щоб гравець з м'яч міг вільно просунутись далі.*

*Every player's dream is to score on a **breakaway** in the 7th game OT. Мрія кожного гравця – забити в овертаймі 7 гри на **виході один-на-один** із голкіпером.*

При перекладі таких лексичних одиниць необхідно зважати на значення обох компонентів (дієслова та постпозитиву). Дієслівний компонент часто може використовуватися в переносному значенні, описуючи дію спортсмена на спортивному майданчику. Постпозитив завджи конкретизує дану дію

(віддаляння, наближення, рух в середину тощо). При перекладі необхідно підбирати образ, що використовуються в мові перекладу для опису таких дій та використовувати відповідники (еквіваленти, жаргонізми, звороти, вирази), які є звичними для спортсменів у нашій країні.

Використання спортивних композитів із компонентом числівника

If you don't play the boards hard you lose your opponent which leads to a 2-1 game and its a lights-out. Якщо послабити гру біля бортів, можна випустити суперника і рахунок стане 2-1, тоді гру можна закінчувати (дослівно – кінець гри).

Getzlaf gets from Pronger, moves in and scores! And its 2-nothing Ducks! Гецлаф отримує пас від Пронгера, входить в зону і забиває гол! Рахунок стає 2-0 на користь Качок!

Richards fires it from long range and its 5-3! Річардс наносить удар з далекої дистанції і рахунок стає 5-3! Carter rips one more to make it 73-58 Nets. Картер кладе ще одного до кошика і Нетс попереду 73-58.

Lupul turns give it to Carter, Carter scores! 3-love for the Flyers! Лупул розвертається, віддає пас Картеру, гол! Картер робить рахунок 3-0 з любов'ю від Флаєрс!

- Manning throws another beauty and its 7-nothing right in the middle of of the 1st quarter. Ще один чудовий пас від Меннінга і вже в середині 1-ї чверті рахунок стає 7 – 0.

- It was a nicely set pass for the 2-1 goal late in the second. Після гарної передачі він забив гол і зробив рахунок 2 – 1 в кінці другого періоду.

Ariza gets possession, dribbles, makes a lay-off and makes it 17-12. Аріза отримує м'яч, робить дріблінг, кладе м'яч у кошик і робить рахунок 17 – 12.

Bermitz nails a 2-run homerun right across the right field. Берміц відправив м'яча далеко за загорожу з правого боку і тим самим приніс 2 очки для своєї команди.

Texiera hits a 2-RBI single to lead the Yankees in the 1st. Текшієра вибіг на першу базу і при цьому завів два очки, тим самим вививши Янкіз вперед у

першому іннінзі.

*Giambi came out with **1-for-7** to give himself a homer at his last at-bat - Джиамбі закінчив гру з поганим показником вдалих спроб один з семи, але зробивши хоумран в останній спробі. He is **2-for-2** with three pointer shots. В нього два з двох влучних триочкових кидка.*

*They've got a breakaway chance with **two-on-one** challenge in the neutral zone. Опинившись **вдвох проти одного** захисника в середній зоні, у них з'явився шанс втекти на побачення з голкіпером.*

*Oh, what a nice pass for Gionta. Gionta and Elias, **two-on-none**, they score! Ох, який пас на Джіонту. Джіонта і Еліаш – **вдвох на одного** голкіпера, гол!*

*Our **forty-million-dollar** player is messing things up. **Гравець, за якого ми віддали 40 мільйонів** доларів, все псує. He has signed new **five-million-dollar** contract with the Colorado Avalanche. Він підписав новий контракт на 5 мільйонів доларів із Колорадо Евелени.*

*LoDuca hammers another one behind the fence and now it's a **7-point** game for him. І в черговий раз ЛоДука запускає м'яч за паркан і тим самим **набирає 7 очків у цій грі**. Serena Williams is on her **3-game** winning streak which she is striving to continue. Серена Вільямс виграла **три гри поспіль** і зараз бореться щоб продовжити успішну серію.*

*The Colts are trying to develop their success with **fourth-and-goal** in the end of the third. Кольтс намагаються розвинути свій успіх наприкінці третьої чверті. У них вже **четвертий даун**, а до залікової лінії залишилось менше 10-ти ярдів.*

*Lee delivers a **1-2 pitch**, and its in the dirt. Лі подає при одному болі та **двох страйках**, і м'яч подає в землю.*

*Sabathia delivers a **2-1**, and it's a strike. Сабатія подає при рахунку **2-1** і це страйк.*

*He's got high assisting stats ranked **team-3rd**. В нього досить високий показник результативних передач – **третій в команді**.*

В багатьох випадках переклад композитів із компонентом числівника є

досить простим (дослівний переклад). Переважно це стосується випадків, коли мова йде про рахунок гри, або ігрову ситуацію на майданчику, яка описується цифрами. Однак, в більшості випадків, перекладач повинен підібрати більш точний відповідник, тобто експлікувати поняття, що виражається кількісними параметрами та дати пояснення, що саме виражено даними цифрами.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що переклад композитних спортивних термінів вимагає від перекладача глибокого розуміння та знання даної сфери. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно контексту або стилістичних вимог. Наприклад, поняття «досліджувати» може відноситися до різних ситуативних умов, і в значній мірі упорядковується контекстом; в англійській мові цьому поняттю будуть відповідати різні більш вузькі за значенням одиниці, в залежності від контексту. При перекладі спортивних композит також можливим є застосування прийому генералізації, який має місце в тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу: *compensation award*.

Деякі інші трансформаційні прийоми перекладу спортивних композит вимагаються в тих випадках, коли значення того чи іншого терміну для української мови становить новизну.

Також можна перекладати терміни, скориставшись прийомами компресії (більш компактне викладення думок завдяки випусценню зайвих елементів та позамовного контексту: перехід від одного виду зношення до другого) та інверсії (зворотній порядок слів, для привернення уваги до конкретних елементів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрошкін Д.Е. Лексичні та стилістичні особливості перекладу американського спортивного жаргону. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький. №27. 2023. С. 42-47

2. Маслова Г.М. Особливості та способи перекладу жаргонної лексики (на матеріалі художнього тексту). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. №21. том 1. С. 122-124

3. Промська А.С., Юогданова І.Є. Лексико-семантична класифікація, основні способи творення та особливості перекладу лексем професійного жаргону працівників сфери цивільного захисту України англійською мовою. 2019. Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/9119>

ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД «СХІДНІ ЛАСОЩІ» У ТУРЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Кобринець Ольга Станіславівна,

к.філ.н., доцент

доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

ХНЕУ ім. С. Кузнеця

м. Харків, Україна

Анотація: В статті розглянуто турецькі прислів'я та приказки з гастрономічним кодом «східні ласощі». Зроблено спробу знайти їхні тлумачення та підібрати до них українські повні та приблизні аналоги, виявити специфіку східної культури і ментальності у порівнянні з українською, східноєвропейською.

Ключові слова: турецька мова, українська мова, прислів'я та приказки, фразеологізми, міжкультурна комунікація.

Вживання їжі є культурним феноменом і об'єктом вивчення багатьох наук, у тому числі і філологічних, наприклад лінгвокультурології. Гастрономія – розуміння та знання тонкощів кулінарного мистецтва – знайшла своє відображення у мові та культурі різних народів. Особливо багатим прошарком з цієї точки зору є усна народна творчість, фольклор, про що свідчать прислів'я та приказки, афоризми та фразеологічні вирази.

Основою харчування будь-якої лінгвокультури є такі продукти, як хліб, м'ясо, риба, яйця, масло, мед. Їх називають універсальними прототипами, або кодами. А є національно марковані прототипи (коди). Так наприклад, для української кухні – це каша, борщ, пиріжки, сало з цибулею, чорний хліб. Для французької – це вино, сир, равлики. А для турецької – кебаб (kebab), піде (pide), піляв (pilav), пахлава (baklava), халва (helva), локма (lokma), гюлляч (güllaç), бекмез/пекмез (pekmez), айран (ayran), йогурт (yoğurt). Подібні страви

та продукти називають етнографізмами і саме в них виявляється етнокультурне маркування народу, нації.

Турецька кухня самобутня та цікава, вона має багато своїх національних традиційних страв, які є її візитною карточкою, особливо коли мова йде про солодощі та десерти. У даній роботі ми розглянемо турецькі паремії з гастрономічним національним кодом «східні ласощі»: халва, пахлава, локма, бекмез, мед.

Спочатку розглянемо декілька прикладів з гастрономічним компонентом «халва»: **Aça kuru ekmekek bal helvası gibi gelir.** (досл. *Голодному черствий хліб, неначе медова халва, смачним здається.*). Дуже схожа за значенням наступна приказка з лексемою «мед»: **Açlıkta darı ekmeği baldan tatlıdır.** (досл. *Під час голоду кукурудзяний хліб солодший за мед.*). Черствий або несмачний хліб у скрутні часи за відсутності їжі порівнюється у турецькій мові з солодкою халвою та медом. Не підлягає жодному сумніву, що саме хліб очолює ієрархію всього їстівного у будь-якому етносі. Хліб та печені вироби є базисом кухні будь-якої країни. Це символ життя, достатку, багатства, добробуту, працьовитості. Саме тому до хліба відносяться з такою повагою та шаную.

Sabırla koruk helva olur dut yaprağı atlas/ipek. (досл. *Якщо є терпіння, з кислого винограду можна отримати халву, а з листя тутового дерева атлас/шовк.*) Тлумачення: Кислий виноград перетворюється на солодкий виноград. Потім із виноградного соку роблять патоку (бекмез), а з патоки халву. Подібним є і процес отримання тканини з листя тутового дерева. Так само і людина, яка поводить себе терпляче, досягає успіхів у справах, які здаються спочатку нездійсненними. Той, хто вміє бути терплячим, досягає успіху. [1]

Helva şirin, nefis kâfir. (досл. *Халва чудова, сутність гріховна.*) Вживається у значенні: Люди допитливі за своєю природою. Все, що заборонено, не дозволено, гріховне, шкідливе, все те, що складно отримати, здається особливо спокусливим та бажаним для людини. Більшості людей нелегко подолати спокусу, тому що дуже важко боротися зі своєю сутністю. [2]

Zengin helvasını baldan pişirir, züğürt derman için pekmez bulamaz.

(досл. *Багатий готує собі халву із меду, а незаможній не може знайти бекмез (патоку) для виготовлення ліків.*) Бекмез, або патока, – це виварений до густини меду ягідний, найчастіше за усе виноградний сік. Знаходимо ідентичну приказку з синонімом *züğürt* (незаможній, не маючий грошей, бідний) = *yoksul* (бідний): **Zengin helvasını baldan pişirir yoksul, derman için pekmez bulamaz.** Тлумачення: Багаті та забезпечені люди живуть у достатку, і найдорожчі продукти у них завжди під рукою. Бідні люди зазнають труднощів навіть у задоволенні своїх найголовніших потреб. Вони не можуть купити найдешевшу їжу, іноді навіть дозволити собі ліки. [1]

Цікава, на нашу думку, турецька приказка «**Ana ile kız, helva ile koz**» (досл. *Матір з дочкою, неначе халва з волоським горіхом*), в якій спадкова схожість матері з донькою порівнюється з нерозривністю двох понять: східних ласощів та їхньою невід’ємною складовою, горіхом. [3, с.151]

Пахлава (*baklava*) – солодкі тістечка з прошарованого тіста із додаванням меду, волоського горіха, миндалю або фундука. Це одна з найвідоміших східних ласощів.

Her gün baklava börek yense bıılır. (досл. *Якщо їсти кожного дня пахлаву з пиріжками, то набридне.*) Вживається у значенні «якщо займатися постійно однією справою, то це швидко набридає».

Zengin yer baklava güllaç, fakir yer bulgur bulamaç, sabah kalkar ikisi de aç. (досл. *В багатих домах (місцях) їдять пахлаву і гюлляч, в бідних домах булгур та кашу; вранці і ті, і інші прокидаються голодними.*)

Bakla değil vakitsiz baklava olsa yenmez. (досл. *Якщо це невчасно, то не тільки боби, а й пахлаву не їстимуть*). Пояснення: Пахлава – це десерт, який люблять усі. Навіть якщо ви запропонуєте не боби, а пахлаву людині ситій або без апетиту, вона відмовиться і не їстиме. Тому, якщо потрібно зробити добру справу, вона має бути зроблена вчасно.

Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz. (досл. *Немає пахлави з просяного борошна чи скалки з фігового дерева.*) Тлумачення: Для якісного виконання тієї чи іншої роботи потрібно використовувати певні

інструменти та відповідне обладнання. Гарну річ, якісний товар неможливо отримати при використанні поганих або непридатних засобів виготовлення. [4] В українській мові існує вульгарний аналог цього прислів'я «Не можна зробити кулю із лайна».

Локма – це солодкі пончики, які смажать у фритюрі, а потім обмочують у солодкому сиропі з цукром або медом, посипають корицею. У турецькій мові має і інше значення – «шматок, один укус».

Lokma çığnenmeden yutulmaz. (досл. *Локму неможливо проковтнути, не розжувавши.*) В українській мові існує аналог за змістом «Без труда не витягнеш і рибку із пруда».

Lokma karın doyurmaz, şefkat arttırır. (досл. *Локма не наповнює шлунок, вона посилює співчуття.*) Значення: Частування або подарунок є цінним не тому, що він наповнює шлунок чи приносить задоволення, а тому, що це посилює любов і приязність між людьми.

Büyük lokma ye, büyük söz söyleme. (досл. *Їжте великими шматками, не говоріть гучних слів.*) Має три тлумачення: 1. «Ніколи не можна недооцінювати життєве становище інших». 2. «Ніколи не кажіть важливі речі, не будучи впевненими». 3. «Не кажіть нічого остаточного про те, що ви не можете виконати або завершити». [5]

Наведемо декілька сталих фразеологічних висловів з цим гастрономічним кодом: **lokması ağzında büyümek** – застрягати у горлі через хвилювання, відсутність апетиту тощо (*про шматок їжі*); **lokmasını saymak** – слідкувати, спостерігати за столом, хто скільки з'їв; **lokmasını dökmek** – пекти і роздавати солодкі пиріжки (*на згадку про покійного на сороковий день*). [6]

Мед у будь-якій культурі уособлює багатство, добробут та солодке життя. Це універсальний прототип.

Bal ile kaymak isteyen, akçesine kıymak gerek. (досл. *Той, хто хоче їсти мед і вершки, повинен не жаліти на це гроші.*) Значення: Людина, яка хоче отримати щось якісне, цінне і дороге, повинна враховувати витрати і бути готовою пожертвувати грошима. В українській мові є приблизне за значенням

прислів'я «Любиш кататися, люби і санчата возити».

Bal tutan parmağını yalar. (досл. *Той, хто має мед, пальці облизує.*)
Значення: Людина, яка відповідає за роздачу благ іншим, отримує більшу чи меншу користь від того, що вона роздає.

Balı dibinden, yağı yüzünden yemeli. (досл. *Мед потрібно їсти з дна горщика, а масло з поверхні.*) Значення: Кожна людина, як і кожна річ, мають свої особливості.

Bal bal demekle ağız tatlı olmaz. (досл. *Від того, що скажеш «мед», у роті солодке не стане.*) = Скільки не кажи «халва», в роті солодке не стане. Ми маємо український еквівалент «Розмовами ситим не будеш».

Ballı pide yeniçeriyi yumuşatır. (досл. *Медові піде пом'якшують навіть яничар.*) Значення: Солодка та смачна їжа здатна розчулити та зробити добрішими навіть самих жорстоких людей.

Bedava sirke baldan tatlıdır. (досл. *Дармовий оцет солодке за мед.*). В українській мові існує повний аналог цієї приказки.

В українській мові існує приказка «Де мед, там і мухи». У турецькій знаходимо декілька варіацій з цієї теми: **Balım olsun sinek Bağdat tan gelir.** (досл. *Нехай у мене буде мед, а муха і із Багдада прилетить.*) = **Bal olan yerde sinek de olur.** (досл. *У тому місці, де є мед, будуть і мухи.*) = **Bal olan yerde sinek de bulunur.** (досл. *Де мед, там і мухи.*).

Приказка **Balım olsun sinek Bağdat tan gelir.** (досл. *Нехай і у мене буде мед, а муха і із Багдада прилетить.*) має декілька дуже цікавих тлумачень: 1. Коли у вас є майно, маєток і гроші, багато людей захочуть цим скористатися, а деякі з них навіть будуть готові приїхати здалеку. 2. Людина з якісним та гарним товаром не матиме проблем з пошуком клієнтів та продажем продукції. Навіть якщо товар не рекламується, покупці, яким відома його справжня ціна, приїжджають з найвіддаленіших місць. [7]

Фразеологічні вирази з кодом «мед»: **bal gibi** – солодкий, наче мед; преспокійно; **bal dök te yala** – хоч медом намаж, та злизуй (*про ідеальну чистоту*); **bal alacak çiçeği bilmek** (досл. *знати квітку, яка дає мед*) – знати, де

можна розжитися / напасти на золоту жилу; **Yağ bal olsun!** (досл. *Масло і мед нехай будуть!*) – На добре здоров'я! (*про їжу*).

З-поміж 22 розглянутих турецьких прислів'їв та приказок з гастрономічним компонентом «східні солодощі», було виявлено тільки 2 повних аналоги в українській мові та 4, які мають приблизний схожий зміст, але діаметрально різні лексичні засоби реалізації. Це пояснюється специфікою обраного нами для аналізу лексичного матеріалу та відмінностями національних кухонь країн. Зазначимо, що мед є універсальним гастрономічним кодом, тому нам вдалося знайти в рідній мові два повні аналоги.

Розуміння тлумачення прислів'їв та приказок полегшує міжкультурну комунікацію між представниками різних націй. Розглянуті паремії (фразеологічні вирази у самому широкому сенсі) з гастрономічним компонентом дають нам уяву про культуру споживання їжі певної країни, про її пріоритети, матеріальні та нематеріальні надбання, устрій побуту та духовні і моральні цінності етносу. З їхньою допомогою можна з'ясувати важливість того чи іншого харчового продукту або страви для культури країни, її історії та традицій, адже фразеологізми є ментальним дзеркалом національно-культурних цінностей народів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://www.huzursayfasi.com/atasozleri-ve-anlamlari-sayfasi/82343-helva-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari-s1.html>
2. <https://www.dersimiz.com/atasozleri-sozlugu/helva-sirin-nefis-kafir-atasozu-2690>
3. Кобринець О. С. Зображення родинних зв'язків у французьких, турецьких та українських прислів'ях та приказках / О. С. Кобринець, Л. В. Савицька, О. Я. Пантелєєва // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-

упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич :
Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 57. – Т.2. – с. 149-156. – Режим
доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/28778>

4. <https://www.huzursayfasi.com/atasozleri-ve-anlamlari-sayfasi/80204-baklava-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari-s1.html>

5. <https://www.huzursayfasi.com/atasozleri-ve-anlamlari-sayfasi/35540-lokma-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari-s1.html>

6. <https://www.nenedirvikipedi.com/atasozuvedeyim/lokma-kelimesi-ile-ilgili-atasozleri-ve-deyimler-25393.html>

7. <https://www.milliyet.com.tr/cocuk/atasozleri/b-harfiyle-baslayan-atasozleri/bal-bal-demekle-agiz-tatlanmaz-atasozunun-anlami-ne-demek-kisaca-atasozu-aciklamasi-6364749>

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Лещенко Ганна Веніамінівна,
д. філол. н., професор

Гречуха Леся Олександрівна,
к. філол. н., доцент

Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси, Україна

Вступ Художня мова є особливим типом висловлення, оскільки у просторі художнього тексту кодується не просто певний зміст (інформація), а і низка концептів, що є складниками концептуальної системи автора як суб'єкта творчого процесу.

Художній твір містить універсальну прагматичну авторську інтенцію - виражений у тексті конкретний намір автора здійснити естетичний вплив на читача, розкрити його внутрішній світ, активізувати емоції і переживання, виявити глибинні ресурси інтерпретації.

У лінгвістиці емоція тлумачиться як засіб оцінки внутрішніх потреб живих істот та їх задоволення та форма відображення ставлення людини до об'єкта, інформації про внутрішній стан суб'єкта, а також інформації про його свідомість і психіку. Емотивний текст – це текст, що виражає емоції. Головним показником емотивності тексту є емотиви – лінгвістичні одиниці вираження емоцій.

Мета роботи Мета нашого дослідження полягає у вивченні способів мовної репрезентації паралінгвістичних засобів у межах семантичного текстового простору, спрямованих на посилення емотивності художнього твору.

Матеріали та методи Матеріалом дослідження слугували 202 висловлення із описом комунікативних ситуацій, в яких мовець використовує вербалізовані у художньому тексті паралінгвістичні засоби комунікації.

Матеріал дослідження був відібраний методом суцільної вибірки з англomовного оригінального художнього твору Жаклін Уїлсон «Цукрова вата» (*Candyfloss*, 2006).

Результати та обговорення Дослідження емотивності як категорії художнього тексту має проводитися із урахуванням особливостей текстової семантики і природи людських емоцій. Ключовими ознаками емотивів вважається їхня *предметність* (орієнтованість на зовнішній світ) і *суб'єктивність* (приналежність суб'єкту). Через це при моделюванні емотивності визначаються такі аспекти текстової семантики – референційний, інтенційний і рецептивний, що зумовлює вирізнення трьох складників емотивності:

- предметності (наявність в художньому творі емоціогенної інформації);
- залученості (втілення емоційних інтенцій автора тексту);
- сугестивності (вказівка на потенційну емоційну реакцію читача на події художнього світу).

Емотивний текст розглядається як висловлення, яке складається з одного чи більше речень і яке містить, разом із з факультативною, й емоційну інформацію (або лише її одну), сформульоване за допомогою як мінімум одного емотивного засобу – лінгвістичного чи паралінгвістичного (кінесика, фонація), який виражає визначену емоцію, з більшим або меншим ступенем адекватності усвідомлювану всіма комунікантами в конкретній ситуації [3, с. 68].

Таким чином, *емотивність художнього тексту* є однією з його ключових ознак, корелюється з вербалізованими в ньому емоціогенними знаннями і реалізується через емотивно навантажені складники тексту, що імплементують емоційні інтенції автора і моделюють потенційні емоції читача, зумовлені рецепцією та інтерпретацією текстової дійсності. Дослідники емотивності вирізняють *мовні* та *немовні* компоненти емотивного тексту.

До мовних компонентів належить емотивна лексика, фразеологічні

одиниці, низка емотивних конструкцій, емоційні «кінеми» і «просодеми» в їх семантичному значенні. У свою чергу, немовні компоненти включають у себе емоційні ситуації, що складаються з емоційних пресупозицій, намірів, позицій комунікантів під час спілкування та їх спільну емоційну налаштованість. Ці властивості формально виражені спеціальними засобами, які охоплюють просодію і кінесіку, лексику і синтаксис, структуру і стилістику, що виступають у якості сигналів емоціогенної інформації тексту [там само, с. 45-46].

Що стосується способів вираження емотивності, то найбільш детальна класифікація експресивних засобів мови була запропонована І. В. Колбуковою, яка розмежовує такі їх групи [2, с. 22-24]:

1) *фонологічні і просодичні засоби* (тривалість звуку, алітерація, акцентування, тональність, паузування, посиленна або емпатична вимова звуків, інтонація, звукопис, спеціальні ритміко-інтонаційні структури та ін.);

2) *морфологічні* (димінутативні (зменшувальні, пестливі) і аугментивні (збільшувальні) суфікси, безафіксні засоби словотворення та ін.);

3) *лексичні* (синоніми, антоніми, лексичні повтори, тропи (метафора, метонімія, гіпербола, літота тощо) та ін.);

4) *синтаксичні* (ампліфікація, безсполучникові і багатосполучникові речення, інверсія (зміна порядку слів), синтаксичний паралелізм, еліпсис, риторичні фігури (зевгма, хіазм та ін), порушення синтаксичного ладу (апозиопеза, анаколуф) і т.п.);

5) *одиниці структури тексту* (зміна оповідних форм, анафорика, паралелізм структури різних частин тексту та ін.);

6) *паралінгвістичні* (міміка і жестикуляція, гучність і тембр голосу в усному мовленні, іконічні засоби (пиктограми, малюнки) у письмових текстах та ін).

Відповідно до мети нашого дослідження в фокусі наукового аналізу знаходиться остання група засобів – паралінгвістичні засоби, які вербалізуються в тексті, тобто отримують мовну репрезентацію.

Розглянемо приклад, у якому тато допомагає доньці побороти хвилювання перед візитом її друзів:

'Well, you'll see for yourself. I'll do my best to make you a pretty little bedroom somehow. Everything will be ok. Touch wood,' said Dad and patted me on the back (1, с. 216).

У цьому випадку фіксуємо вербалізацію **такесичного** паралінгвістичного засобу – *to pat smb. on the back* («погладити по спині»).

Ще одним паралінгвістичним засобом може виступати **міміка**, наприклад, підморгування (*to give a wink*), що в аналізованому випадку виражає дружелюбність художнього персонажа до партнера з комунікації і бажання підбадьорити останнього. Наприклад:

Mum gave a wink at me and said: 'Oh, come on, Flossie, don't be stupid. You can't nip back from Australia every weekend, obviously' (1, с. 118).

Доволі часто посмішка як **кінесичний** паралінгвістичний засіб є проявом симпатії і прихильного ставлення до співрозмовника – *to give a great warm smile* («тепло посміхнутися»). Наприклад:

Mrs Horsefield, my teacher, gave me a great warm smile when I came into the classroom for the first time and said, 'Don't worry, Floss! Everything will be ok!' (1, с. 123).

Проксемічні засоби виражають зміни у дистанції співрозмовників (її збільшення або зменшення). Це проявляється в тому, що при спілкуванні один із персонажів намагається скоротити відстань між собою та адресатом, наближаючись або нахилиючись до співрозмовника, демонструючи таким чином своє позитивне ставлення до адресата. Наприклад:

'Don't be sad, I'll come back in a month,' said Dad leaning over me (1, с. 24).

Результати проведеного дослідження свідчать про широке використання вербалізованих паралінгвістичних засобів для посилення емотивності художнього тексту, що, у свою чергу, збільшує естетичний вплив на читача.

Висновки В контексті аналізованої проблеми можна говорити про те, що опис і мовне вираження емоцій людини є основним будівельним матеріалом

для створення художніх творів. Художня оповідь включає прямі або непрямі посилання на емоційний стан персонажів, незалежно від жанру, стилю або форми. Як справедливо зазначає О. В. Александрова, мова у своїй комунікативній функції слугує не тільки для вираження думки людини, але і для вираження її суб'єктивного ставлення до висловлюваного – емоцій, волі, оцінки, оскільки вони є невід'ємними чинниками процесів пізнання дійсності [див. 1].

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні комунікативного ефекту вербалізованих паралінгвістичних засобів, які посилюють комунікативний вплив художнього тексту на його реципієнта.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білас А. А. Категорія емотивності у лінгвістиці. URL: <https://cutt.ly/71lk8rH>
2. Колбукова И. В. Принципы и методы представления экспрессивной семантики слова в двуязычном словаре: дисс...канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». М., 2007. 190 с. URL: <http://www.dslib.net/jazykoznanie/principy-i-metody-predstavlenija-jekspressivnoj-semantiki-slova-v-dvujazychnom.html>
3. Шаховский В. И. Эмоции – мысли в художественной коммуникации // Языковая личность: социолінгвістическіе и эмотивные аспекты. Волгоград-Саратов, 1998. 93 с.
4. Wilson J. Candyfloss. London: Corgi Books, 2006. 415 p.

**ПРИЙОМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ
В НОВЕЛІ БОГДАНА ЛЕПКОГО «КАРА»**

Сипко Людмила Михайлівна

к.ф.н., доцент

Тернопільський фаховий коледж Університету «Україна»

м. Тернопіль, Україна

Анотація. Проведено детальний текстовий аналіз новели Богдана Лепкого «Кара». Встановлено, що головною художньою ознакою цього твору є психологізм, якому підпорядкована більшість індивідуально-авторських прийомів як на рівні змісту, так і на рівні форми новели. Серед них – пряма і непряма форма зображення внутрішнього стану героїні, розкриття психіки героїні через її рухи, особлива лексична і синтаксична будова її мовлення, рефлексія, психологічний портрет і пейзаж, експресивність авторської оповіді, елементи містики, повтори, алітерації.

Ключові слова: психологізм, психологічна деталь, психологічний пейзаж, психологічний портрет, внутрішнє мовлення, роздвоєння особистості, марення, персоніфікація, темпоритм оповіді, художнє обрамлення, психологічна кульмінація.

Серед малої прози Богдана Лепкого новелі «Кара» належить особливе місце: в ній письменник презентував себе як справжній знавець людської душі. «Кара» вирізняється особливою гостротою сюжету, який тримає читача у напрузі від першого до останнього слова. Для розкриття ідейного змісту твору і досягнення його художньої довершеності Лепкий майстерно використав цілу низку різноманітних прийомів психологічного аналізу. Немає сумніву, що саме постановка стильових акцентів на психологізм дозволила письменнику максимально глибоко розкрити тему новели – зобразити трагедію жінки, обплутаної павутиною забобонів, із якої їй несила вирватись.

«Кара» написана на основі народного повір'я, про що є спеціальна авторська вказівка у коментарях до новели. Запозичені у реальному житті події склали фабулу лепківського твору:

1. Дівчина Мотря, яку покинув коханий парубок, вирішує помститися своїй суперниці.

2. За допомогою вона звертається до ворожки, щоб та наслала смерть на нову дівчину Петра – Настю.

3. Ворожка заговорює жабу і радить Мотрі замурувати цю «велику зимну ропуху» в печі. («Ворожка казала, що поки та жаба буде в мурі жити, поти не сконає Настя: сохнутиме і в'янутиме, як замурована жаба без їди, без воздуха й сонця» [1, с. 434]).

4. Поступово чари насправді почали діяти: без всякої на те причини Настя помирає.

Художньо опрацювавши фабулу, Богдан Лепкий вивів свій твір на жанровий рівень психологічної новели, оскільки у тісному сплетінні зовнішнього і внутрішнього сюжету явну перевагу надав останньому – тобто розкрив свою головну героїню не стільки через її дії, скільки через детальне зображення її складного внутрішнього світу.

Новела розбита письменником на 13 частин (можливо, в це число автор вкладає символічний зміст), кожна із яких стає логічно завершеною окремою замальовкою із життя Мотрі.

Вже з перших рядків твору Богдан Лепкий зосереджує свою увагу на зображенні душевного стану головної героїні. Ніби нанизуючи одну психологічну деталь на іншу, він майстерно відтворює моторошну атмосферу всіх подій. Мотря повертається від ворожки за північ, ховаючи за пазухою холодну жабу. Щоб її не помітили люди, дівчина йде поза селом, насунувши на очі хустку. Нічна природа навіває на Мотрю підсвідомий страх, але, одержима бажанням знищити суперницю, дівчина щомиті експресивно переконує себе у правоті власного вчинку.

Думки своєї героїні Лепкий передає за допомогою невластиве прямої мови:

«Мусить зайти, мусить замурувати жабу; мусить, мусить, мусить! За пазухою у неї Настині муки і смерть. А хіба ж вона сама, Мотря, не вмирає сім раз кожної днини, хіба не мучиться з вечора до досвіта, а від досвіта до ночі? Смерть за смерть, а муки за муки. Так мусить бути!.. » [1, с. 434]. Поставивши виразний акцент на шестиразовому повторі слова «мусить», автор досягає визначеної мети: він доносить до читача рішучість намірів Мотрі, якій затьмарило розум нестримне бажання помсти.

Елементи зорового і слухового пейзажу, немовби містично поєднуючись між собою, не лише відтворюють місце подій, а й віддзеркалюють психіку жінки, яка чинить гріх: «минула темний кут», «обійшла грушку, що на ній недавно повісився двірський пастух», «чула, як скрипів залізний трираменний хрест», «від осіннього вітру стогнали на дзвіниці дзвони», «між липами і церквою була темрява, чорна, як найчорніший вугіль», «на цвинтарі пугутькали сови, коло трупарні вив грабарів пес», «на дорозі болото мастке і чіпливе, як смола. Чоботи лізуть у нього, як у тісто сокира», «тіні дерев кладуться колодами по дорозі» [1, с. 433-434].

Психологізації оповіді сприяють також влучно дібрані дієслова з ефектом градації, якими автор характеризує рухи своєї героїні. Грішна Мотря не просто проходить, а «перебігає» попри двері церкви, вона «пускається» доріжкою поза паркан, «Мотря йшла, бігла, летіла, коби скоріше. Ховалася по осіннім болоті, шпорталася об каміння, що пооблітало з цвинтарного муру. Горіла зі злості і студеніла зі страху» [1, с. 434]. А в цей час за пазухою у неї «копирсається», щомиті «пручається» і «слинить їй лоно» холодна жаба.

Гостро нагнітаючи страхітливий негатив і навколо Мотрі, і в її душі, Богдан Лепкий поступово підводить читача до ключових слів, які логічно завершують собою першу частину твору: «Всьо, що тільки є, хоче спинити Мотрю від сповнення страшного діла» [1, с. 435]. Ця фраза виконує у новелі не лише смислову функцію, але й стає невід'ємним елементом її оригінального сюжету, а саме: кульмінація твору має ступінчастий характер і немовби проходить етапи свого розвитку в кожній із частин новели, постійно

підсилюючись.

Експресивність оповіді наростає у другій частині новели, де йдеться про те, як Мотря замурує в печі заговорену ворожкою жабу. Богдан Лепкий вдається до інтенсивного використання прийому персоніфікації: він олюднює двері, які «якби втікали» від грішної Мотрі, чорну темряву, що «кинулася Мотрі до очей», гнилу задуху, що «вхопила її за груди», хату, що «дивилася на неї великими здивованими очима» [1, с. 435].

А далі письменник знаходить оригінальне використання прийому художнього обрамлення. Страх малює в уяві Мотрі химерні видіння і на якийсь час дівчина стає схожою на божевільну: «Мотря насилу піднімала повіки, ловила грудьми воздух, а руками шукала дороги... З чола котиться піт, великий, важкий і гіркий, як полин... Кругом дими і попіл, а з попелу вилазять жаби. Гу, які ховзкі і погані! Як надуваються, ростуть і ригають огидною паморокою, від якої усьо довкола стає одною гнилою баюрою...» [1, с. 435].

Цей тривожний стан грішної жінки Богдан Лепкий оточує ритмічними звуковими образами-алітераціями, що вражають читача навмисне підсиленням ефектом монотону. Ці звуки лунають як перед описом потьмарення розуму дівчини (« ... а в грудях дзвін... Бам, бам, бам! Горить! Весь світ спалахнув притаємним, червоним огнем. Бам! Бам!..»), так і після нього («Гу-у! Ноги дрижать, по тілі біжить пекучий піт, а в серці дзвін... Бам! Бам! Бам!») [1, с. 435].

Друга частина оповідання має особливу синтаксичну будову. У ній переважають короткі речення, що передають стан напруження героїні. Емотивний стиль створюють виважені паузи, позначені на письмі часто вживаними трикрапкою та тире. Вагома роль у цій частині відведена неповним реченням, за допомогою яких авторові вдається передати розгубленість і страх Мотрі, її невимовну тривогу: «Відсунула засувом двері і ввалилася в хату»; «Зібрала всю силу і метнулася по хаті»; «Запалила лампу і зжахнулася»; «Вдарила ножом раз, другий і вижолобила ямку, як кулак»; «Замурувала, лиш маленьку дірку лишила» [1, с. 435] та ін.

Важливе емоційне навантаження знову випадає на повтори: «Нема часу.

Нема часу!»; «До тої пори всьо мусить бути готове... Всьо – мусить бути готове»; «Мусить, мусить, – шептала Мотря»; «Сталося... – Сталося, – шептали уста»; «Ямка... робиться, як гріб. Як Настин гріб!...»; «Вже, вже, вже!»; «Велике залізне серце б'є в камінні крися»; «А залізне серце валить у камінні крися» [1, с. 435-436]. Вживання однотипних синтаксичних конструкцій створює особливий темпоритм розповіді і служить засобом зображення відповідного психологічного стану героїні.

З особливою експресивністю автор описує роздвоєння особистості своєї героїні. Дивлячись на образі і промовляючи вустами «Сусе Христе», Мотря відчуває, що «вона не годна того зробити, не годна!» Але «якийсь незвісний голос казав: мусить! – і тягнув її до кагли» [1, с. 435]. Бажання помсти стає все сильнішим і сильнішим. Воно затьмарює собою всі інші почуття дівчини, перемагаючи навіть її страх перед гріхом: «Сталося», – шептали уста. «Чи всьо?» – питався розум. «І так скоро? – доповідали гадки... А в грудях дзвін...» [1, с. 435].

Хаос думок і хаос почуттів ще якийсь час не дозволяють Мотрі реально усвідомити те, що вона скоїла. Спроби заспокоїтися не дають результату: зір і слух дівчини насильно прикуті до страшного місця, де вона поставила на кін життя своєї суперниці.

Саме у епізоді замурування жаби у піч протиріччя душі і розуму Мотрі сягає найвищої точки. Письменник настільки глибоко деталізує опис внутрішнього стану своєї героїні, що другу частину новели можна без перебільшення назвати її психологічною кульмінацією.

У третій частині новели Б. Лепкий подає лише коротку замальовку з життя Мотрі, яка тепер несе у собі тягар гріха. Стиль авторської оповіді відчутно змінюється. Речення набувають класичної синтаксичної побудови. Епізод змодельований у формі діалогу Мотрі зі своєю матір'ю. Цього разу свідомість героїні віддзеркалюється не у внутрішньому, а в зовнішньому мовленні. На зауваження матері, що дочка стала дуже повільно працювати, Мотря відповідає неприхованим роздратуванням:

– То я вам іще мало робила? А бодай же я була на світ не родилася, як я мала такого гаразду дочекати! Бодай мене, та бодай мене... [1, с. 437].

Два фінальних речення третьої частини твору написані у традиційній лепківській манері: вони являють собою своєрідне резюме епізоду:

«І так кожної днини.

Спокій пішов собі геть від хати бідної вдовиці» [1, с. 437].

Четверта частина новели – це епізод відвідин Мотрею церкви. Дівчина шукає очима свою суперницю Настю, сподіваючись побачити, що її обличчя вже змарніло. Портрет Насті Богдан Лепкий подає лише одним штрихом: погляд письменника зупиняється на розкішному волоссі дівчини. «Ось ті русяві, вичесані коси з шовковими стяжками, то Настині. Мотря видить, як Настина мати вичісувала їх новим гребінем, як заплітала старечими руками. А тепер по них сонячне світло перебігає і гладить їх з любов'ю, як мати дитину [1, с. 437]. І ось уже Мотря «чеше Настю залізними гаками своїх зависливих очей» [1, с. 437]. Експресивна авторська метафора отримує у цій фразі психологічне забарвлення.

У свідомості Мотрі мимоволі виринають думки: «Щаслива Настя. Колись гладив би ті коси Петро... Може й гладив?.. Певно, що гладив, але більше гладити не буде!..» [1, с. 437]. У цей потік думок вклинюються слова молитви, після чого він продовжується: «Отче наш... і остави... яко же... довжникам нашим... – більше гладити не буде...» [1, с. 437]. І так триває до кінця молитви: «Якоже і ми оставляєм...» – шепче Мотря без гадки своїми завзятими устами... Скорше смерть її погладить, як Петро, – кінчить у гадках молитву» [1, с. 437].

Таке сумбурне поєднання слів молитви з думками Мотрі дозволяє письменникові максимально глибоко відтворити психічний стан героїні новели: дівчина всевладно охоплена болем ображеного кохання. Вона навіть не замислюється над тим, що суперниця нічим перед нею не завинила. Очі Мотрі засліпила ненависть, жадання помсти. Її думки кружляють навколо Насті, і навіть слова молитви не можуть витіснити з її голови чорних намірів.

У наступній (п'ятій) частині новели автор описує розмову Мотрі з

Настею. Цього разу Мотря ще більше очікувала побачити свою суперницю змарнілою. Але всупереч всім її сподіванням дівчина, як завжди, виглядала гарно і не могла зрозуміти, чому Мотря так до неї приглядається. У душі Мотрі знову вирують чорні думки, під впливом яких вона стає схожою на божевільну:

« – ... Ха, ха, ха!...

Сміючися, біжить, як весела дитина. На скруті стає, ще раз дивиться на Настю. І зникає за деревами» [1, с. 438].

Фінальний штрих епізоду, як завжди у Богдана Лепкого, дуже влучний. У ньому зосереджена вся квінтесенція описаної події: «Які у неї страшні очі, - думає Настя, вертаючи з церкви додому. – Як у ропухи» [1, с. 438]. Таким чином, образ жаби письменник переводить на символічний рівень, вклавши у нього негативне семантичне забарвлення – ропуха.

«Страшні очі» Мотрі стають центральним героєм шостої частини лепківської новели, у якій увага письменника зосереджена на психологічному стані Насті. У її уяві ці очі перетворюються на живу істоту, стають її нав'язливою ідеєю: «Мотрині очі ходили за Настею, як тінь за чоловіком. Куди Настя, туди й вони. Ставали на край її постелі і відганяли від неї сон. Як їла, заглядали в ложку і відбирали смак. Настя боялася сама йти до комори, щоб там на самоті не зустрінутися з тими поганими очима» [1, с. 438-439]. Дівчину починають тривожити погані передчуття. «Щось мені бачиться, що нам добра не буде... Віджени ті очі від мене» [1, с. 439], – говорить вона Петрові.

У сьомій, восьмій і дев'ятій частині новели розвиток сюжету починає загострюватися. Через нетерпеливість Мотря не знаходить собі спокою. Вона не може дочекатися, коли на Настю почнуть діяти чари. Раз-по-раз дівчина прислухається, що відбувається у тому місці печі, де вона замурувала заговорену жабу, і щоразу «попадає в ще гірший гнів і в ще гіршу лють» [1, с. 440]. І хоча їй вже здається, що «Настя дійсно збіліла, що рум'янці її приблідли... але то йде так поволі і бозна, коли скінчиться, а Мотря хоче зараз» [1, с. 440].

Настрій головної героїні Богдан Лепкий витінює за допомогою

психологічного пейзажу: «Над село спускався холод, мряка і сонливість осіння. Здавалося, що от-от і ті кривобедрі хати розмокнуть в дощах і розлізуться в болоті. То знов здавалося, що ціле село, як гніздо мух, засне на зиму» [1, с. 440].

Тимчасом Настя все більше відчуває щось недобре. Вона навіть радить Петрові повернутися до Мотрі. Дівчину мучать страшні передчуття, їй не дають спокою моторошні видіння. Петрові вона розповідає про свій сон: «Колись тут мені снилося, що мене клали живцем до гробу. Я пручаюся, кричу, а вони мене шубовсть до ями, та й землю, та й землю...» [1, с. 441]. Ця психологічна деталь тексту дозволяє Богдану Лепкому загострити елемент містики, що став складовою частиною художнього світу новели «Кара».

Сюжетна кульмінація поступово наростає в десятій і одинадцятій частинах твору. Письменник тримає читача у постійній напрузі аж до фіналу новели.

Настя на очах починає марніти, але ні Петро, ні батько дівчини не надають цьому жодного значення. Лише мати, спостерігаючи за дочкою, відчуває щось лихе. Богдан Лепкий знову переносить психологічний акцент з образу Мотрі на образ Насті. Дівчина охоплена незрозумілим для неї самої протиріччям: вона – єдина донька багатого батька, її кохає Петро і хоче з нею одружитися, отже, вона мусить бути щасливою. Тоді чому ж її обсіли страшні думки про смерть? Таж їх вселяє у її душу Мотря, яка, з'являючись і зникаючи, «наче привид», повсякчас супроводжує нещасну дівчину «своїми недобрими очима» і посиляє їй прокльони! Засліплена жагою помсти, Мотря пророчить Насті страшну кару: «Щаслива! Недовго триватиме твоє щастя. Я на тебе замурувала жабу... Поки та жаба мучиться у мурі, поти й твого життя. Я маю твоє життя в своїх руках... [1, с. 443-444].

Богдан Лепкий будує свою новелу таким чином, що традиційна розв'язка як елемент сюжету в ній відсутня: твір закінчується кульмінацією. «Кілька днів мучиться Настя і не годна вмерти» [1, с. 444]. Вона розповідає матері про Мотрине прокляття. Жінка біжить у хату Мотрі і благає її або відвалити каглу,

або вже заліпити її до останку. Мотря погоджується: «Вже досить кари... Відвалю» [1, с. 446].

Але особливістю творчого почерку Лепкого є те, що він схильний подавати у кінці своїх новел невеликий постскрипtum, який являє собою щось середнє між епілогом і епіфонемою. І нерідко саме тут читач знаходить окремі штрихи до розв'язки. Так відбувається і в новелі «Кара»: письменник коротко повідомляє читача про те, що «Настина мати вже не застала своєї доньки між живими» [1, с. 446].

Як бачимо, прийоми психологічного аналізу в новелі «Кара» настільки багатогранні, що стають основою всієї художньої структури цього твору. Хоча зовнішня дія у «Карі» несе важливе змістове навантаження, але все ж таки основну увагу автор зосереджує на внутрішньому світі головної героїні. Розкриваючи душевний стан Мотрі, письменник вдало поєднує внутрішнє мовлення дівчини із зовнішніми оцінками її почуттів. Важливу роль у характеротворенні персонажа відіграють експресивні діалоги, що супроводжуються в авторських ремарках описами рухів героїні. Поставити акцент на роздвоєнні особистості Мотрі допомагає детальний опис сумбуру думок і почуттів дівчини, вживання невластивих прямої мови, неповних речень, трьох крапок, звукових повторів. Синкретичного характеру набувають у новелі пейзажні замальовки, об'єднуючи в собі зорові та слухові образи. Прикметною рисою композиції твору є ступінчаста кульмінація та епіфонема. Важлива роль у творі відведена персоніфікаціям, метафорам, художньому обрамленню, повторам та лейтмотивним образам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лепкий Б.С. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – Поезія. Оповідання і нариси. Історичні повісті. / Упоряд., авт. передм. та приміт. М.М. Ільницького. – 862 с.

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ

Терехова Діана Іванівна

к.ф.н., доцент

Мелешенко Аріна Русланівна

Студенти

Київський національний лінгвістичний університет

м. Київ, Україна

Анотація: Цей текст розглядає сучасні аспекти дослідження мовної свідомості, яка є центральним поняттям у лінгвістиці, психолінгвістиці та психології. Зосереджуючись на впливі культурного контексту, метафор та білінгвізму на мовлення, сприйняття та комунікацію, показано, як мовна свідомість відображає взаємозв'язок між мовою, мисленням та культурою. Також наголошується використання нових підходів та методів, таких як нейролінгвістичне програмування та обробка природної мови, у вивченні мовної свідомості. Це дослідження має значущі наслідки для різних галузей, включаючи лінгвістику, психологію, мовну освіту та міжкультурну комунікацію.

Ключові слова: мовна свідомість, культурний контекст, метафори, білінгвізм, лінгвістика, психолінгвістика, когнітивна наука, мовлення, сприйняття, комунікація.

Мовна свідомість є центральним поняттям у дослідженнях з лінгвістики, зокрема психолінгвістики, когнітивної науки та психології. Вона відображає взаємозв'язок між мовою, мисленням та культурою, розкриває вплив мовних структур, способів сприйняття та комунікації на людську свідомість. В останні десятиліття мовна свідомість стала об'єктом вивчення лінгвістів, психолінгвістів, психологів із різних країн, що засвідчує актуальність теми наукової розвідки. У роботі розглянуто окремі сучасні аспекти дослідження мовної свідомості.

Одним із ключових аспектів вивчення мовної свідомості є розуміння впливу культурного контексту на мовлення та сприйняття. Ідеї щодо впливу мови на становлення світоглядних категорій представників різних етносів було висловлено Е. Сепіром у 30-ті роки ХХ століття та остаточно сформульовано в гіпотезі лінгвальної відносності, сутність якої полягає в тому, що структура мови впливає на мислення, сприйняття й когнітивні процеси. Цими вченим було показано, що мовні структури відображають культурні цінності, норми та світогляд народу. [6, с. 11]. Дослідження культурного контексту у формуванні мовної свідомості допомагають краще розуміти взаємозв'язок між мовою та культурою, а також його дію на сприйняття та комунікацію.

Вивчення метафор у мові та їх впливу на мислення і мовлення є ще одним важливим аспектом досліджень мовної свідомості. Джордж Лакофф започаткував когнітивну лінгвістику, яка вивчає метафори як спосіб створення смислу та передачі ідей. Він показав, що метафоричне мислення пронизує щоденне життя людини і впливає на її спосіб сприйняття та вираження ідей [5, с. 164]. Вивчення метафоричного способу мислення розкриває глибинний зв'язок між мовою, мисленням та мовленням, допомагає виявити особливості мовної свідомості.

Дослідження впливу білінгвізму на мовну свідомість стало актуальним у контексті глобалізації та міжкультурної комунікації. Сучасних учених зацікавило питання, як знання двох або більше мов впливає на мислення, сприйняття та комунікацію. Франсуа Гросс та Еллен Біалісток з'ясували, що білінгви мають унікальні когнітивні переваги, такі як здатність до гнучкого переключення між мовами та більшу культурну чутливість [2, с. 220]. Вивчення білінгвізму сприяє розумінню ролі мови у формуванні мовної свідомості та когнітивних процесів.

Можемо зазначити посилення уваги науковців до проблеми мультикультурної мовної свідомості. Так, Майкл Байрам та Клаус Гюпперт досліджують вплив культурних розбіжностей та багатомовності на сприйняття мови та комунікацію. Розуміння міжкультурних аспектів мовної свідомості

допомагає вирішувати культурні конфлікти та покращувати міжкультурну комунікацію [1, с. 4]

Сучасні дослідження розширюють межі вивчення мовної свідомості шляхом застосування нових підходів та методів. Наприклад, застосування нейролінгвістичного програмування дозволяє досліджувати взаємодію між мозком та мовою, виявляти нейрофізіологічні засади мовленнєвих процесів та розуміння мовних структур. Розвиток комп'ютерних технологій дозволяє використовувати обробку природної мови та штучний інтелект для дослідження мовної свідомості, що розкриває нові можливості у вивченні мовних явищ та комунікативних процесів [3, с. 136]. Вивчення цього аспекту мовної свідомості може сприяти розумінню сучасних мовних тенденцій та викликів. Загалом вивчення мовної свідомості уможливорює розкриття індивідуальної та культурної різноманітності. Розуміння різних підходів до вивчення мови, сприйняття та комунікації може допомогти побудувати толерантне суспільство, у якому різноманітність культур та мов вважається цінністю. Аспекти вивчення мовної свідомості відображають глибинний зв'язок між мовою, мисленням та культурою. Проаналізовані дослідження цього об'єкту виявили значний вплив мовних структур, культурного контексту, метафор та білінгвізму на формування мовної свідомості. Розуміння зазначених аспектів допомагає глибше розкрити сутність мови як важливого елементу людського існування та взаємодії.

Отже, дослідження в цій галузі мають значущі наслідки для лінгвістики, зокрема психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, психології тощо, а також для практичних сфер, таких як мовна освіта та міжкультурна комунікація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bayram, M. S. (2017). *Bilingualism and Multiculturalism: Bridging the Gap between Language Education and Cultural Studies*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 38(9), 801-815.

2. Bialystok, E. (2009). *Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent*. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12 (1).
3. Crystal, D. (2010). *Language and the internet*. Cambridge University Press.
4. Evans, V. (2014). *The language myth: Why language is not an instinct*. Cambridge University Press.
5. Lakoff, G. (2014). *The All New Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea Green Publishing.
6. Sapir, E. (1985). *Culture, language, and personality: Selected essays*. University of California Press.

УДК 821.161.2:398:82-9:087“19”:130.1

**КАЗКА ІВАНА ФРАНКА «ПРО БАГАЧА, ЩО ЇЗДИВ БІДУ КУПУВАТИ»
В КОНТЕКСТІ КУРСУ «ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ»**

Чикур Лілія Дмитрівна

к.ф.н., доцент

Дурбалова Ірина Олександрівна

студентка магістратури

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

Анотація: Дослідження присвячено аналізу сугестивного впливу казок-мандрівок Івана Франка на дітей, що здійснюється за рахунок використання письменником рис імпресіоністичного письма. У статті простежено шлях становлення письменника як етнографа-казкаря, а також його спроба пристосувати національний сюжет казки «Про багача, що їздив біду купувати» до нових реалій.

Ключові слова: казки для дітей, імпресіонізм, фольклор, мотив, казка, казка-вандрівка, подорож, авторська інтерпретація

Художня література дає дітям можливість легко й невимушено долучитися до світу дорослих та досліджувати різногранну і дуалістично налаштовану реальність. Кожне нове покоління зіштовхується із проблемою сприйняття нових традицій, нашарованих у вигляді культурного досвіду, розрізненням модифікованих зла й добра та можливим негативним впливом середовища на «недозрілу особистість».

У цій ситуації усна народна творчість, а особливо казки, набуває форми і змісту фактора дозрівання. Казки є конденсатором народної мудрості, що подається читачеві спрощено: стала форма, знайомі конструкції, легка подача й алегоричні образи, які вже є частиною реальності дитини. Питання полягає в тому, чи можна вплинути на процес сприйняття казки, аби вона запам'яталася

краще? Якщо так, то які засоби можуть допомогти?

Відповідь однозначна – модернізація казкових сюжетів. Останні десятиріччя ХІХ століття позначені бурхливим розвитком нової французької стильової течії – імпресіонізму. Кардинальна новизна зображуваної імпресіоністами-художниками дійсності швидко припала до душі письменникам та поетам, а згодом поширилася на терени всієї Європи. Імпресіонізм не оминув і України, тому українська література швидко здобула власних представників модерної стильової манери письма. Серед них можемо відзначити М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшину, М. Яцкова та ін. Окрім того, серед українських письменників кінця ХІХ століття знаходимо й таких, кого важко назвати суто імпресіоністами, адже вони лише частково послуговувалися новаторськими техніками письма. Одним з таких письменників, на нашу думку, є І. Франко.

Актуальність статті полягає у дослідженні та висвітленні рис імпресіоністичної техніки письма І. Франка.

За останніх два десятиліття праць у контексті розглядуваного аспекту творчості письменника побільшало. **Ю. Кузнєцов** у своїй дисертації [1] обґрунтовує причини появи імпресіоністичної течії на теренах України та досліджує елементи новаторської манери письма у творах українських письменників. Творчість І. Франка з цього кута зору починає розглядати **Р. Голод** [2], [3] пише цілу низку статей, присвячених імпресіонізму письменника, й аналізує поодинокі твори І. Франка на мікрорівні. Важливими є праці **Легкого М.** [4], який докладно опрацьовує новелістику І. Франка, та дисертація **Войтківа О.** [5], в якій поетапно розписані стильові тенденції, що можна знайти у творчому доробку письменника.

Мета статті полягає у тому, щоб окреслити основні імпресіоністичні риси письма у казці І. Франка «Про багача, що їздив біду купувати» та рівень їхньої сугестивності на реципієнта.

Об'єктом та джерельною базою дослідження є казка-«вандрівка» письменника «Про багача, що їздив біду купувати» (1877).

Предметом наукового аналізу стала реалізація імпресіоністичної манери письма в одному з творчих первнів І. Франка.

Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішити такі **завдання**:

- простежити шлях становлення Івана Франка як етнографіста;
- визначити передумови звернення письменника до модерністських тенденцій творчого характеру;
- виокремити імпресіоністичні прийоми, використані І. Франком у казці-мандрівці «Про багача, що їздив біду купувати» та дослідити сугестивні можливості цих прийомів.

Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань здійснювалось на базі:

- **біографічного методу**, яким послуговуємося для опрацювання життєвих віх письменника, простежуючи діяльність І. Франка в межах фольклористики;
- **описового методу**, який використовуємо для характеристики провідних імпресіоністичних технік, що ними послуговувався письменник;
- **порівняльно-типологічного методу**, на який спираємося, щоб зіставити окремі фрагменти, мотиви й образи в казці письменника.

Виклад основного матеріалу. Іван Франко ще на початкових етапах свого творчого життя перебуває в пошуках відголосків історичної мудрості у творах попередників та сучасників. Він займається вивченням народного життя, збором етнографічних матеріалів та записуванням зразків усної народної творчості, опрацюванням фольклорних текстів, розбором складових частин казок, впорядкуванням казкових мотивів та вплетенням деяких з них до власних художніх творів. Святослав Пилипчук дає високу оцінку знанням Івана Франка у сфері фольклористики: «Те, як вміло І. Франко оперував українським казковим матеріалом, свідчить про дуже копітку та тривалу підготовчу роботу і про те, що дослідник ретельно вивчав фольклорні збірники» [6, с. 48].

У період з 1870-х по 1890-ті рр. Іван Франко сміливо говорить про усну народну творчість українського народу в міжнародному контексті. Власне

бачення головних літературознавчих теорій, літературну оцінку та критичне сприйняття панівних методів вивчення фольклору Іван Франко висловлює у наступних працях: «Поезія і її становисько в наших временах» (1876), «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Старинна романсько-германська новеля в устах руського народа» (1883), «Відповідь критикові «Перебенді» (1889), у працях, що присвячені розгляду творчості М. Драгоманова та багатьох ін. М. Дмитренко, дослідник наукової спадщини письменника, так говорить про значення його діяльності: «Написані з різного приводу, більші чи менші за обсягом, часом навіть і незавершені, праці його вражають логікою викладу, своєрідною «реактивністю» думки, що збуджує асоціації читача та спонукає до подальших пошуків істини» [7, с. 52].

Маючи чітке уявлення про те, яким чином казкові образи та мотиви мають вплітатися в літературні твори, Іван Франко активно критикував своїх попередників, а також напрацьовував власну творчу спадщину. Художня творчість письменника кінця 19 – початку 20 ст. позначена потужним впливом модерних західних тенденцій, які, власне, допомогли витворити І. Франку кардинально нові літературні первні, зокрема, казки. Сабат Г. у своїй дисертації «Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили»» називає цілий ряд характерних модерних методів, використаних письменником, серед яких: тяжіння до сполучення реального та ірреального, народності та освіченості, об'єктивізму з емоційною ліризацією, універсалізм у вибудовуванні ключових структурних елементів казок (змісту, композиції), поєднання реалізму з неоромантизмом [8, с. 364].

Митець майстерно послуговується символістськими та експресіоністськими художніми техніками, що виявляють себе у яскравих образах-символах, які грають далеко не другорядну роль у творі, зображенні експресії крізь призму особистісного сприйняття героя та передачі набутого досвіду через ірреальний, фантастичний опис.

Окремо хочемо наголосити на доцільності використання у казкотворчості І. Франка імпресіоністичних прийомів та методів. Письменник вправно

застосовує елементи імпресіонізму у неоромантичній світоглядній традиції, висвітлюючи з їхньою допомогою закутки власної підсвідомості та підсвідоме своїх героїв. Окрім того, зображальність уможлиблює розуміння мотивації персонажів казок, таємниць їхнього світу та мінливості буття, що неабияк полегшує юним читачам поставлену перед ними задачу: вичленувати з текстів сконденсовану народну мудрість. Далі ми спробуємо детальніше розглянути казку письменника «Про багача, що їздив біду купувати», яка за визначенням Г. Сабат – казка-«вандрівка», що є «вид нарацій, де сюжетне подієве ядро утворює подорож» [9, с. 55].

Робота письменника у цьому жанрі й розпочинається з казкової поеми - «**Про багача, що їздив біду купувати**». На думку науковців за основу поеми було взято народну казку, адже за сюжетом вона схожа з казкою «Шукай-Біда», яка в різних варіантах була записана Осипом Роздольським у збірці «Галицькі народні казки» [4, с. 260]. На цьому наголошує також науковиця Ворок Х., зазначаючи, що у казці «використані окремі фольклорні мотиви [...], ретардація, концепт знайдення Біди на третій день» [10, с. 70].

На початку казки письменник знайомить читача з головним героєм твору Степаном. Чоловік репрезентує заможну верхівку сільської громади та унаочнює ставлення цієї верхівки до життя звичайних селян. Бідність, хвороби та злидні зображені у вигляді Біди, на пошуки якої герой вирушає. Його подорож за казковими канонами триває три дні. Впродовж свого знайомства з околицями Степан не лише усвідомлює всю гіркоту буття незаможного селянина, а й пропускає отримані переживання та враження від побаченого крізь призму власного світосприйняття, наштовхуючи читачів своїми роздумами на цілком логічні висновки щодо співвідношення добра та зла.

Варто відзначити, що сюжет казкової поеми розгортається лінійно та втілюється у концепції протидії «знання автора» «незнанню героя». З рухом сюжету змінюється не лише обізнаність багатого селянина з реаліями, які його оточують, а й самоусвідомленість героя. Описи пригод Степана межують з імпресіоністичними ліричними ретардаціями, варіантом яких є описи природи,

що виконують декілька функцій: роз'єднують подорож на три частини, передають настрій ліричного героя та є виразниками його філософії. Неабияке значення Франковим імпресіоністичним описам природи надає дослідниця Г. Сабат: «... просторові ландшафти подаються у двох іпостасях: перша контраст мальовничості, яскравого, барвистого оптимізму з похмурим, безрадіним людським життям, а друга – гармонія пейзажу й душевних порухів людини» [9, с. 57].

Перший день подорожі для Степана стає своєрідним зануренням у бідне селянське життя. Опис ландшафту становить собою певну буферну зону, яка відділяє світ героя, який він оцінює крізь рожеві окуляри, від світу реального. І. Франко застосовує різкий контраст, описуючи спочатку природу, що «належить» Степану, а після того навколишній світ бідних селян. Довкілля головного героя яскраве, сповнене барвами, кольоровими образами, звуковими асоціаціями та сугестивними враженнями:

Пречудний край, Підгірський край!

Шумлять дуброви, наче рай,

Понад річки березники

І зелень, запах і цвітки,

Горбками ниви розляглись,

Мов шахівниця. Десь-кудись

Хороше жито, проче все... [11, т. 4, с. 357-358].

Гострою протилежністю виступають описи нужденних селян. І. Франко майже уникає «високомовної» ілюстрації навколишнього світу, натомість акцентуючи на окремих образах. Худоба – «худа», «поледве бредє», «нужденна, шкіра йно та кість»; пастухи – «немиті, чорні дітваки»; хатки – «низенькі, стріхи не цілі»; у газд «сорочки дір'яві», а самі вони – «чорні» [11, т. 4, с. 358].

Другий день подорожі Стапана нагадує перший: природа, яку «відчуває» головний герой різко контрастує з убогим світом селян. Єдина відмінність полягає у тому, що письменник не просто описує довкілля, а зображає його тепер у вигляді мальовничих метафор:

Повернеш оком, мов води
Безмірне дзеркало, розливсь
Зелений луг. Дністер скрутивсь
Посеред нього, мов змія
Сріблиста... [11, т. 4, с. 359].

Лише на третій день Степана спіткало прозріння. Душевний стан героя вимальовується крізь імпресіоністичні описи навколишнього світу, які апелюють до настрою читача. Протилежність між світами зображена не лише за допомогою світлих та темних фарб, а й на асоціативному рівні: «весняна зелень» проти «кропиви» й «тернини»:

Почув Степан, немов йому
З очей зігнав полуду, тьму,
Немов весь світ перемінивсь,
У іншій барві му явивсь.
Пропала зелень весняна,
Зів'яли цвіти, лиш одна

Кропива вкруг і тернина;... [11, т. 4, с. 363].

Переломний момент – остаточне усвідомлення героєм справжнього значення слова «біда», коли його кінь зав'язує в болоті – стає відправною точкою для перевтілення абстрактного поняття в реальний образ. Про це пише Сабат Г.: «І тільки після того, коли на психологічному рівні осмислено суть біди, вона постає перед героєм як персоніфікований образ в узвичаєно казковому аспекті, але в неоромантичному ореолі гіпертрофованого зображення – у потворній страхітливості» [9, с. 57]. При змалюванні персоніфікованого образу І. Франко використовує імпресіоністичні засоби творення художньої дійсності: ретроспективну оповідь (сповільнення ситуації), докладний опис відчуттів та цілий спектр сенсорних вражень головного героя, а також ряд звивистих епітетів та порівнянь:

У Степана дух зотягло,
Волосся догори пішло,

Поза плечми пробігла дроз,
А відвернуть очей не мож
Від явища страшного... Ось
З багнища відьмо піднялось,
Грізне, високе до небес,
Гнила вода з волосся лєсь,
Лице обпухле, синє, мов
У того, що вмер голоднов

Прелютов смертев... [11, т. 4, с. 364].

Містичні елементи, долучені письменником до казкової поеми, продовжують та підсилюють нереальність оповіді. Автор навіює читачеві жах, який покликаний привернути увагу до нещасливого та вбогого існування простих селян.

Автор вплітає фантастичний елемент в один з останніх описів ландшафту, наділяючи природу сакральним знанням та можливістю унаочнювати невідоме герою. Зазнавши горя, Степан повертається додому, але завдяки містичному передвіщенню розуміє, що дому в нього вже немає:

Він свої хати щось не зрить,
Лиш верби, що в округ стоять,

Вчорнілим листям шелестять! ... [11, т. 4, с. 366].

У казковій поемі «Про багача, що їздив біду купувати» І. Франко застосовує як фантастичні, там і символічні елементи творення художньої оповіді. Письменник викладає сюжет у віршованій формі, модернізуючи літературну казку. Саме завдяки своїй формі та наявній ритмічності, твір апелює до глибших переживань юного реципієнта, а імпресіоністична манера опису довколишнього світу, образу Біди та «зондаж у психіку героя в момент прозріння» [10, с. 62] змушує читача виразніше побачити підтекст та отримати чуттєвий досвід, який закарбовується у пам'ять значно глибше за звичайні слова.

На нашу думку, сповідуючи філософію універсалізму, І. Франко

спромігся накласти на власне український матеріал модерні прийоми та техніки змалювання реальності. Тим самим письменник розширив спектр сприйняття навколишнього світу, направив погляд дитини-читача із зовнішнього на внутрішнє, відсвіжував зміст та форму структурних елементів казки, а також поглибив наявні форми опису та їхній взаємозв'язок зі станом героїв.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в послідовному аналізі казок-вандрівок Івана Франка «Як Русин товкся по тім світі» (1887), «Мандрівка Русина з Бідою» (1893) та ін. з метою виокремлення елементів імпресіоністичного письма у казковому доробку письменника та подальшої їх класифікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Проблеми естетики і поетики. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. 303 с.
2. Голод Р. Імпресіонізм у творчості І. Франка. *Українське літературознавство*: Зб. наук. пр. 2006. Вип. 68. С. 84-91.
3. Golod R. The flickering philosophy of impressionism: a literary-critical perspective. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol. 7, No. 2. 2020. P. 77-84.
4. Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 608 с.
5. Войтків О. Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»: кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 200 с.
6. Пилипчук С. Казкознавство Івана Франка. *Міфологія і фольклор*. 2012. № 2–3(11). С. 48-60.
7. Дмитренко М. Іван Франко як фольклорист. *Слово і Час*. 2006. № 1.

С. 51-56.

8. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили». Дрогобич : Коло, 2006. 364 с.

9. Сабат Г. Казки-«вандрівки» Івана Франка. *Слово і Час*. 2008. № 8. С. 55-61.

10. Ворок Х. У пошуках життєвого досвіду та мудрості (художня своєрідність казки Івана Франка «Як пан собі біди шукав»). *Слово і Час*. 2021. № 5. С. 58-74.

11. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. К. : Наук. думка, 1976-1986. Т. 3 :

УДК 81-114.111.161.2

НЕПОРОЗУМІННЯ В СПІЛКУВАННІ МІЖ ЧОЛОВІКАМИ І ЖІНКАМИ В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ

Чхетіані Тамара Дмитрівна,

к.філол.н., доцент, науковий керівник,

Гамзюк Марія Миколаївна,

студентка

Київський національний лінгвістичний університет

м. Київ, Україна

Анотація: Роботу присвячено дослідженню непорозуміння в комунікації між чоловіками та жінками в англійськомовній і українській культурах у психолінгвістичному та прагмалінгвістичному аспектах.

Гендерні характеристики мови виражаються у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок, що є представниками певної етнокультури. Досліджено міжгендерну комунікацію в діалогічному дискурсі двох мов за допомогою дискурс-аналізу, виявлено гендерну дихотомію (Денисова 2011) в мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок, що спричинює непорозуміння. З'ясовано специфіку сприйняття слів НЕПОРОЗУМІННЯ / MISUNDERSTANDING та причин непорозуміння за матеріалами психолінгвістичних експериментів, проведених у березні-квітні 2023 року серед представників української та американської лінгвокультурних спільнот.

Ключові слова: антропоцентризм, асоціативний експеримент, гендер, діалогічний дискурс, дискурсивний аналіз, міжгендерна комунікація, мовленнєва поведінка, культура, прагматика, психолінгвістика.

Актуальність теми роботи визначається антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики, що вивчає мову у взаємодії з мисленням людини, її етнокультурною приналежністю, соціальними характеристиками. Проблема непорозуміння, мовних контактів, комунікації, зокрема в аспекті

міжгендерної взаємодії, досліджується в різних лінгвістичних галузях, є важливою в аспекті міжкультурної комунікації.

Загалом проблема міжгендерної комунікації є популярним об'єктом дослідження як для вітчизняних, так і для закордонних фахівців. Найбільш дослідженими в цій проблемі є питання соціології (Р. Ануфрієва, А. Бойко, І. Жеребкіна, О. Качанова, Н. Лавриненко, Л. Малес та ін.); рекламної справи (О. Белікова, Т. Бурейчак, Н. Лисиця, М. Скорик та ін.); гендерної політики (Г. Даудова, В. Дягілева, К. Левченко) та лінгвістики (О. Вороніна, О. Горошко, Н. Гриценко, О. Земська, А. Кириліна, Н. Розанова, І. Скачкова, О. Тараненко). В англійській лінгвістичній літературі зазначену проблематику представлено в дослідженнях S. L. Bem, D. Cameron, B. Erman, M. Hellinger & H. Busmann, Ch. Kramarae, R. Lakoff, K. Nordenstam, D. Tannen, F. Wouk, M. Yoong та ін..

Мета роботи полягає в дослідженні непорозуміння в комунікації між чоловіками й жінками в англійськомовній і українській лінгвокультурах.

Предметом вивчення є непорозуміння, що виникають під час міжгендерної комунікації.

Матеріалом послуговували фрагменти англійськомовного та українського діалогічного дискурсу, що репрезентують комунікацію між чоловіками й жінками. Приклади взято з літературних творів американських авторів (Tannen D. "You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation"; Moore L. "You're Ugly Too"; Jong E. "Fear Of Flying"; Feiffer J. "Grown Up") та українських літераторів (Забужко О. "Музей покинутих секретів"; Фіалко Н. "Дві обручки", "Родинні гріхи") ХХ-ХХІ століття.

Унікальність досвіду кожного народу зафіксовано в культурі та мові. "Разом із засвоєнням мови в нашій підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, які реалізуються у відповідній ситуації. Суспільство приписує жінкам та чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання – і все це відбито в мові" [1, с. 455].

Відмінності у комунікативній поведінці представників різних гендерів

зумовлені як нейрофізіологічними засадами, так і соціокультурними чинниками.

Лінгвістика вивчає не сам гендер як екстралінгвістичний когнітивний феномен, а мовні механізми його створення, екстралінгвістичні фактори, що впливають на цей процес, яким способом гендер може бути маркованим у тексті і які вербальні та невербальні засоби беруть участь у його конструюванні. Вивчення зазначених факторів сприяє встановленню причин виникнення непорозуміннь у спілкуванні між чоловіками та жінками.

За твердженням науковців, сучасні дослідження гендерної лінгвістики акцентують увагу на мовленнєво-комунікативній поведінці чоловічої та жіночої статей [2, с. 34]. Отже, це обґрунтовує наш вибір прагматичного аспекту як повідного в роботі.

Для аналізу комунікативних ситуацій у дослідженні використано теорію кооперативних максим та імплікатур Г.П. Грайса, де основним компонентом виступає принцип кооперації, що включає в себе 4 максими: якості, кількості, способу вираження та релевантності. У такий спосіб проаналізовано діалоги між чоловіками й жінками в англійській та українській мовах.

Цьому аналізу передувало зіставне психолінгвістичне дослідження асоціативного значення слів НЕПОРОЗУМІННЯ / MISUNDERSTANDING у досліджуваних мовах, що допомогло з'ясувати психологічно реальне значення цих слів для глибшого розуміння етноспецифіки гендера в різних культурах.

Для більш цілісного аналізу контексту було залучено дослідження Д. Ф. Таннен [3], представлене у праці "You just don't understand", сфокусоване на відмінностях у спілкуванні чоловіків і жінок. Запропоновані авторкою аспекти симетрії й асиметрії, що базуються на понняттях близькості й незалежності, а також опис "жіночої" і "чоловічої" картини світу, повною мірою дають проаналізувати причину виникнення непорозуміння.

У ході аналізу було помічено, що максима релевантності Грайса є дотичною до асиметрії, зазначеної Таннен, оскільки контекст певною мірою може визначати доречність висловлювання співрозмовника (як, наприклад, у

діалозі, де дівчина намагається підтримати хлопця).

У результаті аналізу комунікативних ситуацій виявлено, що основою всіх непорозумінь є відмінності у трактуванні різних соціальних ситуацій чоловіками і жінками. На це впливає так звана модель світу, яку, за матеріалами дослідження Д.Ф. Таннен, поділяємо на чоловічу, де світ – це змагання, перегони, та жіночу, де світ – це товариство, де ми маємо триматися разом. Такі різні підходи до бачення світу формують і різну поведінку, а, отже, і різний контекст, різне сприйняття сказаного. Модель спілкування, яка спрацьовує в жіночому товаристві, може бути розцінена при міжгендерній комунікації як образа або зневага. Відповідно і навпаки.

Отже, гендерна маркованість мови (тобто гендерні характеристики мови) виражається у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок. Оскільки чоловіки і жінки належать до різних етносоціальних груп і виконують різні соціальні ролі, виникає гендерна дихотомія в мовленнєвій поведінці [Денисова 2011], що й призводить до непорозумінь у міжгендерній комунікації.

Етногендерна характеристика комунікації представників різних культур доводить, що "чоловік або жінка (якщо вони себе так ідентифікували) повинні взяти на себе усі психологічні якості, поведінку, що відповідає їхній біологічній статі та яка прийнята суспільством" [4, с. 7]. Таким чином, стереотипні моделі комунікативної поведінки чоловіків та жінок, безумовно, спираються на соціальні чинники їх формування, однак у конкретних комунікативних ситуаціях поступаються прояву етногендерних ознак комунікантів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фоменко, О. С. (2004) Гендер і мова. Основи теорії гендеру : навч. посіб. /відп. ред. М. М. Скорик. Київ : К.І.С. С. 455–473.
2. Гарбар, А. І., (2021) Гендерна лінгвістика: передумови становлення і розвиток. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. № 52 том 1. С. 32-35.
3. Tannen, D. (1990) You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation.

4. Галустян, Ю. М., Новицька, В. П. (2004) Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. Український соціум. № 1 (3). С.7–13.

5. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole, & J. L. Morgan. (Eds.), Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts (pp. 41-58). New York: Academic Press.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 1:930.19 (043.5)

КОНЦЕПЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ТА ГЕОПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДІАЛОГ

Айтов Спартак Шалвович

к. іст.н., доцент

Український державний університет

науки і технологій

м. Дніпро, Україна

імені академіка В. Лазаряна

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу теоретичних взаємодій концептуальних надбань філософії історії минулого і початку нинішнього століть й інтелектуальних підходів геополітики як наукової дисципліни. Розглядаються сутність і потенціал міждисциплінарних взаємодій зазначених сфер пізнання та особливостей їх пізнавального діалогу.

Ключові слова: філософія історії, концепція, геополітика, теоретичний діалог, просторові фактори.

Філософія історії досліджує каузальність і сутність складних процесів соціально-політичної динаміки людства на протязі його державного існування та у величезному розмаїтті його проявів. Очевидно, що у фокусі аналізу цієї філософської дисципліни перебувають, серед низки інших елементів її проблемного поля, студії географічних чинників суспільно-політичних процесів розвитку країн й цивілізацій на великому часовому протязі їх розвитку осмислення впливу просторових факторів на політичну динаміку у локальній та глобальній площинах. Метою даної роботи є аналіз теоретичного діалогу інтелектуальних підходів, сформульованих філософією історії минулого й

початку нинішнього століть та методологічних надбань геополітики.

Різною мірою сутність і чинники геополітичних процесів та її географічні складові вивчали такі представники філософії історії, як О. Шпенглер, Р. Шубарт, А. Дж. Тойнбі, С. Хантінгтон. До рефлексивного поля студій зазначених мислителів можна віднести і евристичні ідеї, генеровані у працях британського вченого Н. Фергюсона.

Геополітичні концепції аналізують просторові чинники міжнародних політичних процесів на вельми великому часовому інтервалі. Засади цієї науки були сформовані у рефлексивному полі теоретичних розвідок Ф. Ратцеля, К. Шмітта, Р. Челена, А. Дж. Маккіндера, А. Мехена.

Геополітика містить, як істотно значущу евристичну складову, високий рівень полідисциплінарності та широкий інтелектуальний діалог із спектром наук, як соціально-гуманітарної так і природничої сфер. До першої належать соціологія, історія, соціальна психологія, глобалістика, тощо. Серед природничих дисциплін, з якими взаємодіє геополітика, можна виокремити фізичну та політичну географію, геологію, кліматологію та їх соціально-політичні виміри, тобто аналіз впливу природничих процесів на розвиток і його перспективи країн та цивілізацій.

Слід зазначити, що проблема взаємовплив філософсько-історичних та геополітичних концепцій і теоретичних підходів, зокрема у аспекті їх реалізації для аналізу глобальних політичних процесів є майже не дослідженими.

Разом з тим, істотні пізнавальні паралелі інтелектуальної взаємодії концепцій філософії, історії та геополітики є досить очевидними. Осмислення методологічних надбань останньої, реалізоване з точки зору розуміння глобальних процесів розвитку людства, властиве концепціям О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі, С. Хантінгтона, Н. Фергюсона. Так, теоретична модель «присмерку Європи» створена О. Шпенглером, має на меті осмислення не тільки духовних, соціокультурних але, певною мірою, геополітичного виміру динаміки західноєвропейської цивілізаційної спільності.

А. Дж. Тойнбі застосував методологічні підходи теорії «локальних

цивілізацій» для аналізу геополітичних процесів ХХ ст. У праці «Цивілізація перед судом історії», осмислено історичні аспекти геополітичної динаміки цивілізаційних світів: західного, слов'яно-православного, ісламського, конфуціанського, індуїстського та особливості взаємовідносин між ним. Особливу увагу А. Дж. Тойнбі акцентував на аналізі цивілізаційного діалогу західної та не західних «локальних цивілізацій».

Теорія «зіткнення цивілізацій», американського дослідника С. Гантінгтона, викладена ним у книзі з аналогічною назвою, певною мірою, є логічним продовженням концепції А. Дж. Тойнбі. Американський вчений, порівняно із когнітивними підходами автора «Осягнення історії» значно більшу увагу приділяє поєднанню «інтелектуального інструментарію» філософії історії та геополітики, що пояснюється основним об'єктом його дослідження, геополітичним конфліктним потенціалом ХХІ ст.

На його думку, магістральні геополітичні процеси нашого віку будуть визначатися протистоянням, або зіткненням «локальних цивілізацій», головно західної (європейсько-атлантичної) та ісламської й конфуціанської. Причиною цього глобального, за суттю, геокультурного і геополітичного конфлікту, С. Гантінгтон вважає відмінності релігій цих цивілізаційних світів та їх етичних цінностей.

Вчений намагається пояснити причини геополітичних процесів і конфліктів сучасності на теоретичних засадах філософсько-історичного аналізу динаміки глибинних цивілізаційних трендів.

Праці британського історика та філософа Н. Фергюсона осмислюють історичне і геополітичне значення та особливості західної цивілізації у загальному процесі розвитку «локальних» цивілізацій. Вчений є прихильником концепції європоцентричності, навіть «британськоцентричності» всесвітньої історії останнього тисячоліття.

Сучасне геополітичне лідерство країн Західної Європи та США Н. Фергюсон пояснює ефективністю соціально-економічної, юридичної та культурної матриці (парадигми) західного цивілізаційного світу, яка склалась

на протязі його історичного розвитку. Альтернативою єдинополярного геополітичного устрою, центром якого є європейсько-атлантична цивілізація, Н. Фергюсон бачить охоплений соціальною анархією «аполярний» світ.

Отже, слід відзначити вельми істотний теоретичний зв'язок філософсько-історичної та геополітичної проблематики та шляхів її осмислення в універсумі філософії історії. Вельми плідним застосування теоретичних підходів геополітики у сфері філософсько-історичних студій може бути у осмисленні концепції «осьового часу» К. Ясперса. Однією з важливих її проблем є питання про причини формування світоглядних парадигм й духовно-релігійних вчень народів Стародавньої Європи та Азії. На їх основі у VIII-II ст. до н.е. виникли умови для формування видатних культурних досягнень, переднаукових та наукових знань, передфілософського мислення та філософії у цивілізаціях стародавнього світу. Цілком логічним буде проведення дослідження впливу геополітичного чиннику на суспільно-культурний розвиток й духовні та інтелектуальні досягнення цивілізаційних світів Китаю, Месопотамії, Єгипту, Індії, Греції, Риму. Дані студії мають істотне значення для з'ясування генези потужного духовного і культурного руху людства, котрий К. Ясперс назвав «осьовим часом». Інтеграція аналізу геополітичних чинників цивілізаційної динаміки та його актуалізація сприятиме більш глибокому та чіткому розумінню як зазначеного історичного й інтелектуального феномену, так і глобальних історичних процесів. Таким чином, аналіз існуючих та потенціальних взаємовпливів філософії історії і геополітики дає підстави для розуміння цього інтелектуального процесу як теоретичного діалогу цих наук. При цьому філософія історії надає дослідженням у сфері геополітики методологічний потенціал й евристичні ідеї для аналізу глибинних причинно-наслідкових зв'язків глобальних політичних процесів. Геополітичні студії стимулюють підвищення значущості осмислення просторових чинників політичної динаміки «великої розмірності» у країновому, цивілізаційному та глобальному горизонтах. ,

УДК 159.923.5(141.2):37.015.31:172

**УКРАЇНОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДІ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Воропаєва Тетяна Сергіївна,

к.психол.н., доцент,

Авер'янова Ніна Миколаївна,

к.філос.н.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Бойко Світлана Миколаївна,

к.філос.н., старший дослідник

Науково-дослідний інститут українознавства

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглядається роль українознавства в системі національно-патріотичного виховання молоді в умовах російсько-української неоімперської війни. Аналізуються виховні функції українознавства, а також його роль у збереженні, відтворенні й позитивній трансформації національної ідентичності громадян України. Методологічною основою дослідження є інтегративний підхід.

Ключові слова: українознавство, національне виховання, цілісний світогляд, національна ідентичність, українознавча компетентність, громадяни України.

Російсько-українська неоімперська війна (2014–2023(?) рр.) розпочалась в результаті ескалації гібридної війни, яка тривала на пострадянських теренах ще з 1991 року (виявляючись у газових, економічних, інформаційних та інших війнах), адже гібридна агресія Кремля проти України (а також проти інших незалежних держав) була пов'язана як із намірами Російської Федерації відновити СРСР, так і з прагненнями відновити Російську імперію у кордонах

1913 р. (для цього достатньо ознайомитись із матеріалами Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», починаючи з 2004 р.). Якщо агресію РФ на території України у 2014–2021 роках можна було називати **російсько-українським збройним конфліктом неоколоніального типу**, то після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року цю війну слід назвати **російсько-українською неоімперською війною з проявами нацизму, шовінізму та геноциду**.

І кардинальні геополітичні зміни в сучасному світі, і російсько-українська неоімперська війна обумовлюють інтерес науковців, педагогів і вихователів до проблеми національного виховання молоді. У наш час дослідження подібних проблем набуває особливої актуальності.

Сучасні вчені називають шосте покоління війн війнами XXI ст. Таку війну визначають як безконтактну без'ядерну війну стратегічного масштабу. Головною метою протиборчих сторін є розгром військового, економічного, геополітичного, геоекологічного, соціогуманітарного, культурного, наукового, демографічного потенціалу противника, а також зміна політичного устрою його держави. Якщо в основу концепції війн п'ятого покоління було закладено масове застосування ракетно-ядерної зброї, то концепція війн шостого покоління базується на принципі широкомасштабного використання високоточної зброї, основними бойовими характеристиками якої є вибірковість і точність ураження противника. Руйнування єдиного інформаційного поля противника, так само як і успішний захист свого власного інформаційного поля може мати вирішальне значення у війнах шостого покоління. У збройних конфліктах такого типу значно зростає **роль інформаційно-психологічної боротьби**. Будь-яка розвинена країна, що має достатній потенціал для ведення війн шостого покоління, може безкарно змінити політичний режим в іншій країні (яка ще не досягла успіхів у розбудові «мережевої армії»), поставити під власний контроль її природні ресурси, вивести з ладу промисловість тощо.

У зв'язку з посиленням російсько-українського інформаційно-психологічного протиборства надзвичайно зростає необхідність вдосконалення

і розвитку системи національно-патріотичного виховання молоді. У цій системі роль українознавства є ключовою, оскільки виховні функції українознавства найкраще розкриваються у процесі формування у молоді цілісного світогляду, патріотичних почуттів, українознавчої компетентності, а також у збереженні, відтворенні й позитивній трансформації національної та європейської ідентичності громадян України, що, у свою чергу, позитивно впливає на поведінку та діяльність представників підростаючих поколінь.

Відомо, що Україна приєдналася до процесу трансформації національної освіти на компетентнісних засадах, підтримуючи запровадження компетентнісного підходу до освіти, необхідність якого було проголошено на засіданні Європейської ради ЄС у 2000 р. Уряд України ухвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. Українські спеціалісти підкреслюють, що у цьому питанні необхідно «врахувати європейський досвід. Так, наприклад, згідно з рекомендаціями Європейського парламенту та Ради (ЄС), передбачено 8 основних компетенцій для навчання упродовж усього життя, їх ще називають еталонними рамками: 1) спілкування рідною мовою; 2) знання іноземних мов; 3) математика та загальні знання у сфері науки та техніки; 4) навички роботи з цифровими носіями; 5) навчання заради здобуття знань; 6) соціальні та громадянські навички; 7) ініціативність і практичність; 8) обізнаність і самовираження у сфері культури» [1; 2; 3; 4]. Сьогодні Міністерство освіти і науки продовжує впровадження в освітній простір України європейського досвіду компетентнісного підходу. Але при цьому не враховується те, що в Україні вже дев'ятий рік триває російсько-українська неоімперська війна [5], і тому в змістовне наповнення 6-ої, 7-ої та 8-ої компетенцій має бути включена й **українознавча компетентність**. Європейський досвід компетентнісного підходу має запроваджуватись в освітній простір України з урахуванням поточної суспільно-політичної, соціально-економічної та геополітичної ситуації, зокрема, принципи сучасної української освітньої політики мають бути суттєво скориговані в умовах

російсько-української неоімперської війни [6]).

Методологічною основою нашого дослідження є інтегративний підхід, який дозволяє вивчати різні складові національно-патріотичного виховання у їхній системній цілісності. Інтегративний підхід сприяє знаходженню методів, адекватних досліджуваному феномену, з урахуванням усіх особливостей та рівнів його розвитку [7; 8]. Інтеграція розглядається нами не як механічне з'єднання частин або компонентів системи, а як їх органічну взаємодію та взаємопроникнення, що сприяє формуванню якісно нового цілісного утворення. Отже, інтегративний підхід враховує теоретичні, емпіричні й прикладні аспекти наукових досліджень і охоплює взаємодію соціальної філософії, історії, політології, українознавства, соціології, психології, соціокультурної антропології, імперіології, педагогіки та постколоніальних досліджень. Інтегративний підхід передбачає створення цілої системи «концептуальних мостів» між цими науковими дисциплінами, а також поєднання концептуального інструментарію й дослідницьких принципів цих наук. Інтегративний підхід дає можливість більш широкого, цілісного і багатогранного погляду на розуміння людської природи і всього Всесвіту. Методологічною основою інтегративного підходу є філософська ідея цілісності людини. Саме тому темою нашого дослідження стало українознавство як ключовий чинник оптимізації системи національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української неоімперської війни.

Інтегративний підхід став методологічною основою багатьох українознавчих досліджень, присвячених трансформаціям колективної ідентичності громадян України [8]; специфіці російсько-української гібридної війни [9]; становленню національної самосвідомості українців [10]; особливостям впливу образотворчого мистецтва на національне виховання особистості [11]; інформаційній безпеці України [12]; колористичним уявленням українців [13; 14]; цивілізаційному розвитку українського народу [15] тощо.

В системі національно-патріотичного виховання українознавство здатне

формувати у рамках світогляду особистості так звані **сміслові «згустки»**, що дозволяє активізувати всю ціннісно-сміслову підсистему, яка є стрижнем духовного світу людини. При цьому різноманітні компоненти світогляду можуть взаємодіяти відразу в кількох площинах (архетиповій, знаково-символічній, ідейно-образній, аксіологічній, логічній тощо) [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. Для повноцінного національно-патріотичного виховання молоді необхідні сміслові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки «зшивають» до купи особистість та національну спільноту, до якої вона належить, поєднуючи ціннісно-сміслову сферу особистості й ціннісно-смісловий універсум національної культури, але й виступають «містком» між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для консолідації соціуму та формування національної ідентичності. Саме тому українознавство стає одним з інструментів включення підростаючої особистості у світ національної культури, що забезпечує й актуалізує сміслові зв'язки між особистістю та її національною спільнотою. Тому для оптимізації системи національно-патріотичного виховання молоді вкрай необхідними є перцептивно зумовлені, мнемічно зумовлені, інтелектуально зумовлені процеси смислоутворення.

Проведені нашою дослідницькою групою багаторічні дослідження (1991 – 2023 рр.) показали, що респондентам з розвинутою національною та європейською цивілізаційною ідентичністю властивий високий рівень українознавчої компетентності, що респонденти з низьким рівнем національної та європейської цивілізаційної ідентичності мають найнижчий рівень українознавчої компетентності, а також отримують необхідну їм інформацію переважно з тих ЗМІ, які систематично порушують інформаційно-психологічну безпеку громадян України. На основі проведених досліджень, а також для оптимізації системи національно-патріотичного виховання молоді ми почали розробляти **концепцію українознавчої компетентності** як інструмента деколонізації українського соціуму та нівеляції деструктивних інформаційних впливів на громадян України. Українознавча компетентність впливає не тільки

на розвиток позитивної національної та європейської ідентичності, але й на формування патріотичних почуттів, критичного мислення, соціальної й громадянської зрілості, на становлення цілісного світогляду громадян України, а також суттєво допомагає адекватно захистити український інформаційний простір, більш ефективно протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, просуванню ідеології «руського мира» та деукраїнізації України, виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї. Наші багаторічні дослідження доводять, що українознавча компетентність є одним з найбільш дієвих чинників подолання деструктивних наслідків інформаційної війни, що ведеться проти України.

Відомо, що в інформаційному суспільстві інформаційне насильство здатне охопити широкі верстви соціуму і стати цілою галуззю впливу на ментальність, свідомість та поведінку людей. Найбільш поширеним варіантом інформаційного насильства є інформаційний тероризм, метою якого є послаблення та розхитування конституційного ладу певної держави, а також інформаційна війна проти цієї держави. В наших дослідженнях було доведено, що люди з високою та середньою українознавчою компетенцією можуть якнайкраще протистояти руйнівному інформаційному та психологічному впливу. Українознавча компетентність є також однією з важливих складових запропонованої нами **української версії стратегії «розумної сили»**, яка, у свою чергу, може стати найбільш оптимальною стратегією Перемоги України у російсько-українській неоімперській війні [25].

Отже, українознавча компетентність є дієвою «вакциною» проти ідеології «руського мира» та забезпечує особу, яка має таку компетентність, від деструктивних впливів інформаційно-психологічної агресії з боку рф. Без формування українознавчої компетентності у громадян України неможлива ні успішна реінтеграція населення окупованих українських територій, ні повноцінна реалізація стратегії «розумної сили» (ця стратегія базується на дослідженнях Дж. Ная [26; 27; 28] та його послідовників) як ключової

передумови Перемоги України у російсько-українській неоімперській війні.

Проведені нами багаторічні дослідження дають всі підстави стверджувати, що українознавство (як сучасна інтегративна наука і навчальна дисципліна) відіграє конструктивну роль у процесах збереження, відтворення й позитивної трансформації національної та європейської ідентичності громадян України. Окрім цього, у контексті російсько-української неоімперської війни та забезпечення інформаційної безпеки України українознавство є стратегічним ресурсом держави і для консолідації українства, і для деколонізації та декомунізації суспільства, і для формування патріотичних почуттів і цілісного світогляду громадян України. Українознавство є також фундаментальним підґрунтям для посилення дієвості інтелектуального потенціалу національного спротиву в умовах російсько-української неоімперської війни.

Таким чином, у рамках системи національно-патріотичного виховання молоді роль українознавства є ключовою, оскільки виховні функції українознавства найкраще розкриваються у процесі формування у молоді патріотичних почуттів, критичного мислення, соціальної й громадянської зрілості, цілісного світогляду, українознавчої компетентності, а також у збереженні, відтворенні й позитивній трансформації національної та європейської ідентичності громадян України, що, у свою чергу, позитивно впливає на поведінку та діяльність представників підростаючих поколінь. Українознавство також сприяє формуванню у громадян України конструктивних духовно-світоглядних засад різних видів їхньої діяльності.

Отже, подальший цивілізаційний розвиток українства неможливий без конструктивних духовно-світоглядних засад, які можуть стати життєвими пріоритетами громадян України, обумовлюючи стійкість політико-правової, соціально-економічної та соціокультурної систем суспільства, а також його здатність до збереження суверенітету й територіальної цілісності держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Старенький Ігор. *Чи готова українська система освіти до STEAM?*
URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/18/236898/> , 18 травня 2019 р.

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики* / За заг. ред. О.В. Овчарук. К.: К. І. С., 2004. 112 с.

3. Родніна І. В. *Компетентнісно орієнтований підхід до навчання*. Харків.: Основа, 2006. 94 с.

4. Вітченко А.О., Вітченко А.Ю. Компетентнісний підхід у сучасній вищій освіті: освітня інновація чи реформаторський симулякр доби постмодерну? *Вища школа*. 2019. № 4 (177). С. 52–66.

5. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК НАЙОПТИМАЛЬНІША СТРАТЕГІЯ ПЕРЕМОГИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ. *The 11 th International scientific and practical conference "Innovations and prospects of world science"* (June 22-24, 2022) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2022. 635 p. P. 476-483.

6. Авер'янова Н. М., Воропаєва Т. С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. С. 7–13.

7. Сергійчук В.І., Піскун В.М., Воропаєва Т.С. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. Київ, 2005. С. 24–53.

8. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. P. 45–71.

9. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 30–34.

10. Бойко С.М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір. Автореф. дис...к. філос. н.: 09.00.12 – українознавство / Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К., 2005. 20 с.

11. Авер'янова Н.М. Образотворче мистецтво як чинник національного

виховання особистості (українознавчий аналіз). Автореферат дис.. ... канд. філос. наук: спец. 09.00. 12 «Українознавство». Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007.

12. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Інформаційна безпека України: соціально-філософські аспекти. *Молодий вчений*. 2020. 10 (86). С. 297-303. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-61>

13. Ковтун Л.І. Український колористичний код світотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2009. Вип. 13. С. 49–52. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Kovtun.pdf>

14. Ковтун Л.І. Міфологема софійності в культурі Київської Русі. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 25–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2011_6_8.

15. Воропаєва Тетяна, Авер'янова Ніна. Цивілізаційний розвиток українського народу: культуротворчі аспекти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. Випуск №4. С. 18–23.

16. Алексеєнко А. П. *Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі*. Автореф. дис... доктора філос. наук: 09.00.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 34 с.

17. Бурова О. К. Річ та онтологічний простір думки. *Філософська і соціологічна думка*. Київ, 1995. № 3–4. С. 117–135.

18. Діденко В., Табачковський В. Світогляд. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с. С. 569.

19. Степаненко І. *Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації*. Автореф. дис... доктора філос. наук: 09.00.04 / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України. К., 2004. 32 с.

20. Степаненко І. Духовність і життєва компетентність. *Філософська думка*. 2005. № 6. С. 40–55.

21. *Філософія: світ людини*. (курс лекцій / В.Г. Табачковський,

М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін.). К.: Либідь, 2003. 430 с.

22. Печчеи А. *Человеческие качества* [Пер. с англ. О. В. Захарова; Общ. ред. и вступ. статья Д. М. Гвишиани]. 2-е изд. М.: Прогресс, 1985. 312 с.

23. Фромм Э. *Иметь или быть?* М.: Прогресс, 1990. 332 с.

24. Швейцер А. *Благоговение перед жизнью*. М.: Прогресс, 1992. 573 с. С. 44–48.

25. Авер'янова Н., Воропаєва Т. УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. *Concepts and use of technologies in practice. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference*. P. 204–212. London, Great Britain, 2022. URL: <https://eu-conf.com/events/concepts-and-use-of-technologies-in-practice/>

26. Nye J. S. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York : Basic Books, 1990.

27. Nye J. S. *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone*. New York : Oxford University Press, 2002.

28. Nye J. S. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs, 2004.

ОСОБЛИВОСТІ ІТАЛІЙСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Ковач-Петрушенко Анастасія
SoftServe

Вступ. Постмодернізм – це культурний рух, що з'явився в другій половині ХХ століття і змінив спосіб, яким ми розуміємо світ. Італійський постмодернізм – це один з найбільш визначальних напрямків постмодернізму, який з'явився в Італії в 1970-х роках і продовжує розвиватися до сьогодення. У цій статті ми проаналізуємо особливості італійського постмодернізму, його вплив на культуру та суспільство, а також дослідимо найважливіші твори цього напрямку.

Ціль роботи. Ознайомити з характерними особливостями італійського постмодернізму.

Матеріали та методи. Використано герменевтичний, компаративний та метод спостереження.

Результати та обговорення. Італійський постмодернізм з'явився в 1970-х роках, коли Італія переживала період соціальних та політичних змін. У цей час країна стикалася з економічною кризою, політичними скандалами та терористичними актами. Ці події сприяли змінам в культурному житті країни, що відобразилося в постмодерністських тенденціях.

Італійський постмодернізм характеризується різноманітністю стилів та напрямків. Це напрямок включає в себе літературу, мистецтво, архітектуру та дизайн. Основними рисами італійського постмодернізму є:

- Інтертекстуальність та гібридність стилів – це означає, що твори італійського постмодернізму часто містять посилання на інші твори та жанри, а також поєднують різні стилі.

- Звернення до історичної спадщини та культурних традицій – це означає, що творці італійського постмодернізму використовують мотиви та елементи з історії та культури Італії.

- Гумор та іронія – це означає, що твори італійського постмодернізму часто мають гумористичний підтекст та іронічні відтінки.

- Критика суспільства та політики – це означає, що творці італійського постмодернізму висловлюють своє незадоволення суспільними проблемами та політикою.

Вплив на культуру та суспільство. Італійський постмодернізм мав значний вплив на культуру та суспільство Італії. Цей напрямок став своєрідним викликом для традиційного італійського мистецтва та культури. Він дозволив митцям та письменникам експериментувати з новими формами виразності та створювати нестандартні твори.

Італійський постмодернізм також мав вплив на політику та суспільне життя країни. Цей напрямок був спрямований на критику елітаризму та влади, що відображалось в творах мистецтва та літературі.

Найважливіші твори італійського постмодернізму. Найважливішими творами італійського постмодернізму є:

- "Іфігенія в Тауріді" Клаудіо Монтеверді – опера, яка була створена у 1644 році та є одним з найважливіших творів італійського бароко.

- "Ілляндро" Лучано Беріо – музичний твір, створений у 1985 році, який поєднує в собі елементи класичної та сучасної музики.

- "П'ємонтезе" Мішеля Шуберта – архітектурний проект, який був створений у 1980-х роках та є прикладом італійського постмодернізму в архітектурі.

- "П'ять ночей" Федеріко Фелліні – фільм, створений у 1972 році, який є одним з найвідоміших творів італійського кіно.

Висновки. Італійський постмодернізм – це складний та розмаїтий напрямок постмодернізму, який з'явився в Італії в 1970-х роках. Цей напрямок характеризується інтертекстуальністю, зверненням до історичної спадщини та культурних традицій, гумором та іронією, а також критикою суспільства та політики. Італійський постмодернізм мав значний вплив на культуру та суспільство Італії, а його найважливіші твори стали своєрідним викликом для

традиційного італійського мистецтва та культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Eco, U. (1984). Postmodernism, Irony, the Enjoyable. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 43(3), 283-291.
2. Jameson, F. (1984). Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, 146(1), 53-92.
3. Jencks, C. (1991). *The Language of Post-Modern Architecture*. London: Academy Editions.
4. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
5. Vattimo, G. (1988). *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-modern Culture*. Cambridge: Polity Press.

ECONOMIC SCIENCES

UDC 336.74

CURRENCY EXCHANGE RATE VOLATILITY AND FACTORS INFLUENCING IT

Kolodiy Andriy Volodymyrovych,
Ph.D. in Economics, Associate Professor
L'viv National Environmental University,
L'viv, Ukraine

Abstract: This article discusses currency exchange rate volatility and the factors that influence this phenomenon. Exchange rate volatility has a significant impact on international trade and investment and determines the risks for participants in the currency markets. The article analyzes the main factors, such as economic conditions, geopolitical events, monetary policy, trade balance, and market sentiment, that influence exchange rate volatility. It emphasizes the importance of understanding these factors for making informed decisions in the currency markets and managing risks.

Keywords: volatility, foreign exchange markets, inflation, interest rates, currency supply and demand.

Exchange rate volatility is an important aspect that affects international trade, investment, and economic stability of countries. It describes price fluctuations in the currency markets and determines the degree of risk for participants in these markets. Volatility is measured by the speed and scale of exchange rate changes and indicates the degree of risk associated with investing in these currencies.

Currency volatility can vary from one currency pair to another and depends on many factors, such as the economic stability of countries, political situation, interest

rates, trade balance, geopolitical events and other factors. Of course, currency volatility changes over time. Some currency pairs may have high volatility, which means that their exchange rates fluctuate significantly, while others may be less volatile and have more stable exchange rates. With this in mind, understanding the factors that influence currency volatility can help investors and traders make informed decisions.

The economic situation of countries is one of the most important factors affecting currency volatility. Factors such as GDP growth, inflation, unemployment, and interest rates can affect the supply and demand of a currency. For example, high inflation can reduce the price of a currency and increase its volatility [5].

Political instability, conflicts, wars, and other geopolitical events can also have a significant impact on currency volatility. In particular, unexpected changes in a country's political situation can cause rapid currency fluctuations [1].

Looking at this issue from the monetary policy perspective, it should be noted that central banks' decisions on interest rates and other monetary measures can also affect exchange rate volatility. Changes in interest rates can change the relative attractiveness of currencies to investors and thus affect their value [4].

Imbalances in foreign economic exchange and trade activity between countries can also contribute to currency volatility. For example, a trade deficit in one country can lead to a fall in its currency [3].

Market sentiment and perceptions can also affect currency volatility. If traders and investors believe that a currency will be weaker or stronger in the future, this can lead to a change in its exchange rate up or down [2].

The volatility of cryptocurrencies is particularly high, even if we compare it to traditional currencies. Cryptocurrencies are characterized by their decentralized nature, high degree of speculative interest and insufficient regulation, which can lead to significant fluctuations in their exchange rates. It is important to note that the high volatility of cryptocurrencies may also present opportunities for traders and investors to profit from short-term price fluctuations. However, this also involves significant risks, and it is necessary to be careful and understand this market before conducting

transactions with cryptocurrencies.

Given the above factors, it is important to note that currency volatility is a natural and inherent aspect of global financial markets. Investors and traders should be aware of this risk and take measures to manage it, such as portfolio diversification and the use of protective strategies.

In summary, currency volatility is a complex phenomenon that depends on many factors. Understanding these factors can help investors and traders avoid unpredictable risks and make informed decisions in the currency markets.

REFERENCES:

1. Braun, B. (2019). How Geopolitical Events Impact the Forex Market. DailyFX. URL: <https://www.dailyfx.com/education/geopolitical-events.html>
2. Hill, J. (2022). How Sentiment Analysis Drives the Forex Market. Forex.com. URL: <https://www.forex.com/en-uk/education/education-themes/trading-concepts/how-sentiment-analysis-drives-the-forex-market/>
3. Kagan, J. (2020). Trade Balance and Exchange Rates. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/articles/investing/080515/trade-balance-and-exchange-rates.asp>
4. Sarni, M. (2020). How Monetary Policy Affects Exchange Rates. The Balance. URL: <https://www.thebalance.com/how-monetary-policy-affects-exchange-rates-1979042>
5. Smith, P. (2018). Economic Factors Affecting Exchange Rates. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/articles/forex/08/economic-factors-affecting-forex.asp>

CAPITAL MARKET IN UKRAINE

Kosteniuk Yuliia

PhD, associate professor,
associate professor of the Department of Entrepreneurship,
Corporate and Spatial Economics

Apeniuk Anna

student

Vasyl Stus` Donetsk National University

Introduction. The capital market is a crucial component of the economic system that influences investment activity, economic growth, and the functioning of enterprises. It's dynamics and characteristics have been the subject of numerous studies aiming to determine its efficiency and impact on the economy.

The aim of this paper is to analyse recent research on the Ukrainian capital market, identify its main trends, and draw conclusions regarding its efficiency and impact on the economy.

Materials and methods. Particular attention should be paid to the work of K. V. Bahatska, focuses on analysing global and domestic trends in market capitalization of companies. She explores factors influencing market capitalization, such as financial performance, industry dynamics, and microeconomic conditions. Bahatska compares the performance of companies in different countries, investigates the factors contributing to changes in market capitalization, and analyses the implications for the overall economy. Her work provides valuable insights for investors, policymakers, and businesses, aiding in informed decision-making regarding investment strategies and regulatory reforms.

Results and discussion. The capital market plays a crucial role in the economic system of a country, serving as a platform for the buying and selling of securities, such as stocks and bonds. In Ukraine, the capital market has experienced significant developments and has become an increasingly important component of the financial sector.

One of the main trends observed in the Ukrainian capital market is the gradual

increase in market capitalization. Over the years, there has been a notable growth in the total value of listed companies, indicating a positive trajectory in the market's development. This growth has been driven by factors such as privatization efforts, increased investor confidence, and regulatory reforms aimed at improving transparency and investor protection [1].

Another important trend is the expansion of the range of financial instruments and investment opportunities available to market participants. Ukraine has witnessed the introduction of new financial products, including derivatives and exchange-traded funds, which have broadened the scope for investors and enhanced market liquidity [2]. These developments have contributed to a more diverse and dynamic capital market ecosystem.

Furthermore, efforts to improve corporate governance practices have been instrumental in the development of the Ukrainian capital market. Enhanced corporate governance standards have promoted transparency, accountability, and the protection of minority shareholders' rights. This has instilled greater confidence among investors and attracted both domestic and foreign capital.

Despite these positive trends, challenges remain in the Ukrainian capital market. These include the need for further regulatory improvements, increased market liquidity, and enhanced investor education and awareness. Continued efforts to address these challenges are essential for fostering a robust and sustainable capital market that can effectively support economic growth and development in Ukraine.

Securities and bonds are vital in Ukraine's capital market, including shares and bonds issued by companies and the government. Shares offer ownership stakes, dividends, and participation in decision-making. Bonds create debt obligations, ensuring principal repayment and interest payments. Bonds are seen as conservative and less risky, with fixed income and issuer creditworthiness support.

Ukraine's securities market plays a crucial role in capital formation and economic growth. It enables companies to raise funds for expansion through shares and bonds. Domestic and international investors can participate in Ukrainian businesses' growth potential. Regulatory frameworks ensure transparency, fairness,

and investor protection. Market participants like brokerage firms and investment banks provide liquidity and enhance market efficiency. Overall, Ukraine's securities and bonds market mobilizes capital and contributes to the country's economic development [2].

Shares and corporate bonds are the main financial instruments for attracting free capital for production development. As you can see from the figure, as a result of the reforms implemented by the NSSMC (National Securities and Stock Market Commission) in 2014-2020, 123 equity issuers and 215 bond issuers left the securities market. At the same time, the NSSMC did not take any measures to stimulate new issues of securities.

As of the end of 2014, the number of securities listed on stock exchanges: stock exchanges amounted to 2594 issues of securities, including:

- shares - 126 issues;
- corporate bonds of enterprises - 224 issues.

As of the end of 2019, the number of securities listed on stock exchanges was 536 issues of securities, including:

- shares - 3 issues (97.6%);
- corporate bonds of enterprises - 9 issues (96%) [3].

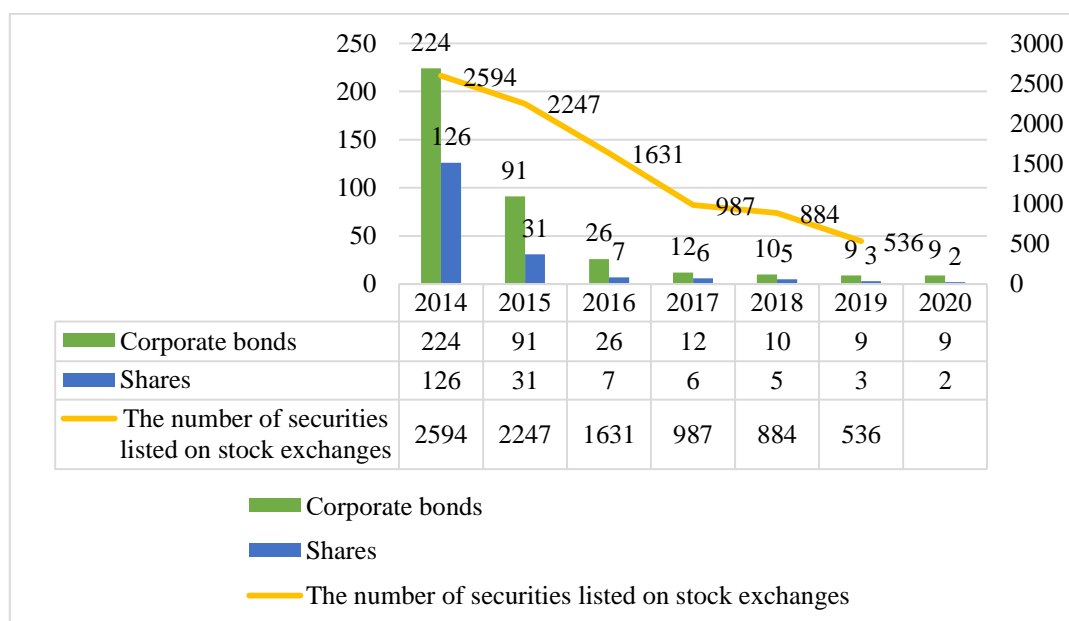

Fig. 1. Number of securities in circulation on stock exchanges of Ukraine

Source: compiled by the authors on the basis of [3]

In general, there is a downward trend in the number of securities listed on stock exchanges during the period under review, which may be due to economic and financial factors affecting the securities market.

Conclusions. The capital market in Ukraine plays a crucial role in attracting investment, facilitating economic growth, and providing opportunities for companies to raise capital. Over the years, the capital market was underdeveloped. Despite ongoing challenges, such as the need for further regulatory improvements and increased market liquidity, the Ukrainian capital market shows promise for future development. Continued efforts to enhance transparency, investor protection, and market infrastructure will be essential to unlock the market's full potential and drive economic progress in Ukraine.

REFERENCES

1. Bahatska K., Piuro B. (2017). Rynkova kapitalizatsiia kompanii: svitovi ta vitchyzniani tendentsii. [Market capitalisation of companies: global and domestic trends] *Oblik i finansy - Accounting and Finance*. 1, 112-119. [in Ukrainian]
2. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Website of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp> [in Ukrainian]
3. Informatsiina baza ta statystychni dani NKTsPFR [Information base and statistics of the NSSMC. NSSMC website]. www.nssmc.gov.ua Retrieved from: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> [in Ukrainian]

INNOVATIVE APPROACHES IN REMOTE BANKING SERVICES

Mosiashvili Valeri,

Georgian National University SEU
PhD of Economics, Professor, Georgia
Tbilisi, Georgia

Kvinikadze Tamari

Georgian National University SEU
Master of Banking
Tbilisi, Georgia

Annotation. The paper discusses, that the most important feature of banking services is their "productive" character. Receiving cash from the population and enterprises in deposits, "makes the greatest entrepreneurial sense." It is noted, that by providing deposit services, the bank transforms "non-working" and unused monetary resources into "working" assets. This also refers to the "credits" provided to enterprises and organizations for the development of their production and financial activities. By serving the economic activities of their clients, banking operations contribute to the development and acceleration of production. It is noted that, according to the author's opinion, a new banking product is a documented and ordered set of organizational, technical, technological, financial, informational and legal procedures, that make up the regulations for providing new banking services or their complex in an unconventional way, as well as using innovative technology.

Keywords: return on investment, financial assets, innovative investment, bank credit, debt service.

When classifying the services of banks, despite the considerable narrowing of the considered field and the circumstances of their use, the researcher encounters difficulties. The classification can be based on features that carry the qualitative characteristics of the relationship between the bank and the client. Classifications of banking operations are important, such as (Mosiashvili, <https://ijsser.org/index.php>, 2022):

1. Classification of banking products, in accordance with the ways of bank accounting and banking operations.

2. Classification of banking products "Degree of product similarity according to usage".

3. Mixed qualification, formed simultaneously according to several bases: range of services, type of financial instrument, type of banking operation and others.

The simplicity of construction of the given classification, its insufficient systematicity, does not allow to fully convey the content of the product as a set of features (characteristics) determined by the bank's activities. There is no certainty and clarity in the classification. It is not specified what kind of service each product implies. See Table 1 for the criteria for classifying services drawn up by the author.

First of all, banking services can be divided into specific and non-specific services. Specific services are everything that derives from the specifics of the bank's activities as a special enterprise. Specific services include three types of operations performed by them: (Mosiashvili Valeri, 2022) 1. Deposit operations; 2. Credit operations; 3. Settlement operations.

Table 1.

Author's classification of products according to the type of provided services (Mosiashvili, V., 2020)

Classification criteria:	Type of provided services:
Depending on the specifics of banking activity:	<ul style="list-style-type: none"> • Specific services • Non-specific service
Depending on the objects of receiving services:	<ul style="list-style-type: none"> • Corporate • Natural persons
Depending on the method of formation and placement of the bank's resources:	<ul style="list-style-type: none"> • Active operations • Passive operations
Depending on the delivery charge:	<ul style="list-style-type: none"> • Paid services • Free services
In relation to the movement of the material product:	<ul style="list-style-type: none"> • Services related to the movement of material products • Services

Deposit operations are related to placement of clients' cash in deposits (deposits). Credit operation is the main operation of the bank. In general, the largest part of the bank's assets is made up of credit operations. Most often, the bank receives a large part of its income at the expense of lending to clients. Credit operation is still not the main link in the modern structure of banking operations. Due to the economic

crisis, inflation and higher risk, commercial banks prefer to use not so much lending (especially refusing long-term lending), as other, more profitable and less risky operations (for example, foreign exchange operations).

Settlement operations carried out by banks can be carried out both by non-cash and cash settlement. Banks can open accounts from which payments are made based on the client's instructions. These payments are related to the purchase or sale of goods, wages, taxes, fees. During settlements, the bank acts as an intermediary between the seller and the buyer, as well as between enterprises. It also means tax authorities, population, budget. (Valeri, DIGITALIZATION – DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS PROCESS IN CREDIT SYSTEM“, 2022)

The three types of banking transactions discussed are traditional banking transactions. They are traditional primarily in the sense that historically, over a long period of time, they develop and acquire additional functions. It can be said that the mentioned banking operations are the most expensive.

Traditional banking operations can also include cash operations. In modern legislation, they are not included in the basic operations, but according to their purpose, they express the essence of banking activity. Additional operations occupy an intermediate position between traditional and non-traditional operations. They include - foreign exchange operations, operations with securities, operations with gold, precious metals. Non-traditional banking services include all other services. There are quite a lot of them, including: intermediary services, enterprise development-oriented services (stock exchange, stock placement, legal assistance, information services, etc.), guarantees, trust operations (according to the client's order, consultations and assistance), enterprise accounting Assistance, protection of client's interests in judicial authorities, delivery of safes, tourist services and others (Mosiashvili, <https://ijsser.org/index.php>, 2022). It is forbidden for banks to carry out production, trade, as well as insurance activities. In accordance with the discussed classification, services are provided to both legal and physical persons. Practically, the set of services in different banks may be the same, their volume may be different. Some types of services occupy a small place in the list of services of commercial

banks. They should increase the number of operations for individuals (including payments, lending for business and consumer needs, receiving deposits).

Banking services are divided into two main types - paid and free. It is the bank's job to determine whether it is necessary to take money from customers during settlement or not. Depending on certain considerations, individual transactions including settlement, credit and deposits can be carried out free of charge.

Other, more detailed characteristics can be used in relation to the bank's income. They often allocate banking services that generate income. Sometimes the service is expensive and sometimes it is cheap. For example, most active operations allow the bank to earn income, while its passive operations involve paying interest on certain types of deposits. Some banking services require a lot of work, so their price is more expensive. For example, it costs more to process a letter of credit at a bank than a regular money transfer based on a client's tax bill.

Depending on the movement of the material product, banking services are divided into two types: 1. Services related to its movement; 2. Clean service.

Banks with their monetary operations mainly serve the movement of material products, the main part of which belongs to the first type of services. The given services of the bank (such as, for example, the services of transport, communication, trade enterprises) create a new additional value (introduce a significant amount of cash in the bank's coffers). Services are used by organizations that are directly engaged in material production, as well as to meet the personal requirements of individual citizens.

According to the novelty, traditional (consisting of standard and initial basic and additional services of a commercial bank) and innovative (created on the basis of non-standard, individual or new banking services and technologies) are distinguished in banking products. Thus, taking into account the above, it is possible to make the following brief conclusion: (Mosiashvili, V., 2020)

1. The most characteristic feature of banking services is its production character. Even such a simple form as receiving cash funds of the population and enterprises in deposits acquires great importance.

2. It is noted that the bank, by providing passive or deposit services, transforms unused monetary resources into active resources. By serving their customers, banking operations contribute to the development and acceleration of production.

3. According to the author's opinion, a new banking product is the provision of new banking services or their complex in an unconventional way or using innovative technology. Constituent parts of its regulations are a documented and ordered set of organizational, technical, technological, financial, informational and legal procedures.

BIBLIOGRAPHY

1. <https://ijsser.org/more2022.php?id=278-ღაბ>
2. Mosiashvili Valeri. (2022 წლის 21 november). <http://ijsser.org/more2022.php?id=262>. <http://ijsser.org/more2022.php?id=262>: <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2022.v07i11.016>
http://ijsser.org/2022files/ijsser_07__262.pdf-ღაბ
3. Mosiashvili, V. (2020). Banking. Tbilisi: Dani.
4. Mosiashvili, V. (2022 1 November). <https://ijsser.org/index.php>. <http://ijsser.org/more2022.php?id=262> (DOI: 10.46609/IJSSER.2022.v07i11.016 : URL: <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2022.v07i11.016>
http://ijsser.org/2022files/ijsser_07_-ღაბ
5. Mosiashvili, V. (2022). <https://ijsser.org/index.php>.
6. Valeri, M. (2021). sabanko saqme. Tbilisi: Dani.
7. Valeri, M. (2022). DIGITALIZATION – DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS PROCESS IN CREDIT SYSTEM“. International Journal of Social Science and Economic Research, <https://ijsser.org/view past2022.php?issue=12>.

**THE PROBLEMS OF ENSURING SUSTAINABLE COMPETITIVE
ADVANTAGES OF ENTERPRISES IN THE MODERN
INTERNATIONAL MARKET**

Moskvina Anastasiia

PhD in Economics, Docent, Associate Professor of the
Department of Economic Theory and International Economics

Stetsenko Iryna

Student of the second year of the second master's level
Educational and Scientific Institute of Economics and Management
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

Abstract. The paper discusses the challenges of achieving sustainable competitive advantages for enterprises in the modern international market and provides recommendations for their formation in order to enhance the level of international competitiveness for companies seeking to occupy leading positions in the global economic system.

Key words: competition, competitive strategy, international competitive advantage, international competitiveness

The acceleration of the Eurointegration processes is accompanied by intensified competition both in domestic and foreign markets, an increase in the demands for product quality and services. This compels companies to continuously develop their strategic potential, explore effective utilization options, devise competitive strategies, and work towards creating new competitive advantages.

The question of the interrelation between the formation of a company's competitive advantages and its level of competitiveness remains open and constitutes a challenging field for further research. The issue of enhancing the international competitiveness of enterprises through the creation of sustainable competitive advantages has become particularly relevant.

International competitiveness manifests in a company's achievement of

competitive advantages in international rivalry. Competitive advantages are shaped by internal and external factors, serve as the foundation for the company's competitive strategy, and determine its level of international competitiveness.

M. Porter identifies two types of competitive advantages for a company: cost-based competitive advantages, which are achieved through lower costs, and differentiation-based competitive advantages, which arise from product differentiation that enhances their consumer value. Therefore, competitive advantages for companies engaged in international economic activities may include effective pricing policies to reduce costs and be formed based on innovations, improvements, and changes in every aspect of the value creation system [8].

Under the influence of external environmental turbulence, a company's competitive advantages may diminish or disappear altogether. The main reasons for the loss of competitive advantages include deteriorating factor conditions (increased costs, decreased skill level of employees, etc.), reduced investment attractiveness of the company and its innovation potential, decreased adaptability (use of outdated equipment, lengthy development of new products, etc.), reduced market competition, and low incomes of the key population groups in the country, leading to lower demands for product quality and diversity.

The process of forming competitive advantages involves a complex set of procedures and methods aimed at better positioning the company in the competitive environment.

The key characteristics of these technologies are as follows [4]:

- the systematic nature of implementation, driven by the dynamism of the competitive environment and the need for constant monitoring;
- high level of responsibility during their development and execution, resulting from the influence of the decisions being developed on crucial economic indicators; inertia in the manifestation of the consequences of prepared decisions, leading to the inability to promptly eliminate undesirable outcomes;
- complexity of organizational support for technology implementation due to their multifunctionality and the need for coordination between different hierarchical

levels of enterprise management;

- interactivity, which is explained by the presence of numerous informal procedures and the need to introduce specific adjustments in response to changes in market conditions;

- requirement for robust informational support in the form of statistical data, panel research results, and so-called weak signals.

- multicriteria nature associated with the multifaceted character of both management processes and the state of the competitive environment.

Competitive advantages are sustained through continuous improvement, which requires enhancing resources and adopting a global approach to enterprise development strategy.

A company cannot maintain a competitive edge in international competition for long if it fails to leverage and expand its advantages associated with domestic base and a global approach to competition strategy.

To be competitive in the market, a company must possess unique competitive advantages for which conditions are created to ensure their sustainable development. Temporary results can only be achieved through advantages in existing resources or operational efficiency.

Therefore, the focus should be on the company's unique positioning and orientation toward distinct activities. This will enable long-term competitive advantages. Each competitive advantage has its own resource, and the market position of a company in the global market is determined by the number of competitive advantages, their significance, and the duration of their life cycle. The greater the number of unique, difficult-to-replicate competitive advantages and the duration of their life cycle, the stronger the positions of the company in the international market.

Therefore, competitive advantages of all business directions should be developed to ensure international competitiveness of companies in turbulent operating conditions. Companies create a competitive advantage by developing new ways of conducting business, utilizing new technologies, especially the intellectual

resources of the enterprise. Companies succeed in areas where they possess the skills and resources necessary for successful formation of competitive advantage and, as a result, enhance the level of competitiveness, particularly on an international level.

The main building blocks of competitive advantages are efficiency, quality, innovation, and customer responsiveness.

The main reasons that lead to changes in the competitive advantages of companies include new technologies, new or changed consumer needs, emergence of new industry segments, changes in production costs and accessibility, changes in government regulations, and others.

The duration of a company's competitive advantage depends on three factors: the height of barriers to imitation, the ability of competitors, and the overall dynamism of the industry environment.

As evidenced by current practice, achieving a competitive advantage is not always a constant or even a long-lasting phenomenon. After a firm establishes an advantage in an industry, other firms try to emulate it to capitalize on their similarities. That is why a company's competitive advantage should be sustainable and able to withstand the test of time in order to become significant [3].

A sustainable competitive advantage can be understood as the assets, attributes, or capabilities of a company that are difficult to duplicate or surpass, and that provide the highest or favorable long-term position over competitors.

In order for a company to achieve a sustainable competitive advantage, the latter must meet the following key criteria [9]:

- value: it must have significant value for consumers;
- rarity: the advantage is not a common competency or resource, and it is difficult to obtain;
- uniqueness: it cannot be easily copied or imitated by competitors;
- irreplaceability: consumers cannot or do not want to replace the products or services of the company with similar offerings from its competitors.

These criteria are crucial for maintaining a competitive edge in the long run.

The stability of competitive advantage depends on three conditions [1]:

1. The first condition is a unique source of advantage. There is a hierarchy of sources of competitive advantage in terms of their stability. Competitive advantages can be divided into advantages based on their creation sources and their resistance to imitation:

1) "low-level" advantages that can be easily copied by competitors (such as the use of cheap labor or access to a wide range of inexpensive raw materials). These advantages are based on the cost or availability of production factors and do not guarantee a stable market position;

2) "high-level" advantages that result from purposeful business activities, associated with costs, are stronger and more difficult to copy (such as modern patented technology, product differentiation, specialized programs for reproducing highly skilled labor, high reputation of the company and customer relationships, the presence of an extensive sales and service network);

3) "highest-level" advantages, which involve more advanced skills and capabilities, such as specialized and qualified personnel, internal technical capabilities, and strong ties with leading customers, accompanied by continuous modernization of production and business activities, leading to the exhaustion of competitors if they manage to achieve them. These advantages also require stable and cumulative investments in physical assets and specialized intangible assets. Thus, changes, improvements, and innovations are needed to maintain the advantages.

2. The second determinant of sustainability is the number of different sources of advantage that a firm possesses. That is, it is necessary to have not only one advantage, but also to maintain leadership over time by spreading advantages throughout the target link.

3. The third and the most important basis for sustainability is continuous improvement and enhancement.

The firm should rapidly create new advantages and steadily improve its productivity in comparison to existing advantages. In modern, dynamic, and rapidly evolving environments, the only way a company can maintain a competitive advantage over time is through continuous enhancement of its efficiency, quality,

innovation, and customer responsiveness. The most successful firms are those that constantly learn, seeking ways to improve their operations, enhance the value of their distinctive competencies, or create new ones.

There are three ways to achieve sustainable competitive advantage [5]:

- customer loyalty, where customers return to the company because the product offered to them is unique or more valuable than that of competitors (e.g., brand loyalty in the customer's perception);

- positive feedback ("network externalities" and "experience effects") - advantages that follow the logic of "success breeds success" and lead to increased profits when the customer base for a product attracts other customers. Other products that utilize the original product increase the desire of new customers to purchase the original product. This creates a cycle that reinforces the company's competitive position and creates a situation where the "winner takes all," meaning the company that has developed competitive advantages based on network effects has achieved a quasi-monopolistic situation;

- preemptive use of opportunities – this type of competitive advantage is based on a company allocating essential resources for the development of competencies that are "time-locked" - a competitive advantage based on competencies that require a significant amount of time to imitate, such as appropriating resources applied to privileged access.

Conclusions. Thus, the constant changes in the competitive environment of modern businesses sharpen the issue of creating long-term competitive advantages that can ensure high competitiveness for the company. Therefore, each company must make informed choices regarding its competitive advantages and ensure their sustainability.

Companies must constantly innovate and adapt their products, services, and strategies to changing market conditions to meet evolving customer needs and stay ahead of the competition. This includes investing in research and development, fostering a culture of innovation, and embracing new technologies and trends. By employing these recommendations, companies can build and maintain a sustainable

competitive advantage in the marketplace.

LITERATURE

1. Balkovska V. V. Formation of Strategic Competitive Advantages of the Enterprise to Ensure the Increase of Competitiveness. *Economy and society*. 2017, № 13. C. 345–350. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/56.pdf (Accessed: 19.06.2023).
2. Barney J. B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*. 1991. Volume 17, Issue 1 P. 99–120. URL : [https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Barney%20\(1991\).pdf](https://josephmahoney.web.illinois.edu/BA545_Fall%202022/Barney%20(1991).pdf) (Accessed: 19.06.2023).
3. Faulkenberry K. Sustainable Competitive Advantages: Definition, Types, & Examples URL : <http://www.arborinvestmentplanner.com/sustainable-competitive-advantages-definition-types-examples/> (Accessed: 19.06.2023).
4. Holovchuk Yu. O., Pchelianska H. O. Features of Forming a Strategy for Enhancing the Competitiveness of an Enterprise Based on the Paradigm of Innovative Development. *Economics and State*. 2020, № 3. C. 66–70 URL : http://www.economy.in.ua/pdf/3_2020/14.pdf (Accessed: 19.06.2023).
5. Kibuk T. M. The Specifics of Forming Sustainable Competitive Advantage of an Enterprise. *Effective economy*. 2018, № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/40.pdf (Accessed: 19.06.2023).
6. Kovalenko N. V., Mizyuk S. G. International Competitiveness of the Enterprise: Essence, Main Components, and Sources of Forming Competitive Advantages. *Classic Private University*. 2019. № 2(13). P. 26–30. URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/2_13_uk/6.pdf (Accessed: 19.06.2023).
7. Lombardo J. Types of Competitive Advantage: Cost, Product, Niche & Sustainable Advantages. URL : <https://study.com/academy/lesson/types-of-competitive-advantage-cost-product-niche-sustainable-advantages.html> (Accessed: 19.06.2023).
8. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior

Performance. NY.: Free Press (printed in the USA), 1998. 580 p. URL : <http://resource.1st.ir/PortalImageDb/ScientificContent/182225f9-188a-4f24-ad2a-05b1d8944668/Competitive%20Advantage.pdf> (Accessed: 19.06.2023).

9. Waggoner D. Competitive Advantage. URL : <https://www.referenceforbusiness.com/management/Bun-Comp/Competitive-Advantage.html/> (Accessed: 19.06.2023).

**MODEL OF PERSONNEL DEVELOPMENT
MANAGEMENT IN IT-ENTERPRISES**

Netesina Iryna Ihorivna

Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

Abstract. The article examines the significance of effectively overseeing personnel development within the IT industry and presents a managerial framework that integrates the 360-Degree Feedback, Assessment Center, and KPI methodologies. By implementing the suggested framework, organizations can enhance employee self-awareness, synchronize their professional growth with the objectives of the organization, foster teamwork and job satisfaction, and cultivate a culture of perpetual learning and advancement.

Keywords: personnel development management, IT sector, competitiveness, efficiency, qualified specialists, 360-Degree Feedback method, Assessment Center method, key performance indicators (KPIs), goal alignment, productivity, employee satisfaction.

The cultivation of personnel development stands as a vital prerequisite for the effective operation of any organization. In the contemporary landscape, individuals possessing an advanced level of education, a broad and comprehensive culture, strategic thinking, and erudition are considered indispensable talents. In the present era, the career advancement of an organization has evolved into one of the primary functions of human resources management. The global IT sector is currently experiencing rapid growth and expansion. With the IT industry relying heavily on skilled professionals, the demand for qualified IT specialists (including those in consulting, software development, and information security) is increasing in the labor market. The swift pace of technological advancements, coupled with the constant

evolution and development of the digital economy, necessitates regular updates to the knowledge and skills of specialists in this field. Simultaneously, the rapid progress in scientific and technical knowledge acts as a catalyst for transforming the internal structure of all human activities. This transformation involves shifts in consciousness, a heightened awareness of the need for cognition and personal development in each individual, and the activation of the motivational mechanism of self-reflection. As a result, individuals develop themselves as information systems by augmenting their intellectual potential [1, p. 3-18]. In light of these circumstances, it is imperative for IT companies to seek out new mechanisms and tools for effectively managing their workforce, facilitating professional growth, and retaining talented professionals.

The advancement of an IT company's personnel holds significant importance, as it directly impacts competitiveness, efficiency, and employee satisfaction. It plays a crucial role in enabling successful operations within the enterprise amidst rapid technological advancements and market fluctuations. Consequently, there is a pressing need to establish a comprehensive model for managing personnel development within the enterprise, drawing upon the systematic organization of best practices from both foreign and Ukrainian IT companies. The proposed model presents an integration of three highly effective methods: the 360-Degree Feedback, the Assessment Center, and the utilization of key performance indicators (KPIs). By employing these methods, IT enterprises can enhance both individual and team productivity, identify areas for growth and improvement, and establish a harmonious alignment between employee objectives and organizational goals. The 360-Degree Feedback method encompasses the gathering of feedback from multiple sources, including managers, subordinates, colleagues, and customers. This approach offers a comprehensive perspective on an employee's performance, strengths, and areas requiring further improvement and development. Within the framework of the personnel development management model, the implementation stages of the 360-Degree Feedback method involve identifying the competencies to be assessed, collecting feedback through surveys and interviews, analyzing the feedback received, and continuously monitoring progress to make necessary adjustments in the direction

of employee development [2, p. 58-69].

The Assessment Center method focuses on evaluating employees' competencies, knowledge, and behaviors by utilizing a series of simulated exercises, tests, and activities. This approach offers a comprehensive assessment of an individual's skills and potential for future roles within the workplace. The key components involved in implementing the assessment center method are as follows:

- developing exercises that align with job requirements;
 - involving external experts to conduct the assessment and evaluate the outcomes;
 - assessing various dimensions, including problem-solving, decision-making, leadership, and teamwork;
 - collecting objective and impartial data to identify development needs;
 - creating individualized development plans based on the assessment results
- [3, p. 1-47].

The method of key performance indicators involves establishing precise, quantifiable, realistic, pertinent, and time-constrained objectives for employees. KPIs offer transparency regarding anticipated outcomes and align personal objectives with organizational objectives. The following are essential steps for incorporating the KPI method into the framework:

- formulating explicit organizational goals and objectives;
- establishing SMART goals (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, and Time-Bound) as KPIs for individual employees, which contribute to the accomplishment of broader enterprise goals;
- regularly monitoring and assessing progress in attaining the KPIs;
- delivering constructive feedback and guidance to assist employees in attaining their goals [4, p. 1228-1263].

A comprehensive approach to implementing these methods entails conducting regular evaluations to gauge the personal and professional advancement of employees and establishing fresh objectives to foster their ongoing growth. The evaluation process is founded upon an individualized approach that considers the unique

characteristics of each specialist, coupled with a comparative database to measure the dynamics of progress. By accounting for the distinct developmental aspects of each employee, this approach facilitates continuous personal and professional enhancement. Consequently, it aids in fostering continuous staff development, enhancing overall productivity, and attaining the strategic goals of the organization.

The developed model (Figure 1) comprises seven primary stages and draws upon the data derived from three impactful methods:

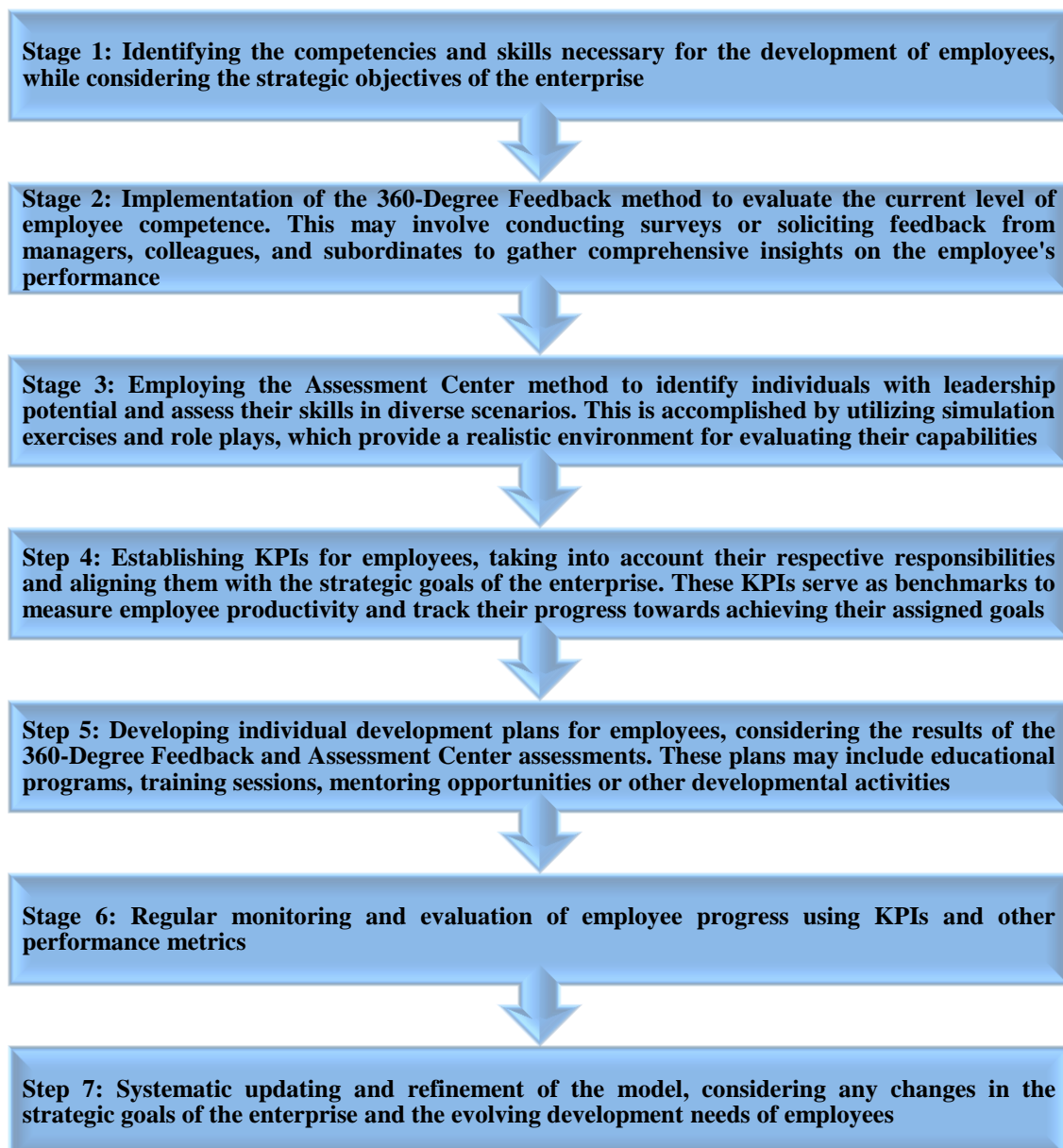

Figure 1. A model for managing the development of IT personnel

The utilization of the proposed model for staff development management in IT enterprises offers several benefits, including:

- improved self-awareness and identification of employee skills gaps;
- enhanced alignment of employee development with organizational goals;
- strengthened teamwork and collaboration through the sharing of feedback and development experiences;
- increased employee engagement and satisfaction, leading to higher retention rates;
- cultivating of a culture of continuous learning and improvement.

In conclusion, the integration of the 360-Degree Feedback, Assessment Center, and KPI methods provides IT enterprises with a robust staff development model. This model enables organizations to effectively identify development needs, enhance employee competencies, and align individual and team performance with strategic goals. By implementing this comprehensive approach, IT enterprises can foster a culture of continuous improvement, innovation, and long-term success. The aforementioned model exhibits significant versatility, rendering it applicable not solely to IT enterprises, but also to organizations across various industries wherein the enhancement of employee skills remains imperative in response to the swift progress of pertinent technologies.

REFERENCES

1. Zhylynska O. (2011). The Science & Technology Activity as an Object of Study. *Science and Science of Science*, (1), 3-18.
2. Church, A. H. (2000). How Does 360-Degree Feedback Work? *The Academy of Management Executive*, 14(1), 58-69.
3. Hoffman, B. J., Melchers, K. G., Blair, C. A., Kleinmann, M., & Ladd, R. T. (2011). Exercises in assessment center technology. *Personnel Assessment and Decisions*, 1, 1-47.
4. Neely, A., Gregory, M., & Platts, K. (2005). Performance measurement system design: A literature review and research agenda. *International Journal of Operations & Production Management*, 25(12), 1228-1263.

СУЧАСНІ ТРЕНДИ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Белей Наталія Петрівна,

ст.викладач

Алмашій Яніна Ігорівна,

к.е.н., доцент

кафедра економіки і підприємництва

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Анотація: У праці розкрито сутність поняття «спеціалізації» аграрних підприємств та визначено її основні форми. Охарактеризовано напрями формування спеціалізації сільськогосподарського виробництва в Закарпатській області. Окреслено деякі проблеми та особливості аграрної спеціалізації в умовах війни.

Ключові слова: спеціалізація, аграрні підприємства, сільськогосподарське виробництво.

Одним з найважливіших напрямів успішного розвитку аграрних підприємств є їх спеціалізація – ефективна форма організації сільського господарства, яка дає можливість зосередити виробництво певних видів продукції на окремих територіях та підприємствах, одержувати завдяки цьому кращі результати господарсько-фінансової діяльності. [1]

Спеціалізація відбиває якісний бік суспільного поділу праці і вказує, виробництво яких саме видів продукції є переважаючим на даній території.

Процес поглиблення й розвитку спеціалізації сільського господарства набуває постійного об'єктивного характеру, що здійснюється водночас на макро-, мезо- і мікрорівнях територіальної організації виробництва, і передбачає якнайповніше використання природних і економічних умов для виробництва певних видів сільської продукції. Показниками розвитку

спеціалізації агропромислового виробництва служать обсяги і структура товарної продукції сільських підприємств, регіонів, природно-економічних зон. [2]

Взагалі прийнято розрізняти три форми спеціалізації сільського господарства: територіальну, або ж регіональну, господарську та внутрігосподарську спеціалізацію. Територіальна спеціалізація сільського господарства являє собою домінуюче виробництво тих чи інших видів сільськогосподарської продукції на певній території, беручи до уваги природо-кліматичні умови. Господарська спеціалізація – це спеціалізація підприємства на виробництві певних видів продукції, виробництво яких забезпечить підприємству найбільший економічний ефект. Внутрігосподарська спеціалізація характерна в першу чергу для великих мультикорпоративних підприємств, і передбачає поділ праці між підрозділами підприємства. [3]

Так, в Закарпатській області спеціалізація сільськогосподарського виробництва може бути різноманітною, враховуючи природно-кліматичні умови та ресурсний потенціал регіону. Основні її форми включають:

- Виноградарство, адже Закарпаття відоме своїми виноградниками та виробництвом якісних вин. Саме виноградарство є однією з ключових галузей сільськогосподарського виробництва в області.
- Птахівництво. Вирощування курей, качок, індиків та інших видів птахів має великий потенціал у регіоні і є перспективним напрямком розвитку.
- Вівчарство. Закарпаття має сприятливі умови для розвитку великого худобного скотарства, зокрема вівчарства. Карпатські вівці мають високі показники молочності та м'ясистості.
- Вирощування фруктів та ягід. Рельєф та клімат регіону сприяють вирощуванню різних сортів фруктів та ягід. Абрикоси, вишні, сливи, яблука та, останнім часом, і вирощування лохини, а також інші плодові культури є поширеними в області.
- Бджільництво. Закарпаття має великий потенціал для розвитку бджільництва. Різноманітність флори та виключні природні умови сприяють

отриманню такого цінного продукту, як бджолиний мед та інших продуктів бджільництва.

Значну нішу в спеціалізації сільськогосподарського виробництва регіону займає і органічне виробництво. Цьому сприяють, звичайно, природно-кліматичні умови. Фокус тут зосереджений на виробництві органічних продуктів без використання шкідливих хімічних речовин та штучних добрив. Сюди включають вирощування органічних овочів, фруктів, зернових культур та екологічно чистого молока та м'яса тварин.

Ці напрямки є лише кількома з можливих форм спеціалізації, які добре розвиваються у сільському господарстві Закарпатської області. Однак розвиток інших галузей, таких як овочівництво, розведення свиней чи грибництво, також може бути перспективним у даному регіоні.

В остаточному рахунку, вибір спеціалізації сільськогосподарського виробництва залежить від багатьох чинників, включаючи попит на ринку і, наявність ресурсів та інфраструктурні можливості.

Звичайно, свої корективи у розвиток і форми спеціалізації сільськогосподарського виробництва по всій Україні внесла і війна. Більшу частину врожаю до початку війни становили пшениця, соняшник та кукурудза, оскільки значну їх частину було призначено для експорту. Спочатку блокування портів, потім заборона на ввіз зерна в деякі Європейські країни показали недоліки експорту великого обсягу цих товарів, тому значна частка підприємств починає вирощувати такі культури, як горох, соя, гірчиця, ягоди, тобто, більш високорентабельні, і транспортування яких є більш варіативним.

Широкого розповсюдження набуває також вирощування городини, тобто овочів та фруктів господарствами населення на своїх присадибних ділянках для власного споживання.

Отже, ефективним виробництво може бути у всіх типах господарств, якщо їхня спеціалізація повною мірою відповідає природним і економічним умовам і при цьому вони забезпечують високу продуктивність діяльності. А поглиблена спеціалізація і концентрація виробництва – основа підвищення

ефективності сільськогосподарського виробництва. [4]

Практика та досвід господарювання аграрних підприємств показує, що кількість основних галузей в їх діяльності не повинна перевищувати двох-трьох. А найбільш економічно ефективними є ті, які раціонально поєднують основні, додаткові і підсобні галузі. Багатогалузеві ж аграрні підприємства, зазвичай, є менш економічно ефективними у своїй діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Маменко О. О. Спеціалізація та підвищення ефективності господарств зернового напрямку, Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ. 2013, Випуск 7. Том 1. С.191-196

2. Афендікова В.І. Спеціалізація і сільськогосподарська кооперація як фактор поглиблення промислової інтеграції в АПК / Агросвіт. - 2010 - № 3. С.26- 28.

3. Райтер Н.І. Теоретичні підходи до визначення сутності спеціалізації виробництва сільськогосподарських підприємств. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, 2016. Вип. 172. С. 154-163

4. Беженар І.М. Стан розвитку спеціалізації в аграрних підприємницьких структурах. Економіка та управління національним господарством. Миколаївський нац. ун-т імені В.О. Сухомлинського. 2016. Вип. 10. С. 128-133.

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ СЛУЖБИ ПРИЙОМУ ТА РОЗМІЩЕННЯ ГОТЕЛЮ «REIKARTZ» У МІСТІ КРОПИВНИЦЬКИЙ

Коротич Дарина Олександрівна

студентка

Полтавський університет економіки і торгівлі

м. Полтава, Україна

Анотація. В статті сформовано напрямки підвищення якості роботи служби прийому та розміщення гостей, відображено етапи процесу технології обслуговування готелю та запропоновано етапи аналізу робочих процесів служби прийому та розміщення готелю «Reikartz» у місті Кропивницький.

Ключові слова: служба прийому та розміщення, готель «Reikartz», якість, технологія обслуговування готелю, робочі процеси служби прийому.

Актуальність дослідження аспектів удосконалення роботи служби прийому та розміщення полягає в необхідності покращення якості обслуговування гостей і оптимізації бізнес-процесів готельного комплексу. В сучасному світі туризм і готельна галузь є важливим сегментом економіки, а збільшення конкуренції серед готелів вимагає постійного вдосконалення і впровадження нових стратегій для залучення і задоволення клієнтів.

Служба прийому будь-якого готелю відіграє ключову роль у першому враженні гостей і формуванні їхньої думки про готель. Ефективна організація реєстрації, швидке заселення та надання вичерпної інформації про послуги готелю стають основою для позитивного враження клієнтів. Дослідження та вдосконалення процесів реєстрації та обробки документів, використання сучасних технологій, таких як електронні системи бронювання та онлайн-реєстрація, можуть значно покращити ефективність роботи служби прийому [1, с. 64].

На поточному етапі розвитку, висока якість діяльності служби прийому та розміщення займає ключове місце у забезпеченні ефективного управління

готельними операціями. Будь-яка затримка в роботі може мати негативні наслідки, як фінансові, так і з точки зору втрати іміджу готелю «Reikartz» міста Кропивницький, що в кінцевому підсумку може призвести до втрати позицій на ринку. Для підвищення якості роботи служби прийому та розміщення гостей готелю необхідно прийняти такі рекомендації, табл.3.1.

Таблиця 1

Напрямки підвищення якості роботи служби прийому та розміщення гостей готелю «Reikartz» в місті Кропивницький [2]

Напрямок	Опис
1. Впровадження технологій самообслуговування	Встановлення та навчання персоналу використовувати технології самообслуговування, такі як автоматичні кіоски реєстрації та виписки, електронні ключі для доступу до номерів, онлайн-системи бронювання тощо.
2. Покращення комунікації з гостями	Вдосконалення системи зв'язку з гостями, зокрема встановлення онлайн-чату або мобільного додатку для швидкого відповідання на запитання та вирішення проблем, забезпечення персоналу необхідними навичками комунікації та сервісного обслуговування.
3. Покращення навичок персоналу	Здійснення навчання персоналу з питань професійного розвитку, включаючи навички комунікації, обслуговування гостей, ефективного використання технологій та роботи з програмним забезпеченням готелю.
4. Аналіз та вдосконалення процесів	Проведення аналізу робочих процесів служби прийому та розміщення, виявлення можливих недоліків та пропозицій щодо їхнього вдосконалення, встановлення стандартів та процедур роботи.
5. Забезпечення якості обслуговування	Розробка системи контролю якості обслуговування, включаючи проведення анонімних опитувань гостей, отримання відгуків та рекомендацій, впровадження програми постійного покращення якості.

Застосування наведених в табл.1 рекомендацій допоможе підвищити якість роботи служби прийому та розміщення гостей готелю «Reikartz» у місті Кропивницький, забезпечивши швидке та комфортне обслуговування гостей, покращуючи їх загальний досвід перебування та сприяючи зміцненню репутації готелю. Розглянемо наведені рекомендації більш детально далі.

Технології самообслуговування займають важливе місце в розвитку готельного підприємства. Вони впливають на всі аспекти діяльності готелю, починаючи від процесу реєстрації гостей і закінчуючи наданням додаткових послуг. Ці технології дозволяють гостям самостійно зареєструватися, отримати ключі до номеру, здійснити оплату та користуватися додатковими сервісами без необхідності звертатися до персоналу.

Одним з основних переваг технологій самообслуговування для роботи служби прийому та розміщення гостей готелю «Reikartz» у місті

Кропивницький є їхня ефективність та швидкість. Гості можуть здійснити всі необхідні дії в одному місці, використовуючи інтуїтивно зрозумілі інтерфейси. Це дозволяє скоротити черги, знизити час очікування та забезпечити більш комфортне перебування гостей у готелі. Процес технології самообслуговування в готельному підприємстві може включати наступні етапи, рис.1.

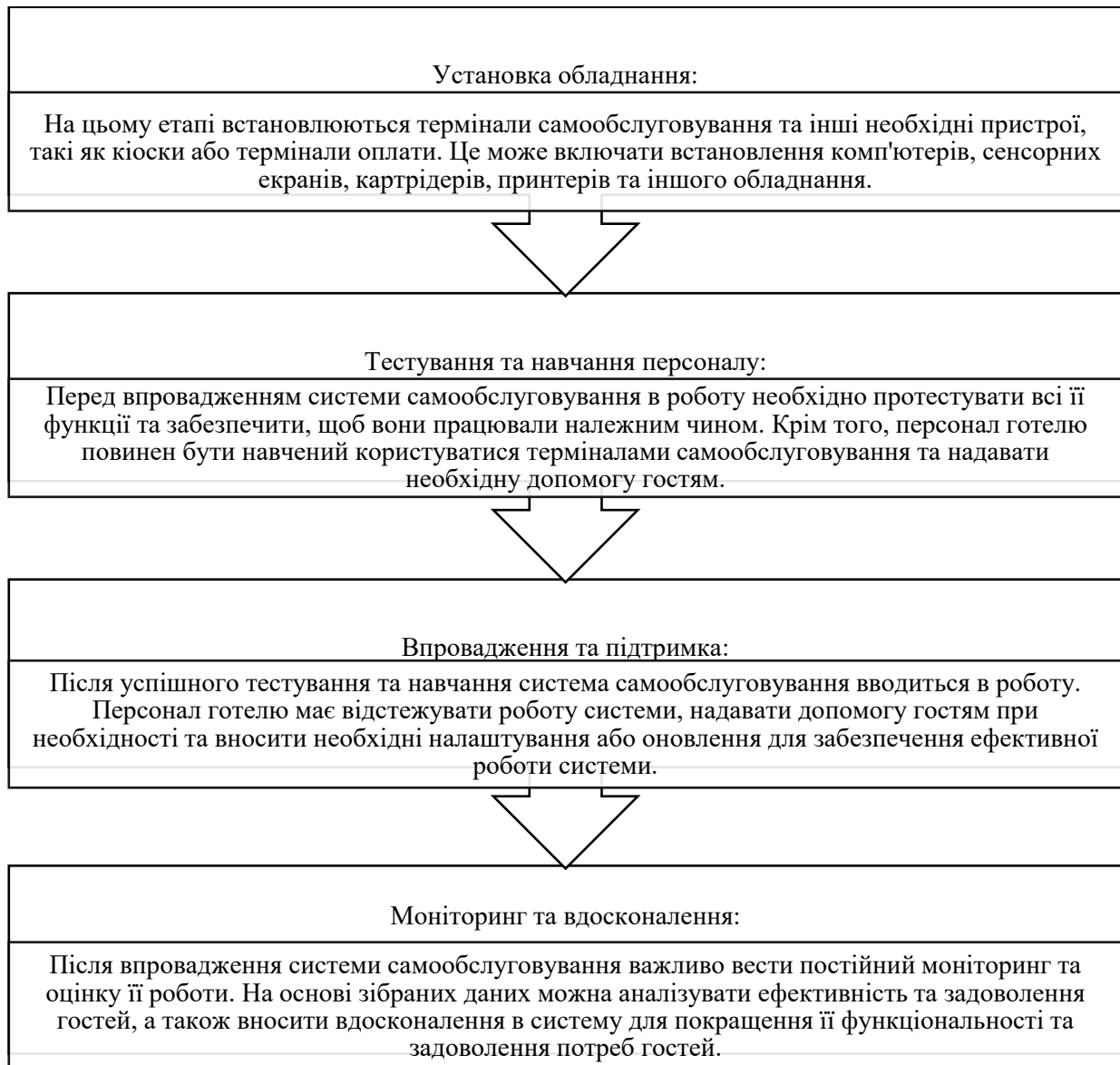

Рис.1. Етапи процесу технології самообслуговування готелю «Reikartz» в місті Кропивницький [3, с. 68]

Впровадження технологій самообслуговування у готельне підприємство, таке як готель «Reikartz» у місті Кропивницький, може значно полегшити процес обслуговування гостей та покращити загальну якість діяльності.

Вдосконалення системи зв'язку з гостями, зокрема встановлення онлайн-чату або мобільного додатку, є важливим кроком у покращенні якості роботи служби прийому та розміщення гостей готелю «Reikartz» у місті Кропивницький. Ці нові технологічні рішення дозволяють гостям звертатися до готелю за допомогою зручних та швидких способів комунікації. Відобразимо в табл.3.2 основні етапи реалізації даного заходу.

Таблиця 2

Етапи запровадження онлайн-чату в роботу служби прийому та розміщення готелю «Reikartz» [4]

Етап	Характеристика
Аналіз потреб та визначення цілей	Визначення мети впровадження онлайн-чату, вивчення потреб гостей та персоналу, а також встановлення очікуваних результатів.
Вибір платформи	Вибір підходящої платформи для реалізації онлайн-чату. Враховуючи функціональність, надійність, інтеграцію з іншими системами та зручність використання для гостей та персоналу.
Налаштування та інтеграція	Підключення обраної платформи онлайн-чату до системи управління готелем та інших необхідних інструментів, таких як система бронювання, база даних гостей тощо. Налаштування чат-бота з необхідними сценаріями та відповідями на типові запитання гостей.
Розробка інтерфейсу	Розробка зручного та інтуїтивно зрозумілого інтерфейсу для гостей, де вони зможуть легко звернутися до служби прийому та розміщення, задати запитання або повідомити про проблему.
Запуск та навчання персоналу	Запуск онлайн-чату та організація навчання персоналу з використання системи, навчання комунікаційним та сервісним навичкам для відповідей на запитання та вирішення проблем гостей через чат-бота.
Моніторинг та підтримка.	Постійне спостереження за роботою онлайн-чату, аналіз отриманих відгуків та реакцій гостей. Вдосконалення функціоналу та процесів на основі зібраної інформації та відгуків
Постійне вдосконалення	Регулярне оновлення і вдосконалення онлайн-чату, враховуючи змінні потреби гостей та нові технологічні можливості. Розробка нових функцій та можливостей для поліпшення комунікації.

Згідно табл.2, встановлення онлайн-чату або мобільного додатку надає можливість гостям звернутися до служби прийому та розміщення з будь-якого місця і в будь-який час. Це дозволяє їм задавати запитання, отримувати необхідну інформацію, робити запити або повідомлення про проблеми, які потребують негайного вирішення. Спілкування в режимі реального часу допомагає гостям отримувати оперативні відповіді та швидко вирішувати свої потреби.

Однак, успішна реалізація цих інструментів вимагає забезпечення персоналу необхідними навичками комунікації та сервісного обслуговування.

Персонал повинен бути підготовлений до ефективного використання цих технологій, вміти швидко та професійно відповідати на запитання гостей, вирішувати проблеми та забезпечувати задоволення їхніх потреб. Навички ефективної комунікації, вміння працювати з програмним забезпеченням та використовувати технології стануть важливими компетенціями для персоналу служби прийому та розміщення.

Особливості покращення навичок персоналу з метою підвищення якості роботи служби прийому та розміщення готелю полягають у наступних аспектах.

1. Навчання та підготовка. Важливим етапом є надання персоналу готелю необхідних знань, навичок і інструментів для ефективної роботи в службі прийому та розміщення. Це може включати тренінги з побутової та професійної етикету, культури обслуговування, комунікаційних навичок, використання технологій та програмного забезпечення, що використовуються в готелі.

2. Зосередженість на гостях. Персонал повинен бути орієнтованим на гостей та їхні потреби. Важливо вміти прослуховувати та розуміти запити гостей, швидко реагувати на їхні питання та проблеми, а також надавати індивідуальний підхід до кожного гостя.

3. Розвиток комунікаційних навичок. Вдосконалення навичок комунікації допоможе персоналу ефективно спілкуватися з гостями. Це включає вміння чітко висловлювати думки, ввічливо й професійно спілкуватися, слухати і розуміти потреби гостей, а також вирішувати конфліктні ситуації з великою толерантністю та дипломатичністю.

4. Систематичні тренінги та оновлення знань. Регулярні тренінги та оновлення знань є необхідними для персоналу готелю. Це може включати ознайомлення з новими процедурами, політиками та стандартами обслуговування, навички вирішення проблем, використання нових технологій та програмного забезпечення.

5. Емоційний інтелект. Персонал готелю повинен мати високий рівень

емоційного інтелекту, що дозволить їм ефективно спілкуватися з різними типами гостей та вирішувати ситуації, пов'язані з емоціями, такими як незадоволення чи невдоволення.

б. Фідбек та вдосконалення. Система фідбеку, яка дозволяє гостям залишати свої враження та рекомендації, а також проведення внутрішнього аудиту роботи служби прийому та розміщення, допомагає виявляти проблемні аспекти та покращувати якість обслуговування. Важливо систематично оцінювати роботу персоналу та надавати конструктивний фідбек, щоб сприяти їхньому професійному зростанню та розвитку [5, с. 20].

Результатами програми навчання стане підвищення рівня знань та навичок для виконання своїх обов'язків на високому рівні. Вона охоплює такі аспекти, як стандарти готелю, культура обслуговування, комунікаційні навички, використання технологій, робота з програмним забезпеченням, вирішення конфліктів, безпека та маркетинг. Це допоможе забезпечити високу якість обслуговування та задоволення потреб гостей у готелі «Reikartz» у місті Кропивницький.

Покращення навичок персоналу готелю «Reikartz» є постійним процесом, який спрямований на досягнення високої якості обслуговування та задоволення потреб гостей. Це включає навчання, розвиток комунікаційних навичок, систематичні тренінги, зосередженість на гостях, використання системи фідбеку та постійне вдосконалення. Всі ці аспекти сприяють підвищенню якості роботи служби прийому та розміщення, створюють позитивний досвід для гостей та сприяють розвитку готелю.

Необхідність аналізу робочих процесів служби прийому та розміщення готелю «Reikartz» у місті Кропивницький є необхідною складовою вдосконалення готельного підприємства. Швидкі зміни в галузі гостинності, зміна очікувань гостей та розвиток технологій вимагають постійного оновлення та оптимізації робочих процесів. Відобразимо на рис.2 етапи проведення такого аналізу.

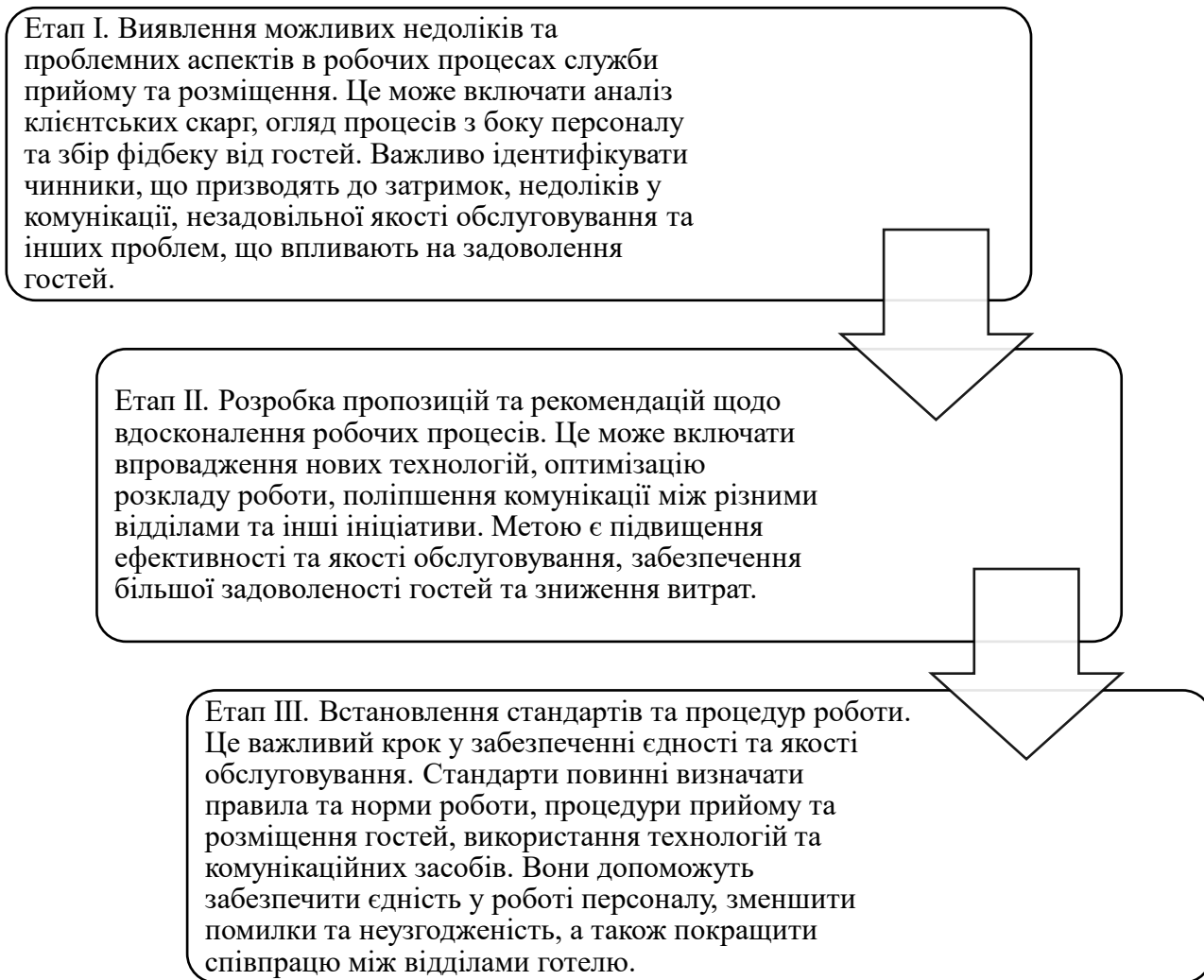

Рис.2 Рекомендовані етапи аналізу робочих процесів служби прийому та розміщення готелю «Reikartz» у місті Кропивницький [6]

Аналіз робочих процесів, виявлення недоліків, вдосконалення процедур та встановлення стандартів повинен бути постійним циклом удосконалення діяльності служби прийому та розміщення готелю «Reikartz». Цей підхід допоможе забезпечити ефективну роботу готельного підприємства, підвищити рівень обслуговування та задоволення гостей, а також збільшити конкурентоспроможність на ринку гостинності.

Розробка системи контролю якості обслуговування є важливим кроком у покращенні роботи служби прийому та розміщення готелю «Reikartz». Ця система включає проведення анонімних опитувань гостей, отримання їх відгуків та рекомендацій, а також впровадження програми постійного

покращення якості.

Анонімні опитування гостей дозволяють зібрати об'єктивну інформацію про їхнє задоволення та незадоволення щодо різних аспектів обслуговування. Це може включати якість прийому, комунікацію з персоналом, стан номерів, ресторанний сервіс та інші аспекти. Ці відгуки та рекомендації надають цінну інформацію для визначення недоліків та можливостей покращення.

Крім того, впровадження програми постійного покращення якості допомагає активно працювати над виявленими недоліками та вдосконалювати процеси. Це може включати організацію тренінгів та навчань для персоналу з метою покращення їхніх навичок та знань. Також, встановлення індивідуального коефіцієнта продуктивності праці (KPI) допомагає виміряти та оцінити рівень продуктивності персоналу і сприяє досягненню встановлених цілей щодо якості обслуговування.

Застосування такої системи контролю якості обслуговування дозволить готелю «Reikartz» не тільки виявити проблемні моменти та недоліки, але й активно працювати над їх вирішенням, підвищувати якість обслуговування та задоволення гостей, а також забезпечити стійкі позитивні результати у розвитку та конкурентоспроможності готелю.

Висновки. Необхідність удосконалення роботи служби прийому та розміщення гостей виникла разом із розвитком нових технологій та зміною образу та ритму життя людей. Споживачами стало цінуватися як якість послуги, а й швидкість обслуговування. Переважними є готелі, де діють внутрішні стандарти, спрямовані на якісну та швидку реєстрацію гостей з використанням технологій для експрес-заселення та самообслуговування. Це дозволяє гостям заощадити час та отримати більш комфортний та ефективний досвід перебування у готелі. Наведений аналіз інформаційного забезпечення готелю «Reikartz» далеко не повний, але він представляє основні функції системи, яких не достатньо для успішної роботи готелю «Reikartz». Тому необхідно вжити заходів щодо розвитку автоматизованої системи управління готелем «Reikartz». Адже готелі, які охоплюють міжнародну аудиторію, все

Більше вимагають нових технологій, які є ефективною формою комунікацій з гостями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Резнікова В. Туристичний продукт: товар чи послуга? Підприємництво, господарство і право. 2020. №10. С.64-70
2. Офіційний сайт готелю готель «Reikartz» URL: <https://reikartz.com/uk/hotels/kropivnizkiy/> (дата звернення: 05.06.2023)
3. Охота В. І. Показники якості послуг (продуктів) туристичної індустрії (методичний та емпіричний аспект). Економіка та держава. 2020. № 4. С. 68–73
4. Ідрісов О. Кращі світові практики цифрової трансформації туристичної діяльності. Strategy Partners. URL: <http://digitalbusinessmodel.ru/page7181064.html> (Дата звернення 07.06.2023)
5. Грицай, Ю. "Готель - це лояльність гостей до нас і наша до гостей". Академія гостинності. 2021. № 2/3. С. 19–23
6. Поворознюк, І. (2022). Проблеми якості обслуговування на підприємствах індустрії гостинності. Економіка та суспільство, 2022 №41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-8> (Дата звернення 17.05.2023)

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ БАНКІВСЬКОЇ СИТЕМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Кузьменко Олена Юріївна,

старший викладач кафедри
економіки та морського права

Кузьменко Валентин Сергійович

асистент кафедри безпеки життєдіяльності
та професійно-прикладної фізичної підготовки
Херсонська державна морська академія
м. Херсон, Україна

Анотація: У статті визначено яким потрясінням піддавалась вітчизняна банківська система протягом останніх років. Встановлено, що не зважаючи на введення воєнного стану на території України, українська банківська система продовжує працювати, але з урахуванням деяких тимчасових обмежень, встановлених Постановою Правління Національного банку України № 18 від 24.02.2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». Проаналізовано сутність нормативних документів, прийнятих в перші дні війни, виокремлено ключові положення, якими керувались банки під час організації своєї діяльності. Досліджено механізми підтримки Національним банком України вітчизняної банківської системи. Проаналізовано структуру банківського сектору за останні три роки кризь призму визначення впливу воєнного стану на його зміну. Встановлено ключові тенденції, яким піддавався валютний ринок за останній рік та наведено заходи, які запроваджував Нацбанк для його стабілізації.

Ключові слова: банківська система, рефінансування, ліквідність, воєнний стан, кредитування, активи.

Пріоритетним напрямком розвитку фінансової системи кожної країни є вдосконалення банківської сфери через цифровізацію всіх процесів, які в ній відбуваються. Останнім часом вітчизняна банківська система зазнала значних

потрясінь і продовжує функціонувати в умовах стресу, невизначеності та значної волатильності ринку. Усе це, починаючи з 2020 року, було спричинено поширенням пандемії COVID-19 та запровадженими карантинними обмеженнями, а потім значно поглиблено через збройну агресію країни-агресора і як наслідок запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України [1]. У той же день Національним банком України (НБУ) було прийнято Постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». Цим нормативно-правовим документом визначався кардинально новий порядок роботи банківської системи України на найближчу перспективу [2]. Ці обставини стали дуже важливими факторами, які вплинули на стабільність функціонування банківського сектору.

Згідно із Постановою банки були змушені забезпечувати роботу всіх відділень у безперервному режимі, але за умови, якщо відсутня безпосередня загроза життю та здоров'ю працівників та клієнтів. За банками закріплювався обов'язок створити умови для вільного доступу власників до своїх сеймових скриньок. При цьому, ніяких обмежень на безготівкові розрахунки накладено не було. А також без обмежень здійснювати платежі Уряду згідно законодавства про особливий період. НБУ вищевказаною постановою зобов'язувався надавати підтримку банкам для постійного підкріплення банкоматів готівкою.

Окрім того, для підтримки ліквідності центробанком було запроваджено механізм бланкового рефінансування банків, а саме скасовано обмеження щодо строків та суми рефінансування і додано можливість продовжити його ще на календарний рік. Маючи на меті нівелювати негативний вплив панічних настроїв населення, щодо зняття з рахунків коштів, в перші дні повномасштабної війни Нацбанком було введено обмеження на зняття готівки в обсязі не більше 100 тис. грн. Крім цього обмеження також діють й інші встановленні НБУ, а саме:

- заборона видачі готівкових коштів з рахунків клієнтів в іноземній

валюті;

- призупинення роботи валютного ринку України, крім операцій з продажу іноземної валюти клієнтами;
- фіксація офіційного курсу іноземної валюти станом на 24.02.2022;
- уведення мораторію на здійснення транскордонних валютних платежів;
- зупинення здійснення обслуговуючими банками видаткових операцій за рахунками резидентів держави, що здійснила збройну агресію проти України;
- призупинення банками-емітентами електронних грошей, здійснення випуску електронних грошей, поповнення електронних гаманців електронними грошима, розповсюдження електронних грошей.

Всі прийняті рішення Нацбанку ґрунтувались на таких принципах:

- захист інтересів клієнтів банку, забезпечення надання їм послуг на належному рівні, проте з урахуванням факторів безпеки;
- підтримка діяльності банківських установ та їх ліквідності. Так, НБУ виходив з того, що негативний вплив військових дій на діяльність банків не повинен спричинювати визнання їх неплатоспроможними. Для цього проблемним фінансовим установам за потреби буде надано час для відновлення фінансової стабільності після закінчення воєнного стану;
- забезпечення прозорості фінансової звітності банків, яка відображає їх реальний фінансовий стан. Це пов'язано з тим, що в умовах відсутності достовірної та прозорої звітності регулятора буде вкрай складно реалізувати ефективні заходи щодо покращення умов функціонування вітчизняної банківської системи після завершення війни.

Виходячи з цих принципів, НБУ визначає перелік і зміст заходів, які спрямовуються на підтримку банківської системи. Проте доцільність застосування тих чи інших важелів регуляції на практиці залежить від реалізації різних сценаріїв розвитку подій [3].

Додатковим інструментом підтримки стабільності банківської системи у період воєнного стану було запровадження на початку війни бланкового рефінансування. Згідно з офіційними даними, опублікованими на сайті

Нацбанку, протягом першого місяця війни цим інструментом скористалось близько 30 банків. При цьому, загальна сума заборгованості за цим типом рефінансування склала 20,2 млрд грн, що складає менше 3% всіх депозитних вкладень.

Подальша підтримка ліквідності банківської системи здійснювалась через припинення проведення тендерів щодо розміщення депозитних сертифікатів, терміном на 14 днів, зміну порядку оголошення тендерів про рефінансування, з урахуванням поточної ситуації в країні, скасування вимоги щодо збільшення нормативів обов'язкового резервування [4].

Окрім того, у квітні 2022 року НБУ дозволив проведення (peer to peer) P2P та «quasi cash» переказів на закордонні рахунки. P2P- перекази – це перекази коштів з банківського рахунку однієї фізичної особи на банківський рахунок іншої. Зі свого боку, до операцій «quasi cash» операцій належать: поповнення електронних гаманців, брокерських або форекс-рахунків, оплата дорожніх чеків, купівля віртуальних активів тощо. Ліміт на перерахунок коштів за цими видом переказів становив 100000 грн. на місяць. В подальшому, через використання P2P та «quasi cash» для отримання вигоди на різниці курсів валюти у липні 2022 року ліміт на перерахунки був знижений до 30000 грн. З 5 жовтня 2022 року рішенням НБУ P2P перекази на закордонні рахунки через негативний вплив на стабільність банківської системи повністю заборонені [5].

Згідно результатів огляду банківського сектору, опублікованого НБУ в лютому 2023 року встановлено, що банківська система вистояла та оперативно адаптувалась до функціонування в умовах повномасштабного вторгнення. На момент публікації огляду банківська система характеризується, як операційно стійка, ліквідна та прибуткова. Цього вдалось досягнути за рахунок впровадження реформ у довоєнний час, докладеним зусиллям самих банків, вчасно вжитих превентивних заходів та підтримці НБУ.

На найближчу перспективу НБУ рекомендує банкам зосередитися на відновленні кредитування та підтримці своїх бізнес моделей з урахуванням можливості довгої тривалості війни. При цьому кредитний ризик і надалі

залишається одним із ключових ризиків банківської системи. НБУ планується протягом 2023 року провести оцінювання стійкості банків, за підсумками якого буде визначено терміни для відновлення банками капіталу. Окрім того, планується розробка графіку відміни тимчасових регуляторних послаблень.

За попередніми оцінками більшість фінансових установ зможе відновити капітал за рахунок майбутніх прибутків, проте ряду банків ймовірніше за все знадобиться додаткова допомога акціонерів. Також банкам рекомендовано зосередити увагу на керуванні ліквідністю, дотриманні процентної політики, що, зі свого боку, повинно слугувати основою для стимулювання строкових вкладів населення.

Отже можемо сформулювати висновки, що завдяки злагодженим діями регулятора в особі НБУ національна банківська система працює стабільно та забезпечує безперервну роботу фінансових установ в умовах воєнного часу. Згідно з офіційними даними Нацбанку втрати фінансового сектору за останній рік оцінюються як помірні. Попри військові ризики, зберігається достатній рівень ліквідності банківської системи для безперервного здійснення безготівкових розрахунків та виконання інших зобов'язань.

У майбутньому ключовим фактором впливу на фінансовий стан банківської сфери стане кредитний ризик, реалізація якого може значно зменшити рівень банківського капіталу. Проте НБУ не планує застосовувати санкції до банків, через недотримання вимог щодо наявності капіталу та необхідного рівня ліквідності на час дії правового режиму воєнного стану та деякий час після його завершення, що забезпечить банківській системі необхідний час для відновлення фінансової стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/202 / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного

стану: Постанова НБУ від 24 лютого 2022 року № 18 / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_18.

3. Дадашова П. Фінансова оборона країни. Як працює банківська система під час війни. Українська правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684104>.

4. Стан фінансового сектору України та заходів НБУ з підтримки його безперебійного функціонування в умовах воєнного стану. Національний банк України. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/stan-finansovogo-sektoru-ukrayini-ta-zahodi-nbu-z-pidtrimki-yogo-bezperedbiynogo-funktsionuvannya-v-umovah-voyennogo-stanu>.

5. Які грошові перекази за кордон дозволені: роз'яснення НБУ. Дебет-Кредит. 2022. URL: <https://news.dtkr.ua/finance/bank-system/76363-iaki-grosovi-perekazi-za-kordon-dozvoleni-roziasnennia-nbu>.

6. Корнилюк Р. Головні тенденції банківського ринку після 12 місяців війни. Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/13/697976>.

7. Заволока Ю.М., Кузьменко О.Ю., Кузьменко В.С. Робота банківської системи та валютного ринку в умовах війни. 2023. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2346/226>.

ЕТАПИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Невмержицький Дмитрій Сергійович

магістр,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація. В тезах зауважено, що в умовах сучасної кризової ситуації через війну інвестиційна діяльність в енергетиці набуває особливого значення. А управління інвестиційною діяльністю має стратегічне значення. Визначено основних шість етапів залучення інвестицій до енергетичного сектору України після війни.

Ключові слова: енергетичний сектор, інвестиційна діяльність, етапи.

В умовах економічної кризи та воєнного стану, фінансової нестабільності в Україні для бізнесу стає все більш важливою є активізація інвестиційної діяльності. Цей процес дозволяє здійснювати структурні реформи, інноваційний розвиток та покращувати енергетичну інфраструктуру національної економіки України. Підвищення ефективності інвестиційної діяльності є стратегією забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Крім того, цей процес сприяє сталому соціально-економічному розвитку держави.

В умовах сучасної кризової ситуації та глобальної невизначеності ефективність інвестиційної діяльності має безпосередній вплив на виробничу діяльність підприємств. Розвиваючи цю тезу, слід зазначити, що інвестиційна діяльність підприємств України впливатиме на соціальні, екологічні та інфраструктурні чинники загального розвитку національної економіки.

Збалансована та економічно обґрунтована інвестиційна діяльність підприємств може гарантувати інтенсивне економічне зростання підприємств

та можливість реалізації соціальних, екологічних та "зелених" аспектів діяльності підприємства. Наявність інвестиційних коштів гарантує можливість ефективно впроваджувати новітні технології, вдосконалювати організаційну структуру та виробничі процеси підприємств. Це є запорукою подолання подальших негативних наслідків війни та відкриває перспективу підвищення конкурентоспроможності підприємств і галузі в цілому.

Важливою складовою цього процесу є управління інвестиційною діяльністю компанії з метою забезпечення ліквідності, виконання поточних платіжних зобов'язань та зростання потенціалу компанії в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

Дослідники [1-6] стверджують, що лібералізація ринку електроенергії має призвести до покращення інвестиційного клімату та кращого залучення інвестицій в економіку в цілому. Однак, спираючись на зарубіжний досвід, деякі опоненти зауважують, що лібералізація енергетичного сектору створює ризики щодо залучення інвестицій в розвиток цього сектору. Причиною такої думки є те, що лібералізація усуває державу від ролі головного інвестора в енергетичному секторі, а особливості інвестиційного процесу означають, що зовнішні інвестори не можуть бути залучені до інвестицій у розвиток, а лише інвестиції з країни походження. Справедливість цього аргументу можна буде оцінити з часом. Однак слід зазначити, що нестача інвестиційних ресурсів не обмежується лише енергетичним сектором. Це макроекономічна проблема для України в цілому. [2, с. 170-176]

Отже, через вищезазначені особливості інвестиції матимуть стратегічний характер (щонайменше 10 років), а інвестори мають бути готові до нижчої норми прибутку, ніж середньоринкова, і не можуть вільно встановлювати ціни на електроенергію з метою якнайшвидшого повернення вкладених коштів. [4, с. 53 - 65]. Така ситуація знижує інвестиційну привабливість енергетичного сектору України в умовах мілітарного впливу.

Розглянуті особливості інвестиційної діяльності підприємств енергетичного сектору мають бути враховані при планування заходів щодо

залучення інвестицій у повоєнний час. Тому доцільно виокремити основні етапи залучення інвестицій до енергетичного сектору України [5, с. 20-29]:

Етап 1. Цей етап включає аналіз інвестиційного мікроклімату в країні. На цьому етапі збирається та аналізується інформація про основні макроекономічні показники, що характеризують економіку країни, в яку здійснюються інвестиції. У випадку з енергетичним сектором особливо ретельно вивчається ступінь державного контролю.

Етап 2. На цьому етапі досліджується інвестиційна привабливість самої компанії. Енергетичний сектор є спеціалізованою галуззю і вимагає детального аналізу показників діяльності компанії. Ця потреба пов'язана з роллю електроенергетичних компаній у загальній національній системі енергопостачання. Тому на практиці використовується процес, відомий як інвестиційна діагностика. Інвестиційна діагностика є комплексним підходом до аналізу показників діяльності компанії і відображає не тільки поточний стан інвестиційної діяльності компанії, але й характеризує перспективи подальшого розвитку компанії на основі оцінки її інвестиційного потенціалу та інвестиційної привабливості.

Етап 3. На третьому етапі визначається необхідний обсяг інвестицій, який компанія планує залучити та використати для подальшого виробництва. Ця сума може бути скоригована відповідно до існуючих нормативно-правових актів, державних обмежень та відкритості сектору для залучення іноземних інвестицій. В енергетичному секторі ці обмеження можуть мати значний вплив на обсяг та строки надходження інвестиційних ресурсів. Найважливішими джерелами інвестицій в енергетичному секторі є тарифні джерела - власні кошти компаній, позикові кошти та вилучені кошти, запозичення, фінансування та фінансування.

Етап 4. Четвертий етап управління інвестиційною діяльністю підприємств енергетичного сектору не має особливих особливостей порівняно з іншими секторами. Основою цього етапу є підтримка показників інвестиційної діяльності підприємств та забезпечення стабільного притоку інвестиційних

коштів. Це дозволить забезпечити стабільний рівень виробництва на запланованому в інвестиційному проекті рівні. Управління інвестиційною діяльністю на підприємствах енергетичного сектору має базуватися на таких принципах: безперервність, комплексність, узгодженість пріоритетів інвестиційної політики підприємства, підпорядкованість інвестиційної політики коротко-, середньо- та довгостроковим цілям функціонування підприємства, відповідність інвестиційної діяльності підприємства наявним фінансовим та інвестиційним ресурсам підприємства, прибутковість та ризик, рентабельність та ліквідність, пошук оптимального співвідношення, нарощування власного капіталу підприємства.

Етап 5. На цей етап впливає ефективність попередніх етапів процесу управління інвестиціями. Залежно від його успішності (особливо на четвертому етапі) виникають управлінські питання, пов'язані зі зміною обсягу інвестицій. Залежно від рівня інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату загальний обсяг інвестицій може збільшуватися або зменшуватися. Такі коливання призводять до змін у процесі освоєння інвестицій та їх відображення у виробництві. Загалом, слід враховувати циклічність цього явища і відповідно здійснювати процес управління на даному етапі.

Етап 6. Шостим і завершальним етапом процесу управління інвестиціями підприємства є підсумковий етап, який базується на результатах інвестиційної діяльності в певному періоді. На основі отриманих даних планується інвестиційна діяльність на наступний період. Основою для цього є аналіз темпів економічного зростання підприємства.

Таким чином, запорукою успішної інвестиційної діяльності є забезпечення високої якості роботи управлінської команди. Ефективність та результативність інвестиційної діяльності також визначають стратегічні перспективи розвитку компанії, оскільки реалізація інвестиційних проектів впливатиме на відновлення енергетичної інфраструктури після війни та подальшого залучення інвестицій в енергетичний сектор України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик В. В. Інноваційно-інвестиційний компонент економічної безпеки підприємницької діяльності. Черкаси, 2017. 301 с.
2. Бушовська Л. Б. Управління інвестиційною діяльністю як важливий складник економічної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 170-176.
3. Даньків Й. Я. Обліково-аналітичне забезпечення управління інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2020. №. 2 (56). С. 130-137.
4. Денисенко М. П., Шапошнікова О. М., Будякова О. Ю. Економічні заходи державного управління щодо залучення інвестицій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. №. 1 (3). С. 53-65.
5. Злотенко О. Б. Фактори дестабілізуючого впливу на процес здійснення інвестиційної діяльності промислових підприємств. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2019. № 1. С. 20-29.

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-
ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРОСТРАНСТВЕННЫМИ ДАННЫМИ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического
образования, Заслуженный деятель науки и техники,

Спортивная школа Aad van Polanen,

г. Лейден, Нидерланды,

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук, академик УАННП,

Близнюкова Татьяна Викторовна,

к.э.н., доцент,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант, Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры,

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами выявлены основные проблемы и перспективы формирования информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными. Обоснованы методологические основы формирования информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными.

Ключевые слова: пространственные данные, информационно-телекоммуникационная система, инфраструктура пространственных данных, пространственное развитие.

Исследование проблем и перспектив формирования информационно-телекоммуникационной системы обеспечения

пространственными данными является актуальной задачей экономической науки, способствующей повышению эффективности и конкурентоспособности экономики страны [1, с. 470].

Активное распространение и признание реальной значимости пространственных данных существенно стимулировало системное развитие инфраструктурных проектных решений во многих странах мира. Попытки построения отечественной инфраструктуры пространственных данных (ИПД) предпринимались и ранее. Однако работа велась недостаточно результативно, формально. При этом на государственном уровне не принимались и не выполнялись системные концептуальные проекты по научному и финансовому обеспечению создания ИПД, а опыт успешно функционирующих инфраструктурных систем NSDI в США и INSPIRE в Европейском союзе не учитывался и не был адаптирован под специфику отечественных реалий.

Вялые фрагментарное структурное реформирование отечественных картографо-геодезических организаций и научное и финансовое обеспечение проблемных задач комплексного развития национальной системы обеспечения пространственными данными с акцентом достижения «цифровой зрелости» кадастровой деятельности существенно снижало роль, а впоследствии привело к разрушению централизованной и достаточно эффективной для прошлого системы обеспечения пространственными данными (ПД).

ИПД – это информационно-телекоммуникационная система обеспечения пространственными данными потребителей. В соответствии с ГОСТ было принято более широкое определение. ИПД информационно-телекоммуникационная система, обеспечивающая доступ граждан, хозяйствующих субъектов, органов государственной и муниципальной власти к распределенным ресурсам пространственных данных, а также распространение и обмен данными в общедоступной глобальной информационной сети в целях повышения эффективности их производства и использования.

В нашей стране в начале 2000-х годов была предпринята попытка

построения отечественной ИПД на основе опыта зарубежных (западноевропейских) инфраструктурных проектов с разработкой «Концепции создания и развития инфраструктуры пространственных данных». Однако из-за некорректного определения целевых концептуальных задач с приоритетной ориентацией на создание и распространение технологически и структурно не обоснованного состава базовых пространственных данных, а также из-за низкого уровня научного сопровождения и организационно-финансового обеспечения, намеченные мероприятия Концепции в полном объеме не были выполнены. В прошедшие годы вся совокупность планируемых и проводимых действий по построению отечественной ИПД носила фрагментарный, узковедомственный и региональный характер, что во многом определялось отсутствием нормативных правовых положений и в целом закона, регулирующего функционирование системы обеспечения пространственными данными. Зарубежный опыт свидетельствует о том, что, например, в США, Европейском союзе, Японии и во многих других странах мира действуют два закона: о геодезии и картографии (о создании пространственных данных) и об использовании пространственных данных. В США на достаточно высоком нормативном правовом уровне управление национальной инфраструктурой пространственными данными (NSDI) осуществляется на основании Циркуляра А-16, «Координация географической информации и деятельности, относящейся к пространственным данным». Во многих странах Европейского союза отлажена и систематически актуализируется нормативная правовая база ИПД, что обеспечивает высокий уровень межведомственной координации и своевременного доведения до потребителей пространственных данных.

В нашей стране разобщенность функциональной ответственности и отсутствие политики на государственном уровне активизирует региональную и ведомственную деятельность по созданию и применению информационных систем обеспечения пространственными данными [2, с. 521]. Во многих регионах функционируют региональные и информационно несовместимые ИПД и другие информационные системы по визуализации пространственных

данных для кадастровой и градостроительной деятельности. Вместе с региональными информационными проектами создаются ведомственные государственные информационные системы и фонды пространственных данных для решения задач в интересах министерств, ведомств и подведомственных организаций. Активизации локальной региональной и ведомственной деятельности по обеспечению пространственными данными также способствует недостаточный уровень полноты, актуальности представляемой информации и своевременности её доведения до потребителей.

При формировании информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными необходимо учитывать опыт работы с пространственной информацией за последние годы [3, с. 554]. Обобщение этого опыта выявило, что массовое использование пространственных было затруднено по следующим причинам:

- разработчики баз пространственных данных или баз геоданных не имели общей концепции и создавали свои структуры баз данных (БД) по своему усмотрению;
- отсутствие централизованных общедоступных фондов пространственной информации;
- отсутствие центров коллективного пользования пространственной информацией;
- методы получения пространственной информации большей частью были ориентированы на проведение собственных измерений, чем на использование ранее полученных данных;
- рассредоточение пространственной информации по различным организациям и недоступность для внешних пользователей;
- наличие ведомственных, отраслевых и местных барьеров при попытках получить пространственную информацию;
- получение и представление пространственной информации в своих форматах и структурах, что приводит к их несовместимости;
- пренебрежение национальными стандартами формирования

пространственных данных.

– при сборе ПД используют различные измерительные средства, что приводит к различным формам и структурам первичных данных, первичные данные впоследствии не унифицируют. Это создает несовместимость и затрудняет использование таких данных другими организациями;

– координатное описание вторичных данных или вторичной пространственной информации многими организациями осуществляется с ориентацией на собственные цели с игнорированием национальных стандартов. Это создает несовместимость и затрудняет использование таких данных другими организациями;

– использованием различных измерительных средств, разнообразие которых также связано с разнообразием областей знаний и деятельности, использующих эту информацию;

– существующие в настоящее время системы идентификации пространственных объектов по их адресному описанию, в том числе реестры, кадастры, регистры, ведение которых осуществляют центральные органы исполнительной власти, не позволяют обеспечить интеграцию и совместное использование ПД, полученных из различных источников;

– отставание законодательства страны в области геодезии и картографии, лицензирования видов деятельности, авторского права, информационных технологий от современных требований, предъявляемых органами государственной власти, органами местного самоуправления, физическими и юридическими лицами к содержанию, качеству и уровню доступности ПД;

– наличие ограничений на распространение ПД;

– низкий уровень актуализации материалов и данных государственного картографо-геодезического фонда страны.

Проблемами, определяющими необходимость создания и развития ИПД страны, являются:

– развитие информационно-телекоммуникационных сетей, в том числе сети Интернет;

- увеличение числа задач, требующих использования пространственных данных, созданных и хранящихся в цифровых форматах;
- распространение геоинформационных технологий как средства эффективного использования пространственных данных;
- рост потребности в создании условий для оперативного доступа к пространственным данным;
- интенсивное развитие инфраструктуры пространственных данных в зарубежных странах.

Для устранения отмеченных недостатков и решения отмеченных проблем в 2006 г. была принята концепция создания и развития национальной инфраструктуры пространственных данных.

Методологические основы формирования информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными представлены на рис. 1.

Современные ИПД хранят базовые и вспомогательные данные. Базовые пространственные данные представляют собой информацию, не содержащую сведений, отнесенных к государственной тайне, таких как: 1) координатной системе отсчета страны; 2) пунктах государственных геодезических сетей; 3) границах между регионами, муниципальными образованиями и населенными пунктами; 4) Государственной границе страны; 5) границах единиц кадастрового деления; 6) границах земельных участков; 7) местоположении зданий и сооружений; 8) наименованиях географических объектов и адресах; 9) границах зон с особыми условиями использования территорий; 10) границах территорий, покрытых лесом; 11) границах поверхностных водных объектов на территории страны; 12) границах особо охраняемых природных территорий; 13) местоположении автомобильных дорог национального, регионального, межмуниципального и местного значения; 14) местоположении железнодорожных путей общего пользования и железнодорожных станций; 15) причалах, речных и морских портах, аэродромах и аэропортах; 16) рельефе местности.

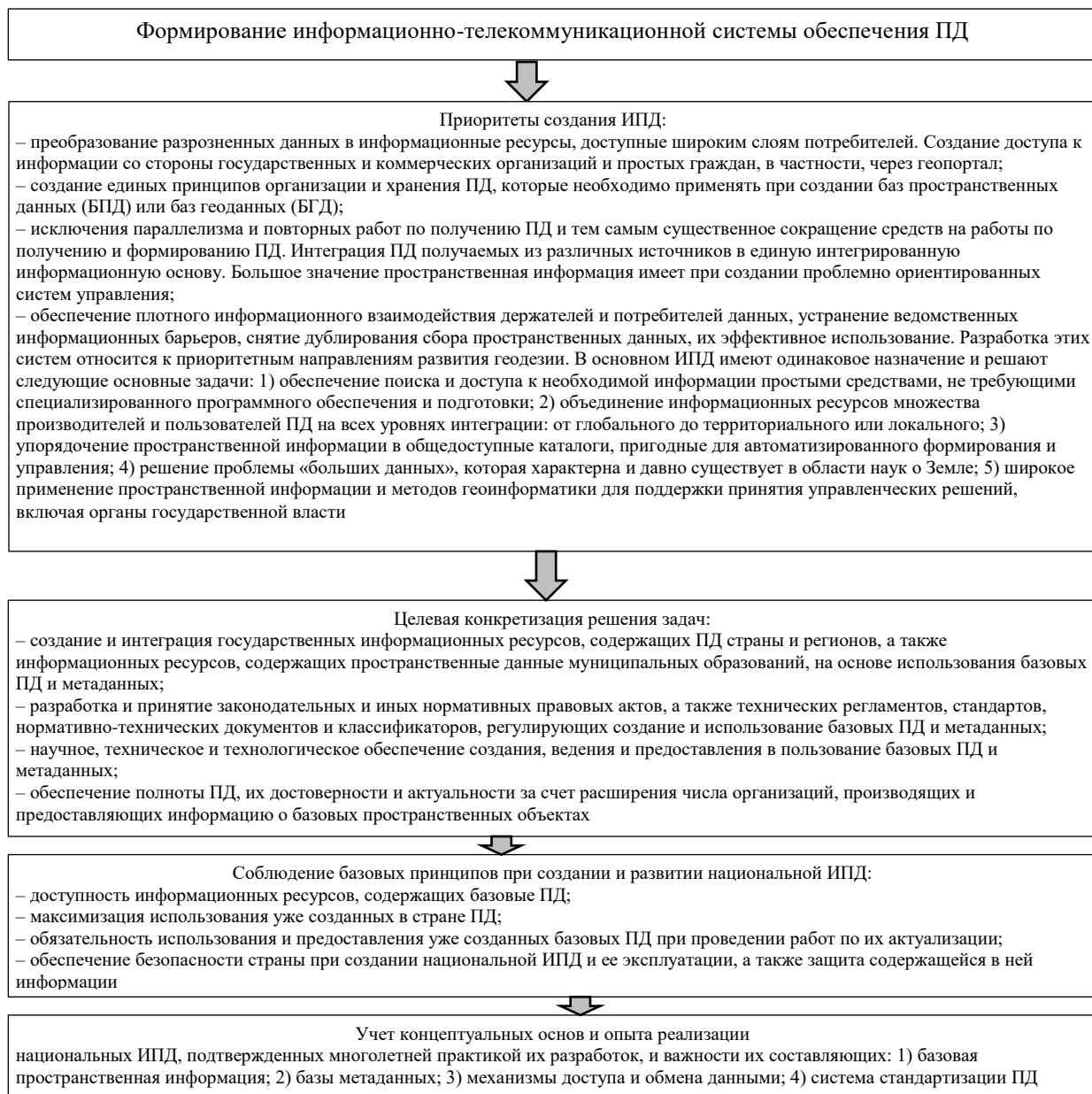

Рис. 1. Методологические основы формирования национальной информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными

Государственный реестр метаданных о пространственных данных входит в состав национального фонда пространственных данных и состоит из следующих разделов: метаданные о базовых ПД, содержащихся в национальном фонде пространственных данных; метаданные о ПД, содержащихся в государственных и муниципальных информационных системах. В целях предоставления информации, содержащейся в национальном

фонде пространственных данных, центральный орган исполнительной власти, осуществляющий функции по оказанию государственных услуг в сфере геодезии и картографии, обеспечивает создание государственных топографических карт и планов.

Проведенное исследование позволило нам сделать следующие выводы.

1. Сравнительный анализ современного состояния отечественных инфраструктурных проектов с основными зарубежными подходами в разработке ИПД выявил существенное отставание в научном, нормативном правовом и технологическом обеспечении создания отечественной системы обеспечения ПД. При определении направлений развития отечественной ИПД выявлено отсутствие документов стратегического планирования и приоритетных нормативных правовых документов по развитию и регулированию системы обеспечения ПД. Отсутствуют и комплексные научные исследования, посвященные развитию отечественной ИПД как системы обеспечения ПД. Имеющиеся отдельные программные документы и научные работы направлены, в основном, на совершенствование кадастровой деятельности. Выявлено, что фрагментарное научное и финансовое обеспечение проблемных задач комплексного развития отечественной ИПД существенно снижает роль, а впоследствии ведет к разрушению централизованной и эффективной в прошлом системы обеспечения ПД.

2. В настоящее время актуальными являются вопросы оперативного предоставления пространственной информации потребителям (органам государственной власти, местного самоуправления, организациям и гражданам) и создания условий для межведомственного и межуровневого информационного обмена. Однако большой объем данных, накопленный в результате производственной деятельности различными предприятиями, а также разнообразие форматов, систем координат и технологий затрудняют, а иногда и вовсе препятствуют процессам обмена информацией. Новые требования рынка, предъявляемые к информации о местности, и развитие информационных технологий обуславливают необходимость поиска новых

решений на основе методов информатики и геоинформатики [4, с. 577]. Выход из сложившейся ситуации нами видится в создании условий, обеспечивающих доступ потребителей к пространственным данным в электронном виде и их эффективное использование. За рубежом подобного рода системы получили название «инфраструктуры пространственных данных» (ИПД). В нашей стране необходимо ускоренное формирование информационно-телекоммуникационной системы обеспечения пространственными данными.

3. Организация национальной ИПД позволит обеспечить: повышение качества и эффективности управления на государственном и муниципальном уровнях за счет широкого использования информационных ресурсов ПД при принятии управленческих решений и контроле их исполнения; предоставление актуальной и достоверной информации о базовых пространственных данных потребителям по единым правилам и тарифам; снижение бюджетных расходов на создание ПД в целом, повышение их качества за счет исключения дублирования работ по созданию пространственных данных; стимулирование инвестиций в создание ПД и связанных с ними информационных услуг.

4. В отсутствие доступа к актуальной, достоверной и стандартизированной информации о пространственных объектах происходит несбалансированное развитие территорий, пространство используется неоптимально, невозможно осуществлять эффективное планирование селитебных, промышленных и рекреационных зон, обоснованное районирование лесных и сельскохозяйственных угодий, проектирование безопасных дорог и т.д. Ускоренное развитие национальной информационной инфраструктуры и цифровой платформы пространственных данных в перспективе обеспечит повышение эффективности и конкурентоспособности экономики страны, позволит оптимизировать управление и стимулировать экономический рост. Наличие полнофункциональной информационной инфраструктуры и цифровой платформы позволяет использовать широкий набор стандартизированных ПД, эффективных моделей, прогнозов развития

природных и антропогенных явлений и процессов, социально-экономических трендов и др. Благодаря обоснованным и дальновидным управленческим решениям достигаются высокие результаты по большинству направлений деятельности государства и регионов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Bliznukova T.V., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) *Kompleksnoe prostranstvennoe razvitie sel'skogo khozyajstva i uluchshenie ispol'zovaniya prostranstvenny`x danny`x* [Integrated spatial development of agriculture and improvement of the use of spatial data]. Proceedings of the *Science and technology: problems, prospects and innovations. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference (Japan, Osaka, June 8–10, 2023)*. Osaka: CPN Publishing Group, 2023, pp. 468–476.

2. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Bliznukova T.V., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) *Sozdanie infrastruktury` i obespechenie e`ffektivnogo ispol'zovaniya prostranstvenny`x danny`x* [Creating infrastructure and ensuring efficient use of spatial data]. Proceedings of the *Scientific progress: innovations, achievements and prospects. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference (Germany, Munich, May 29–31, 2023)*. Munich: MDPC Publishing, pp. 515–522.

3. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Bliznukova T.V., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) *Uluchshenie ispol'zovaniya informacionny`x resursov prostranstvenny`x danny`x pri prinyatii upravlencheskix reshenij po razvitiyu territorij* [Improving the use of spatial data information resources in making management decisions on the development of territories]. Proceedings of the *Scientific research in the modern world. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference (Canada, Toronto, June 1–3, 2023)*. Toronto: Perfect Publishing, 2023, pp. 549–559.

4. Pakulin S.L., Perebeynos V.B., Bliznukova T.V., Feklistova I.S., Pakulina H.S. (2023) *Sovremenny`e instrumenty` obrabotki i analiza danny`x v*

nacional'noj strategii prostranstvennogo razvitiya [Modern data processing and analysis tools in the national spatial development strategy]. Proceedings of the *Innovations and prospects in modern science. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference (Sweden, Stockholm, June 5-7, 2023)*. Stockholm: SSPG Publish, pp. 574–580.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН В ЦИКЛИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Подлесная Василиса Георгиевна,
д.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник
сектора институциональной экономики
отдела экономической теории
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»
г. Киев, Украина

Аннотация. С древних времен и поныне войны – важная компонента циклических процессов общественного развития. Подготовка и ведение реальных боевых действий всегда требуют формирования определенного идеологического базиса и соответствующего информационного сопровождения. В условиях капитализма стало возможным развертывание глобальных военно-экономических циклов, порождаемых борьбой ведущих капиталистических стран за мировое лидерство. В процессе развертывания кризисно-милитаристических фаз глобальных циклов информационное противостояние ведущих акторов геополитики приобретает форму информационной войны, роль которой в информационно-сетевом обществе значительно возрастает.

Ключевые слова: военно-экономические циклы, капиталистическая мир-система, информационная война, «мягкая сила», мировое лидерство.

В исторической ретроспективе циклического общественного развития в эпоху капитализма крупномасштабные войны – неотъемлемая компонента развертывания циклов, порождаемых конкуренцией за статус мирового лидера; при этом ведение боевых действий всегда имеет информационную составляющую. Прототипами таких циклов в докапиталистическую эпоху были военно-экономические циклы, порождаемые борьбой за ресурсы, позволяющие

победившим в конкурентной борьбе и установившим свою гегемонию общественным единицам (род, племя, племенной союз) либо сложным общественным организациям (цивилизация, государство) реализовывать свои цели, эксплуатируя в той или иной форме побежденных. Установление после завершения очередной войны системы гегемонии и эксплуатации несет в себе зачатки следующего военного конфликта [1].

Самые впечатляющие свидетельства очевидцев и жертв крупномасштабных войн, несмотря на постоянно возрастающие технологические возможности их хранения и воспроизведения в разных информационных формах, не останавливают развязывание войн. Согласно поколенческой теории войн А. Тойнби, военный цикл длиной около 120 лет охватывает в среднем жизнь четырех поколений, когда люди первого и второго поколения помнят опыт «великой войны», а представители третьего и четвертого поколения его забывают. Этот цикл состоит из четырех фаз: «прелюдия» войны, сама «великая война», «передышка» после нее, ее «эпилог» и «всеобщий мир» [2].

Для развязывания войн со времен древних цивилизаций и до сих пор необходимы не только материально-техническая база и человеческие ресурсы, но и идеологическое обоснование, сопровождаемое информационной кампанией. От правителей древних обществ до современных государственных деятелей все и всегда планировали войны, тщательно сопоставляя аргументы «за» и «против», для развязывания войны создавалось идеологическое обоснование [3], в ходе боевых действий применялись инструменты информационной войны, направленные на дезинформацию противника и поддержание боевого духа воюющих. В трактате «Искусство войны» Сунь Цзы – выдающийся древнекитайский стратег и полководец утверждал, что «война - это путь обмана. Поэтому, если ты и можешь что-нибудь, показывай противнику, будто не можешь; если ты и пользуешься чем-нибудь, показывай ему, будто ты этим не пользуешься; хотя бы ты и был близко, показывай, будто ты далеко; хотя бы ты и был далеко, показывай, будто ты близко; заманивай его

выгодой; приведи его в расстройство и бери его; если у него все полно, будь наготове; если он силен, уклоняйся от него; вызвав в нем гнев, приведи его в состояние расстройства; приняв смиренный вид, вызови в нем самомнение; если его силы свежи, утоми его; если у него дружны, разъедини; нападай на него, когда он не готов; выступай, когда он не ожидает» [4].

Вооруженное насилие – инструмент подавления внутренних социальных конфликтов в классово-антагонистическом обществе, а также инструмент территориального расширения для цивилизаций, достигших в своем развитии в докапиталистическую эпоху стадии империи, а в условиях капиталистической мир-системы – стадии претендента на роль мирового гегемона [5]. Региональными предшественниками более поздних претендентов на мировое господство, по мнению З. Бжезинского, были Римская, Китайская и Монгольская империи [6]. Монгольская империя создала предпосылки для формирования капиталистической мир-системы, а после ее падения «...Европа стала средоточием мировой власти и ареной основных битв за власть над миром»; до середины XVII в. первостепенной европейской державой была Испания, уступившая свою ведущую роль Франции, которая была доминирующей европейской державой до 1815 г., после чего до Первой мировой войны мировым господством обладала Великобритания. Ни одну из этих доминирующих империй З. Бжезинский не считал действительно мировой державой, признавая такой статус только за США, считая это государство мировой сверхдержавой – «в конце концов мировой политике непременно станет все больше несвойственна концентрация власти в руках одного государства. Следовательно, США не только первая и единственная сверхдержава в поистине глобальном масштабе, но, вероятнее всего, последняя» [6].

В процессе становления и развития капиталистической мир-системы, формирование которой началось в «длинном» XVI в. (то есть около 1450 года), значительно ускорилось движение товаров, капитала, людей, информации в мировых масштабах, что создавало условия для ведения мировых войн, для

развязывания которых каждая из противоборствующих сторон формировала соответствующую идеологию и внедряла ее в общественное сознание. Основной движущей силой развертывания глобальных военно-экономических циклов в условиях капитализма стала борьба ведущих капиталистических стран за мировое лидерство. В условиях капитализма обретение статуса мирового лидера определенным государством означает не только его военно-политическое, технико-технологическое, экономическое лидерство, но и утверждение цивилизационных ценностей страны-гегемона в качестве ориентира общественного прогресса для всего мира, в том числе для стран, приверженных иным цивилизационным ценностям. Эффективным инструментом установления цивилизационной гегемонии в XX в. стала политика «мягкой силы» [5]. Успешное применение мягкой силы всегда базируется на реальном политико-экономическом превосходстве и идеологии культурного превосходства применяющего мягкую силу государства.

Получившее высокое распространение признание культурного превосходства центра Римской и Китайской империи было важным цементирующим фактором их существования; в исторический период, когда Испания имела претензии на мировое господство, источником ее имперской миссионерской активности была религия; источником стойкости Британской империи, как и Франции в период ее доминирования в европейской политике и претензий на мировое господство, была концепция культурного превосходства [6]. И. Валлерстайн считал, что именно государство-гегемон «...может навязывать свои правила и волю (как минимум при помощи использования права «вето») в экономической, политической, военной, дипломатической и даже культурной сфере». В историческом процессе развития капитализма сформировались три самостоятельных случая гегемонии: Объединенные Провинции (Голландия) в середине XVII в., Соединенное Королевство (Великобритания) в середине XIX в. и Соединенные Штаты Америки в середине XX в. В каждом случае гегемонии она достигалась с помощью тридцатилетней мировой войны: Тридцатилетняя война 1618-1648 гг., в

которой интересы Голландии в рамках мир-экономики одержали победу над интересами Габсбургов; цикл Наполеоновских войн 1792-1815 гг., в которых Франция была повержена Британией; Евроазиатские войны 1914-1945 годов [7]. Обретение статуса гегемона в капиталистической мир-системе – процесс циклический; по мнению И. Валлерстайна, «...гегемония – явление очень важное, повторяемое...» [8].

Ф. Бродель считал, что общественному развитию присущи длительные циклические колебания – «вековые тренды» (*trend seculaire*), каждый из которых отражает процессы расцвета и упадка европейских капиталистических миров-экономик и перемещения их центра. В исторический период первого векового тренда (XII-XVI вв.) центром была Италия (Венеция, Генуя и другие торговые города); второго (XVI-конец XVIII в.) – Испания и Португалия (Лиссабон), с 1650 г. – Голландия (Антверпен и Амстердам); третьего (конец XVIII-нач. XX в.) – Англия (Лондон); в 1929 г. центр мира переместился из Лондона в Нью-Йорк [9].

Согласно теории длинных циклов мировой политики Дж. Модельски и У. Томпсона, одним из качеств, необходимых государству для обретения статуса мирового лидера, является наличие политико-стратегической организации глобального радиуса действия. Сам же процесс обретения мирового лидерства имеет циклическую форму, в частности в модели длинных циклов «накопления опыта», объясняющей процесс «возвышения» мировой державы, каждый цикл состоит из четырех фаз: 1 – «определение повестки дня», 2 – «построение коалиций», 3 – «макрорешение», 4 – «исполнение». Фаза «макрорешение» длительностью примерно 30 лет характеризуется глобальным противоборством, по завершению которого появляется глобальный лидер [10].

В XX - начале XXI вв. все более важным фактором достижения успеха в геополитической борьбе становится «мягкая сила»; всеобщая цифровизация расширяет возможности для применения инструментов «мягкой силы». Автор термина «мягкая сила» Дж. Най утверждает, что США выиграли «холодную войну» благодаря стратегии сдерживания, в которой «мягкая» сила

применялась также активно и масштабно, как и «жесткая». Под мягкой силой следует понимать «способность добиваться желаемого на основе добровольного участия союзников, а не с помощью принуждения или подачек. Мягкое могущество возникает, когда страна привлекает своей культурой, политическими идеалами и программами» [11]. В процессе развития производительных сил общества происходит усовершенствование как военных технологий, так и информационных технологий. В ходе развертывания пятого кондратьевского цикла ускорилось развитие информационно-коммуникационных технологий, они приобрели более совершенные формы, что усилило информационную связанность в глобальных масштабах, создало новое пространство для ведения войн – информационное пространство.

По мнению З. Бжезинского, реалии геополитики свидетельствуют об активном развитии неофициальной мировой системы, состоящей из многонациональных корпораций, неправительственных организаций (многие из которых являются транснациональными по характеру), научных сообществ, и получающей еще большее развитие благодаря системе Интернет, что повлияет на очередное распределение обязанностей и привилегий в глобальных масштабах [6]; для реализации своих целей такая неофициальная система использует «мягкую силу», эффективность которой возрастает в современных условиях благодаря росту количества людей, почти постоянно подключенных к информационной среде глобальной сети Интернет.

В структуре глобальной политики XXI в. конкурентная борьба ведущих стран за глобальное лидерство будет иметь важное значение [12]. А значит, в той или иной форме циклические военно-экономические процессы продолжатся, а достижение глобальной консолидации, если и возможно, то в очень долгосрочной перспективе. Глубокое обострение противоречий между ведущими странами западноевропейской, православно-славянской цивилизаций и китайской цивилизацией привело сегодня к развертыванию межцивилизационного конфликта; гибридный и крайне сложный,

многослойный характер этих противоречий обуславливает вовлечение в конфликтные процессы мусульманских и африканских стран, поэтому построение сбалансированной глобальной политической системы, а тем более формирование глобального «регента» в ближайшем будущем маловероятны.

В циклических процессах борьбы за мировое господство в системе глобального капитализма определяющую роль играют конфликтно-милитаристические фазы глобальных военно-экономических циклов, к таковым относятся в первую очередь фаза «макрорешение» длинных циклов мировой политики и фаза «тридцатилетняя война» циклов гегемонии. Конфликтно-милитаристические фазы глобальных социально-экономических циклов в XXI в. приобретают гибридные формы, ориентированные на достижение синергетического эффекта от взаимодействия традиционных методов ведения войны и нетрадиционных инструментов силового воздействия и диверсионных действий; при этом четкого разграничения между войной и миром в условиях гибридной войны не существует. Гибридные войны становятся способом разрешения глобальных противоречий на локальном уровне, что позволяет уменьшить масштабы военно-политических конфликтов и экономить ресурсы, необходимые конкурирующим акторам геополитики для противоборства. От результатов развертывания конфликтно-милитаристических фаз современных длинного цикла мировой политики и цикла гегемонии будет зависеть дальнейшая форма циклической динамики мир-системы. Развитие информационно-сетевого общества усиливает роль информационных войн в развертывании конфликтно-милитаристических фаз глобальных военно-экономических циклов, при этом информационные войны создают основу для институционализации войны как оправданного и необходимого способа разрешения геополитических противоречий. Ведение информационных войн в современных условиях предполагает как активное применение инструментов «мягкой силы», так и создание в случае необходимости идеологического базиса для развязывания реальных боевых действий, а также оправдание применения инновационных видов оружия и

военных технологий, что особенно опасно в условиях существования оружия массового поражения.

Термин «информационная война» одним из первых использовал Т. Рона в отчете «Системы оружия и информационная война», подготовленном им в 1976 г. для Boeing. В отчете отмечалось, что информационная инфраструктура становится ключевой составляющей американской экономики. В то же время она становится уязвимой целью как в военное, так и в мирное время [13]. В конце 1996 г. Р. Банкер, эксперт Пентагона, представил доклад о новой военной доктрине вооруженных сил США в XXI в. (концепция «Force XXI»). Она основывалась на разделении театра военных действий на две составляющие - традиционное пространство и киберпространство, при этом последнее признавалось более важным. К сферам ведения боевых действий, кроме земли, моря, воздуха и космоса, была отнесена также инфосфера. По мнению военных экспертов, основными объектами поражения в новых войнах будут информационная инфраструктура и психика противника (human network) [14]. Развертывание четвертой промышленной революции обеспечивает технологический базис активизации информационных войн, информационное оружие в таких условиях все более активно применяется для манипулирования общественным сознанием. Благодаря глобальной информационной связанности и росту количества людей, которые большую часть своего рабочего времени и отдыха подключены к сети Интернет, а также благодаря постоянно усиливающейся интенсивности информационных потоков в начале XXI в. возросли возможности для осуществления сложных военно-информационных операций в глобальных масштабах.

В процессе развертывания кризисно-милитаристических фаз глобальных военно-экономических циклов происходит частичное разрешение периодически обостряющихся геополитических противоречий, за которым следует переформатирование глобальной геополитической системы. При этом в капиталистической мир-системе происходит постоянно информационное противоборство как составляющая геополитического противоборства,

периодически оно обостряется до уровня активных информационных войн, детерминированных развертыванием конфликтно-милитаристических фаз глобальных военно-экономических циклов.

Информационное противоборство геополитических акторов усиливается перед началом милитаристических этапов циклического развития мир-системы, тем самым создавая идеологические основания для развязывания войн, которые в XXI в. имеют преимущественно гибридный характер, происходят в превращенных формах. Информационное противостояние приобретает масштабы информационной войны при осуществлении реальных боевых действий. Сегодня в условиях завершения фазы «построение коалиций» в развертывании длинного цикла мировой политики и приближения фазы «макрорешение» информационное противостояние ведущих акторов геополитики стало глобальной информационной войной.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Подлесная В.Г. Военно-экономические циклы. *Економічна теорія*. 2018. № 3. С. 45-23.
2. Toynbee A. A Study of History. Vol. 9. London, 1954. pp. 255, 326.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва: Издательство АСТ, 2017. 736 с.
4. Сунь Цзы Искусство войны [пер. с древнекит. Н. Кондрата]. Издательство АСТ. Москва, 2018.
5. Подлесная В. Г. Военно-экономические циклы в контексте цивилизационного развития. *Економічна теорія*. 2022. №4. С. 53-68.
6. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: Издательство АСТ, 2019. 384 с.
7. Валлерстайн И. Три отдельных случая гегемонии в истории капиталистической мир-экономики. *Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. 2003. Вып. 1. Харьков: Константа. С. 160–169.

8. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение: пер. Н. Тюкиной. Москва: Издательский дом «Территория будущего». (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2006. 248 с.
9. Хакимов Г. А. Динамика капитализма в концепции «тотальной истории» Ф. Броделя. *Знание. Понимание. Умение*. 2007. № 3. С. 108-115.
10. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (I). *Полис. Политические исследования*. 2005. № 3. С. 62–82.
11. Най Дж. «Мягкая сила» и американо-европейские отношения. *Smart Power Journal*. 2013. URL: <http://smartpowerjournal.ru/soft-power/>
12. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (II). *Полис. Политические исследования*. 2005б. № 4. С. 124–142.
13. Thomas P. Rona. *Weapon Systems and Information War*. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976.
14. Емельянов С.Л. Некоторые виды современного информационного оружия. *Науково-технічний журнал «Захист інформації»*. 2008. №3. С. 16-19.

**СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ
УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Чуркіна Ірина Євгенівна,
д.е.н., доцент, професор кафедри
менеджменту та інновацій
Лапай Анастасія Олександрівна
студент
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

Анотація: Аналіз методів управлінської діяльності в умовах економічної нестабільності є важливим кроком для забезпечення стійкості та успішності підприємства. Для досягнення цієї мети проведено загальну характеристику методів управління, визначено основні заходи та інструментарій їх реалізації. Кожен з наведених методів спрямований на досягнення певних цілей, забезпечення стійкості та підвищення ефективності підприємства в умовах нестабільного економічного середовища.

Ключові слова: управлінська діяльність, управлінські методи, мотивація, правові аспекти, планування, порівняльний аналіз.

Система методів управління грає важливу роль у досягненні високої ефективності діяльності колективів підприємства. Вона спрямована на забезпечення злагодженої роботи та максимальної мобілізації творчої активності кожного працівника.

Відмінність методів управління від технічних та технологічних методів полягає в їхній спрямованості на організацію та управління людськими ресурсами, включаючи працівників, команди і колективи. Технічні та технологічні методи зазвичай стосуються матеріальних ресурсів, процесів та технологій виробництва.

Методи управління орієнтовані на взаємодію з працівниками,

формування мотивації, комунікацію, розподіл завдань, контроль, стимулювання та розвиток працівників. Деякі з цих методів включають лідерство, делегування влади, командну роботу, мотиваційні стратегії, системи оцінки продуктивності та розвитку персоналу.

Ефективне застосування методів управління дозволяє створити сприятливе середовище для розвитку творчих здібностей працівників, сприяє підвищенню продуктивності праці, стимулює інновації, сприяє вирішенню складних завдань і досягненню стратегічних цілей підприємства.

На нашу думку, систему методів управління слід використовувати в комплексі, оскільки вони взаємопов'язані і взаємозалежні. Вплив на трудові колективи і працівників вимагає комплексного підходу, в якому матеріальна і моральна мотивація виконують важливу роль.

Матеріальна мотивація включає різноманітні стимули, такі як заробітна плата, премії, підвищення посадових окладів, фінансові пільги тощо. Ці чинники стимулюють працівників до досягнення високих результатів, покращення продуктивності та виконання поставлених завдань.

Моральна мотивація ґрунтується на психологічних, соціальних та етичних факторах. Вона включає такі аспекти, як визнання досягнень, можливості професійного розвитку, створення сприятливої робочої атмосфери, комунікацію, участь у прийнятті рішень та виконання важливих завдань.

Застосування цих чинників мотивації вимагає від керівників управління ефективного взаємодії зі своїми підлеглими, розуміння їх потреб та впливу на їх мотивацію. Крім того, важливим є створення відповідного корпоративного клімату, де працівники почувають себе важливими і цінними для організації.

Таким чином, система методів управління включає як матеріальну, так і моральну мотивацію, що забезпечує ефективний вплив на трудові колективи та окремих працівників.

Окремий акцент зробимо на правових аспектах методів управління. Правові аспекти є важливими при класифікації та використанні методів управління. Управління повинно відбуватися в межах законодавства,

дотримуючись встановлених правил і принципів. Організації мають враховувати юридичні вимоги і обмеження, які стосуються зайнятості, праці, безпеки, захисту прав працівників, а також податкового, фінансового та корпоративного права.

Управлінські методи, що використовуються в практиці, повинні бути сумісними з чинним законодавством і відповідати принципам справедливості, рівності, прозорості та етичних стандартів. Наприклад, при використанні методів мотивації працівників, необхідно дотримуватись законодавства про працю та соціального захисту працівників.

Управлінські методи використовуються як система, яка враховує різні аспекти управління, включаючи організаційні форми, спрямованість та характер впливу. Правові аспекти враховуються при формуванні та розвитку управлінських відносин, що означає, що методи управління мають бути сумісними з законами та принципами управління.

Такий підхід дозволяє забезпечити законність, етичність та справедливість у процесі управління, сприяє формуванню стабільних і довгострокових відносин між керівництвом, працівниками та іншими зацікавленими сторонами організації.

Розробка та впровадження методів управління є складним завданням і вимагає застосування загальних та спеціальних методів наукового пізнання. Управлінська наука, як міждисциплінарна галузь, використовує різноманітні методи з інших наук, щоб зрозуміти та вирішувати проблеми управління.

Розглянемо кілька загальних методів наукового пізнання, які використовуються в управлінні:

- аналіз і синтез - аналіз дозволяє розкрити структуру та складові системи управління, а синтез допомагає об'єднати ці складові в єдину функціональну систему;

- прогнозування використовується для передбачення майбутніх подій та трендів, що допомагає управлінцям приймати розумні рішення на основі інформації про майбутні наслідки;

- порівняльний аналіз - порівняння різних аспектів управління, таких як результати, ефективність або витрати, з метою виявлення найкращих практик та визначення пріоритетів;

- планування - розробка довгострокових та короткострокових планів дій для досягнення поставлених цілей;

- моделювання - використання спеціальних моделей та імітаційних систем для аналізу та передбачення різних сценаріїв управлінських рішень;

- статистичне та економіко-математичне програмування використовуються для аналізу статистичних даних, економічного прогнозування, оптимізації рішень та моделювання складних управлінських систем.

Ці методи наукового пізнання допомагають управлінцям аналізувати складні ситуації, приймати обґрунтовані рішення та розробляти ефективні стратегії управління. Використання цих методів сприяє підвищенню рівня науковості та обґрунтованості управлінських рішень.

На нашу думку, необхідно сформулювати принципи відбору методів у конкретній управлінській діяльності, а саме:

1. Принцип поєднання методів різної змістовної природи. Управління вимагає комплексного підходу, тому необхідно поєднувати різні методи з економічної, соціально-психологічної, адміністративної та інших сфер для досягнення кращих результатів.

2. Принцип адекватності. Вибір методу повинен бути відповідним поставленим управлінським завданням і враховувати їх специфіку. Кожен метод має бути ефективним і придатним для досягнення поставлених цілей.

3. Принцип своєчасності та оперативності. Вибір методу повинен враховувати необхідність швидкого та своєчасного реагування на зміни в управлінському середовищі. Методи повинні бути придатними для оперативного впровадження та максимально швидкого досягнення результатів.

4. Принцип ефективності. Вибір методу має бути спрямованим на досягнення максимальної ефективності з використанням мінімальних ресурсів.

Методи повинні бути ефективними та оптимальними для вирішення поставлених завдань.

На різних стадіях управлінського процесу можуть застосовуватися спеціальні принципи. Наприклад, на етапі планування використовуються принципи системності, раціональності та гнучкості планів; на етапі контролю - принципи об'єктивності, оперативності та адекватності контрольних методів.

Отже, вибір методів управління базується на їх відповідності управлінським завданням, своєчасності, ефективності та необхідності поєднання різних методів. Крім того, враховуються специфічні принципи на різних етапах управлінського процесу. Рівень кваліфікації керівних кадрів має велике значення для ефективного застосування методів державного управління. Систематична і цілеспрямована підготовка кадрів дозволяє покращити їх розуміння принципів та практичного застосування методів управління в конкретних ситуаціях. Повсякденне використання різних напрямів впливу на об'єкт управління допомагає розвивати навички та здібності керівників, а також впроваджувати інноваційні методи та підходи у свою роботу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кирпиченко К.С. Аналіз основних принципів і методів управління підприємством. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2011. № 36. С. 345-347.
2. Колпаков В. Методи управління: навч. посібник. Київ, 2007. 158 с.
3. Тарасова Г. О. Методи управління підприємством в умовах економічної нестабільності / Г. О. Тарасова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2015. - Вип. 5. - С. 167-170.

LEGAL SCIENCES

УДК 349.6; 616.9

ХІМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Антонюк Уляна Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
м. Івано-Франківськ, Україна
Антонюк Любов Василівна,
асистент кафедри дитячих інфекційних хвороб
Івано-Франківський національний медичний університет
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: у межах даного дослідження проаналізовано медико-правові аспекти забезпечення хімічної безпеки України у контексті реалізації та гарантування основних прав та свобод людини і громадянина. Окрему увагу звернено на складнощі та перспективи забезпечення хімічної безпеки в Україні в умовах введеного воєнного стану у зв'язку з військовою агресією росії.

Ключові слова: хімічна безпека, права людини, гарантії прав людини, інфекційні хвороби, воєнний стан, військова агресія.

Важливою складовою законодавчих ініціатив в Україні, в умовах військової агресії російської федерації, стало прийняття Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» № 2804-ІХ від 01 грудня 2022 року, який визначає правові, організаційні та економічні засади у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, спрямовані на запобігання небезпечному впливу хімічної

продукції на довкілля та здоров'я людини, встановлює вимоги до діяльності суб'єктів господарювання галузі хімічної промисловості, регулює відносини, що виникають у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, з урахуванням міжнародних зобов'язань України [1]. Відповідно до ст. 1 цього Закону, хімічна безпека – це стан, за якого ризики для здоров'я людини та/або довкілля, які виникають під час виробництва, транспортування, зберігання, використання хімічної продукції, оброблення її відходів, включаючи ризики вчинення хімічних інцидентів, диверсій, терористичних актів, є мінімальними та контрольованими. Основними принципами державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією є: пріоритетність вимог хімічної безпеки, сталий розвиток та захист довкілля від негативного антропогенного впливу; гарантування мінімального ризику для життя та/або здоров'я людини і довкілля під час зберігання, виробництва та використання хімічних речовин або хімічної продукції; доступ до інформації про реалізацію державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією тощо. Тому даний Закон повинен стати важливою гарантією для забезпечення основних конституційних прав та свобод громадян.

Власне, введення в дію даного Закону є відтермінованим у часі до 18 місяців, у зв'язку з воєнним станом в Україні. Але, незважаючи на відтермінування, особливу значущість та нагальну потребу даний нормативно-правовий акт має саме у сучасних умовах, коли держава-агресор здійснила в Україні підлив Каховської ГЕС. Так, після прориву дамби Каховської ГЕС Міністерство охорони здоров'я України одразу попередило про те, що у криницях та відкритих водоймах на півдні можуть опинитися небезпечні для здоров'я хімічні речовини, а також збудники інфекційних хвороб [2].

Руйнування окупантами греблі Каховської ГЕС призвело до катастрофічних наслідків, зокрема загибелі людей, тварин, мору риби на осушених ділянках, руйнування екосистем, забруднення джерел води і ґрунтів. І

в зоні лиха постає низка епідемічних ризиків, найперші з яких – можливий спалах гострих кишкових та інших інфекційних захворювань через обмежений доступ до чистої води [3]. Масштабне підтоплення руйнує інфраструктуру та призводить до вимивання вигрібних ям, сміттєзвалищ, кладовищ, скотомогильників, де можуть зосереджуватися природні вогнища інфекційних захворювань. Вода, власне, є фактором поширення небезпечних збудників, а літня спека – каталізатором розмноження деяких із них. Окрім ботулізму, внаслідок затоплення існують ризики розповсюдження збудників таких інфекцій, як холера, сальмонельоз, гепатит А, черевний тиф, гельмінтози, сибірська виразка, лептоспіроз, шигельози тощо. Тобто переважно з фекально-оральним шляхом передачі. Водночас, щодо холери, то випадки захворювання на неї Міністерство охорони здоров'я України не відкидає, але наголошує, що вони швидше за все будуть поодинокими [3].

Також підрив дамби Каховської ГЕС безпосередньо впливає на функціонування Запорізької атомної електростанції (АЕС), це є прямий індикатор того, що порушено систему безпеки одного з найбільших українських ядерних об'єктів, Запорізької атомної станції [4]. Тому загрози хімічній та інфекційній безпеці України сьогодні є більш, ніж очевидними, і потребують негайного реагування.

У контексті згадуваного вище Закону, слід вказати на те, що у відповідності з його ст. 22, до основних загроз хімічної безпеки в Україні належать, з-поміж іншого: наявність хімічної зброї, затопленої у Чорному морі за часів колишнього СРСР; наявність хімічних речовин, розміщених на території України без умов належного зберігання з часів колишнього СРСР; здійснення бойових дій на території України внаслідок збройної агресії російської федерації [1]. Тому, на наше переконання, підрив дамби на Каховській ГЕС слід розглядати як пряму загрозу хімічній безпеці України, яка потребує як національного, так і міжнародного реагування та ліквідації усіх наявних та потенційних наслідків і ризиків.

Основними гарантіями забезпечення хімічної безпеки в Україні для

громадян є: забезпечення безпечних умов для життя та здоров'я під час управління хімічною продукцією протягом її життєвого циклу; одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про небезпечні властивості хімічної продукції, що надається на ринку, та заходи щодо управління хімічною безпекою і мінімізації загроз хімічній безпеці та контролю ризиків; участь в обговоренні питань щодо розміщення об'єктів, на яких виробляється або зберігається хімічна продукція; відшкодування збитків, пов'язаних із загрозою життю, здоров'ю або майну внаслідок порушення вимог щодо забезпечення хімічної безпеки; внесення пропозицій щодо забезпечення хімічної безпеки та вжиття додаткових заходів для мінімізації загроз хімічній безпеці та контролю ризиків тощо.

Таким чином, за сучасних умов в Україні, в умовах воєнного стану та військової агресії росії, питання щодо забезпечення хімічної та інфекційної безпеки мають нагальне та надзвичайно важливе значення не лише в контексті здійснення та реалізації основних прав та свобод людини і громадянина, а, передусім, для збереження життя, здоров'я людей, середовища їх існування, довкілля тощо. Тому необхідно акумулювати всі наявні ресурси (державні, економічні, екологічні, правові, управлінські, медичні тощо) задля ліквідації та нейтралізації всіх наявних загроз хімічній безпеці держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2804-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>. (дата звернення 15.06.2023 року).

2. У МОЗ України попередили про мор риби та ризик зараження інфекціями після прориву Каховської ГЕС. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/07/novyna/suspilstvo/moz-poperedyly-pro-mor-ryby-ta-ryzyk-zarazhennya-infekciyamy-pislya-proryvu-кахovskoyi-hes>. (дата звернення 15.06.2023 року).

3. Які хвороби загрожують українцям після підриву Каховської ГЕС та як їх уникнути URL: <https://mind.ua/publications/20258612-yaki-hvorobi-zagrozhuuyut-ukrayincyam-cherez-pidriv-kahovskoyi-ges-ta-yak-yih-uniknuti>. (дата звернення 15.06.2023 року).

4. Підрив Каховської ГЕС є підставою для санкцій проти російської атомної галузі: брифінг директорки Департаменту економічної дипломатії Міністерства закордонних справ України Олександри Василенко. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20230608-pidryv-kahovskoyi-ges-ye-pidstavoyu-dlya-sankcij-proty-rosijskoyi-atomnoyi-galuzi-mzs/>. (дата звернення 15.06.2023 року).

**ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, А САМЕ ДОПИТУ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ**

Загоровська Ілона

слухач I-го курсу магістратури
Навчально-наукового інституту права
та підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна
Науковий керівник:

Федченко Володимир

професор кафедри кримінального
процесу та стратегічних розслідувань
ННІП ПФПНП Дніпропетровського
державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент,
м. Дніпро, Україна

Анотація: розглядаються питання щодо порядку та умов здійснення допиту учасників (свідка, потерпілого, підозрюваного) кримінального провадження в умовах ведення воєнного стану. Наголошується на необхідності дотримання певних принципів та рекомендацій в рамках вимог міжнародних стандартів з прав людини.

Ключові слова: допит, військовополонений, докази, міжнародні стандарти.

Умови воєнного стану можуть створювати серйозні загрози для прав людини, включаючи право на справедливий процес та недоторканість особи. Важливо, щоб слідчі дії, зокрема допит, проводилися з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та забезпечували захист прав військовополонених. В умовах ведення воєнного стану можуть мати місце

серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, воєнні злочини та злочини проти людства. Проведення слідчих дій, включаючи допит військовополонених, може сприяти з'ясуванню фактів, встановленню винних осіб та забезпеченню справедливості.

Допит військовополонених - це процес опитування осіб, які перебувають у військовому полоні. Цей процес є частиною слідчої діяльності, спрямованої на з'ясування фактів, отримання свідчень та інформації від військовополонених щодо подій, які сталися під час воєнних дій [1, с. 159].

Допит військовополонених може мати різні цілі:

З'ясування обставин. Це основна ціль допиту. Слідчі спробують отримати від військовополонених детальні свідчення та інформацію щодо подій, в які вони були причетні або були свідками. Це може стосуватися бойових дій, порушень міжнародного гуманітарного права, кримінальних правопорушень або інших подій, що мають важливість для розслідування.

Забезпечення доказів. Від свідчень військовополонених можуть залежати докази, необхідні для розслідування кримінальних правопорушень або встановлення відповідальності за події під час військового конфлікту. Вони можуть допомогти у встановленні фактів, ідентифікації винних осіб та забезпеченні справедливості.

Захист прав військовополонених. Допит також може бути важливим засобом захисту прав військовополонених. Вони мають право на справедливий процес, гідне поводження та недоторканість особи. Допит має бути проведений з дотриманням міжнародних стандартів прав людини та захисту прав військовополонених [2, с. 63-68].

Проведення допиту військовополонених в умовах ведення воєнного стану може бути складним завданням через специфічні умови, які супроводжують конфліктну ситуацію. Однак, дотримання певних принципів та рекомендацій може допомогти забезпечити проведення допиту згідно з міжнародними стандартами прав людини. Ось деякі рекомендації для проведення допиту військовополонених в умовах воєнного стану:

1. Завжди потрібно забезпечувати безпеку всім учасникам допиту, включаючи військовополонених, слідчих та перекладачів. Необхідно враховувати можливі загрози безпеці, такі як потенційні ворожість, насильство або психологічні травми, і вжити відповідні заходи безпеки.

2. Проведення допиту повинно дотримуватися міжнародних стандартів прав людини, зокрема стандартів, викладених у Всесвітній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Військовополонені мають право на справедливий процес, гідне поводження та недоторканість особи.

3. Слідчі, які проводять допит, повинні бути нейтральними та об'єктивними. Вони мають уникати будь-яких форм тиску, погроз або фізичного насильства. Допит повинен базуватися на фактах та доказах, а не на підозрах або стереотипах.

4. В разі, якщо військовополонений не розмовляє мовою, якою володіє слідчий, необхідно забезпечити наявність кваліфікованого перекладача, який забезпечить ефективну комунікацію між сторонами.

5. В умовах воєнного стану військовополонені можуть перебувати під впливом стресу, травми або шоку. Слідчі повинні мати на увазі цей фактор та забезпечувати ненав'язливий підхід, який не загострює психологічний стан військовополонених.

6. Важливо забезпечити належне збереження всіх доказів, які отримані під час допиту, з метою подальшого використання в правосудді [3].

Україна має зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів прав людини, включаючи тих, які стосуються проведення допиту в умовах ведення воєнного стану. Це включає забезпечення справедливого процесу, гідного поводження, захисту від психологічного та фізичного насильства та інші права, які повинні бути гарантовані військовополоненим. Важливо забезпечити реєстрацію всіх допитів військовополонених та належне документування отриманих свідчень. Це може бути корисним для подальшого використання в правосудді та забезпечення відповідальності за можливі кримінальні

правопорушення [4, с. 100-105].

Отже, у проведенні допиту військовополонених в умовах ведення воєнного стану в Україні важливо дотримуватись міжнародних стандартів прав людини, зокрема стандартів Міжнародного комітету Червоного Хреста, що забезпечують захист прав військовополонених та гарантують справедливий процес. Основні аспекти проведення допиту військовополонених включають забезпечення безпеки, наявність представників Червоного Хреста, дотримання міжнародних стандартів прав людини, реєстрацію допиту та документування, а також надання доступу до юридичної допомоги.

Враховуючи складність умов воєнного стану, важливо забезпечити безпеку всім учасникам процесу та уникнути будь-якого психологічного чи фізичного насильства. Права військовополонених мають бути гарантовані, а їх свідчення мають бути оброблені з урахуванням особливостей їх стану та потреб. Враховуючи ці аспекти та керуючись міжнародними стандартами та українським законодавством, можна забезпечити ефективний та справедливий допит військовополонених, який буде служити як джерело інформації для розслідування злочинів та забезпечення правосуддя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дуфенюк О. М., та ін. Кримінальне процесуальне право України. К. : Львів, ЛьвДУВС, 2017. 610 с.
2. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Лазукова Оксана Володимирівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 263 с.
3. Федорів В. Які нові можливості з'являються у досудового розслідування під час воєнного стану? Газета «Закон і Бізнес». 16.05.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151432.html> (дата звернення 26.05.2023)

4. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

УДК: 347.15

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Коваленко Інна Анатоліївна

к.ю.н., доцент

Наумович Наталія Юріївна

студентка

Київський національний
університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Анотація: В тезах розглядаються актуальні питання відшкодування моральної шкоди в цивільному праві України. Аналізуються основні аспекти поняття моральної шкоди, процедура визначення її наявності та компенсації згідно з законодавством.

Ключові слова: відшкодування моральної шкоди, винуватість, компенсація, сума компенсації, судова практика, немайнові блага.

Постановка проблематики: На сьогоднішньому етапі розвитку глобальної спільноти, питання прав і свобод людини стають однією з найбільш актуальних проблем. Для регулювання цієї проблеми було прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів, які визнають людину як найвищу цінність суспільства та встановлюють обов'язок демократичної держави забезпечувати належне виконання її прав і свобод. Ті самі принципи відображені в Конституції України, де визнається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найважливішими соціальними цінностями в Україні, а встановлення і забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави. [1]

В Україні існує значна кількість правових питань, які незалежно від постійних змін у законодавстві залишаються невирішеними. Одним з таких питань є проблема компенсації моральної шкоди фізичним особам у зв'язку з

порушенням їх особистих немайнових прав. До цих проблем можна віднести невизначеність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які мають важливе значення для ефективного правового регулювання в цій сфері, а також критеріїв визначення справедливих розмірів компенсацій.

На тлі вищевикладеного, слід зазначити, що метою нашої роботи є визначити поняття моральної шкоди, процедуру визначення її наявності та компенсації.

Виклад основного матеріалу. Відшкодування моральної шкоди є важливим аспектом цивільного права, оскільки воно спрямоване на відновлення порушених немайнових благ потерпілого. Законодавство України встановлює правові механізми для захисту особистих немайнових прав та інтересів громадян у випадках завдання моральної шкоди.

Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода визначається як страждання, психічна скрута, гумільна образа та інші негативні наслідки, які спричиняють збитки у сфері немайнових благ. Це можуть бути фізичний або емоційний стан потерпілого, порушення його репутації, втрата гідності або інші психологічні та моральні травми. [2]

Закон також визнає, що у разі завдання моральної шкоди у зв'язку зі смертю особи, порушенням її здоров'я, порушенням її гідності або іншими обставинами, що викликали страждання, члени сім'ї потерпілого мають право на відшкодування моральної шкоди.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України під назвою "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди", виданій 31.03.1995 року під номером 4, визначено, що під моральною шкодою слід розуміти немайнові втрати, що виникають внаслідок моральних або фізичних страждань чи інших негативних явищ, заподіяних фізичним або юридичним особам незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Зокрема, немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, розуміються немайнові втрати, пов'язані з пошкодженням її ділової репутації, втратою фірмового найменування, товарного знаку, виробничої марки, розголошенням комерційної таємниці, а

також діями, спрямованими на пониження престижу або підрив довіри до її діяльності. [3]

Для того, щоб мати право на відшкодування моральної шкоди, необхідно, щоб вчинок, що спричинив шкоду, був неправомірним. Це означає, що винуватець має бути винний у своїх діях, тобто свідомо та умисно завдав шкоду іншій особі.

Вирішення питання щодо відшкодування моральної шкоди зазвичай відбувається через судовий процес. Суди в Україні розглядають конкретні обставини справи, доводи потерпілого та винуватця, а також враховують характер, ступінь та тривалість страждань, психологічний стан потерпілого та інші обставини для визначення суми відшкодування.

Важливо зазначити, що відшкодування моральної шкоди має компенсаційний характер і спрямоване на відновлення немайнових благ потерпілого. Сума відшкодування визначається судом з урахуванням всіх обставин справи. Встановлення адекватної суми компенсації є важливим аспектом відшкодування моральної шкоди. В процесі визначення суми необхідно враховувати різні фактори, такі як ступінь страждань, винуватість та соціальний статус потерпілого. Проте, визначення адекватної суми може бути складним завданням, що потребує уважного аналізу.

Хоча суд вирішує питання відшкодування моральної шкоди, ефективне виконання цих рішень може становити проблему. Забезпечення виконання рішень та своєчасної компенсації важливо для забезпечення ефективного захисту потерпілих. З метою забезпечення більш ефективного захисту немайнових благ потерпілих, необхідні вдосконалення законодавства та судової практики. Запропоновані перспективи включають уточнення поняття моральної шкоди, розробку чітких критеріїв визначення суми компенсації та забезпечення ефективного виконання рішень.

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження, можна прийти до висновку, що відшкодування моральної шкоди є важливим аспектом цивільного права, проте потребує уваги та вдосконалення. Проблеми, пов'язані

з встановленням винуватості, визначенням адекватної суми компенсації та ефективним виконанням рішень суду, вимагають уважного аналізу та вдосконалення законодавства та судової практики в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. №254 к/96-ВР/Верховна Рада України. *ВВР*, 1996, №30, ст.3 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про судову практику в справах про відшкодування моральної шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 №4 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ В МЕДІАЦІЇ

Корінний С. О.,

к.ю.н., доцент кафедра економіки і права
Національний університет харчових технологій

Задніпряна-Корінна М. Ю.

к.ю.н., доцент кафедра економіки і права
Національний університет харчових технологій

Анотація: Медіація є суспільно необхідним інструментом в арсеналі правових засобів, призначених для вирішення спорів у суспільстві. Медіація не може бути ефективною без наявності та виконання певних принципів, що визначають основні стандарти і організації та проведення процедури вирішення спорів за участі медіатора. Зазначене обумовлює необхідність обґрунтування, визначення та систематизації основних принципів медіації. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави.

Ключові слова: медіація, принцип права, вирішення спорів, правосуддя.

Перед тим як перейти безпосередньо до дослідження доктринальних аспектів принципів медіації, необхідно приділити деяку увагу для з'ясування самого поняття медіація. Медіація існувала та розвивалася ще із часів стародавніх цивілізацій. Спочатку медіація застосовувалася як приватний розгляд, що був єдиною формою вирішення конфліктів, однак із формуванням державності та її інституцій вона набуває правової форми. З позиції функціонально-діяльнісного підходу медіація є самостійною стадією адміністративного судочинства, яка втілена в адміністративний процес, що є процесуальною формою адміністративного правосуддя, яке спрямоване на

врегулювання спору та досягнення примирення. Медіація відбувається не за допомогою суду, а за допомогою незацікавленої третьої сторони, що здійснюється з приводу незаконності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, є квазісудовим засобом правового захисту приватних осіб в адміністративно-правових відносинах із суб'єктами публічної адміністрації.

Завдяки судовій практиці щодо розроблення та застосування методів посередництва медіація стала дієвим правовим інструментом, який уможливив більш широкий доступ громадян до правосуддя. Інтеграція медіації в правовий процес, який є процесуальною формою правосуддя, дає змогу не лише врегулювати публічно-правовий спір і досягти примирення зі стороною, що є суб'єктом владних повноважень, а й захистити від порушення суб'єктивні публічні права особи в найбільш прийнятній для неї формі. Медіація є суспільно необхідним інструментом в арсеналі правових засобів, призначених для вирішення спорів у суспільстві. Вона не лише уможливлює сторонам «пониження температури» конфлікту та досягнення компромісу, а й допомагає зберегти рівновагу між індивідуальними та суспільними інтересами. Медіація не замінює державне правосуддя, не порушує конституційне право особи на судовий захист, а тільки сприяє правосуддю в його завданні як щодо вирішення індивідуальних протиріч правовим шляхом, так і щодо відновлення балансу в усьому суспільстві.

Поняття принципи медіації в багатьох підручниках характеризується через похідні поняття. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано наступне визначення терміну «принцип» - основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії ідеологічного напрямку і т. ін. У другому значенні, як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось. У третьому значенні, як правило, що покладене в основу якоїсь діяльності і т. ін. [1, с. 1125].

В юридичній енциклопедичній літературі під принципами розуміють

основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини або як наслідки до підстави. Принцип – це внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [5, с. 110–111]. В науковій літературі можна зустріти таке розуміння значення поняття принцип – це об'єктивно властиве відправне начало, незаперечна вимога (позитивне зобов'язання), що ставиться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Це своєрідний вектор, який визначає напрямок розвитку чого-небудь [4, с. 221].

На думку А. Колодій, принцип – це основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [2, с. 17]. Існує думка також багатьох авторів, що принцип – це специфічне поняття, змістом якого є не стільки сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Вони являють собою результат узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності.

Поняття принципів права - одна з актуальних проблем сучасної юридичної науки, так як саме в принципах права відбивається у всьому різноманітті вся його сутність. Дана проблема пов'язана з відсутністю єдиної думки у визначенні принципу права і з виділенням принципів права у правозастосовчій діяльності. Ряд правознавці сходяться на думці, що принципи права є основними, вихідними началами, положеннями, ідеями, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. На думку А. Колодій, принципи прав покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової

системи, системи і структури права, норм права та правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Також дослідник відзначає, що принципи прав характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему й структуру права [2, с. 28-40]

Серед науковців склались різні підходи до розуміння поняття «правовий принцип», як таких які знаходять своє відображення в нормах прав і таких які тільки закріплюються в науковій літературі. Разом з тим в науковій юридичній літературі можна знайти також твердження про те, що в цілому у підґрунтя правової системи покладено загальноправові принципи, які і являються по суті її ключовими ідеями.

В науковій літературі міститься твердження, що принципи характеризуються двома ознаками: а) належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; б) зафіксованістю в суспільній свідомості (відповідних поняттях) .

В свою чергу, важливою ознакою принципів права як підкреслює А. Колодій, є спосіб їх матеріалізації у праві. Вчений відзначає, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). При цьому на його погляд, проблема формування громадянського суспільства і правової держави настійно вимагає, щоб загальноправові принципи текстуально виражались у Конституції України, міжгалузеві і галузеві, а також відповідні принципи структури права - в кодифікаційних і інкорпораційних актах та принципи юридичного інституту – в актах, що стосуються цього інституту. Другим способом вираження принципів права як зауважує дослідник, є їх змістовне закріплення, тобто виведення принципів із змісту норм права. Самі такі принципи на його погляд є більш абстрактні, за їх допомогою можна врегульовувати найбільш

загальні суспільні відносини. Проте, ні в якому випадку не можна принижувати їх ролі. Наступною ознакою принципів права є те, що принципи всіх, у тому числі і правових, явищ – історичні. Це означає, що історичні умови розвитку суспільства і держави висувають відповідні принципи: вони такі, якими є епоха, люди й їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [2, с. 43].

Пропонуємо розглянути принцип довіри в медіації. Під принципом довіри в медіації розглядається внутрішній вольовий стан (відношення) суб'єкта медіативних правовідносин до пропонованих обставин, виражене в вірі довірителя в те, що особи, яким він довіряє (головним чином, медіатор), будуть діяти відповідно до його уявленнями, що характеризується передачею довірителем певного обсягу прав, прийняттям ним обов'язків, а також передачею відповідних об'єктів іншим учасникам правовідносини. Також, на нашу думку можна віднести до принципів на якому може базуватись медіація у процесі є принцип пропорційності. У наукових працях зустрічається декілька підходів до розуміння вказаного принципу. Так, одні дослідники визначають вказаний принцип як пошук справедливого балансу між суспільними інтересами і вимогами щодо захисту основоположних прав індивідів, інші розглядають його як основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби досягнення їх – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються. Метою застосування принципу пропорційності є недопущення обмеження основних прав і свобод людини та громадянина та необмеженого панування державного інтересу над інтересом окремої особи. Оскільки дотриманням принципу пропорційності полягає у обов'язку адміністративного органу під час вирішення адміністративної справи зберігати баланс між цілями та завданнями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт, і будь-якими можливими негативними наслідками для прав, свобод та інтересів особи, які можуть настати в результаті прийняття адміністративного акту. Відповідно до принципу пропорційності, в

адміністративній процедурі повинен існувати розумний та справедливий баланс між суспільним (публічним) та приватним інтересом; заходи, що вживаються адміністративним органом, повинні бути пропорційні меті та завданням, яких планується досягнути, і при цьому не можуть бути обмежені основоположні права і свободи людини та громадянина. Дане розуміння потребує уточнення цього принципу через такі під принципи, як придатності (державний захід повинен підходити для досягнення поставленої мети), необхідності (захід повинен бути більш м'яким засобом для досягнення адміністративним органом поставленої мети) та допустимості чи відповідності у вузькому розумінні (придатний і необхідний захід повинен бути відповідним у вузькому розумінні, тобто засіб і мета повинні стояти в належному співвідношенні).

У вітчизняній науковій літературі можна знайти підхід щодо віднесення до фундаментальних принципів медіації структурованість та гнучкість самого медіаційного процесу. Структурованість медіаційного процесу означає, що медіатор має будувати переговорний процес у чіткій послідовності. Вітчизняна та закордонна практика показують, що існують певні етапи (фази) медіації. Відтак медіатор має послідовно рухатися від одного етапу (фази, стадії) до іншого. Завдяки структурованості медіаційного процесу можна досягти бажаного позитивного результату у вирішенні конфлікту. В той же час, на відміну від судового процесу, медіація має бути гнучкою, що означає довільний та довірливий характер медіаційного процесу. Гнучкість допомагає сторонам бути готовими до вислуховування і розуміння один одного, а також у прийнятті й розумінні інтересів і потреб кожної сторони [3, с. 57].

Безперечно, що всі процесуальні принципи деталізуються з урахуванням конкретної форми правозастосування і наповнюються різним змістом в залежності від того, яка форма розв'язання правового конфлікту використовується – цивільний процес, кримінальний, господарський або ж альтернативний засіб, як то – медіація. Законодавство, яке безпосередньо регулює процедури медіації у більшості країн, та міжнародно-правові документи пішли шляхом фіксації у текстах нормативно-правових актів тільки

конкретно-правових принципів медіації. Це правильна практика, адже медіація, будучи однією із процедурно-процесуальних форм розв'язання правових конфліктів, має підкорятися основним принципам процесуальних галузей з врахуванням її особливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 55–58.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 736 с.

**ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ
ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ**

Микитин Роман Степанович,
аспірант,
Університет економіки та права «КРОК»

Анотація: Публікація актуалізує питання дослідження передумов виникнення альтернативних форм врегулювання господарських спорів. Розкриття цього питання сприятиме обранню найбільш оптимальних шляхів для ефективного впровадження позасудових форм вирішення господарських спорів в Україні. Актуальність процесу розвитку альтернативних форм врегулювання господарських спорів особливо зросла після прийняття Верховною Радою України в кінці 2021 року Закону України «Про медіацію». При цьому, майже не висвітленим залишається питання про те, що саме є рушійною силою (першопопитом) для виникнення неюрисдикційних способів врегулювання конфліктів в сфері господарювання. Ці передумови є малодослідженими і лише поверхнево висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених-правників. Дана публікація направлена на встановлення основоположних факторів, які є причинами виникнення позасудових форм врегулювання спорів.

Ключові слова: альтернативні, позасудові, неюрисдикційні, господарські, переговори, медіація, спори, конфлікти.

Для України позасудове врегулювання господарських спорів є доволі новітнім явищем. Хоча, на практиці застосування таких процедур, зокрема певних форм медіації, існувало вже давно, проте Закон України «Про медіацію» було прийнято лише в кінці 2021 року [1]. Даним законом врегульовано процедуру медіації, в тому числі і в господарській сфері. При цьому, слід зважити на те, що медіація не є єдиним альтернативним способом вирішення

господарських спорів. Поряд з медіацією існують такі позасудові форми врегулювання спорів як переговори, процедури «ad hoc» та інші. Всі вищезгадані процедури вирішуються в несудовий спосіб.

Альтернативні форми врегулювання господарських конфліктів дуже добре зарекомендували себе в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Великобританії, Франції, Німеччині та інших економічно високорозвинених країнах світу. При цьому, достеменно не встановлено те, що саме є першопричиною для виникнення неюрисдикційних форм врегулювання спорів та їх успішного застосування на практиці. З метою дослідження даного питання перш за все необхідно звернутися до термінології. У вітчизняних та іноземних наукових працях, як синоніми, найчастіше вживаються три терміни: альтернативні, позасудові та неюрисдикційні форми врегулювання господарських спорів. В Україні та деяких інших країнах ще використовується термін «досудове врегулювання спорів», але перш за все він стосується виключно обов'язкових досудових процедур, які повинні передувати зверненню позивача до господарського суду за захистом свого порушеного права. Іншими словами, мова йде про виконання позивачем відповідно до вимог статті 19 Господарського процесуального кодексу України претензійної передумови (надсилання майбутньому відповідачу претензії) перед зверненням до господарського суду з позовом [2].

Беручи до уваги вищевикладене, спробуємо встановити який з вище перелічених трьох термінів все ж є таким, який найбільш точно відображає зміст та суть досліджуваного поняття.

Так, відповідно до Академічного тлумачного словника української мови термін «альтернативний» - це такий, який містить у собі альтернативу, альтернативне судження [3].

З двома іншими поняттями ситуація складніша, оскільки, Академічний тлумачний словник не надає дефініцій термінам «позасудовий» та «неюрисдикційний». Ці поняття є суто юридичними і відносно новими у практичному та науковому вжитку в Україні, тому їхнє визначення лише

формується.

Значна частина вчених використовує термін «неюрисдикційний». Наприклад, на думку Сопілко І. М. до неюрисдикційних способів захисту авторських прав належить медіація [4]

Інша частина науковців використовує термін «альтернативний». Зокрема, В. В. Резнікова вказує, що медіація – це такий альтернативний спосіб вирішення спору (зокрема, господарського), що являє собою структурований переговорний процес, який здійснюється за допомогою незалежного, нейтрального та кваліфікованого посередника (медіатора), що допомагає сторонам спору самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення спору, що відповідатиме інтересам кожної зі сторін спору [5].

Р.Ханик-Посполітак та В. Посполітак вважають, що за своєю сутністю поняття «альтернативне» та «позасудове» вирішення спорів є тотожними (синонімами). Оскільки під час застосування цих механізмів необхідне, як правило, залучення третьої, незалежної від учасників спору, особи, яка має повноваження винесення рішення по суті спору та для оскарження рішення якої передбачена процесуальним законодавством спеціальна процедура. При цьому на практиці, в юридичній літературі та законодавстві зарубіжних країн більше вживається саме поняття «альтернативне» вирішення спорів [6].

З вищенаведеним судженням Р. Ханик-Посполітак та В. Посполітак можна погодитися лише частково, оскільки до альтернативних чи позасудових способів врегулювання господарських спорів відносяться також і переговори, проте для цього способу не є обов'язковим залучення будь-яких третіх осіб. Сторони часто спроможні самостійно провести переговори одна з одною і врегулювати господарський спір без сторонньої участі. Також, в переговорах відсутня будь-яка спеціальна процесуальна процедура щодо оскарження рішень, прийнятих в результаті проведених переговорів, і переговори є повністю диспозитивними та вчиняються на вільний розсуд сторін.

Опираючись на вищенаведене, спробуємо окреслити основні відмінності між вищевказаними найменуваннями.

При застосуванні найменування «альтернативний» підсвідомо розуміється те, що воно є ніби вторинним, не основним, і є альтернативою чомусь загальноприйнятому. Мається на увазі, що існує якийсь основний спосіб вирішення господарських конфліктів, а альтернативний спосіб – це інший можливий варіант вирішення спору. Ототожнюючи, можна говорити про те, що термін «альтернативний спосіб» чітко вказує на те, що він є альтернативою «судовому способу», так би мовити альтернативою до традиційного способу вирішення спору.

Під терміном «неюрисдикційний» спосіб розуміється такий спосіб, який є відмінним від судового (юрисдикційного), тобто є іншим самостійним способом, який має відмінний від судового механізм вирішення господарського спору. Це визначення за своєю природою є антагоністичним (заперечним) до терміну юрисдикційний спосіб. Тобто, певною мірою це поняття побудоване на протилежності, протизвазі до судової (юрисдикційної) форми вирішення господарських спорів.

Під терміном «позасудовий спосіб» розуміється ніби паралельно існуючий поряд із судовим способом інший варіант вирішення господарського спору. Це найменування є найбільш релевантним та м'яким в порівнянні з двома іншими вище переліченими найменуваннями способу несудового вирішення господарського спору.

Підсумовуючи в цій частині вищенаведене, можна дійти висновку про те, що всі три терміни (альтернативний, неюрисдикційний, позасудовий) є такими, які доволі чітко передають зміст та суть досліджуваного поняття. Тому, варто погодитися з тим, що будь-який з них має право на існування, і може бути використаний як в наукових працях, так і в практичному застосуванні. І лише якщо чинним законодавством буде запроваджено використання якогось одного з вище перелічених термінів для уникнення неправильного трактування досліджуваного поняття вартуватиме використовувати саме його. Проте, в наукових дослідженнях, зважаючи на те, що в різних країнах вживаються різні найменування досліджуваного поняття вважатимемо за можливе й надалі

використання будь-якого з трьох вищезгаданих найменувань.

Окреслюючи цю частину публікації, вартує відмітити те, чи наблизило дослідження нами етимології різних найменувань досліджуваного поняття до виявлення передумов його виникнення. Певною мірою так. Всі три найменування вказують на те, що дане поняття виникло тому, що існування лише судового способу врегулювання господарського спору є недостатнім для вирішення проблеми в цілому. Можна прийти до висновку про те, що судова система не спроможна на всі 100% забезпечити вирішення господарських спорів. Вона потребує підсилення іншими способами, що є однією з передумов виникнення та поширення альтернативних способів врегулювання спорів.

Проте, питання чи дійсно позасудові способи врегулювання господарських спорів виникли лише тому, що судова система не має в достатній кількості можливостей справитися з навантаженням на неї, ще підлягає дослідженню. Таке твердження є доволі сумнівним, тому, що історично господарські, зокрема товарообмінні взаємовідносини, існували задовго до виникнення судових інституцій. При цьому, очевидно що в ході господарювання між його учасниками вже тоді виникали суперечки та конфлікти, і природньо, що в першу чергу, сторони намагалися врегулювати їх самостійно шляхом спілкування одна з одною. Такий спосіб фактично є одним з видів альтернативного врегулювання спорів, а саме – переговорів. Таким чином, можна вважати що переговори передували виникненню судів, а звідси робимо висновок про те, що перевантаженість судової системи не могла вплинути на сам акт виникнення переговорного процесу, оскільки її тоді ще не існувало, а переговори вже використовувалися.

Доволі схожа ситуація і з медіацією, оскільки елементи медіації при вирішенні господарських конфліктів використовувалися задовго до виникнення судів. Це можна спостерігати ще з первісно-общинного ладу, коли в якості медіатора, котрий допомагав сторонам вирішити конфлікт виступав вождь племені або оракул. В більш пізні періоди, вже під час розвитку сучасних світових релігій, такими медіаторами могли бути священники, рабини, муфтії

чи інші духовні лідери.

Підсумовуючи вищенаведене можна дійти висновку, що основною передумовою для виникнення альтернативних форм вирішення господарських спорів є природня соціальна властивість (даність) людства намагатися вирішувати конфлікти шляхом обговорення проблеми, яка стала причиною конфлікту, і спільного пошуку шляхів її нівелювання. Людина – істота соціальна, і саме людська природа спонукала людей в різні часи знаходити різноманітні варіанти для реалізації свого природного бажання врегулювати спір мирним шляхом, локалізувати та усунути його на первинному етапі виникнення. І лише у випадку, коли конфліктуючі сторони втрачали це соціальне начало – конфлікт міг загострюватися до тої межі, коли вже було необхідним втручання третьої сторони або ж звернення сторін за допомогою до прототипу тогочасної судової інституції (війта, старости, князя тощо). Таким чином, перевантаження судової системи є лише наслідковим явищем, яке сприяло тому, що розвиток позасудових форм врегулювання спорів став більш затребуваним. Але, в жодному випадку це не було передумовою для виникнення, а лише для розвитку неюрисдикційних форм вирішення господарських спорів.

Таким чином, можна констатувати той факт, що альтернативні способи вирішення конфліктів є більш древніми ніж судовий спосіб і те, що вони однозначно передували судовому способу їх вирішення. Отже, позасудові форми врегулювання господарських спорів слід вважати самодостатніми самостійними формами вирішення конфліктів, які не залежать від судового. Відзначимо також і те, що передумови виникнення альтернативних способів вирішення спорів є іншими ніж передумови виникнення судового способу. Опираючись на вищенаведене можна навіть говорити про певний зворотній причинно-наслідковий зв'язок, а саме: лише тому, що альтернативні способи врегулювання конфліктів не змогли їх повністю вирішити - виникла необхідність для утворення судових інституцій.

Підсумовуючи вищенаведене можна окреслити, що основною

передумовою виникнення альтернативних форм врегулювання господарських конфліктів є природне бажання людини, як соціальної істоти, досягати консенсусу з іншими людьми в спірних ситуаціях. Тому, для ефективного розвитку позасудових форм врегулювання господарських спорів в Україні державі потрібно розробити і реалізувати системну програму максимального поширення через ЗМІ інформації про їхні переваги в порівнянні з судовим способом вирішення конфліктів. За умови достатньої обізнаності підприємці отримають ту потрібну передумову, яка посилить їхнє природне бажання врегулювати спір альтернативним (неконфліктним) шляхом, а не внаслідок звернення до суду.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про медіацію» (Відомості Верховної Ради України (ВРУ), 2022, №7, ст.51).
2. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
3. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/aljternatyvnyj>
4. Сопілко І.М. Медіація як неюрисдикційний спосіб захисту авторських прав [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/286628055.pdf>
5. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів / В. Резнікова // Юридичні науки. – 2012. – № 90. – С. 10-15.
6. Ханік-Постолітак Р. Ю., Постолітак В.В. ««Досудове», «Альтернативне», «Позасудове» врегулювання / вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять» / Р. Ю. Ханік-Постолітак, В.В. Постолітак // Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес, - Вип.1/2019. - С.38-44.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ - СУЧАСНИЙ ВИКЛИК

Росавицький Олександр Олексійович

старший викладач

старший викладач кафедри конституційного права

та теоретико-правових дисциплін

Білоцерківський національний аграрний університет

м. Біла Церква, Україна

Анотація. Ця стаття досліджує актуальні правові виклики, пов'язані з наслідками воєнних конфліктів у сучасному світі. Стаття розглядає такі питання, як тероризм, кібервійна, використання приватних військових компаній та хімічної та ядерної зброї. Вона також зосереджується на ролі міжнародних судів і трибуналів у вирішенні правових питань, пов'язаних з війною, і важливості миротворчості та мирних врегулювань конфліктів.

Ключові слова: правові наслідки, війна, сучасний світ, тероризм, кібервійна, приватні військові компанії, міжнародні суди, мирні врегулювання, міжнародне гуманітарне право, післявоєнна реконструкція.

Війна має серйозні правові наслідки, які охоплюють різні аспекти, включаючи міжнародне гуманітарне право, права людини, міжнародне право про воєнні злочини, статус біженців та багато іншого.

Міжнародне гуманітарне право встановлює правила, які регулюють поведінку військових конфліктів з метою захисту цивільного населення та зниження страждань. Це включає заборону наступних дій: безпідставних нападів на цивільних осіб, насильства проти в'язнів війни, сепаратних або дискримінаційних заходів проти населення тощо. Воєнні злочини, такі як замах на життя цивільних осіб, пограбування, насильство стосовно жінок та дітей, також мають правові наслідки, і особи, відповідальні за такі дії, можуть бути притягнуті до відповідальності перед міжнародними трибуналами або

національними судами.

Права людини також мають важливе значення під час воєнного конфлікту. Це означає, що права людини мають бути захищені незалежно від ситуації, і ніяка війна не може служити підставою для порушення цих прав. Забороняється використання під час воєнних дій таких практик, як пытки, жорстоке поводження, безпідставне утримання в ув'язненні, примусове зникнення людей та інші форми порушення прав людини.

Правові наслідки війни також стосуються статусу біженців. Внаслідок збройних конфліктів багато людей змушені покинути свої домівки та шукати притулок в інших країнах. Згідно з міжнародним правом про біженців, таким людям надається правовий захист та допомога.

Крім того, війна може мати наслідки для національного законодавства. У деяких випадках війна може призводити до введення особливих законів та заходів безпеки для забезпечення громадського порядку та національної безпеки. Однак, дотримання прав людини та забезпечення прозорості та відповідальності в цих ситуаціях так само є важливими.

Зазначені правові наслідки війни є лише деякими прикладами, оскільки тема є дуже широкою і складною. Існує багато міжнародних конвенцій, договорів та стандартів, які визначають правові рамки воєнного конфлікту та його наслідків. Ці документи спрямовані на забезпечення захисту прав людини, мінімізацію страждань цивільного населення та притягнення винних до відповідальності.

Розглянемо деякі загальні сучасні виклики, пов'язані з правовими наслідками війни:

1. Воєнні злочини і міжнародна юстиція: Визначення, притягнення до відповідальності та судове переслідування воєнних злочинців є важливим аспектом міжнародної юстиції. Однак, існують виклики стосовно забезпечення справедливості, особливо коли злочини скоєні в країнах, де відсутня сильна правова система або стабільність.

2. Повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб: Воєнні

конфлікти призводять до значного кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб. Повернення цих осіб до їхніх домівок та реінтеграція можуть становити виклик для урядів та міжнародних організацій, оскільки необхідно забезпечити безпеку, захист прав та матеріальну підтримку для успішного повернення та реабілітації.

3. Гуманітарна допомога та захист цивільного населення: Воєнні конфлікти ставлять під загрозу життя та благополуччя цивільного населення. Забезпечення гуманітарної допомоги, доступу до медичної допомоги та захисту цивільних осіб залишається важливим завданням, особливо в умовах збройного конфлікту та невизнаної території.

4. Реконструкція та мирні процеси: Після закінчення війни необхідно проводити реконструкцію постраждалих територій, відновлення інфраструктури, економіки та соціальних систем. Також важливим є встановлення мирних процесів, включаючи переговори, укладання угод та розбудову довіри між конфліктуючими сторонами. Цей процес може бути складним через наявність різних політичних, етнічних та релігійних конфліктів.

5. Переоснащення збройних сил та контроль над зброєю: Війна може призвести до значного використання та розповсюдження зброї. Після закінчення конфлікту важливо здійснити контроль над зброєю, демобілізувати бойовиків та переоснастити збройні сили. Це може становити виклик, оскільки необхідно запобігти незаконному поширенню зброї та забезпечити безпеку в умовах післяконфліктного середовища.

Ці виклики щодо правових наслідків війни варто розглядати з урахуванням конкретної ситуації та контексту. Вони потребують комплексного підходу, співпраці міжнародних органів та органів влади, а також довготривалої здатності до мобілізації ресурсів та зобов'язання до дотримання міжнародного права та стандартів прав людини.

Крім того, важливим є включення інститутів правосуддя та правозахисту для забезпечення відповідності дій сторін конфлікту міжнародним правилам та відповідальності за можливі порушення. Це може охоплювати створення

міжнародних трибуналів, національних комісій з прав людини та механізмів відшкодування постраждалим.

Важливим елементом також є моніторинг та документування порушень прав людини під час воєнних конфліктів. Це може включати роботу громадських організацій, журналістів та міжнародних спостерігачів для збору доказів порушень та доведення їх до відповідних органів.

Однак, кожна воєнна ситуація є унікальною, і правові наслідки можуть варіюватися в залежності від конкретних обставин. Правові рамки та механізми врегулювання конфліктів постійно розвиваються та доповнюються, зокрема через прийняття нових міжнародних договорів, конвенцій та статутів трибуналів.

У зусиллях з протидії наслідкам війни і забезпечення справедливості і прав людини, міжнародна спільнота, уряди, неправительственні організації та інші зацікавлені сторони співпрацюють для забезпечення відповідних правових механізмів та міжнародного співробітництва.

Загальні виклики, пов'язані з правовими наслідками війни, можуть також включати:

1. Відновлення правопорядку та громадської безпеки: Після війни, важливим є відновлення правопорядку та громадської безпеки. Це може включати роззброєння бойовиків, демобілізацію та інтеграцію бойових груп, розслідування злочинів та забезпечення права на справедливий суд для постраждалих.

2. Звільнення полонених: Воєнні конфлікти часто супроводжуються заручництвом та затриманням полонених. Забезпечення їх звільнення, безпеки та повернення до їхніх родин є важливим аспектом врегулювання воєнного конфлікту.

3. Захист культурної спадщини: Воєнні дії можуть спричинити значні пошкодження та втрату культурної спадщини, такої як пам'ятки архітектури, музеї, архіви та інше. Захист цінностей культурної спадщини та їх відновлення після війни є важливим аспектом правових наслідків війни.

4. **Транзитна юстиція:** Відновлення правосуддя та відповідальності за воєнні злочини може включати також транзитну юстицію, де конфліктні сторони відповідають за свої діяння перед спеціальними трибуналами або міжнародними судами. Це може включати створення спеціальних механізмів для розслідування та судового переслідування воєнних злочинців, які забезпечують справедливість та недоторканість права.

5. **Реабілітація та психологічна підтримка:** Постраждалі від воєнних конфліктів, зокрема жертви насильства, біженці та ветерани, можуть потребувати реабілітації та психологічної підтримки. Забезпечення доступу до медичної допомоги, соціальних послуг та психологічної реабілітації є важливим аспектом врегулювання правових наслідків війни.

6. **Превенція повторного виникнення конфлікту:** Одним з ключових викликів є превенція повторного виникнення воєнних конфліктів. Це може включати політичні, економічні та соціальні заходи для зміцнення миру, забезпечення справедливості та рівноправності, розвитку демократії та прав людини, а також сприяння діалогу та врегулюванню конфліктів шляхом дипломатії та міжнародного співробітництва.

Ці пункти відображають лише деякі загальні виклики, пов'язані з правовими наслідками війни. Конкретні правові наслідки можуть варіюватися в залежності від країни, типу конфлікту та контексту. Принципи міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права та прав людини, є важливими в оцінці та врегулюванні правових наслідків війни.

**ОСОБЛИВОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Хомин Володимир Степанович,

аспірант,

Державна установа Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Макутова

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Анотація: Розглянуто особливості правових аспектів, пов'язаних із проведенням енергетичної трансформації України в умовах необхідності імплементації у національне енергетичне законодавство вимог ЄС, розвитку положень Енергетичної стратегії до 2050 року, а також правового забезпечення повоєнного відновлення паливно-енергетичного комплексу.

Ключові слова: енергетична трансформація, енергетичний перехід, відновлювані джерела енергії, енергоефективність, енергетичне законодавство.

Актуальність енергетичної трансформації України безпосередньо пов'язана із переходом світового енергетичного сектору від систем виробництва та споживання викопної енергії, таких як нафта, природний газ і вугілля, до використання відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ), таких як вітрова, біо-, сонячна енергія та літій-іонні батареї. Розширене використання відновлюваної енергії в структурі енергопостачань, початок електрифікації та вдосконалення систем зберігання енергії є ключовими факторами енергетичного переходу.

Правове регулювання та зобов'язання України щодо декарбонізації не виглядають наразі достатньо однозначними, але енергетичний перехід продовжуватиме зростати, оскільки інвестори віддадуть пріоритет екологічним, соціальним і управлінським факторам ESG (environmental, social,

governance - «довкілля», «соціальна сфера», «корпоративне управління»).

Основою енергетичного переходу України є так званий «зелений» перехід. Замість того, щоб забезпечувати широкий розвиток, який українська економіка спонукала десятиліттями, енергетичний сектор має бути спрямований на ефективне забезпечення сталого економічного розвитку. Постачання основних видів енергоносіїв (електрична та теплова енергія, моторне та котельне паливо, природний газ) і сировини (коксівне вугілля, нафта) і продукти переробки природного газу для хімічної та металургійної промисловості для економічної та соціальної сфери покладається на паливно-енергетичний комплекс України (далі - ПЕК). Важливим проявом сучасних енергетичних тенденцій є трансформація енергетичних ринків. У цьому контексті насамперед заслуговують на особливу увагу досягнення ЄС на енергетичному ринку ЄС, сформованому на базі третього енергетичного пакету [1].

Тож, метою державної політики України у сфері енергетичної безпеки є забезпечення захищеності національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії для всіх споживачів технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і кризових ситуаціях виключно в межах і спосіб, що визначені законодавством. Стратегію енергетичної безпеки України було розроблено з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України [2]. Стратегічні цілі Стратегії щодо забезпечення енергетичної безпеки та завдання з їх досягнення відповідають цілям сталого розвитку, визначеним Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [3].

Аналіз наслідків трансформації енергетичного ринку відповідно до третього енергетичного пакету ЄС разом з оцінкою поширення інноваційних технологій для енергетики та розширення використання ВДЕ дозволяє визначити основні характеристики та тенденції розвитку енергетичного ринку.

Формування відносин між майбутніми гравцями енергетичного ринку має, перш за все, такі загальні характеристики та тенденції:

- стійке зниження питомого споживання енергії та підвищення енергоефективності;
- розширення ВДЕ та поступова заміщення викопного палива;
- безперервне впровадження інформаційно-цифрових технологій у всьому енергетичному ланцюгу, його управлінні та обліку енергії: - виробництво та переробка (підготовка) палива; - виробництво та перетворення енергії; - транспортування, розподіл, зберігання та споживання енергії та палива;
- більш широке впровадження беземісійних та низькоемісійних технологій у промисловості, транспорті та побуті, що сприятиме декарбонізації навколишнього природного середовища;
- посилення тенденцій до децентралізації енергопостачання, прагнення до автоматизації енергопостачання та можливостей альтернативного енергопостачання споживачів енергії в контексті диверсифікації джерел і маршрутів постачання енергії та палива, розвитку ВДЕ, «розумних мереж» та цифрових технологій;
- демонополізація та створення конкурентних енергетичних ринків, у тому числі ринків електроенергії та газу, за рахунок відокремлення функції збуту електроенергії чи газу від її транспортної (розподільчої) функції;
- розвиток енергосервісних компаній, орієнтованих на обслуговування кінцевих споживачів енергії та палива;
- поступове зміщення фокусу від володіння широкими правами на природні ресурси до захоплення більшої частки енергетичного ринку на рівні кінцевого споживача в окремих сегментах ринку або регіонах;
- ширше впровадження економіко-математичних методів і моделей для якісного аналізу, прогнозування та оптимізації розвитку об'єктів енергетичної інфраструктури.

Довоєнні показники свідчили, що за загальним обсягом первинного

енергопостачання Україна входила до тридцятки країн світу та до першої десятки Європи. Українська енергетика була й залишається не лише важливою частиною української економіки, а й невід'ємною частиною всього європейського економічного простору, оскільки вона все ще спроможна забезпечувати певний обсяг транспортування енергоресурсів. Протягом наступних кількох десятиліть енергетична система України має кардинально змінитися завдяки поточним реформам та повоєнній відбудові.

Енергетична система майбутнього потребує модифікацій, щоб задовольнити зростаючий попит на енергію, нові технології та нові нетрадиційні джерела енергії. Це можна побачити як у напрямку розвитку ВДЕ, так і в пошуку нових джерел енергії. Майбутнє має розглянути, як ці зміни вплинуть на глобальне довкілля, вітчизняні енергетичні компанії, міжнародні організації та держави. Ці питання потрібно вирішувати до 2050 року. Потім слід розглянути такі питання: створення середовища конкуренції, ефективності та безпеки; а також створення рівних умов для можливостей розвитку.

Це пов'язано з тим, що нинішня система світового енергетичного сектору зламана і потребує заміни більш сучасною. Серед інших пріоритетів:

- скорочення використання невідновлюваних джерел енергії та створення більш енергоефективних систем;

- впровадження заходів щодо зменшення глобальних змін клімату або адаптації до них також є пріоритетом.

Вимагають розгляду основні тенденції розвитку світової енергетики. До них належать майбутні виклики, пов'язані з місцем українського енергетичного сектору в ширшій світовій енергетичній картині. Конфлікти між багатьма країнами щодо енергетичних ресурсів є наслідком посилення конкуренції в енергетичній галузі. Щоб боротися зі зміною клімату, виробництво енергії з ВДЕ має швидко зростати. Крім того, енергетики повинні знизити свою енергоємність шляхом:

- 1) переходу на масове виробництво електромобілів;
- 2) децентралізації енергопостачання, особливо за рахунок

використання ВДЕ та управління енергоспоживанням;

3) врахування регіональних відмінностей у споживанні енергетичних ресурсів: темпи зростання попиту в таких країнах, як Китай та Індія, значно перевищують середньосвітовий показник;

4) зростання обсягів міжнародної торгівлі енергоносіями, розвитку та інтеграції інфраструктури їх транспортування та постачання;

5) врахування непередбачуваних коливань цін на енергоносії;

6) глибокого проникнення (цифрування) цифрових технологій нового покоління в процес виробництва та продажу енергії: хмарні обчислення, збір, обробка та аналіз великих баз даних (big data), блокчейн (blockchain);

7) становлення четвертої промислової революції, що базується на масовому впровадженні мережевих систем у виробництво: робототехніка, штучний інтелект, 3D-принтери [4].

Тому слід зазначити, що енергетична стратегія (трансформація) України до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (далі - ЕС-2035) містила три основних етапи, результатом яких мало б бути зниження енергоемності ВВП порівняно з поточним значенням більше, ніж вдвічі (з 0,28 т н.е./тис. дол. США в 2015 р. до 0,13 (за ПКС) в 2035р.) [5].

Зокрема на першому етапі «Реформування енергетичного сектору», очікувалося, що реалізація третього енергетичного плану завершиться у визначений термін і це дозволить створити повноцінний ринок газу та електроенергії відповідно до енергетичного законодавства ЄС.

Також планувалося завершити інституційну інтеграцію України в Європейську мережу операторів систем передачі газу (*European Network of Transmission System Operators for Gas*, далі - ENTSO-G) для реалізації більшості заходів інтеграції України в Європейську мережу операторів системи передачі електроенергії (*European Network of Transmission System Operators for Electricity*, далі - ENTSO-E) ОЕС. Реформування енергетичних компаній відповідно до зобов'язань України за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства, збільшення видобутку природного газу, зниження

енергоємності ВВП, подальший розвиток відновлюваної енергетики були ключовими завданнями реалізації ЕС-2035 на цьому етапі. Мав був створений ринок збуту вугільної продукції. У сфері охорони навколишнього середовища - забезпечення відповідності виробництва, транспортування, перетворення та споживання енергії високим екологічним стандартам.

Другий етап «Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури (до 2025 р.)» На цьому етапі мали б бути здійснені наступні роботи: Інтеграція української енергосистеми з європейською моделлю Continental ENTSO-E; Повна інтеграція в європейську газову транспортна система ENTSO-G для подальшого поглиблення співпраці з країнами Центральної Європи з метою підвищення надійності енергопостачання; впровадження інвестиційних проектів у рамках національних планів скорочення викидів; формування локальних систем теплопостачання; підвищення ефективності існуючих систем централізованого теплопостачання Залучення приватних інвестицій.

Третя фаза ЕС-2035 «Забезпечення сталого розвитку (до 2035 р.)» була спрямована на інноваційний розвиток та нове енергетичне будівництво в енергетиці. У сфері енергозбереження та охорони навколишнього середовища планувалося запровадження стандарту будівництва «пасивного будинку» відповідно до національного плану скорочення викидів, досягнення цільових показників скорочення викидів двоокису сірки, оксидів азоту та пилу, а також запровадження теплиці. система торгівлі викидами газу. Перед газовим сектором стояли наступні завдання: збільшення національного видобутку газу, особливо нетрадиційного газу та видобутку на шельфі, коригування потужностей ГТС у контексті розвитку пан'європейського газового ринку [5].

Отже, в умовах трансформації енергетичних ринків у контексті формування основних трендів світової енергетики, Україна, відповідно до ЕС-2035, слід було забезпечити певні організаційно-правові механізми й соціально-економічні умови для руху у цьому ж напрямі та розвитку. Очікувалося, що ЕС-2035, як програмний документ розвитку вітчизняного

енергетичного сектору, мав стати надійним дороговказом на цьому шляху.

Натомість, у 2019 р. Європейський Союз затвердив 4-й Енергопакет «Чиста енергія для усіх європейців» («*Clean energy for all Europeans package*»), який являє собою набір з восьми документів, що містять обов'язкові для втілення державами ЄС вимоги до організації внутрішніх та загальноєвропейських ринків енергії. Тож, в умовах обраного курсу євроінтеграції Україна повинна врахувати вказані акти у національному енергетичному законодавстві, адже енергетична трансформація є одним із основних стовпів стратегії Європейської Комісії (ЄК) щодо економічного відновлення. В цьому аспекті надзвичайно корисним уявляється досвід окремих країн ЄС.

Наприклад, такий підхід сумісний з економічними пріоритетами Польщі щодо трансформації енергетичного сектору для виконання зобов'язань ЄС щодо Зеленої угоди:

1) підвищення енергоефективності в будівельному секторі, включаючи термомодернізацію будівель та переведення джерел тепла на екологічні. У Польщі реалізуються програми «Моя електрика» та «Чисте повітря», спрямовані на покращення якості повітря;

2) збільшення ролі ВДЕ у трансформації енергетичного сектора Польщі, причому наземні та морські вітрова та сонячна енергетика є основними ВДЕ в енергетичному секторі Польщі. У 1990 році на ВДЕ припадало 2,5% енергетичного балансу Польщі, а зараз – майже 15%. Метою Польщі є досягнення частки ВДЕ в кінцевому споживанні електроенергії на рівні 21-23% до 2030 р.;

3) розвиток інноваційних технологій, включаючи електромобільність (будівництво мереж зарядних станцій) і водневі технології;

4) підтримка розвитку інфраструктури природного газу та використання газу як перехідного палива для енергетичної трансформації Польщі;

5) розробка систем інтелектуальних електромереж та впровадження інтелектуальних лічильників [6].

Німеччина також є одним із найважливіших торговельних та інвестиційних партнерів України. Федеральний уряд Німеччини тісно співпрацює на економічному та політичному рівнях з Україною, енергоємна економіка якої дуже потребує модернізації. Тому Німеччина підтримує в Україні широкий спектр проєктів у сфері клімату, енергетики та енергоефективності. У серпні 2020 р. обидві країни консолідували свою співпрацю за допомогою спільної декларації про наміри щодо співпраці у галузях енергоефективності, модернізації методів виробництва електроенергії та тепла, розширення використання ВЕД та зменшення викидів парникових газів. Німецько-українське енергетичне партнерство пропонує основу для політичного діалогу в енергетичному секторі двох країн. Мета полягає в тому, щоб зробити їхню співпрацю більш ефективною у сфері енергетики та захисту клімату на таких засадах:

- досягнення значних успіхів на шляху до енергетичної трансформації України; партнерство між Україною та Німеччиною у сфері захисту клімату й енергетики сприяє глобальному захисту клімату та збільшує експортні можливості німецьких компаній на український ринок;

- енергетичне партнерство працює над питаннями енергоефективності, інтегруючи ВДЕ, водень, вугільну трансформацію та декарбонізацію, сприяючи політичному та технічному діалогу через заходи, академічні дослідження, місії делегацій та зв'язки з громадськістю.

Ці кроки співробітництва, серед іншого, сприяли розробці та прийняттю Енергетичної стратегії України на період до 2050 р. (далі – ЕС-2050) [7].

Уряд України, розглядаючи стратегічні кроки в напрямку енергетичної безпеки та посилення енергонезалежності України, окреслив головні завдання.

Екологічність разом із економічною обґрунтованістю, доступністю, соціальною справедливістю та ринковістю є ключовими принципами ЕС–2050, яка базується на цільових показниках розвитку економіки у відповідності до Національної економічної стратегії на період до 2030 р. [8], а також на міжнародних зобов'язаннях, взятих Україною – в першу чергу, в рамках Угоди

про Асоціацію України з ЄС [9] та Паризької кліматичної угоди [10].

Цілями ЕСУ-2050 є [11]: - досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності; - максимальне скорочення використання вугілля в енергетичному секторі; - оновлення та модернізація енергетичної інфраструктури; - підвищення ефективності використання ресурсів в енергетичному секторі; - всебічна інтеграція з ринками ЄС та ефективне функціонування внутрішніх ринків; - забезпечення енергетичного сектору власними ресурсами з урахуванням економічної доцільності; - розвиток альтернативних джерел енергії, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі.

Таким чином, в сучасних умовах перед Україною стоїть важливе та непросте завдання щодо імплементації в енергетичне законодавство новітніх вимог ЄС, правової конкретизації із досягнення цілей ЕС-2050, а також напрацювання правової бази з повоєнного відновлення об'єктів ПЕК.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Письменна У.Є. Енергетична політика як управління глобальними енергетичними трансформаціями в Україні та світі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2018. - Вип. 21(2). - С. 67-74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_21\(2\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_21(2)__15)
2. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64, ст. 4071.
3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79, ст. 2712.
4. Сердюк О.С. Трансформація енергетичної системи: оцінка соціально-економічних наслідків для старопромислових шахтарських регіонів. *Екон. вісн. Донбасу*. - 2019. - № 3. – С. 37-44. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817->

5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р (втратило чинність на підставі розпорядження КМУ № 373-р від 21.04.2023 р.). *Урядовий кур'єр* від 08.09.2017 — № 167.

6. Poland Energy Transformation. URL: <https://www.trade.gov/market-intelligence/poland-energy-transformation>

7. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 47, ст. 2575.

8. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. (ратифіковано із заявою законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

10. Паризька угода : Міжнародний документ ООН від 12.12.2015 р. (ратифіковано законом № 1469-VIII від 14.07.2016 р.). *Офіційний вісник України*. 2016. № 61, / № 76, 2017, ст. 2365 / ст. 2074.

11. Міністерство енергетики України. Енергетична стратегія. (08.02.2022). URL: <https://mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya#:~:text>

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД ЧАС ДОПИТУ

Шинкаренко Інна Олександрівна

Доцент кафедри

«Гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності»

кандидат психологічних наук, доцент

Ярина Ярослав Ігорович

Студент

Дніпропетровський державний

університет внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Допит є процесуальною дією, яка включає регламентований інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть участь у кримінальному провадженні. Його метою є отримання інформації про факти, відомі допитуваному, які мають значення для встановлення істини у справі [1]. Порядок проведення допиту регулюється статтями 224, 226 та іншими положеннями Кримінально-процесуального кодексу.

Допит неповнолітніх особливий у своїй складності через психологічні особливості формування показань, вікові та індивідуальні особливості. Під час проведення допиту особливу увагу слідчий повинен приділити психологічним аспектам допитуваного, таким як характер, темперамент, навички, звички, мислення, соціальне середовище, спосіб життя та виховання в сім'ї [2].

Для отримання детальної інформації під час допиту необхідно обрати відповідну тактику проведення. Проте це психологічно не просто через нестійкість і незавершеність психіки неповнолітнього. Методи допиту неповнолітніх осіб можна визначити, користуючись знаннями з психології підліткового віку. По-перше, важливо встановити психологічний контакт, щоб допитуваний почував симпатію до слідчого та був переконаний, що його розуміють. Це допоможе зрозуміти, який метод можна використати [1].

Один із методів - метод переконання, що ґрунтується на усвідомленому

прийнятті підозрюваним ідей, які висловлює слідчий, та їх аналізі й оцінці. Застосування цього методу під час допиту неповнолітніх допустиме лише у випадках, коли його мета полягає в спонуканні до надання правдивих свідчень. Однак, використання цього методу поза контекстом обставин справи може призвести до перекручення інформації [3].

Інший метод - метод наслідування, який може бути застосований, щоб спонукати неповнолітнього говорити правду. Цей метод також відомий як метод прикладу, і хоча на перший погляд він здається більше педагогічним засобом впливу на інших, його основу становить психологічний феномен наслідування. Завдяки цьому методу можна стимулювати критичне ставлення до підозрюваного, порівнюючи його дії, вчинки та висловлювання зі своїми власними [4].

Вибір методу допиту неповнолітньої особи залежить від конкретних обставин і особливостей кожного випадку. Важливо пам'ятати, що під час проведення допиту слід дотримуватись принципів законності, справедливості і поваги до прав особи, особливо коли має справу з дітьми та підлітками [3].

Навіювання, маніпулювання та зараження є методами психологічного впливу, які можуть бути використані для досягнення певних цілей. Навіювання передбачає спрямований і неаргументований вплив однієї людини на іншу, де остання приймає чужу точку зору або позицію, вважаючи її своєю власною. Цей метод має на меті придушити волю особистості та підпорядкувати її вимогам того, хто здійснює навіювання [4].

Маніпуляція, у свою чергу, полягає в прихованому впливі з однобічними інтересами. Маніпулятор застосовує різні прийоми з метою створити ситуацію, яка буде вигідною для нього самого, формує неадекватні сподівання та спонукає до певної діяльності або блокує небажану діяльність у певної особи [1].

Зараження - це особливий спосіб психологічного впливу, який передається не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. В процесі психічного зараження передається емоційний стан від однієї особи до іншої на

несвідомому рівні. Під впливом зараження сфера свідомості різко звужується, індивід стає малокритичним до інформації з різних джерел. В такій ситуації людина підсвідомо засвоює основи поведінки того, хто впливає на неї, і втілює їх у своїй власній поведінці [4].

Наприклад, у дослідженому випадку, коли слідчий виражає своє обурення діями злочинця і обґрунтовує свою думку, неповнолітній може відчутти той же емоційний стан та обурення, що спонукає його до надання показань.

Отже, серед методів психологічного впливу можна виділити переконання, наслідування, маніпулювання, навіювання та зараження. Застосування таких способів є ефективними при проведенні допиту неповнолітніх осіб. Під психологічним впливом, що застосовує слідчий на неповнолітнього, мається на увазі застосування спрямованих дій на психіку людини, що являє собою сукупність допустимих методів, які застосовуються в процесі передачі, опрацюванні та використанні доказової інформації, викликаючи відповідну реакцію допитуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко, О. О. Теоретичний аналіз можливості використання психологічного впливу у роботі слідчого під час проведення допиту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки 6 (1) 2017 р. 160-164 с.*
2. Гулкевич, З. Т. До питання про допустимість психологічного впливу під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія 3 2017 р. 137-149 с.*
3. Матієнко Т. В. Особливості психологічного впливу при допиті неповнолітніх / Т. В. Матієнко, Г. С. Романюк // *Становлення особистості професіонала : перспективи й розвиток : матеріали III Всеукр. Науково-практич. конфер. (Одеса, 19 лютого 2010 р.). Одеса : ОДУВС, 2010. 450 с.*

4. Садовий, Ростислав Олександрович. Особливості допиту неповнолітніх. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (пам'яті В.П. Колгана): збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький : 2022р. 111 с.